

ادبی شخصیات نمبر ۱

سالنامہ

آستا آداب

جلد: ۴۱ سال ۲۰۲۴ء

جموں اینڈ کشمیر
اکیڈمی آف آرٹ، کلچر اینڈ لینگویجز

سالنامہ
آستا آداب

ادبی شخصیات نمبر (۱)

جموں اینڈ کشمیر اکیڈمی آف آرٹ، کلچر اینڈ لینگویجز

Annual Anthology
ASTA-ADA B

Volume: 41 * Year: 2024

ADBI SHAKHSIYAT NUMBER (1)

Published by:

Jammu & Kashmir
Academy of Art, Culture and Languages

ادبی شخصیات نمبر ۱

سالنامہ

آستا ادب

سال ۲۰۲۳ء

جلد: ۴۱

نگران: ہر وندر کور (JKAS)

مدیر: محمد ایوب میر

معاون: عبدالواحد منہاس

جموں اینڈ کشمیر اکیڈمی آف آرٹس، کلچر اینڈ لٹریچر ایسوسی ایشن

ادبی شخصیات نمبر

1

آستا ادب جلد: 41

ناشر:

سیکرٹری جموں اینڈ کشمیر اکیڈمی آف آرٹ، کلچر اینڈ لیٹریچر۔ لالمنڈی سرینگر
کمپوزنگ: عبدالواحد منہاس / امتیاز احمد خان / بشیر احمد نجات
چھاپ خانہ: جموں و کشمیر گورنمنٹ پریس۔ سرینگر
تعداد: 100
سرورق: بشیر احمد بصیر
قیمت: 200 روپے
پبلی کیشن آفیسر: ڈاکٹر شازیہ بشیر
پبلی کیشن معاون: طاہر سلطان

نوٹ:

اس شمارے پنج شامل مقالیاں تہ دیگر مشمولات
پنج طاہر کیمتی گئی آراء نال ادارے ناگلا یا جوؤ اتفاق
ضروری نیہہ..... (ادارہ)

رابطہ انہاں موبائل نمبر اں اُپر کرو:

9149477730, 7006613674

چھٹی اس پتے تے پہنچو:

ایڈیٹر

(پہاڑی)

جموں اینڈ کشمیر

اکیڈمی آف آرٹ، کلچر

اینڈ لیٹریچر

لالمنڈی۔ سرینگر

4	محمد ایوب میر	پہلی گل
		مقالے :
6	میر غلام حیدر ندیم	ظفر اقبال منہاس: پہاڑی زبان و ادب داسیما
32	میر غلام حیدر ندیم	راجہ نذر بونیاری ہور اُندی ادبی کائنات
47	سلیم علی بخاری	نثار راہی: حیات و خدمات
78	محمد عظیم خان	محمد سرور رحمان: حیات و خدمات
91	میر غلام حیدر ندیم	عبدالرشید قریشی: پہاڑی قبیلے داعل
104	عبدالرشید قریشی	عبدالرشید لون غمگین: پہاڑی زبان دا پہلا ڈرامہ نگار
117	زبیر احمد قریشی	خوش دیوینی: ہک ادبی ادارہ
125	ڈاکٹر صابر مرزا	قدار اجرووی: قلم نامزدور
137	شبترم فردوس	محمد عظیم خان: فن تہ شخصیت
160	عبدالرشید قریشی	نورا احمد قریشی: ہک سوانحی خاکہ
173	محمد عظیم خان	حاجی فیروز الدین بیگ: کوہستانی ہیرا
190	الطاف حسین چنچوہ	شیخ ظہور: پہاڑی زبان نا انمول موتی
198	لیاقت عباس	شیر محمد پروازدی ادبی خدمات

چار دہائیاں پہلاں جد پہاڑی زبان وادب ہور ثقافت دی ڈنڈ شروع ہوئی تہ جموں و کشمیر دی ہر گٹھ بچالے تھیں پہاڑی زبان دے باہدے ہور ترقی واسطے اس کارواں دے موہرے دے لکھاری تہ قلمکار زبان دی ترقی تہ باہدے واسطے درے، قدمے، سخنے سامنے آگئے۔ انہاں بزرگاں، دانشوراں، ادبیاں ہور شاعراں سُن تلیاں داماس گلایا لایا ہور پہاڑی زبانی دے محباں تہ فنکاراں وی اپنی جان کو چکھیا تے چاہڑ کے اس زبان دے کلچر ہور ثقافت کو پروان چاہڑیا۔ کسے شاعر کہیہ خوب آکھیا ہے۔

موت سے بچنے کی ایک ترکیب ہے
دوسروں کے ذہن میں زندہ رہو

اس شعر دے مصداق اسدے انہاں بزرگاں دی مختلف موضوعات تے تحقیق واکم شروع کیتا یا فکشن دے علاوہ نثر ہور نظم دے حوالے نال اپنی تخلیقات چھاپے چاہڑ کے ماء بولی دی خدمت کیتی ہور فرنگھ بزرگ لکھاری تہ قلمکار حضرات اس دُنیاے فانی کو خیر باد آکھ گئے۔ زبان وادب دے تیں انہاں بزرگاں دیاں کوششاں نا قابل فراموش ہین، بلکہ ایہہ آکھنا درست ہوئی کہ اپنی قلمی کاوشاں ہور ماء بولی دی خدمات دے حوالے نال قیامت دی صبح تکر ایہہ قلمکار حضرات لوکاں دے دلاں ہور ذہناں بچ زندہ و تابدہ رہسن۔

انہاں بزرگاں دی محنت و اصدقہ پہاڑی زبان کو اک سمت ملی ہور پہاڑی زبان وادب کو بلندیاں حاصل ہوئیاں۔ پہاڑی قوم و قبیلہ لسانی، ادبی، ثقافتی، سیاسی ہور سماجی اعتبار نال ہمعصر زباناں ہور تہذیبیاں دے مقابلے کھڑا ہوئے دے قابل ہو گیا۔ اسی واسطے ایہہ قلمکار پہاڑی زبان وادب دی آبرو تہ اثاثہ ہین۔

خوشی ہے کہ ”استادب“ سالنامہ دی 41 ویں جلد جیہڑی انہاں موہرے دے قلمکاراں، شاعرِ ایں، ادیبیاں تہ دانشوراں دی ادبی خدمات دے حوالے نال چھاپے چڑھ کے تہدیاں ہتھاں بیچ بچھی ہے۔ ادبی شخصیات کونویں نسل دے سامنے پیش کرنا آساں واسطے باعثِ افتخار ہے کیا نکلہ انہاں لسانی محسناں دی ادبی خدمت کو مد نظر رکھ کے ایہہ خصوصی نمبر ترتیب دتا گیا۔ اس شمارے بیچ صف اول دے گجھ نامور ادیب، محقق تہ دانشوراں دی ادبی خدمات دے حوالے نال مقالات شامل ہین۔

انہاں بچوں گجھ محقق تہ دانشور حضرات راہی ملک عدم ہو گئے ہین۔ اندے متعلق ایہہ لکھدیاں اندر اک چھکی گدی ہے پر اللہ ہو اللہ دا قانون ڈا ہڈا ہے۔ راجہ نذر بونیا ری نثار راہی، فداراجوروی، نور احمد قریشی، محمد سرور ریحان تہ حاجی فیروز الدین بیگ اج اسدے درمیان نیہہ لیکن جسراں میں پہلاں عرض کیتا کہ ایہہ قلمکار اپنی محنت تہ ادبی جہدیاں دے موجب لوکاں دے دلاں ہووڑ ہناں بیچ زندہ رہسن۔ اس موقعے تے قوم انہاں کو سلام پیش کردی ہے ہووڑ مغفرت دی دُعاوی۔

اسراں دی کوشش ادارہ اگے وی جاری رکھی تاں جے اسدے رہندے قلمکاراں ہووڑ لکھاریاں تہ محقق حضرات دی ادبی خدمات دے حوالے نال استادب یا شیرازہ دے خصوصی ادبی شخصیات نمبر ترتیب دے کے قارئین تکر پھچائے جُلن۔ اسراں اسدے طلباء ہووڑ اسکالرز وی مستفید ہوسن ہووڑ نال ہی انہاں بزرگاں دی خدمات تہ حیات تے مقالات دی شمولیت استادب دی زینت بیچ مزید باہدا کرسن۔ تہدی رائے تہ مشورہ اسدیاں خامیاں تہ کمیاں کو دوؤ رکرن بیچ معاون ثابت ہوسی۔

محمد ایوب میر
ایڈیٹر (پہاڑی)

سرینگر
۱۸ دسمبر ۲۰۲۲ء

ظفر اقبال منہاس

پھاڑی زبان و ادب دا سیما

قدرت سُن انسانی جبلت کو گچھ ممتاز قسم دیاں پنج صلاحیتاں تھیں نوازیادہ ہے۔ انہاں صلاحیتاں کو عام فہم زبان پنج حواسِ خمسہ آکھیا جلد ہے۔ میں اپنے حواسِ خمسہ دی طاقت کو بروئے کار آندیاں ہویاں پھاڑی زبان و ادب دی ہک عظیم شخصیت دے کارنامیاں تے تبصرہ کر رہیاں آں۔ دل دماغ دے بُو ہے تہ کھڑکیاں کھول کا پچھلے چونتری پینتری سال دی رفاقت کو قلم دے ذریعے کاغذ دی نذر کردیاں ہوئیاں خلوص، نیک نیتی، سچائی، ہور ایمانداری نال محسوس کر رہیاں ہاں کہ ظفر اقبال منہاس پھاڑی زبان و ادب دی ہک عہد ساز، پُر وجہ، جاذب نظر، ہور عبقری شخصیت دے مالک ہین۔ ماہڑی زندگی دی پرکھ دا حاصل ایہہ ہے کہ منہاس صاحب نہایت ملنسار، پُر اعتماد، صاحب رائے، ہور پُہر پورا اخلاقی طبیعت دا دُواناں ہے۔ اوہ سنجیدگی، ہور قناعت دا چلد ابھیر دا نمونہ ہین۔ اُن دے چہرے تے ہر ویلے مسکراہٹ دی ہک ہلکی جی لکیر کھنڈری دی رہندی ہے۔ اُن دا مُشکلنا ہی دلاں تے راج کردا ہے ہور مُشکل یاں مُشکلدیاں اُن دی گل بات دا ہر لفظ محبت تہ شفقت دا پیغام دیندا ہے۔ اوہ ہمت، ایثار، عزم، امانت، ہور ہمدردی دا ہک مجسمہ ہین۔ بلکہ سچائی ایہہ ہے کہ بڑے بڑے عہدیاں تے وی فائز رہ کا اوہ دیانت، امانت، ہور کردار دی پاکیزگی دی ہک عملی مثال رہے ہین۔

ظفر اقبال منہاس ہک ایہجی ہمہ جہت شخصیت دا دُواناں ہے جیہڑی ظاہری و باطنی صفات، نظریات، اخلاقی اقدار، افعال، احساسات، ہور جذبات دا جیند جا گدا نمونہ ہے۔ ظاہری حسن و جمال وقتی طور تے کسے دی توجہ اپنی طرف مبذول کر سکدا ہے مگر کردار دا دائمی حُسن ہی

انسان کو زندہ و جاوید رکھنا ہے۔ کردار دی تعمیر بچ فکر و نظریات داکلیدی رول ہوندا ہے اس واسطے شخصیت داعموماً دارومدار اُسدے ظاہر تھیں نہ بلکہ اُسدے باطن تھیں ہوندا ہے۔ جیہڑا اُسدی حقیقی فطرت، اُسدی طرز زندگی ہو اُسدی سوچ تے مشتمل ہوندا ہے۔ اس سارے فارمولے دے تحت اوہ ہک انجمن، ہک ادارہ ہو، فہم فراست دا ہک گلستان ہین۔ ہک انسان دے اندر بیک وقت اتنی صلاحیتاں دا ہونا ہی مسیحا آکھ لدا ہے۔ پہاڑی زبان و ادب دے مسیحا ئی انہاں گتھا گتھا ہو، کسراں کسراں کیتی اُسدی تفصیل ذرا اگا چل کا آرہی ہے لیکن میں اپنے من بچ کر ایسے پُردی اس گل کو واضح کرداجلاں کہ موجودہ دور بچ لوک اپنے مسیحا تھیں اسقدر مایوس ہو گئے دے ہین کہ ہُن کسے دے چنگے کم کووی شک و شبہ دی نگاہ نال دکھیا جلد ہے۔ ہر چنگے کماں بچھا کوئی مفاد یا وجہ ٹھونڈے دی عادت مندی ہی سہی مگر خلاف حقیقت نیہ۔ کیا نکلہ ایہہ سارا اپن موجودہ دور دی مفاد پرست سیاست دا ہے ہو، اسکو راہدے ہو، کاشت کیے والے وی اسان ہی بچوں ہین۔ تاہم فروی ہر سنجیدہ انسان ایہہ سمجھدا ہے کہ موسم بدلے رہندے ہین ہو، زبان و ادب دے گلستان بچ ہو، نالے قومی گلستان بچ کسے نہ کسے گلاب کو کھلنا ہی ہوندا ہے، جسدی خوشبو نال سماج نویس طراں معطر ہوندا ہے۔ ظفر اقبال منہاس وی پہاڑی زبان و ادب ہو، پہاڑی قوم دے گلشن دا ایہجا ہی ہک گلاب ہے ہو، اس گلاب دی خوشبو ہو، رنگینی نال پہاڑی زبان و ادب، پہاڑی ثقافت، پہاڑی تہذیب ہو، پہاڑی لوک و رشتہ صدیاں تکر معطر ہو، خوش رنگ رہسی۔

اختلاف رائے زندہ قوماں دی شناخت ہوندی ہے۔ صاحب موصوف دی ذات نال وی ہر ہمیں کو نظریاتی اختلاف دا حق ہے مگر سچ نہ آکھنا اپنی عاقبت دی موت ہے۔ سچ ایہہ ہے کہ ظفر اقبال منہاس ہو، پہاڑی زبان و ادب دی بنجر زمی بچ جیہڑی جیہڑی فصلاں دی کاشت کیتی نظر اُسدا کوئی جواب نیہ۔ انہاں فصلاں دی گوڈی تالی کردیاں اُنڈے ہتھاں دے چھالے اُنڈے پیراں دیاں پُہوریاں، اُنڈی ذہنی ہو، جسمانی تھکاوٹ، دُور دُور دے پینڈے مارکا صدیاں تھیں چھلہ چھاگری ہوئی دی پہاڑی ثقافت کو بٹیلنا، عُمر ان تھیں دو دھڑی تھلاڈن پہاڑی لوک ورثے کو زندہ کرنا، گراں گراں فرکا پہاڑی ادیب، شاعر ہو، فنکاراں دی ٹھونڈی کرنا ہی

اُندی مسیحائی دا زندہ ثبوت ہے۔ کوئی وی شخص ایہہ سارے کم تاں کر سکدا ہے کہ اُسدے اندر خلوص، نیک نیتی، درد ہو رکھ کر کرنے دا حوصلہ ہووے۔ دُنیا بچ تھیں خوبصورت پودا خلوص دا ہے، جیہڑی ازمی بلکہ دلاں بچ اُگدا ہے ہو جس شخص دے اندر خلوص تہ احساس دا جذبہ موجود ہوندے اُتھا پھل موسماں دے محتاج نیہہ ہوندے۔ بلکہ خلوص تہ احساس دی بدولت بے موسے پھل اپنی رنگت نال گلشن کو رنگین کردے ہن۔ پہاڑی زبان وادب دے گلشن بچ ان گنے کاغذی پھل سجائے گئے۔ اُندی خوشبو تہ آسی ہی نہ لیکن اُندی رنگینی دارنگ وی کجھ ہی تہیاڑیاں بچ پھلکے پے گیا لیکن ظفر منہاس اس گلشن دا ہک ایہجا پھل ہے جس دی خوشبو تے غیر وی عاشق رہے ہو پہاڑی زبان وادب دی لاوارث چنگھی وی اسدی خوشبو تھیں معطر ہے۔

اس گل تھیں وی کوئی انکار نیہہ کہ ماہڑے سمیت پہاڑی زبان وادب دے ادبیاں، شاعراں ہو رزکاراں سُن اُندی سنگت بچ خاصا کجھ سکھیا۔ نجی مجلساں بچ اُنڈالب واپجہ نرم گفتگو ہو ر دلائل والی گل بات پہاڑی ادبیاں دے مستقبل واسطے نمایاں کھرے دا کم کردی رہتی۔ اُندے الفاظ دی خوشبو دے عطر دیاں چھنکاں ادبیاں دے تخیل تے پندیاں رہیاں ہو ہر ادیب دی تحریر معطر ہندی رہتی۔ بالکل اُسی طراں جسراں شیخ سعدی اپنی شعرہ آفاق تصنیف ”گلستان سعدی“ بچ ہک حکایت پیش کردیاں لکھدے ہن کہ میں وضو دی خاطر اپنے مُرشد دے غُسل خانے بچ داخل ہو یاں تہ مگو سارے غُسل نے بچ عطر دی خوشبو این لگی۔ میں سوچیا شاید اُتھا کوئی خوبصورت عطر ڈُبل گیا دا ہے مگر تہ ہونڈی تہ پرچول نال پتہ لگا کہ غُسل خانے دی گٹھا بچ مٹی دا کوزہ ہے جس نالوں اتنی زبردست خوشبو آرہی ہے۔ میں کوزے کو چکھیا کہ تو ہڑے نالوں اتنی زبردست خوشبو کتھوں آئی۔ کوزے جواب دتا کہ تو ہڑے مُرشد دے ہتھ تہیاڑی بچ واریں ماہڑے نال لگدے ہن۔ ایہہ خوشبو اُس محبوب دے ہتھاں دی ہے۔ میں سمجھداں آں کہ موجودہ پہاڑی ادبیاں دی خوبصورت باڑی تائیں معطر ہے کہ انہاں کو اُس کوزے نالوں محبوب دے ہتھ لگے دے ہن۔ بس ایہہ خوشبو اُندی محنت، مشقت، زبان وادب واسطے اُنڈا جذبہ ہو ر لوکاں نال خلوص تہ نیک نیتی دی خوشبو ہے۔

اوه کنہڑیاں کتنیاں مبارک آسیاں جس ویلے 19 اگست 1954ء شوپیاں ٹاون تھیں پنج یا چھ کلومیٹر دور شاداب کریوہ نامی گراں پنج ہک چندق جمیا؛ جس دانان ظفر اقبال منہاس رکھیا گیا۔ چنگا چوکھا کھیندے پیندے کنہڑ دا ایہہ چندک جمیاں ہی غیر معمولی دسد آسا ہور جم دے دی انگوری ایہہ دہس رہی آسی کہ این والے وقت پنج ایہہ ہک ابھجا با اثر درخت ہوسی جس دے پھل تھیں لوک فیض یاب ہوسن ہور ہک قوم اس دی ٹھنڈی چھاماں تھیں سکون میسر کرسی۔ اس خوش قسمت چندک دے آباؤ اجداد ۱۸۹۲ء پنج سہراں ڈوگراں سورنلوٹ پونچھ تھیں ہجرت کرکا شوپیاں پنج سکونت پذیر ہوئے دے آسے۔ اُس دے والد ٹھیکیداری کردے آسے ہور رزق حلال دے نال نال والدین دی صوم و صلواۃ دی پابندی شرم و حیاء ہور اچی انسانیت اُس چندک دی خوراک رہی۔ نیک سیرت ہور نیک صورت والدین دی پرورش سُن اُس چندک کو ظفر تھیں ظفر اقبال منہاس بنا چھوڑیا۔ اُس دی ابتدائی تعلیم اپنے آباؤ گراں دے گورنمنٹ پرائمری اسکول تھیں ہوئی۔ اپنے کنہڑ تھیں تقریباً چھ کلومیٹر دور پیدل ٹرکا اُس سُن نارہ پورہ مل اسکول تھیں اٹھویں پاس کیتی۔ میٹرک دا امتحان ہائی اسکول شوپیاں تھیں پاس کیتا۔ ایس پی کالج سرینگر تون گریجویشن کرن تون بعد کشمیر یونیورسٹی تھیں اُردو ہور فارسی پنج ایم اے کیتا۔ اسی دور پنج اُن دے ادبی گلشن پنج بہار آئی ہور اوه فارسی تہ اُردو دے عظیم ادب تھیں مالا مال ہوئے۔ تعلیم تھیں فارغ ہوکا اُنہاں اپنے والد نال ٹھیکیداری داکم سمہالیا۔ اُس پنج وی چنگی کامیابی حاصل کیتی لیکن روحانی سکون ہور قرار میسر نہ ہوسکیا۔ دراصل اُنہاں سمہال سمہالی تہ اوه شوپیاں دی ہک ابھجی مردم خیز تہرتی دے ہک فرد آسے جس تہرتی شمیم احمد شمیم جے لوکاں کو جنم دتا آسا۔ شمیم زندہ باد دے نعریاں نال شوپیاں دی سرزمین گونج رہی آسی۔ ”آئینہ اخبار دے تنقیدی مضامین کشمیر دے لوکاں واسطے اکھیاں دا سُر مہ آسے۔ شاید اُس آہلی تہ ذرخیز تہرتی دیاں کجھ رمزاں اللہ پاک سُن شمیم تھیں بچا کا ظفر ہوراں واسطے وی رکھی دیاں آسیاں۔ اُنہاں رمزاں دا جوش تہ ولولہ اُنہاں کو نکلیاں ہی تھیں بیقرار رکھدا آسا۔ جوانی دی جذباتی تہ جوشیلی عمری پنج ہی ظفر ہوریں ہولیاں ہولیاں ٹلکدے ٹلکدے شمیم صاحب دے نیرے گچھ رہے۔ بس مُرشد دی نگاہ پیندیاں ہی جذبات دے دریا پنج کُہمن

کئیر شروع ہو گیا۔ علم و ادب دی دنیا تھیں فراغت حاصل ہو گئی دی آسی۔ ہک دؤ دراز گراں تھیں نکل کا کالج ہور یونیورسٹی دے پڑ فضا ماحول بچ سوچ، ا پروچ، تخیل ہور علمی تہ ادبی سرمائے بچ خاصا باہدا ہو یاد آسا۔ روح سکون دی تلاش بچ بے چین آسی کہ اچانک تحریک نال ٹہنا پٹا ہو گئے۔

ایہہ تحریک پہاڑی زبان و ادب دی تحریک آسی جہڑی جنگل دی اگی نالوں ریاست جموں و کشمیر دے پہاڑی خطیاں بچ پھیلدی جُل رہی آسی۔ پہاڑی تحریک دے ہراؤل دستے نال ہزاراں لوک جُودے جُل رہے آسے۔ ماؤ دے دُ دھا دیاں تہناراں دا دُواناں مادری زبان ہوندا ہے۔ ماء بولی سُن جوش ماریا ہور جرات مند سپاہی اتنی ترقی کیتی کہ اس قبیلے دی فوج دے جرنیل بن کارٹیا میر ہوئے۔ اس دور بچ انہاں کئی محاذ اں تے لڑیا ہور کامیابی دے زینے طے کیتے۔

سال 1984ء بچ ظفر اقبال کلچرل اکیڈمی دے پہاڑی شعبے بچ بحیثیت فیلڈ اسٹنٹ تعینات ہو گئے۔ اُس ویلے پہاڑی شعبے کو یک نفری شعبہ آکھیا جلد آسا۔ اس شعبے دی ابتداء کریم اللہ قریشی ہوراں دے بابرکت ہتھوں ہوئی۔ اوہ بحیثیت ریسرچ اسٹنٹ اس شعبے بچ اپنے فرائض انجام دے رہے آسے۔ پنج چھ سال دے عرصے بچ کریم اللہ قریشی سید تہن کا نرے مُرے ہی چلدے رہے۔ انہاں کہنلیاں ہی جان فشانی کیتی، تلیاں داماس گلیاں لایا ہور پہاڑی شعبے دی اس چنگھی کوٹک ٹوور کا نوں اُوڈھ کیتی۔ مگر کہنلا انسان کہنلا ہی ہوندا ہے ہور فر کہنلی ذات صرف اللہ ہی دی سجدی ہے۔ شاید کریم اللہ قریشی ہوراں ہی دی دُعا قبول ہوئی تہ پہاڑی شعبے بچ نواں چن چڑھیا۔ فر کیہہ آسا۔ ”یک نہ ہُند تہ دوشد“ پہاڑی زبان و ادب دی گڈی کونواں تیل تہ مُبلیل پے گیا۔ چونکہ کسے وی جدید ادبی تحریک کامیاب کرن واسطے اُس زبان دے لوک ادب دے ذخیرے کو چھٹ چھہاڑ کا ستھریے نال تحریری شکل دتے دی ضرورت ہوندی ہے۔ اکیڈمی بچ اُس دے انہاں دو جانباز سپاہیاں اپنی تہنیاڑی راتیں دی محنت نال پہاڑی لوک ادب یعنی پہاڑی لوک گیتاں ہور پہاڑی لوک کہانیاں کو مستان پانیاں تہو کا کتابی شکل دتی۔ انہاں سالوں بچ پہاڑی سالنامہ ”استادب“ ہور سہ ماہی شیرازہ وی شائع ہوندا ہے رہے جد کہ نالوں نال لوک ادب دیاں کئی جلدوں وی شائع ہو گیاں۔ دوئی بڑیاں زبانوں دیاں کئی کلاسیکی کتاباں دے ترجمے

وی کرا لے گئے۔ انہاں دواں متوالیاں دی تحقیقی ہور تخلیقی قوت پنج تہیاڑے کولوں تہیاڑا باہدا ہوندا گیا ہور انہاں اس دور پنج خصوصی شمارے مثلاً استاد لوک ادب نمبر، مشاہیر نمبر، شیر کشمیر نمبر، لال دید نمبر، پریم چند نمبر، ناگاجی نمبر تہ باباجی لاروی نمبر چھاپ کا پہاڑی زبان دے ادبیاں، شاعراں ہور افسانہ نگاراں دی ہک بڑی فوج کو پہاڑی لوکاں نال متعارف کرا لیا ہور انہاں کو آہنڈ گما ہنڈ دیاں دوئیاں زباناں دے نامؤ را دیاں دی صف پنج آن کھلیا ریا۔

انہاں دواں شخصیاں دی محنت، مشقت ہور خلوص دی وجہ نال پہاڑی سیکشن پینگہ دے لارے پنج آسا کہ اچن چیت کسے دی پہیڑی نظر لگی ہور پینگہ دیاں رسیاں تہیلیاں ہو گیاں۔ کریم اللہ قریشی کسے وجہ توں ہجرت کر کا مظفر آباد چلے گئے ہور منہاس ہوراں دے نازک موہنڈیاں تے ایہہ سارا پہنار پے گیا۔ اوہ چونکہ اپنی ماء بولی دے جواں سال مرد آسے انہاں موہنڈے باٹے رکھے ہور لک، پنہ کا کہنلیاں ہی اس ڈبڈی بیڑی کو موہنڈا دے کہندا۔ پہاڑی زبان وادب دے مال مسر وکے دی ایہہ پشلا نڈا نڈے سر پے گئی۔ دکھے پنج اوہ انتہائی نازک مزاج، پاجھی طبیعت ہور چانجے بدن دے مالک دسدے آسے مگر اُندی غیرت ہور جرأت قابل دید آسی۔ کجھ عرصہ انہاں ایہہ سفر کہنلیاں ہی طے کیتا جد کہ بعد پنج انہاں نال پہاڑی زبان دے نامور گائیکار سیدا اقبال ملنگامی ہوراں دی وی تقرری ہو گئی۔ ہُن ہک وار فر ایہہ یک نفری شعبہ دوفری ہو گیا۔

سال 1989ء پنج ظفر اقبال ہواں دی تقرری پہاڑی شعبے پنج بحیثیت ایڈیٹر کم کلچرل آفیسر ہو گئی۔ ہُن پہاڑی لسانی تحریک کو فروغ تہ باہدا دتے واسطے اُندی گشت پہاڑی علاقیاں دی گٹھاں بچالیاں پنج جاری آسی کہ اسی دور پنج انہاں کو ہک ہور ہیہ اتھ لگ گیا۔ انہاں راجوری پنج کیتے گئے ہک پہاڑی پروگرام دے دوران ہک نوجواں بانکے تہ سجیلے شاعر کو سُنیا جس دے تخیل دی ڈوہنگائی کو نظر مار دیاں سر چکرا گیندا آسا۔ اس خوبصورت ہیرے دی چمک دھمک دکھ کا ظفر اقبال اُس تے فدا ہو گئے ہور اچر تک ٹک کا نیہہ بیٹھے چتر تک اُسدی تقرری اکیڈمی دے پہاڑی شعبے پنج نہ کرا لی۔ پہاڑی زبان دے معروف شاعر ہور ادیب فاروق انوار مرزا عین دور شباب پنج تعینات ہو کا اس طوفانی ادبی تہ لسانی تحریک دا حصہ بن گئے۔ ظفر اقبال ہوراں دی سرپرستی پنج

ایہہ قافلہ پہاڑی ادبی تحریک دے اس جہاد بیچ رواں دواں ہو گیا۔ پہاڑی شعبے دی افرادی طاقت بدھ گئی ہورنالو ہک قابل، محنتی تہ پُر خلوص افسردی سرپرستی دی وجہ نال شعبے دے فنڈس وی دوگنا ہو گئے۔

ظفر اقبال ہورں اپنی ٹیم سمیت جموں و کشمیر دی تمام پہاڑی بستیاں بیچ موسیقی دے پروگرام، ڈرامے، مشاعرے، محفل افسانہ ہور محفل مقالہ دا انعقاد کیتا۔ ایہہ دور پہاڑی علاقیاں دی انتہائی پیمانہ دے دور آسا۔ شہرکاں تہ گڈیاں داناں تک نہ آسا۔ کئی کئی مہل دا پینڈا اُڑکا ملے کرنا پیندا آسا۔ ظفر صاحب ہورں کھوٹ کا بنھ کھندا ہور اپنی ٹیم سمیت کرناہ، کیرن، اڈی، پونچھ، سرنگوٹ، مینڈھر، راجوری، تھنہ منڈی ہور درہال جے دُشوار گزار تہ دراز علاقیاں بیچ پیدل چل کا بیچے ہور جتھا پہاڑی پروگراماں کو کامیاب بنایا اُتھا قوم کو یکجہتی ہور اتفاق دادرس دتا ہک ہی سماجی ہور سیاسی پلیٹ فارم تہ کھٹھا کیتا۔ پھلور پھلار ہور ٹھونڈ ٹھانڈ کا انہاں نویں نویں فنکار، ادیب، موسیقار، گایکار، افسانہ نگار، ہور شاعر پہاڑی زبان دی لاوارث چھگی بیچ کھٹھے کیتے۔ جدید طرز دے گایکار، فنکار، ادیب، ہور شاعر پہاڑی زبان دے سٹیجاں تہ بولن لگے ہور نونیاں رونقیاں لگ گیاں، اس دور بیچ ظفر اقبال ہورں دی پُر خلوص قیادت سُن جتھا پہاڑی زبان دے ہراؤل دستے دے ادیب، شاعر، فنکاراں، افسانہ نگاراں، فنکاراں ہور موسیقاراں کو ادبی دُنیا بیچ جائزہ مقام دتے دی کامیاب کوشش کیتی اُتھا انہاں ہک ماہر اُستاد ہور ہک مشتاق جرنیل نالوں نویں نویں سپاہیاں کو ٹھونڈ کا ادبی دائرے بیچ داخل کیتا ہور انہاں کو اپنی ماء بولی دی خدمت کرن دا بیچ دہسیا۔ انہاں ہک ماہر نفسیات نالوں ہر شخص کو اُسدا مقام اُسران دتا کہ ہر ہک کو پہاڑی تحریک دا جانباز سپاہی بنا چھوڑیا۔ اس سارے کماں واسطے پیسہ حکومت وقت دی طرفوں مل رہیا آسا۔ اس زبان کو صدیاں بعد سرکاری سرپرستی ملی دی اسی مگر کدے وی امانت بیچ خیانت نیہہ ہوئی ہور ہک ایماندار قیادت سُن نقشہ ہی بدل چھوڑیا۔ ظفر صاحب ہورں اس تصویر بیچ ایسے رنگ پھرے کہ اِسکو دلکش ہی نہ بلکہ حسین ترین بنا چھوڑیا۔ ایہہ ہک حقیقت ہور سچائی ہے کہ موجودہ دور بیچ پہاڑی ادیب، ہور فنکاراں تہ موسیقاراں دی جیہڑی ہک خوبصورت تہ چمکدار کہکشاں اُساں کول موجود

ہے ایہہ ساری دی ساری ظفر اقبال ہوراں دی انتھک محنت دا صلہ ہے ہور ایہہ کہکشاں ہک ماہر کارگریگر دے کھبے تھیں نکل کا تیار ہوئی دی ہے۔ انہاں ہی پہنیاڑیاں ظفر صاحب خود دی ہک نامور تہ مصروف پہاڑی افسانہ نگار دی حیثیت نال اس کہکشاں دے چمکدے ستارے اُس ویلے بن گئے جس ویلے اُندا تصنیف کیتا دا پہلا پہاڑی افسانوی مجموعہ ”چھممر“ لوکاں دے ہتھاں بچ پچیا۔ اسراں انہاں کو پہاڑی زبان دے پہلے افسانوی مجموعے دے خالق دا اعزاز حاصل ہويا۔ ایہہ ہی پہلا افسانوی مجموعہ آسا جس کو اکیڈمی دی طرفوں Best book Award نال وی نوازا گیا۔

1990ء دی دہائی بچ کرناہ تھیں کہن کا پونچھ توڑیں ساری پہاڑی بستیاں اکیڈمی دی فیلڈ سرگرمیاں دا مرکز تہ مخور بن گئی دیاں آسیاں مگو چنگی طراں یاد ہے کہ اُس دور بچ پہاڑی قبیلے دے اندر ماہر تو ہور سیاست جی شے دانام و نشان تک نہ آسا۔ ساری قوم ہک جنون ہور دیوانگی دے نشے بچ پچو رآسی ہور اس جنون تہ دیوانگی دا خمیر نیک نیتی ہور خلوص دے مٹی گارے تھیں گن کا تیار کیتا گیا دا آسا۔ تائیں اسدے خلوص ہور ایثار دی خوشبو سونگھی جلدی آسی۔ ایہہ اوہ سنہرے دن آسے جدوں اکادمی دے پہاڑی شعبے دی طرفوں علاقہ کرناہ دے ٹیٹوال، بہادر کوٹ، ٹاڈ، جھیرہ ہور گبرہ، اوڑی دے کمل کوٹ، ناملہ، پہلی پورہ اسلام آباد، پونچھ دے چہلا س تہ منڈی، مینڈھر دے چھترال تہ بالا کوٹ، راجوری دے دواسن بالا ٹوں کہن کا بدھل دے پیڑی ہور درہال تھنہ منگ تکر شاید ہی کوئی گراں یا گٹھہ بچالا ہووے آجتھا اکیڈمی دا پہاڑی شعبہ نہ پچیا ہوسی۔ سامان موہنڈیاں تے چاء کا انہاں دور دراز گراواں تکر پیدل چل کا پچینا ہور پروگرام کو کامیاب کرنا ظفر اقبال ہوراں دی ٹیم دی ہمت، جتن ہور خلوص دا ہی نتیجہ آسا۔ اُندی مسلسل دوڑا تہائی تہ انتھک کوششاں دے محابے کرناہ تھیں کوئی حیدرندیم، ظفر اقبال ملدیاں، شیخ شبیر، لعل الدین مظلوم، میر عالم منصور، ماسٹر محمد مقبول، محمد اکرم حاذق، عبدالرزاق سمٹسی، عبدالحمید ماگرے، اقبال نسیم، مشکور شاہ، افتخار قریشی، ایوب نعیم، اوڑی تھیں راجہ شاہد شجاعت، اقبال سرحدی، حنیف دلبر، ریحانہ عزیز، پونچھ تھیں کوئی کرتار چند، پردیپ کھنہ، پرویز مانوس، خورشید کرمانی، نور خان، گرشن سنگھ گلشن، سُر نکوٹ تھیں شیخ ظہور، ماسٹر منیر منہاس، مینڈھر تھیں کوئی امتیاز نسیم، ایڈوکیٹ

بشارت خان؛ ذولفقار علی نقوی؛ راجوری تھیں کوئی اقبال شال، اقبال نازش، پرویز ملک تہ کئی ہور
 قلمکار پہاڑی دے ادبی تہ لسانی منظر نامے تے اُبھرے ہور اسراں چھا گئے کہ اج اوہ اسدے ادبی
 تمدنی تہ لسانی سرمائے دی شان سمجھے جلدے ہین۔ اس ساری کتھا کہانی دی تائید نچ میں اس دور دے
 گچھ ادبیاں ہور فنکاراں دیاں لکھتاں دے ثبوت تہ سائے پیش کرنا مناسب سمجھد ہاں۔

شیرازہ ”پونچھ نمبر“ نچ پہاڑی زبان دے مایہ ناز گلوکار ماسٹر کرتا چند ہوراں دی گائیکاری
 ہور موسیقاراں تے ہک تفصیلی مضمون ڈاکٹر علمدار عدم ہوراں لکھیا دا ہے۔ اس مضمون نچ ماسٹر
 کرتا چند ہوراں دا انٹرویو شامل ہے۔ اوہ اپنے انٹرویو نچ آکھدے ہین کہ اوہ 1988ء تک اُردو
 ہور پنجابی نچ ہی گیندے تھیندے آسے۔ مگر 1990ء نچ ماہری ملاقات پہاڑی زبان دے راکھے
 ظفر اقبال خان ہوراں نال ہوئی۔ انہاں مگی پہاڑی نچ بولن واسطے آکھیا ہور تہ کید کیستی کہ پہاڑی
 تہ گوجری بولن دی وجہ نال میں ٹساں کی ریڈیو کشمیر تہ ریڈیو جموں اُپرل Approved کراساں۔ میں
 پہاڑی تہ گوجری نچ بولنا شروع کیتا۔ کئی کیستاں بنائیاں تہ ظفر صاحب ہوراں وی اپنا وعدہ پورا کیتا۔

اسی کتاب ”پونچھ نمبر“ نچ پرویز مانوس ہوراں دا ہک مضمون ”پردیپ کھنہ“ ہرفن مولا
 فنکار دے ناں نال شامل کیتا گیا دا ہے۔ اس مضمون نچ پردیپ کھنہ ہوراں دا انٹرویو شامل ہے۔
 اوہ لکھدے ہین کہ میں 1978ء تھیں اُوراں پونچھ دے ہر سرکاری وغیر سرکاری پروگراماں نچ سٹیج
 سیکر یٹری دے فرائض انجام دیندا رہیاں۔ گائیکاری تہ اداکاری وی اُردو پنجابی ہور ڈوگری نچ ہی
 کردا آساں۔ جد کہ 1988ء سرکلوٹ مڈل اسکول نچ ہک پہاڑی پروگرام ہو یا جتھا ماہری پہلی
 ملاقات ظفر اقبال ہوراں نال ہوئی۔ میں اُندی جوشیلی تہ پُر مغز تقریر سن کا سخت متاثر ہو یاں۔
 پہاڑی زبان نال اُندی محنت ہور جنون سن مکو وی پہاڑی زبان دا مجنون بنا چھوڑیا۔ ایہہ اُندی
 جوشیلی تقریر ہی دا نتیجہ آسا کہ میں باڈریل کلچرل کلب دی تشکیل کیتی ہور اُس کلب دے ذریعے
 اجاں توڑیں اپنی ماہ بولی پہاڑی دی خدمت کر رہیاں ہاں۔

راجہ شاہد شجاعت پہاڑی زبان دے صفِ اوّل دے کہانی کار ہین۔ اُندے افسانیاں دا
 مجموعہ ”اُس پار“ 2006ء نچ شائع ہو یا ہور اُس مجموعے کو اکیڈمی دی طرفوں ایوارڈ تھیں وی نوازا

گیا۔ اُس مجموعے دے پیش لفظ بچ ظفر اقبال لکھدے ہن کہ کشمیر یونیورسٹی تھیں ایل ایل بی دی ڈگری کرن توں بعد ہک نوجوان مگوا اکادمی دے دفتر بچ ملیا ہور آکھن لگا کہ میں اُردو بچ افسانے لکھدا ہاں۔ لمی چوڑی گل بات توں بعد میں اُسکو آکھیا کہ توں اُوڑی دا پہاڑی ہن تہ فر پہاڑی زبان بچ کیوں نیہہ لکھدا۔ اُس نکلے ماہری نصیحت چوڑا بنھ کہندی۔ اوہ دن تہ اج دادن اُس پچھاں مُر کا کدے نیہہ دکھیا۔ دکھیاں ہی دکھیاں اُس کتنے ہی کہنہ مشق افسانہ نگاراں کو پچھا چھوڑ دتا۔ اُس نکلے کو میں ہُن جج صاحب دے ناں نال یاد کرداں۔ اُسی کتاب ”اس پار“ دی ”اپنی گل“ بچ شاہد شجاعت لکھدے ہن کہ ”میں سوچدا ہاں اگر ظفر اقبال منہاس نہ ہوندا تہ ماہریاں افسانیاں داکیمہ ہوندا۔ انہاں کو کتابی شکل کون دیندا تہ اُس دے تھ بچ کسراں پچھدے۔ ماہرے افسانیاں دے کردار وی ماہریاں عدالتی مقدمیاں دے کرداراں نالوں لوہے دیاں منتقل الماریاں بچ قید ترف ترف کا جان دے گیندے ہور کاغذی کیڑیاں دی نذر ہو گیندے۔“

پرویز مانوس پہاڑی زبان و ادب دی ہک اتہنجی ہمہ جہت شخصیت ہن جیہڑے کسے تعارف دے محتاج بالکل نیہہ ہن۔ اُن دے پہاڑی افسانیاں دا پہلا مجموعہ سال 1998ء بچ شائع ہويا۔ ”چہر بٹھاں“ ناں دے اس افسانوی مجموعے بچ ”دوگلاں ماہریاں“ لکھدیاں مانوس لکھدے ہن کہ ”میں اُردو بچ نکلے نکلے افسانے لکھنا ساں۔ ماہرے کی وی ظفر اقبال ناماریا ناہک بٹ لگی گیا۔ جس نال ماہرے دماغ نی سستی نی نس جاگی گئی تہ ماہرے کی ظفر صاحب نے آکھے نے اوہ الفاظ یاد آئی گئے کہ توں پہاڑی لکھن دی کوشش کرتہ فرد دکھ آپوں لکھے جاسی گی۔ بس اوہ ہی ہويا۔ ظفر اقبال ہوراں دی دعا لگی تہ میں صاحب کتاب ہوئی گیاں.....“

خورشید کرمانی پہاڑی ادب دی ہک اتہنجی معتبر شخصیت ہے جس پہاڑی غزل گوئی دے اندر پہلی وارنگی بجدی غزل دا تعارف کروایا۔ اُن دا شعری مجموعہ ”ہک مٹھی زمین“ 2007ء بچ چھپ کا لوکاں دے ہتھاں دی زینت بنیا۔ اُس مجموعے دا انتساب لکھدیاں کرمانی صاحب لکھدے ہن انتساب..... ظفر اقبال خان نے ناں جہاں پہاڑی تہ پہاڑاں واسطے اپنے آپ کی وقف کیتا ناہے۔

خورشید کرمانی ”اپنی گل“ بیچ لکھدے ہین کہ ”میں پہاڑی زبان بیچ غالباً 1987ء بیچ لکھنا شروع کیتا۔ وجہ ظفر اقبال ہوراں نی ہک تقریری جیہڑی انہاں ہک پہاڑی پروگرام نے دوران کیتی۔ مگی احساس ہو یا کہ ماء بولی ناں آساں لکھاریاں پرگجھ حق ہے تہ آسین جو گجھ وی دے سکے ہاں اس زبان کی دینا چاہی نا ہے۔ میں ظفر اقبال صاحب ناں ہمیشہ شکر گزار رہساں جہاں ماہڑے تہ ماہڑے جئے ہور بہترے لوکاں نے اندر ہک تحریک پیدا کیتی۔“

اقبال نازش پہاڑی افسانہ نگاری دے محل دا ہک مضبوط تھم منے جلدے ہین۔ اُندا افسانوی مجموعہ ”چہلیاں سُرناں“ پہاڑی ادبی دنیا بیچ کافی مشہور ہو یا۔ نازش اس مجموعے دی ”اپنی گل“ بیچ لکھدے ہین کہ میں پہاڑی زبان نیاں لکھتاں نے اس سفر بیچ ہک اہم ناں کدے وی پُہلی نیہہ سکنا۔ ماہڑی مراد ظفر اقبال منہاس ہے۔ اُنہاں مگی لکھن دا بیچ دہسیا۔ ویلے ویلے ہی نیہہ بلکہ ہر ویلے ماہڑیاں لکھتاں کی سینے نال لایا ہور کسے وی مقام پر پکچھے نیہہ رکھیا۔

زلفر کھو کھر پہاڑی زبان دی ہک خوبصورت نسوانی آواز ہے۔ ایہہ ناں پہاڑی نثر نگاری بیچ نہایت ہی مقبول ہے۔ اُندے پہاڑی انشائیے دا مجموعہ ”چچے“ مشہور ہے۔ اس کتاب ”چچے“ دی ابتدا بیچ گجھ اپنے بارے بیچ لکھدیاں زلفر کھو کھر لکھدی ہین کہ ”جدوں کلچرل اکیڈمی دے سرپرست اعلیٰ ظفر اقبال منہاس ہوراں اپنی پوری ٹیم سمیت راجوری تہ پونچھ نا دورہ کیتا۔ دور دراز علاقیاں تک جگہ جگہ پہاڑی ادبی پروگرام منعقد کیتے تہ ماہڑی وی اکھ کھلی۔ میں سنجیدگی سنگ پہاڑی افسانے لکھنے شروع کیتے ہور ماہڑے کئی افسانے تہ انشائیے پہاڑی شیرازیاں تہ آستا ادب بیچ شائع ہوئے۔“

شیخ ظہور پہاڑی زبان وادب دے ہک نامور تہ معتبر شاعر ہین۔ اُندی شاعری نہایت ہی شُستہ بامعنی ہور پُر مغز ہے۔ اُندا شعری مجموعہ ”برفاں نے سیک“ پہاڑی شاعری دی دنیا بیچ ہک ڈونگے تخیل دا بابت ہے۔ شیخ ظہور اس کتاب دی ”ماہڑی گل“ بیچ لکھدے ہین:

”1985ء بیچ راجوری دے ڈاک بنگلے اندر ہک پہاڑی کانفرنس نا اہتمام

ہن جانی رہیاسی۔ میں وی مشاعرے بیچ حصہ لیا۔ مشاعرے نی نظامت اُس

دور نے بکس اُبھرے ہوئے جو شیلے نو جوان نے ہتھیسی جیہڑا انہاں دناں ماء بولی

نی خاطر پوری ریاست بچ بُو ہے بُو ہے جائی تہ نو جواناں کی پہاڑی ادب داہر
 چھکی چھکی آناں سی۔ میں تہ اُسکی مفت بچ ہتھ آئی گیا ساں اوہ شخصیت کوئی ہور
 نیہہ بلکہ جناب ظفر اقبال منہاس نی سی۔ اوہ ہی تہنیاڑ اسا کنگی ہور شاعران ناناں
 ظفر اقبال صاحب نی سنگت نی ابھی لت پی کہ میں مکمل طور کچھ ل اکیدی نے
 پہاڑی شعبے نال پیوست ہوئی گیاں۔“

پہاڑی زبان دے اُچے پائے دے افسانہ نگار اقبال شمال اپنے پہلے افسانوی مجموعے ”
 تریڑاں“ دی ماہری گل بچ لکھدے ہین:

”خاص جیہڑی گل اے، اوہ ایہہ اے جے میں پہاڑی افسانے وانخ
 کسراں مڑیاں، اس بچ مٹنی گل ایہہ اے جے اگر ظفر اقبال منہاس صاحب نال
 ماہری واقفیت نہ ہونی تاں نہ تہ میں پہاڑی زبان وانخ مڑنا سی تہ نہ ہی قلم کی موڑنا
 سی۔ ایہہ سارا سہرا ظفر اقبال منہاس صاحب نے سہرا اے جے میں ادب نے
 اس میدان بچ بلیں بلیں ٹرنا رہیاں تہ آج ایہہ مجموعہ تہاں توڑیں پچھنے نے قابل
 ہوئی سکیا۔ ظفر صاحب ڈا ہڈا دکش تہ دلنواز انسان اے۔ دُوے نی رائے خیال تہ
 عمل کس طراں بدلی سکینن، ایہہ فن انہاں کی خوب آونا اے۔ اک واری ہتھ پکڑیا
 تہ فر آج توڑیں نیہہ چھوڑیا۔ تہ ظفر اقبال ہوراں نی عظمت تکو کہ ماہرے جے
 بے حیثیت قلم کارنی کوشش اُپر تبصرہ لکھی ماہری حوصلہ افزائی تہ کیتی نالونال اس
 مجموعے ناقدوی بدھایا۔“

انہاں تہنیاڑیاں اپنی ماہ بولی دا عشق کرناہ بچ عروج تے آسا۔ اپنی قومی ہورلسانی شناخت
 واسطے لوک یکجا ہی نہ آسے بلکہ مرٹنے واسطے تیار رہندے آسے۔ اکیڈمی دی ٹیم کرناہ پچھدی تہ
 لوکاں کو جیاں چن چڑھ گیندا۔ لوک جوق در جوق پروگراماں بچ شامل ہوندے۔ ظفر اقبال ہوراں
 دی ذات نال لوکاں کو جنون دی حد تک عشق آسا۔ لوک ست کم سٹ کا پہاڑی پروگرام بچ شامل
 ہونا اپنی سعادت مندی سمجھدے علاقے دے کئی بزرگ، دانشور مفکر، صاحب علم ہور جاگیر دار

جیہڑے دوروں آئے دے سماجی تہ سیاسی کارگنوں کو کدے کہنا تک نہ بہندے آسے اوہ وی ظفر اقبال ہوراں دے گرویدہ ہوئے دے دکھے۔ ایہہ لوک ظفر صاحب ہوراں پنج نویاں کجھ چیزاں دکھ کا اندے عاشق ہو گیندے آسے۔ اُندی گل بات دا طریقہ کسے وی تنقید تھیں پہلیاں تحقیق کسے الزام تھیں پہلیاں ثبوت ہور کسے علمی یا ادبی اختلاف دے نال دلائل پیش کرنا اہل علم لوکاں کو سخت پیارا لگدا آسا۔ اصل پنج اکادمی دا پروگرام ہووے یا کوئی ہور پہاڑی دی نسبت نال گل بات لوکاں دا بے پناہ عشق ہور ماء بولی نال ڈوہنگا درد اُندی حاضری ہور اُندے عمل تھیں ظاہر ہوندا آسا۔ کرناہ دے مرکزی گراں مثلاً باغبالہ ٹنگڈار کنڈی، کھاوڑ پارہ یا دلدار وغیرہ پنج جدوں وی کوئی پہاڑی پروگرام منعقد ہوندا تہ علاقے دے تمام بزرگ بڈیرے تہ جاگیردار اپنی شمولیت کو یقینی بنا چھوڑ دے۔ ایہہ شخصیات پروگرام دیاں پہلیاں صفاں پنج کرسیاں زینت بندے ہور اندیاں طرے دار لنگیاں تہ قرائلیاں دی شان سارے پروگرام پنج باہدا کر چھوڑی۔ آخری سرحد دے خوبصورت گراں ٹیٹوال پنج پروگرام ہوندا تہ ابراہیم خان صاحب، خواجہ نذیر صاحب، سکندر صاحب ہور سید مقبول شاہ صاحب تہ سید یعقوب شاہ صاحب جے لوک پروگرام پنج شامل ہوکا پروگرام کو چارچن لا چھوڑ دے۔ ایہہ ہی پروگرام جدوں بہادر کوٹ پنج ہوندا تہ اتھا دے دو بڑے خانداناں دے سربراہ سید قلندر صاحب ہور منشی اختر علی خان صاحب ظفر اقبال ہوراں دے سچے کجھ بہہ کا پروگرام دی شان و شوکت بن جلدے۔ اکادمی دا قافلہ گہراہ پٹی پنج پچھدا تہ شفیق ماگرے صاحب گلاب، ماگرے صاحب، شیخ غلام نبی صاحب، نصیر احمد مرچال صاحب، ماسٹر محمد عالم اعوان صاحب، ماسٹر بشیر احمد غازی صاحب تہ محمد اشرف بٹ صاحب دے نال علاقے دے باقی سماجی تہ سیاسی شخصیات پروگرام پنج اپنی شرکت کو لازمی قرار دے کا اپنی ماء بولی دیاں رونقناں دو بالا کر چھوڑ دے۔ ماء بولی دا جنون ایہجا آسا کہ علاقہ کرناہ دی تمام سماجی تہ سیاسی شخصیات ساری سیاست تھیں بالا تر ہوکا صرف ہور صرف پہاڑی بن جلدے۔ علاقے دے تمام عالم دین وی ماء بولی دی ترویج و ترقی واسطے وقت دینا ضروری سمجھدے ہور محفل موسیقی، محفل مشاعرہ یا محفل افسانہ دے بعد شام دیر گئے تکر ایہہ لوک ڈرامہ وی دکھ کا واپس مُردے۔ سماجی تہ مذہبی بندشاں ماء

بولی دے پیار تے قربان ہو گئیاں۔ جتھا جتھا پروگرام ہوندا اُتھا اُتھا دے لوک جوش و جذبے نال فرماناں دی خاطر تواضع کردے۔ غرض اتفاق و اتحاد دا ہک ایہجا سلسلہ آسا جس کو دُو دے لوک دیکھا انگلیاں چدے آسے۔

میں 1980ء بیچ کالج جو انجمن کیتا ہور اُس دے نال نال پہاڑی ادبی تحریک نال منسلک ہوکا اکیڈمی ہور ریڈیو کشمیر دے پہاڑی پروگرام دا ہک ادنی جیسا ہی بن گیاں۔ ظفر اقبال ہوراں نال وی نیڑے تھیں تعارف ہو یا ہورا وہ تعارف ہی ماہڑی پہاڑی ادبی زندگی دا تعارف بنیا۔ میں اُندی ذات تھیں بہت زیادہ متاثر 1990ء بیچ اُس ویلے ہویاں جدوں اُنہاں گبراہ کرناہ دے ہائی اسکول بیچ پروگرام کیتا۔ قلم کاراں ہور فنکاراں دا ہک بڑا قافلہ گبراہ پچیا۔ اکیڈمی دی ساری ٹیم اس قافلے نال پیدل گبراہ پچی۔ پورے دن موسیقی دے پروگرام ہوئے۔ مشاعرہ ہور محفل افسانہ وی ہو یا۔ سنجاں چرکیاں کرناہ کلچرل کلب دی طرفوں ڈرامہ دتا گیا۔ گبراہ دی غیور عوام سُن تمام مہماناں دے کھانے ہور راتیں رہے دا انتظام اسکول بیچ ہی کیتا دا آسا کیا ناکہ چرکیاں پیدل اتنا پینڈا طے کرکا واپس مُرنا مشکل آسا۔ مہماناں دی خدمت واسطے جتھا علاقے دے تمام بزرگ شریک رہے اُتھا اُس علاقے دے نوجوان لکھاری عبدالرزاق سٹنسی، عبدالحمید ماگرے، خورشید منور، فاروق مرچال، ہور علی اصغر، راتھر، محمد صدیق ماگرے ہک منظم ٹیم دے تحت شیخ شبیر احمد غازی ہوراں دی قیادت بیچ خدمت انجام دیندے رہے۔ کھانے توں بعد اسکول دا ہال مہماناں ہور میزبانان نا پھرے گیا۔ سیف الملوک ہور سی حرفی دی مجلس شروع ہو گئی۔ کرناہ دے اُس دور دے نامور گایکار، قوال ہور پیدائشی ڈرامہ اداکار جناب بشیر باغاتی کو پہلی وار مہماناں سن سُنیا۔ سی حرفی دے کجھ بول بولنے تھیں بعد سیف الملوک دا دور شروع ہو گیا۔ اُندی گائیکی دا انداز ہور عام گایکاراں تھیں ذرہ مختلف آسا۔ اُنہاں سیف الملوک دے کجھ ہی واز بولے دے آسے کہ ظفر اقبال ہوراں دے اتھروں بے قابو ہو گئے۔ بارشہ نالوں چھم چھم اتھروں اُندی اکھیاں تھیں بہر ن پے گئے۔ اُندے روح ہور جئے بیچ بیقراری جئی ہو گئی۔ باغاتی صاحب جیاں بولیا۔

رحمت دا مینہ پاء خدایا باغ سُکا کر ہریا
بُوٹا آس اُمید میری دا کردے میوے پھر یا

تہ ظفر اقبال ہوراں دی کلوک نکل گئی ہور انہاں کھے ہتھ نال باغاتی صاحب کو اشارہ کیتا کہ بس..... سیف الملوک بند ہوگئی مگر سارے ہال بچ ہد کنے دیاں وازاں این پے گیاں۔ میں پہلی واری عالم قریشی، نور احمد قریشی، عبدالرشید قریشی، ہور مقبول خان ہوراں کو روئیاں دکھیا۔ کھڑی کھنڈ سارا ماحول دکھیا جیا ہو گیا۔ اندر دا غبار ٹکے گیا تہ ظفر اقبال ہوراں ہال بچ موجود بزرگاں تہ نوجواناں دی طرف مخاطب ہوکا آکھیا کہ سب ہتھ چاء کا دُعا منگو۔ اچر توڑیں اللہ منگو موت نہ دیوے پچر توڑیں پہاڑی زبان وادب دے سکے دے باغ بچ ہریالی نہ آجے۔ پناویں اُس دے سگ واسطے منگو اپنے لہودا آخری پھٹکے تک وی کیاں نہ دینا پو دے۔ خطیب، عالم دین ہور پہاڑی دے نامو رشاعر عبدالعزیز ملد یال ہوراں ہتھ چائے ہور اچیاں اچیاں دُعا فرمائی۔ دُعا ئی دا اثر آسا کہ ہک وار فرسارے ہال بچوں ہد کنے دیاں وازاں این لکیاں۔ شاید اوہ دُعا دی قبولیت دا ویلہ آسا ہور اوہ دُعا ضرور قبول ہوئی ہوسی لیکن میں ذاتی طور اُس تہیاڑے ظفر صاحب دی شخصیت کو قبول کیتا۔ اُن دے اُس رات دے رونے ہور کلوکاں دینے بچ کوئی دساوا، کوئی شعبہ بازی یا کوئی مکاری نہ آسی بلکہ اوہ اتھروں خلوص ہور نیک نیتی دے اتھروں آسے ہور اُس ویلے اُس ہال بچ ظفر صاحب نال اسی ہور نویں سال دے بڈھیڑوی کلوکاں دے کارروندے آسے۔ اُس دور بچ ابجیاں کئی ہور دُعا ئیاں اوڑی، ٹنگمرگ، گاندربل، بانڈی پوری، پونچھ، راجوری، سرکوٹ، تھہ منڈی ہور درہال جے پہاڑی علاقیاں بچ وی منگی گیاں ہوسن تہ تاں کچھ کاج پہاڑی زبان وادب دا بوٹا میوے نال پھر یا داس رہیا ہے۔ اُس تہیاڑے منگو اس گل داوی احساس ہو یا کہ اسیں اپنے ذاتی کم کات واسطے وی علاقے دے دؤر دراز گراں بچ پیدل ٹرکا گچھے کو ہک وبال تھیں کہٹ نہ سمجھدے مگر ایہہ شخص کس مٹی دا بنیا دا ہے کہ نہ ایہہ جنگل دکھے نہ کھیاں دے نیلے نہ اُچے اُچے نکلے دکھے تہ نہ پہاڑاں دیاں چوٹیاں، نہ پگڈنڈیاں دکھے تہ نہ ناڑاں دے لے پینڈے مگر اپنی ماء بولی دے پرچار واسطے کھر کھر تہ بُو ہے بُو ہے پھر دا ہے۔

ظفر اقبال منہاس ہوراں پہاڑی زبان وادب دی مدھم تہ پھکی تصویر بچ اپنے رنگ پھرے جیہڑے صدیاں تکر پھلکے نہ ہوسن تائیں تہ انہاں کو پہاڑی دے عظیم مصوٰر دا اعزاز حاصل

ہے۔ اوہ پہاڑی زبان و ادب دے ڈوگیاں بچ نویں نویں فصلاں دے ہن راہندا، گوڈی تالی کردا ہور تازہ فصلاں دی کاشت کردا اگا ہی اگا بچل رہیا آسا کہ 1997ء بچ ریاستی سرکار دی طرفوں پہاڑی ایڈوائزری بورڈ تشکیل دتا گیا۔ جس بورڈ دا پہلا سیکریٹری ظفر اقبال ہوراں کو تعینات کیتا گیا۔ بک بزرگ ہور مدبر پہاڑی لیڈر جناب محمد دین بانڈے ہوراں کو اُس بورڈ دا وائس چیرمین مقرر کیتا گیا۔ انہاں دواں شخصیتاں دی محنت ہور لگن نال اس بورڈ دا ابتدائی پلنتھ تیار ہویا۔ اسی پلنتھ تے تعمیر ہوئی دی عمارت اج پہاڑی ایڈوائزری بورڈ آکھادی ہے۔

ایہہ دور ریاست جموں و کشمیر بچ شورش، افراتفری ہور مارداھاڑ دا دور آسا جس دی وجہ نال جموں و کشمیر پہاڑی کلچرل اینڈ ویلفیئر فورم جی تنظیم کافی حد تک غیر منظم ہوکارہ گئی دی آسی۔ پہاڑی تحریک لاوارٹی داشکار آسی ہور پہاڑی زبان و ادب دے گلشن تے وی تڑادے چھاڑ کھیرا کر رہے آسے۔ انہاں ساریاں گلاں کو محسوس کردیاں ہونیاں 1998ء بچ ظفر اقبال ہوراں ’’پہاڑی ویلفیئر سوسائٹی‘‘ نال دی ہک نویں تنظیم تشکیل دتی۔ اس تنظیم دے مرکزی ادارے دے علاوہ اسدے ضلعی یونٹ ہور تحصیل لیول دے یونٹ وی تشکیل دتے گئے۔ مکو وی تحصیل کرناہ دا تحصیل صدر منتخب کیتا گیا۔ ظفر اقبال منہاس صاحب پہاڑی ویلفیئر سوسائٹی دے ریاستی صدر، فاروق انوار مرزا و ہوریں جنرل سیکریٹری ہور جناب نذیر مسعودی صاحب اس تنظیم دے سرپرست اعلیٰ مقرر ہوئے۔ اس تنظیم سن جتھا تمام پہاڑی خطیاں بچ ادبی، تمدنی پروگراماں دے نال نال نویں طراں لوکاں دی نیندر جگالی اُتھا پہلی وار ہک سہ کئی یعنی ترے زباناں تے مشتمل ہک سالانہ رسالہ ’’شمس بری‘‘ اجراء کیتا۔ انگریزی، اُردو ہور پہاڑی زبان بچ نکلنے والا ایہہ رسالہ پہاڑی قوم دی بے بسی ہور لاچارگی دے علاوہ پہاڑی زبان و ادب، پہاڑی کلچر ہور پہاڑی ثقافت دی نمائندگی کر رہیا آسا۔ ریاست یا بیرونی ریاست اوہ لوک جیہڑے پہاڑی زبان نہ پڑھ سکدے آسے انہاں کو انگریزی ہور اُردو زبان دے ذریعہ پہاڑی قبیلے، پہاڑی تہذیب و تمدن ہور اس قبیلے دی پسماندگی دا پتہ چلیا ہور اندے مسائل کو سمجھیا گیا۔ اس رسالے داناں ’’شمس بری‘‘ برکھنا وی ظفر اقبال ہوراں دی منصف مزاجی ہور فکری دیانت دا اعتراف ہے۔ کیا نکہ شمس بری ہک

بڑے پہاڑی سلسلے داناں ہے جس سلسلے دی چھو لی بیچ کرناہ جیا پہاڑی علاقہ ہور آساں پاساں کئی
ہور پہاڑی بستیاں صدیاں تھیں زندگی دا پینڈا طے کر رہیاں ہین۔

پہاڑی زبان وادب دی احمیائے نو ہور جدیدیت دادیہ نہہ اسی شمس بری اتوں طلوع ہويا
ہور اسدیاں کرناں پونچھ تہ راجوری تک پچھیاں تائیں اس رسالے داناں شمس بری رکھیا گیا ہور
دوئی وجہ ایہہ ہے کہ ذاتی طور ظفر اقبال ہور ان کو کرناہ دی مردم خیز تہرتی نال مچ پیار رہیا دا ہے
تائیں اتھا دے لوکاں دی طرفوں دی انہاں کو چھو لیاں پھر پھر پیار دتا گیا۔ ظفر اقبال ہور ان
اپنی کئی جوشیلی تقریریاں بیچ کرناہ کو پہاڑی زبان دا اکال تخت آکھیا دا ہے۔ ٹیگور ہال، بھنڈو تھیٹر،
پونچھ راجوری، اڈوی تہ ہور کئی پہاڑی بستیاں بیچ انہاں سن کرناہ کو پہاڑی زبان وادب دا اکال
تخت آکھ کا کرناہیاں دے پیار واصلہ دتا دا ہے۔ گل اتھا ہی میہ مگی بلکہ اس رسالے شمس بری دا
پہلا ہور خصوصی ایڈیشن کرناہ دے عظیم فنکار، گایکار، ہور کرناہ کلچرل کلب دے بانی ڈائریکٹر مرحوم
عالم قریشی ہور ان دے ناں کیتا گیا۔ ایہہ رسالہ پہاڑی ویلفیئر سوسائٹی دے زیر اہتمام نکلا دا
رہیا۔ اسدے مدیر اعلیٰ ظفر اقبال منہاس ہور معاون مدیر ڈاکٹر فاروق انوار مرزا آسے۔ اس
رسالے پہاڑی قبیلے ہو پہاڑی زبان وادب دی کئی سال اہنچھ پور نمائندگی کیتی کہ پہاڑی لوک
اس رسالے دی کاپیاں خرید کا پڑھدے ہور اکھیاں تے ملدے رہتے۔ اس رسالے بیچ لکھے
دے مضمون پڑھ کا عام پہاڑی دے دل کو ٹھنڈک ہور سکون میسر ہوندا ہور ہر شخص اسکو پہاڑی
زبان وادب تہ ثقافت دا نقیب سمجھدا۔ اس رسالے دی وکالت نال بڑے بڑے ایون ہور انہاں
بیچ مقیم حکام بالا خرتڑ بکس دوئے داہر دکھن لگ گئے جیاں زبان خاموش بیچ بکس دوئے کو
آکھدے ہوون کہ آخر ایہہ نا برابر ہی ہور نا انصافی کدوں نکر.....؟

ظفر اقبال ہور ان دی پہاڑی زبان وادب واسطے انہاں کوششاں، محنتاں تہ راتیں
تہیاڑی دی دوڑا تہائی ہور شمس بری رسالے دی شروعات دی نسبت نال پہاڑی قبیلے دے صف
اول دے لیڈر، سابقہ اسمبلی سپیکر ہور سابقہ وزیر صحت جناب مرزا عبدالرشید اپنے ہک خط بیچ ظفر
اقبال صاحب ہور ان کو لکھدے ہین:

”ظفر صاحب! میرے نزدیک قوم کے اجتماعی شعور کی بیداری، حقوق

و فرانس کی شناخت، جذبہ خود اعتمادی کی پرورش و پرواخت، انسانی مقدروں کا درس آپ کی مساعی کا مرکزی نقطہ ہے اور شمس بڑی اسی جذبے کی صداقت اور خلوص کا علمی اظہار ہے۔ مجھے یقین ہے کہ موقر جریدہ لاکھوں بے نور آنکھوں کی روشنی اور بے زبانوں کی زبان بن کر ابھرے گا۔ آج کے اس دور میں جہاں افراتفری، بے راہ روی، تشدد، قتل و غارت اور سماجی بے انصافی کی ہزاروں دردناک داستانوں، افسانوں، کہانیوں اور نظموں کے عنوان ہر گلی کوچہ و بازار میں بکھرے پڑے ہیں۔ ہر زمانے کی طرح آج بھی یہ عنوان چشم بینا کو دعوتِ فکر و عمل دے رہے ہیں۔ حساس طبیعت کے ساتھ قدرت نے آپ کو خیال کی بلندی، فکر کی گہرائی اور روشن خیالی کے جوہر سے نوازا ہے۔ مجھے اُمید ہے کہ نا مساعد حالات کے باوجود آپ کی توجہ اور رہنمائی میں ”شمس بڑی“ مایوسیوں اور نا اُمیدیوں کے اندھیروں میں روشن چراغ ثابت ہوگا اللہ کرے زور قلم اور زیادہ.....“

پہاڑی زبان دے عظیم دانشور، مفکر، محقق، مور، پہاڑی کلچرل اینڈ ویلفیئر دے ریاستی صدر جناب نذیر مسعودی شمس بڑی دے پہلے ایڈیشن کو پڑھ کا ظفر اقبال ہوراں دی محنت شاقہ کو سلوٹ پیش کر دیاں خط لکھدے ہین جیہڑا شمس بڑی دے دُوئے سالنامے سچ شائع ہو یا دا ہے۔ اوہ لکھدے ہین:

”مرحوم قاضی عالی قریشی کی رحلت کے سلسلے میں بلائی گئی تقریب پر جب آپ نے پہاڑی زبان و ثقافت کے بارے میں ایک جریدہ نکالنے کا ارادہ ظاہر کیا تو سچ یہ ہے کہ مجھ جیسے کم ہمت حاضرین نے آپ کے اُس جذبہ خلوص کو ایک وقتی اُبال ہی تصور کیا تھا۔ لیکن شمس بڑی کی اشاعت نے ثابت کر دیا کہ پہاڑی طبقہ کی محرومیوں کو لیکر آپ کے اندر کس قدر تڑپ ہے اور ان نصیب کے ماروں کے حوالے سے آپ کے قول و فصل میں کس قدر ہم آہنگی ہے۔ میں آپ کی اس جدت، خلوص اور جذبہ عوامی بہبود کو بصدِ عجز و نیاز سلام پیش کرتے ہوئے دُعا گو ہوں کہ آپ کی ان مخلصانہ کوششوں کو قبولیت و دوام حاصل ہو.....“

شوکت علی کشمیری رسالہ شمس بڑی دے مختلف ایڈیشن پڑھنے دے بعد پہاڑی ویلفیئر سوسائٹی دے قیام ہو رہا رسالے دے ذریعہ پہاڑی قبیلے دی علمی، ادبی اور ثقافتی ورثہ دی حفاظت دے متعلق اپنے خطبچ لکھدے ہین:

”محترم ظفر صاحب!“ آپ نے پہاڑی ویلفیئر سوسائٹی بنا کر کشمیر کے بلند و بالا پہاڑوں میں آباد انسانوں کی ترقی کا بیڑا اٹھایا ہے جو برسہا برس سے ترقی کی اس دور میں پیچھے ہیں۔ حکمرانوں نے مسلسل انہیں نظر انداز کر کے رکھا ہے۔ انکے مسائل پر آپ نے اور آپ کے دیگر دوست و احباب نے توجہ دی۔ آپ انکی ثقافتی اقدار کو فروغ دے رہے ہیں۔ اُن کے علمی، ادبی اور ثقافتی ورثہ کی حفاظت کی ذمہ داری لی ہے۔ ان کے ماضی کو زندہ کیا ہے۔ یقیناً کسی قوم کے مدفن ماضی کو زندہ کرنا کوئی آسان کام نہیں۔ آپ مبارکبادی کے مستحق ہیں.....“

شمس بڑی دے پہلے ایڈیشن دی پیش گفتار بچ ظفر اقبال منہاس خود اس عظیم مشن دا تعارف کرالیاں لکھدے ہین:

”موجودہ دور میں جب دینار دین بن چکا ہے۔ ادبی و ثقافتی رسالوں کی اشاعت ایک غیر متوقع کاروبار رہتی نہیں سراسر گھٹے اور حسارے کا سودا ہے۔ پہاڑی زبان، کلچر اور عوام کے حوالے سے اس طرح کی جسارت محاورے کی زبان میں دن دو پہر کو دیا جلا نا ہے۔ لیکن اکہ ذوق سے بہتر کون جانتا ہے کہ جنون تو بلبش جنون ہے۔ اسے خرد کی سوسامانیوں اور دنیاوی مصالحوں سے بھلا کیا لینا دینا۔ شمس بڑی وی جنون کی ہی ایک حکایت ہے۔ بس بہتی کے تمام اہل جنون کو نوید ہو.....“

پہاڑی زبان و ادب دے سیاپے کو کہن کا ظفر اقبال ہوراں دا تہیاری داسکون ہور راتیں دی نیندر غائب رہتی۔ پہاڑی زبان دی کسے وی گل کو کہن کا چڑل گیناں اُندی فطرت بن گیا۔ شمس بڑی دے اجراء توں بعد لوکاں ہا Responsell پیار دل لگی ہور شفقت دکھ کا اُندا جنون ہور بدھدا گیا۔ اُندی تریہہ بچ باہدا ہوندا گیا تہ اس تریہہ کو بچھائے واسطے اُنہاں ہک ماہوار

اخبار شروع کی تھی۔ ”پکار“ ناں دی ایہہ اخبار اُردو زبان بچ ہے۔ اسدے مدیر اعلیٰ وی اوہ خود ہی ہن۔ اس اخبار بچ حالات، حاضرہ دیاں خبراں تہ واقعات دے علاوہ جتنے وی مضمون لکھے جلدے انہاں بچ پہاڑی زبان و ادب دی ڈنڈا کڑی ہی ہوندی۔ ایہہ ساری ڈنڈا پہاڑی قبیلے دیاں محرمیاں ہور مجبوریاں دا خلاصہ ہوندی۔ 1998ء تھیں کہن کا 2005ء تک دے سمت اٹھ سال ظفر اقبال ہوراں پہاڑی ویلفیئر سوسائٹی دیاں سرگرمیاں کوشد و مدناں جاری رکھیا۔ ریاست دے تمام پہاڑی خطیاں بچ مشاعرے کرا لے ادبی محفلاں جمائیاں، موسیقی دے پروگراماں نال رونق لائیاں، ڈرامیاں دے ذریعہ لوکاں کو اتفاق و اتحاد دادرس دتا ہور جائی جائی کانفرنساں دا انعقاد کرکا پہاڑی زبان و ادب دی ذرخیز زمی کونویں طراں بنجر ہوئے تھیں بچایا۔ اس سارے عرصے بچ اوہ سرکاری طوالت تھیں گھرا کہسا کا انہاں تالمیاں تالمیاں کماں چچھا لگے رہتے ہور اُندی اس ڈنڈا کڑی نال پہاڑی زبان دی تحریک تہڑ کدی تہڑ کدی نویں طراں زندگی واکڑیسیہ پھرن پے گئی۔ سال 2006ء بچ ظفر اقبال ہوراں کو کلچرل اکیڈمی دے ایڈیشنل سیکریٹری دے عہدے واسطے تعینات کیتا گیا۔ ایہہ پوسٹ چونکہ ہک ایڈمنسٹریٹو پوسٹ آسی جس دی وجہ نال ہن ظفر صاحب ریاست دیاں تمام زبانوں دی سائجی ملکیت ہو گئے۔ ہن اندے سامنے صرف پہاڑی زبان دی ترویج و ترقی داملہ نہ آسا بلکہ اوہ ہک ایچے گلشن دے مالی آسے جس گلشن بچ مختلف زبانوں دی رنگینی دے پھل کھل رہے آسے۔ انہاں اپنی اکھ وی تہوی کو صاف رکھیا ہور سارے گلشن تے پیار ہور ہمدردی دی نگاہ رکھی۔ اس دور بچ جتھا اُندے ذریعہ مختلف زبانوں بچ بے پناہ ادبی کم ہوئے اُتھا اُندی فکر و دانش دے ذریعہ ہک ایجا کم وی ہو یا جیہڑا اُس تھیں پہلیاں اکیڈمی دے ذریعہ کدے وی نہ ہو یا دا آسا۔ ریاست بچ انگریزی، اُردو، کشمیری، گوجری ہور پہاڑی زبان دے جتنے وی نامور ادبی فنکار فوت ہو چکے دے آسے اُن دیاں قبریں دی نشاندہی کرکا کلچرل اکیڈمی دی طرفوں انہاں قبریں تے اعزازی قتبے نسب کیتے گئے۔ اُندے اس عمل نال ادبیاں ہور فنکاراں کو موت دے بعد وی ہک سماجی اعزاز تھیں نوازا گیا۔ جہاں تکر قبرستان بچ نسب شدہ کتبے جتھا کلچرل اکیڈمی دی عظمت کو نمایاں کر رہے ہن اُتھا انہاں ادبیاں

ہور فنکاراں دا تعارف انہاں کتبییاں دے ذریعہ نویں نسل نال ہور ہیا ہے ہور اُندی عظمت رفتہ کو بحال کیتا جُل رہیا ہے۔

ظفر اقبال ہوراں دی نمایاں ادبی کارکردگی دے صلے پنج حکومت وقت سن 2008ء پنج انہاں کو کلچرل اکادمی داسیکریٹری تعینات کر چھوڑیا۔ اس آڈردی خوشی کلچرل اکیڈمی دے جملہ ملازمین کو تہ ہونی ہی آسی۔ ساری زبانناں دے ادیبیاں ہور فنکاراں دی دُنیا پنج خوشی دی لہر دوڑ گئی۔ لیکن پہاڑی زبان وادب دے خیمے پنج جشن منایا گیا۔ پہاڑی لوکاں یارمیاں دیتیاں، شکرانے دے نفل پڑھے ہور خوشی دے اتھرواں نال گلاٹیاں سج گیاں کیا نکل پہلی وار اس لاوارث ہور محروم قوم تہ زبان دے ہک قابل انسان کو ایہہ مقام ہور رتبہ ملیا دا آسا۔ ہُن ظفر صاحب ہوراں دے سامنے ہک وسیع تہ کھنڈری دی دُنیا آسی۔ انہاں ریاست جموں و کشمیر دے مشتر کہ کلچر دی سام سمہال وی کیتی ہور اس کلچر کو ملک ہور دُنیا دے ہور ملکاں تکر متعارف وی کرالیا۔ تعصب دی عینک لہڑکا خلوص دی اکھنال جس جس وی غورنال دکھیا اسکو احساس ہو یا کہ جسراں دہنہہ، چن ہوا تہ فضا سب دی سانجھی دولت ہوندی ہے اسی طراں ظفر اقبال ہوراں دی ذات بحیثیت سیکریٹری سب دی سانجھی دولت رہئی۔ انہاں کو پہلیاں ہی تھیں چنگے تھیں چنگا کیتے داشوق ہور جنون تہ آسا ہی مگر سرکاری سرپرستی ہور سرکاری طرفوں خصوصی مراعات دی وجہ نال ریاستی آرٹ کلچر ہور لیگنویٹیز دے گلشن پنج نویں بہار آگئی۔ اکادمی دے مختلف شعبیاں پنج نویں ہور قابل لوک تعینات کرکا انہاں شعبیاں کو فعال بنایا گیا۔ مچ ساریاں نویاں پوسٹاں Create کیتیاں گیاں ہور پُرانے ملازماں کو پر موشتاں دے کا ہک لمے عرصے دے جمود کو ختم وی کیتا گیا ہور انہاں ملازماں کو انصاف وی دتا گیا۔ ادب ہور فن دے لحاظ نال جتھا انگریزی، اُردو، ڈوگری، لداخی ہور پنجابی دی ادبی باڑی پنج سگ لاکا نویں نویں فصلاں دی کاشت ہوئی اُتھا گوجری ہور پہاڑی زبانناں کو وی اپنا پُہر پور حصہ ملیا۔

گل چونکہ پہاڑی زبان دی ہور تہی ہے اس واسطے سب کھبے تھیں پر ہیز کرکا ایہہ آکھنا غلط نہ ہوسی کہ اس سنہرے ادبی دور پنج قرآن کریم جی عظیم الہامی کتاب دا پہاڑی ترجمہ ہو یا۔

اس تھیں پہلیاں کئی ہور کلاسیکی کتاباں دے تر جے دے نال نال ”گلستان سعدی“ جی مھلاں دی رانی کو دی پہاڑی زبان دی چھگی دامہان بنایا گیا۔ پونچھ نمبر، اوڑی نمبر، راجوری نمبر ہور کرناہ نمبر چھاپ کا انہاں پہاڑی علاقیاں دے نامور تہ معروف شاعراں، ادیبوں، اداکاراں، موسیقاراں ہور فنکاراں دے نال نال انہاں علاقیاں دے اہم شخصیات دی زندگی تے تبصرے کرا لے ہور نال نال انہاں علاقیاں دی تواریخ تہ جغرافیہ، سیاسی و سماجی تہ اقتصادی حالات کو نمایاں کیتا۔ ثقافت نمبر، گولڈن جوبلی نمبر، علی عدالت نمبر، نذیر مسعودی نمبر، غلام مصطفیٰ پنجھی نمبر، ڈاکٹر صابر مرزا نمبر تہ شاید کئی ہور ایچھے خصوصی نمبر چھاپ کا پہاڑی زبان و ادب دے کوٹھارہ پنج وی باہدا کیتا ہور پہاڑی زبان دے انہاں عظیم بنیادی ادیبوں دی بعد از مرگ وی حوصلہ افزائی کیتی۔ کرناہ، اوڑی، پونچھ ہور راجوری پنج پہاڑی کانفرنساں دے ذریعہ لوکاں کو یکجا کر کا اتفاق و اتحاد دی تلقین کیتی۔ انہاں کانفرنساں پنج پہاڑی ادیبوں ہور فنکاراں کو ایوارڈاں نال نوازیا گیا۔ اسدے نال نال ہمیں جانی دے ادیبوں ہور فنکاراں کو دوئی جانی کانفرنساں پنج بگ کر کا اُندے درمیان پہنائی چارہ، جان پہچان ہور دوستی تہ برادری دی فضا قائم کیتی۔ بیرون ریاست پہاڑی ادیبوں دے Tour ہو رور کھاپ منعقد کرا لے۔ کرناہ کلچرل کلب کو بک Festival پنج پہاڑی دی نمائندگی واسطے لداخ جولیا۔ پہاڑی دے مایہ ناز موسیقار، گایکار ہور اداکار عبدالرشید قریشی کو بحیثیت پنج ماسٹر ازبکستان دے دورے تے جولیا۔ پہاڑی دے بک ابتدائی کارکن تہ سپاہی عبدالحمید زندہ دل کو اُسدی پوری ٹیم سمیت بیرونی ریاست پہاڑی لوک ناچ گتکہ تہ تلوار کھیدے واسطے کئی پروگراماں پنج شرکت کرا لے۔ پہاڑی دے ابتدائی سپاہی تہ نامور شاعر عزیز دچھوئی کو دی بیرون ریاست گتکے دے فن دامظاہر کرن واسطے جولیا۔ پونچھ ہور راجوری تھیں وی ایچھے کئی فنکاراں دی حوصلہ افزائی کیتی گئی۔ پہاڑی لوک گیتاں دی گایکاری دے شہنشاہ سید اقبال ملنگامی ہوراں کو سنگیت نائک اکادمی دے ایوارڈ دے دستاروی لوائی گئی۔ جس دی وجہ تھیں پہاڑی قوم دی شان پنج بے پناہ باہدا ہو یا۔

ریاست پنج بولے چلنے والیاں زبانناں ہور اُندے ادب دی دیکھ رکھ تہ ترویج و ترقی واسطے ریاستی ایڈوائزری کمیٹی ہوندی ہے جس پنج تمام زبانناں دے اعلیٰ پائے دے ادیب

بحیثیت ممبر کم کردے ہیں ہور ریاست دے وزیر اعلیٰ اُس کمیٹی دے چیرمین ہوندے ہیں۔ جناب ظفر اقبال ہوراں دی کوششاں نال پہلی وار پہاڑی زبان وادب دے نامور تہ معروف ادیب پروفیسر جہانگیر دانش اُس ریاستی ایڈوائزی کمیٹی دے ممبر مقرر ہوئے ہور انہاں قریب چار پنج سال اس کمیٹی دے ذریعہ پہاڑی زبان دی منصوبہ سازی کیتی۔

جسراں میں پہلیاں ہی عرض کیتی دی ہے کہ کرناہ دی تہرتی نال ظفر اقبال ہوراں کو ذرہ زیادہ ہی دل لگی آسی۔ اتھا دے کسے وی نوجوان پنج انہاں فن وادب دیاں رمزاں دکھیاں تہ اُسکو اسراں پڑنچھ کھڑیا جسراں ہل پوتے کوچھو مارکا چاکھڑ دی ہے۔ اُسدے ہک نوجوان فیاض احمد خان کوسرینگر میوزک کالج پنج داخل کرکا اُسدی ایسی رہنمائی کیتی کھک کہ آج اوہ پہاڑی ہور گوجری دا صف اول دا گایکار وی ہے ہور کشمیر یونیورسٹی دے میوزک ڈیپارٹمنٹ پنج بحیثیت طلبہ انسٹریکٹر کم کر رہیا ہے۔ محمد ایوب میر نعیم کسے تعارف دا محتاج نہیہ، کلچرل اکیڈمی دے پہاڑی شعبے پنج بحیثیت ایڈیٹر کم کلچرل آفیسر اپنے فرض منصبی انجام دے رہیا ہے۔ اُسکو وی ظفر اقبال ہوراں دے مبارک ہتھاں دالایا دا ہک بوٹا ہے اگے ٹورے پنج کوئی کسرباتی نہیہ چھوڑی۔ اوہ وی آج ہک تناور درخت دی حیثیت پنج پہاڑی زبان وادب دے مسافراں کو اپنی چھام دی ٹھنڈک دے رہیا ہے۔ سید کابل بخاری دور حاضر دی ہک خوبصورت آواز نہیا جلد ہے۔ بخاری آج صرف پہاڑی ہور گوجری ہی نہ بلکہ اُردو غزلاں، گیتاں ہور قولیاں پنج ملکی لیول تے لوہا منوال رہیا ہے۔ ہندی فلماں پنج اُسدے گیت گائے جُل رہتے ہیں۔ اوہ ہک متواسط خاندان تھیں تعلق رکھنے والا ہک معصوم جیاء سولاں سالہ نوجوان گایکاری دی دنیا پنج اُبھر کا سامنے آیا۔ اُسدی گائی دی سیف الملوک سُن کا لوک اپنے اتھروں نہ ڈک سکدے آسے۔ ظفر اقبال ہوراں دی نذر خیر اُس تے پئی تہ کابل تھیں سید کابل بخاری بن گیا۔ اسیں سارے عینی گواہ ہاں کہ نہ ظفر اقبال ہوراں تمام پہاڑی صاحبِ ثراوت لوکاں لوکاں نال مل کا کابل بخاری کو مہینی دے ہک مشہور میوزک کالج پنج داخلہ دیا لیا۔ آج اوہ ہی کابل بخاری میوزک پنج پی ایچ ڈی کرکا اپنا ہک میوزک بینڈ چلا رہیا ہے ہور آج اُسدے ہک پروگرام دی فیس لکھاں پنج ہے۔

2009ء پنج حکومت سُن ظفر صاحب کو مزید ترقی دے کا کمشنر سیکریٹری داگریڈ دتا۔ اگست 2011ء ظفر صاحب دی ریٹائرمنٹ آسی مگر حکومت دی طرفوں انہماں کو دو سال مذید دتے مگر انہماں ۱۸ نومبر 2011ء کو ہی ملازمت تھیں استعفیٰ دے چھوڑیا۔ ۲۰۱۲ء پنج سیاست پنج قدم رکھیا۔ ۲۰۱۵ء پنج مجلسیو کونسل دے ممبر چنے گئے۔ 2018ء پنج اس کونسل دے بہترین ممبر دا یوارڈ وی دتے گیا، مئی 2017ء کو جموں و کشمیر کلچرل اکیڈمی دے ڈوے نائب صدر مقرر کیتے گئے۔

گجھ گلاں دیکھے پنج گجھ نکلیاں نکلیاں نظر ایندیاں ہین۔ مگر کدے انہماں کو دل دیاں اکھیاں نال دکھیا جئے تہ اوہ انسانیت دوستی پہنائی چارے ہور دیانتداری دا ایہجا درس ہور نویں نسلاں واسطے مشعل راہ ہوندیاں ہین۔ اتھا ہک شخص دا دکر نہ کرنا شاید نا انصافی ہوسی ہور اُسدے نال بغیر ظفر اقبال ہوراں دی زندگی دی کہانی ہی ادھوری رہندی ہے۔ شیخ سلیم پہاڑی زبان دا ہک سپاہی ہے جس کو جموں و کشمیر دا ہر نکا بڑا پہاڑی سیاندا ہے۔ اُسدی گل بات، اختلافی دلائل، ہر مسئلے کو ہک خوبصورت کہانی دے طور پیش کرنا، برجستہ پہاڑی دے شعر، لوک کہانیاں ہور لوک لطیفے سنانا صرف ہور صرف شیخ سلیم ہی دافن ہے۔ گجھ کہنت پڑھے لکھے آدمی پنج انتیاں خوبیاں گتھوں آئیاں ایہہ کوئی چھپی ہنگی دی گل نیہہ بلکہ ہر شخص جاندا ہے کہ جسدے کھبے تھیں شیخ سلیم نکلیا اُس کو ظفر اقبال منہاس آکھدے ہین۔ اوہ آکھدے ہوندے ہین کہ سنیا رے یا لوہار دی دکان تے بہہ کا انسان چنگاریاں نال اپنے کپڑے گموگم کرکا اٹھدا ہے مگر عطار دی دکان تھیں عطر دی خوشبو تھوہیندی ہے۔ اسی دی دہائی پنج شیخ سلیم کلچرل اکیڈمی پنج عارضی طور تے تعینات ہويا۔

سال دے بعد ظفر اقبال ہوراں اسکوفور تھ کلاس تعینات کراں کا پہاری شعبے پنج آپانال دکھ کہندا۔ ظفر اقبال فیلڈ اسٹنٹ رہتے تہ سلیم اُندا خدمت گار رہیا۔ اوہ ایڈیٹر بنے تہ سلیم دی خدمت پنج ذرہ پُہر وی فرق نیہہ آیا۔ اوہ ایڈیشنل سیکریٹری تہ سیکریٹری دے عہدیاں تے فائیز ہوئے تہ سلیم دی تعمیراری ہور وفاداری دے گلشن تے وی بہار آگئی۔ دوئے پلے بڑے لوکاں دا بڑاپن کہ ظفر اقبال ہوراں سلیم کو پیار دتا، اُسدی وفا کو سینے نال لایا۔ اُسدیاں تمام اڑیاں پوریاں کردے رہتے۔ نجی ہور سرکاری مجلساں پنج اُسکو عزت ہور حوصلہ دتا۔ اُسدے چندکاں دی پرورش

کیٹی۔ ایہہ ساریاں گلاں شیخ سلیم واسطے من وسلوی ثابت ہوئیاں۔ اُس اتنی بڑی ادبی شخصیت دی کچھ منڈھ بہہ کا گل بات دا جچکھیا لائے کھاہدے دے طور طریقے سکھے ہوراج دُنیا دا واحد آدمی شیخ سلیم ہے جیہڑا سرکاری ہور غیر سرکاری مجلساں بچ آکھدا پھر داہے کہ ظفر اقبال منہاس ماہرے روحانی والد ہین۔ اج دے دور بچ اپنی اولاد ہک نیم سام توں بعد اپنے پیکو پے نیہہ مندی تفرکے دُوے کو فخر نال پے آکھنا کسے دی بے پناہ محبت ہی دا صلہ ہے۔

اسی طراں علاقہ کرناہ بچ بک شخص سکندر خان صرف ہور صرف پہاڑی ہون دی وجہ نال مشہور ہے۔ سکندر خان بک لاوارث، کہنلا مٹا ہور شدتہ یکٹڑ جیاء آدمی ہے۔ پچھلے پنجاہ سال تھیں اوہ پہاڑی کلچرل کلب کرناہ نال منسلک ہے۔ اوہ کلب دے ممبران کو اپنا قبیلہ ہور وارث تہ پہاڑی کلچرل اینڈ ویلفیئر فورم کو اپنی ساری کائنات سمجھدا ہے۔ ہمیشہ کلب دے کمرے بچ حاضر رہے کا مانجھا پہناری کرنی، صفائی، ستھریے دا خیال رکھنا، گُرسیاں کو ترتیب دُنیا، میوزک انسٹرومنٹس کو صاف ستھرا رکھنا ہور کلب دے کسے وی پروگرام بچ نالو نال پہنار چاء کا ٹرنا سکندر اپنی زندگی دی معراج سمجھدا ہے۔ سمجھو پنجاہ سال تھیں بک خدائی خدمت گار دا دُواناں سکندر خان ہے۔ کدے کدائیں شغل دے طور سکندر دے سامنے جان بچھ کا ظفر اقبال ہوراں دی مخالفت کر دے آں۔ سکندر بک دم غصے بچ آگیندا ہے ہور آکھدا ہے خبر دار اُن داناں غلط طراں نہ کہنہیو ورنہ ماہرے جیاء مندرا کوئی نہ ہوسی۔ اللہ بغیر اسدا ہور کون ہے بغیر اُن دے، شغل ہی سہی مگر اسیں محسوس کر دے ہاں کہ ایہہ ظفر صاحب ہوراں دا پیار، خلوص ہور نیک نیتی بولدی ہے۔ پیار محبت تہ خلوص دی تاڑی دو ہتھو بجدی ہے۔ ظفر صاحب ہوراں دی شان دکھو کہ پونچھ تہ راجوری بچ پہاڑی کانفرنساں ہوئیاں ہور ظفر صاحب ہوراں سیکریٹری اکادمی اپنی تقریراں بچ آکھیا کہ پہاڑی زبان وادب تہ کلچر واسطے کناں لوکاں شروع تھیں اس ویلے توڑیں فی سبیل اللہ کم کیتا کسے کو دکھنا ہووے تہ کرناہ جُل کاہڈے سکندر خان کو دکھو۔ اتھوں پتہ چلدا ہے کہ کسے رہنماء یا مسیحا دی پہچان ایہہ ہی ہوندی ہے کہ اوہ اپنے ضمیر ہور اپنی مٹی نال جُوے دے ہوندے ہین۔

گل صرف علاقہ کرناہ دی نیہہ بلکہ ظفر اقبال ہوراں دا پیار و محبت تمام پہاڑی خطیاں واسطے ہک جیاء رہیا ہور ایچے کئی لوکاں دیاں مثالاًں، اوڑی، پونچھ، راجوری ہور نکلے شیکے پہاڑی بلٹاں نچ ٹھونڈیاں تھہنڈیاں ہین۔ ایہہ عمل، ایہہ رویہ، ایہہ خصلت ہور ایہہ عقل و دانش ہی کسے انسان داسیما ہوں دے وافر ثبوت ہین۔ تواریخ گواہ ہے کہ ایچے لوک کسے قوم اندر صدیاں تھیں بعد پیدا ہونڈے ہین۔ کوئی قوم جدوں زوال پذیر ہو گیندی ہے تہ ایچے لوکاں دی پیدائش فطرتاً لازم ہو جلدی ہے۔ ظفر اقبال ہک مسلسل جستجو، تلاش ہور جدوجہد دا دواناں ہے۔ اڈدے پنچھی کدے پر چنار کھنڈن تہ اُندی ڈاری تہ اُڑان مک جلدی ہے۔ ظفر اقبال ہوراں اس مسلسل جدوجہد نچ کدے وی ہار نیہہ منی بلکہ پرچھنگ کا اُچی تھیں اُچی ڈاری مار دے رہے۔ اُندی ذات دے بارے سوچدیاں کدے کدے تعجب جیاء ہوندا ہے کہ ایہہ شخص ہک دے کچلے، پسماندہ ہور افلاس زدہ ماحول، فضاء ہور سماج تھیں اُٹھ کا کسراں کداڑے ماردا سبھاں کو پچھاڑ گیا ہور پہاڑی زبان و ادب دے جنگ نچ ہک مجاہد جیاء کردار ادا کر کا غازی بن گیا۔ بس دُعا ہے کہ رب کریم اُندے قلم دی سیاہی کو تروتازہ رکھے۔ آمین ثم آمین!

دُعا ہے کہ:

سدا بہار دینیں اس بانغے کدے خزاں نہ آوے
ہوون فیض ہزاراں تائیں ہر پہنگھا پھل کھاوے

راجہ نذر بونیاری ہور اُندی ادبی کائنات

ایہہ نظام فطرت ہے کہ ہر ملاقات دا انجام بچھوڑا یعنی جدائی ہوندی ہے۔ اس بچھوڑے دیاں مچ ساریاں قسماں بچوں ہک قسم موت ہے جس مدت تھیں انکار کفر ہے۔ جدائی دی اس صورت سُن ماضی قریب بچ آسا کولوں پہاڑی زبان وادب دے اوہ ہیرے کھس کھڑے جیہڑے اس زبان وادب واسطے ہک آکسیجن واکم کردے آسے۔ انہاں ہیریاں دی یاد بچ کتنے دل بے قابو ہوئے کتنیاں اکھیاں دے کٹورے اتھرواں تھیں خالی ہوئے ہور کتنے ہی مخلص لوکاں دے رواں پٹاس نال فضاء گونج گئی۔ اوہ کتنے ہی لوکاں دی صرف دُعا بچ شامل رہے ہور شامل رہسن۔ انہاں کو خاصے چر تک زمانہ پہنلا کا وی نہ پُہل سکسی۔ پہاڑی زبان وادب دے انہاں ہی ہیریاں بچوں ہک ہیرا مرحوم راجہ نذر بونیاری آسے۔ نذر بونیاری پہاڑی زبان وادب دے سالار کارواں رہے۔ ادب دے ہر میدان بچ کامیابی حاصل کیتی۔ ہر ادبی انجمن دی رونق رہے۔ اوہ کجھ آکھدیاں کجھ سُن دیاں کجھ بولدیاں ہور گل کو تولدیاں ہک تحریک دسدے آسے۔ نذر بونیاری ہک متحرک تحریک داناں آسا۔ پہاڑی تحریک ہور علمی انجمن دا دوا ناں آسا۔ پہاڑی زبان وادب دی دُنیا بچ انہاں نال رونقاں آسیاں۔ اوہ ہر محفل ہور ہر جماعت دی رونق آسے۔ اُندی شخصیت بچ ہمہ گیرت ہور اجتماعیت آسی۔ اُندی گل بات بچ ہک اہجا جادو آسا کہ اوہ غیراں کو دی مٹھے لگدے آسے۔ اُسدے پہاڑی سماج بچ جتھا بضع، کینہ ہور بلا وجہ دی عداوت دے نال نال ہر شخص نفسیاتی بیماری دا شکار ہے اتھا راجہ صاحب جی شخصیت جیہڑی انہاں بیماریاں تھیں پاک صاف آسی ہن ہونڈ دیاں وی ہیہہ تھہین لگی۔

راجہ نذر بونیاری ہوراں داہر ویلے مُشکدا چہرہ، خوبصورت چہرے دی چھاماں تھڈاں تے چھٹے دندان دی چمکدی مسکراہٹ، مفکرانہ لہجہ، ادبی گفتگو ہور مدبرانہ سوچ ہی پہاڑی زبان وادب دا نشاہ آسا۔ اُندی موت نال ساری قوم سوگوار ہوگئی۔ ساری ریاست بچ اُندی موت دامتہ کیتا گیا۔ پہاڑی قوم دے اچھے لوکاں دی موت نال کئی تہیاڑیاں تکر پہاڑاں ہور ماہلیاں دی فضاء غمگین ہوگیندی ہے۔ ماہلیاں تے بجدی بچلی دے ساز بند ہوگیندے ہین۔ کیراں تہ تنگراں دے دوہے لارے بچوں تڑوٹ گیندے ہین۔ قوم دیاں خوشیاں کوسپ سونگ گیندا ہے۔ بہکاں تہ تھوکاں دی چھٹی کھا گیندی ہے بزاراں دی رونق دوڈھڑ پھسڑ ہوگیندی ہے۔ مجلساں دے ہاسے ساہی گیندے ہین۔ اسراں ہک آدمی دی موت سارے ملخا واسطے پگم کرگیندی ہے۔

راجہ نذر بونیاری اُردو پہاڑی زبان دے نامور ادیب، محقق نقاد، صحافی، مورخ ہور مترجم ہونے دے نال نال بڑے خوش اخلاق، حلیم، ملنسار، سخی، مہمان نواز ہور خوش گفتار شخص آسے۔ اُندی طبیعت بچ ہک عجیب جیا تھہراؤ تہ ہوراں واسطے عزت و احترام دا جذبہ گٹ گٹ کا پھر یا دا آسا۔ اوہ پہاڑی زبان وادب دا ہک اہجامل، ہک اہجاموتی ہور ہک اہجاہیرا آسے جسدی غیر موجودگی نال ایہہ پہاڑی ادب صدیاں نکرا لوارث جیا رہسی۔ نذر بونیاری ہوراں کونکلیاں ہی تھیں قدرت سُن مَحنتی تہ مستقل مزاج بنایا دا آسا۔ اُندی ذات بچ دیانتداری، ایمانداری، خودار، فرض شناسی ہور انصاف پسندی دے اعلیٰ ترین اصول موجود آسے۔ بس ایہہ سمجھو کہ خوش طبیعت، خوش اخلاق، چمکدار اکھیاں گھلا تہ گشادہ متھاجیاں طالع سکندر، خوبصورت فکر انگیز چہرہ تہ صاف ستھرا لباس۔ رنگارنگ سوٹاں ہور ٹائیاں دیاں سجاوٹ، آپکن کٹ ملبوس کرکا کسے مدبر لیڈر دی مشابہت، قد رت پروفیسراں تہ مفکراں نالوں، کلین شیونال لائناں ماردا پھر یا دا چہرہ، پُرشش ہور فہم فراست دی پھر پور پرستٹی، مٹھی تہ سُرلی آواز، کہنے تہ خوبصورت سٹائیلش بال، پہاڑی زبان دامتوالہ، اُردو عاشق یعنی ہک ہمہ جہت شخصیت دا ڈواناں راجہ نذر بونیاری آسا۔

راجہ نذر بونیاری ہوراں کوچ کہٹ لوک اصلی ناں تھیں سیاندے ہین۔ اُندا اصلی ناں راجہ عبدالقیوم آسا۔ نذر اُندا تخلص ہور علاقہ بونیاردے باسی ہون دی نسبت نال اُنہاں کو

بونیری آکھیا جلد آسا۔ اوہ اپنے ہک مضمون ”میں“ بچ لکھدے ہن کہ میں پہلیاں اپنا تخلص مفرد فرما جازتہ اُسدے بعد نذر رکھیا۔ تائیں ادبی دنیا بچ لوک انہاں کوراجہ نذر بونیری دے ناں نال سیاندے ہن۔ اُندی پیدائش بونیر اوڑی تھیں چار کلو میٹر دور ترکانجن گراں بچ 2 جنوری 1949ء کو ہوئی۔ اُندے والد مرحوم راجہ زبردست خان دے ناں نال مشہور آسے۔ اُندی نسبت ہتھمال راجیاں دی شاخ نال جڑدی ہے۔ جیہڑے بارہمولہ تھیں تھلاں اوڑی دی طرف جلدیاں دریائے جہلم دے کعبے پلے آباد ہن۔ انہاں ابتدائی تعلیم اپنے گراں دے گورنمنٹ پرائمری اسکول ترکانجن تھیں حاصل کیتی۔ چھیویں تھیں دسویں تک ہائی اسکول بونیر بچ پڑھے ہور 1963ء بچ میٹرک پاس کیتی۔

1965ء بچ گورنمنٹ ڈگری کالج بارہمولہ تھیں بارہویں دے امتحان دی کامیابی حاصل کیتی۔ 1964ء بچ پنجاب یونیورسٹی تھیں دلی شوق کو پورا کر دیاں ہوئیاں جرنلزم بچ ڈپلومہ کیتا۔ بارہویں یعنی F.A کرن تھیں بعد محکمہ تعلیم بچ مدرس تعینات ہو گئے۔ ذہانت، محنت، قابلیت ہور شوق دی وجہ نال تعلیم جاری رکھی تہ دوران ملازمت ہی انہاں گریجویٹیشن ہور B.Ed دی ڈگریاں حاصل کیتیاں۔ علمی شوق دا گھوڑا بے لگام رہیا تہ فرصت ملدیاں ہی ایم اے وی کر کہندا۔ دوران ملازمت مختلف عہدیاں تے کم کرن تھیں بعد ست سال صدر المدرس یعنی ہیڈ ماسٹر رہ کا 2007ء بچ ملازمت تھیں باعزت سبکدوش ہوئے۔ ہک طویل عرصہ نجوڑ رہے دی وجہ نال 20 فروری 2024ء کو ممبئی دے ہک ہسپتال بچ زندگی دے بکھیڑیاں تھیں نجات حاصل کر گئے۔ موسم دی سخت خرابی دی وجہ نال اُندی میت کو کشمیر یعنی اپنے آبائی گراں بچ آندے دا کوئی سلسلہ نہ ہو سکیا ہور لواحقین دی مرضی دے مطابق انہاں کو ممبئی ہی دے ہک قبرستان بچ سپر و خاک کیتا گیا۔ تقدیر کو شاید ابھی ہی منظور آسا کہ پہاڑی زبان و ادب دے آسمان تے روشن دو ستارے یکے بعد دیگرے غروب ہو گئے۔ 20 فروری 2023ء نثار حسین راہی ہوراں دی جدائی دا صدمہ اہجان تر و تازہ آسا کہ 20 فروری 2024ء کو ٹھیک ہک سال بعد راجہ نذر صاحب اپنی بساطِ پابہیٹ کا اکھیاں تھیں اُوپلے ہو گئے۔ ایہہ دوہی شخصیتاں پہاڑی زبان و ادب دی دنیا دے دہنہ تہ چن آسے چندے ڈبے نال پہاڑی ادبی سرزمین انہیرے بچ ڈب گئی۔

پہاڑی ادبی منظر نامے کو دکھاں تہ جنہاں تخلیق کاراں صدیاں نکر نہ مٹے والے نقوش چھوڑ دتے دے ہین انہاں بچ راجہ نذر بونیاری ہوراں داناں انتہائی معتبر وی ہے ہور ساریاں تھیں موہرے وی۔ انہاں سُن اپنی ادبی تخلیقات نال نہ صرف اپنی قوم کو متاثر کیتا بلکہ این والیاں نویں نسلاں واسطے نویں رستے وی ہموار تہ سہیرے کر چھوڑے۔ نویں ادیب کئی سال نکر اُندے کھرے تے چل کا اپنی ادبی منزل تے گا مزن رہسن۔ انہاں جتھا اپنی تحریراں بچ سادھیگی ہور شکستگی دے دے بے بالے اتھا زندگی دی افادیت ہور اُسدی اصلیت کو فطری ارتقاء دے تناظر بچ وی پیش کرنے بچ کوئی کمی نیہہ چھوڑی۔ اوہ ہک درد مند دل وی رکھدے آسے ہور تحقیقی، تنقیدی تہ تعمیری ذہن دے وی مالک آسے۔ اوہ معاشرے دے مختلف پہلوواں تے اپنی کڑی نظر رکھدے آسے ہور زندگی دے سارے مندے چنگے حالات کو پیش کرنے بچ مہارت وی رکھدے آسے۔ اُندی شخصیت دے مختلف پہلوواں تے تذکرہ کردیاں ہونیاں پہاڑی زبان وادب دے سرپرست رہنما، مفکر، ماہر لسانیات جناب نذیر مسعودی اپنے ہک مضمون بچ لکھدے ہین:

”وہ شخصیات جنکے ذاتی اوصاف کی وجہ سے پہاڑی زبان وادب پروان چڑھا اُن میں ایک نام راجہ نذر بونیاری کا وی ہے وہ اُردو اور پہاڑی کے سکا لہونے کیساتھ سماجی معالج، علم وادب کے کاشکار، مصنف، ادیب، محقق ہور افسانہ نگار وی ہیں۔ وہ معروف قداکار، شکفتہ مزاجی کی بے مثالی تصویر، متانت و بالیدگی کا نمونہ، فہم و فراست کے پیکر اور زیرک مزاجی کی علامت ہیں۔“

میاں کریم اللہ قریشی پہاڑی زبان وادب دا اوہ چشمہ ہین جس تھیں اس ادب دی جدیدیت دی شروعات ہوئی۔ اوہ مرحوم راجہ نذر بونیاری ہوراں دے بارے اپنی ہک کتاب ”سرینگراورہ پشاور کا لسانی تعلق“ بچ لکھدے ہین:

”صرف راقم الحروف ہی نہیں بلکہ جموں و کشمیر کے ہر پڑھے لکھے پہاڑی کے نزدیک راجہ نذر بونیاری اپنے تخلیقی اور تحقیقی کام کے باعث پہاڑی کے قد آور مستند اُستادہ میں شمار ہوتے ہیں اور ہوتے رہیں گئے۔“

انہاں ساریاں گلاں دی تصدیق پنج پہاڑی زبان وادب دے نامور مفکر، ادیب، محقق تہ افسانہ نگار جناب ظفر اقبال منہاس مرحوم نذر صاحب ہوراں دی تحقیقی مقالیاں تے مبنی کتاب ”دمنل“ دے ”پیش گفتار“ پنج لکھدے ہین:

”نذر صاحب زود نویس ہین تہ بسیار نویس وی۔ اوہ نثر نویس ہی نیمہ شاعر وی ہین۔ افسانہ نگار وی تہ صحافی وی، گلوکار وی معالج وی تہ بک ہرلعزیز اُستاد وی تہ غضب ایہہ ہے جے اپنے علاقے دے منے پرمنے دے خدائی خدمت گار وی ہین۔ کدے کدے بندہ حیران ہوندا ہے جے اوہ اتنے سارے بکھیڑے کس طراں اس خوش اسلوبی نال نبھاندے ہین تہ دیوانگی دی حد تک اپنے سیاحت دے شوقی کو کس طراں پورا کردے ہین۔“

راجہ نذر بونیاری ہوراں داناں کناں پیندیاں ہی پہاڑی زبان وادب دے حافظے ہور حاشئے تے بک اچھے ادیب، ریسرچ سکاالر، مورخ، صحافی تہ معالج دی شکل اکھیاں اگا آگیندی ہے۔ جس سُن نصف صدی تکر اپنی ادبی شخصیت کو قوم ہور زبان واسطے وقف رکھیا۔ دوران ملازمت اوہ طویل مدت تک صحافت دے شعبے نال شوقی طور منسلک رہے۔ 1970ء پنج انہاں کو روزنامہ ”چنار“ ہور فرآئینہ“ دے ایڈیٹر ہور مشہور صحافی شیم احمد شیم نال وی کم کرن داموچ ملیا۔ کچھ عرصہ رسالہ علم ودانش دے وی اعزازی مدیر ہے۔ ہفت روزہ مشہور اخبار چٹان ہور پکار دے وی ادارتی کمیٹی دے ممبر ہے۔ اُندا شمار آخری دم تک کشمیر دے معروف کالم نگاراں پنج ہوندا آسا۔ اوہ اپنے گراں پنج ڈاکٹر دے ناں نال وی مشہور آسے۔ ترکانجن یا ملحقہ علاقیاں پنج کوئی ڈاکٹر یا میڈیکل اسٹنٹ نہ ہونے دی وجہ نال لوک طبی طور مشکلات دا شکار رہندے آسے۔ اسی دی دہائی پنج گراں دے لوکاں دی طبی مشکلات کو کہٹ کیے واسطے حکومت وقت سُن ”رہبر صحت“ ناں دے تحت بک سکیم شروع کیتی جس دے ذریعہ محکمہ تعلیم دے اُساتذہ کرام کو سرینگر دے ہسپتالاں پنج ٹریننگ دتی گئی۔ طبی ٹریننگ دے بعد بک First aid kit دیکا اُساتذہ کو اپنے علاقیاں پنج جولیا گیا تانجیاں اوہ اپنے اصلی فرض منصبی دے نال نال ضرورت دے ویلے دؤر دراز دے

غریب لوکاں دی طہی مدد وی کر سکن۔ انہاں کو نزدیکی ہسپتالاں بچوں دوائیاں وی Issue کیتیاں گیندیاں آسیاں۔ راجہ نذر صاحب ہوراں وی رہبر صحت پروگرام دے تحت اوہ ٹریننگ کیتی ہوراں اپنے علاقے نچ ہک معالج دے طور خدائی خدمت گار بن گئے۔ گجھ عرصہ گزرا کا انہاں اپنی ہک ٹکی تہ لوہکی جٹی میڈیکل شاپ وی کھول رکھدی ہور سال 2024ء تک لوکاں دی خدمت کردے رہے۔ اُندی موت تھیں بعد دی رات جتھا جموں و کشمیر دے لکھاں پہاڑیاں دی نیندراں غائب رہی اُتھا اس جگہ اتے دی حالت نچ پہاڑی زبان و ادب دے معروف بزرگ شاعر ہور ماہر عروض جناب محمد عظیم خان صاحب ہوراں سُن ہک طویل غزل دے خوبصورت شعراں دی سوغات اُندے ناں کیتی جسکو اس مقالے نچ درج کرنا میں مناسب سمجھاں آں۔ اوہ لکھدے ہیں:

راجہ نذر بونیاری

روشن ضمیر دلبر دلدار خوب راجہ	اپنے پرانے سب نا غمخوار خوب راجہ
احسان مند ہے خاصا ایہہ قافلہ انہاں نا	قربانیاں نا جذبہ ایثار خوب راجہ
اُندی قلم دا چرچا ہر پاسے مودبانہ	ہر دل عزیز اس تہ اُس پار خوب راجہ
جنت نصیب ہووے مرحوم کی خدایا	خوش روتہ خوش خلق خوش گفتار خوب راجہ
جدوی انہاں مقالے انشائیے سُنائے	شبابشیاں بٹیلین ہر بار خوب راجہ
ہمت جو انمدی نچ بے مثال خاصے	پہاڑی نے کارواں نے سلار خوب راجہ
ندامت تہ انکساری بے جوڑ بے مثالی	اوہ پُر وقار راجہ شاندار خوب راجہ
بے باک اوہ صحافی بے لوث ترجمان	اوہ اس میدان نچ وی شاہکار خوب راجہ
نگاہ کرم انہاں نی پہاڑی ادب تے خاصی	کر گئے ادب کی ہر یا گلزار خوب راجہ
یاراں نے یار چوکھے مہمان نواز اعلیٰ	دُنیاوی طور طریقے اطور خوب راجہ
اُردو ادب دی خدمت کر گئے خوب لیکن	پہاڑی ادب نے اُچے مینار خوب راجہ
روشن ضمیر دہوا روشن سی محفلاں نچ	ہر ویلے ہر جگہ پُر نور خوب راجہ
مرحوم کی زبان نا بے حد خلوص آسا	اس گل نا عام کرنے اظہار خوب راجہ

مرحوم آنجمنی سیلاں نے خوب شوقی
تحقیق شارداتے مرحوم خوب کیتی
اُندا کلام نثری بہوں لاجواب سُتھرا
مضمون اپنے دیکے موصوف نے سجائے
پھر پھر کے پرتاں پُرناٹاں تہ بستیاں بچ
ممبئی شہر ہی بنیا آرم گاہ آخری
اک بہترین ٹیچر اک بہترین گویا
حضرت تیار کیتی ہک خاص لائبریری
حکمت نی جانکاری مرحوم کی سی خاصی
حق ہے جے ہونہ سکلیا پوری طراں ادا اوہ

اس باکٹری زبان نی خدمت عظیم کریو

اس پر ہمیش کرنے اصرار خوب راجہ

راجہ نذر بونیاری ہوراں دی ان گنیاں خصوصیتاں بچوں ہک اہم تہ جنگی خصوصیت ایہہ
آسی کہ اوہ حد درجہ نئی ہور مہمان نواز آسے۔ اُندی مہمان نوازی اُندے علاقے ہور برادری دی
عزت، وقار ہور بڑے پن دی دستار سمجھی جلدی آسی۔ چونکہ اُندا ذاتی تعلق ہور دوستانہ مچ
رکھنڈ ریادا آسا۔ ہک صحافی ہونے دے ناطے اُندا تعلق ریاست تہ بیرونی ریاست دی صحافی
برادری نال مچ ڈوہنگا آسا۔ بحیثیت اُستاد اوہ محکمہ تعلیم دی آن، بان تہ شان سمجھے جلدے آسے۔
ادب دی دُنیا بچ ریاست ہور بیرون ریاست اُندا مقام نکھر ریادا آسا ہور بڑے بڑے ادیب اُندی
دوستی ہور مہمان نوازی دے گیت گیندے آسے۔ پہاڑی زبان وادب دے ادیبان، شاعران،
فنکاران ہور سیاسی رہنماواں واسطے اُندے بُو ہے ہمیشہ کھلے رہندے آسے۔ بلکہ ایہہ اکھنا غلط نہ
ہوسی کہ اُندا کُہر پہاڑی لوکاں دا آشرم آسا۔ ایہہ سارے تعلقات جُڑکا اُندے کُہر مہمانان دی
قطار لگی رہندی آسی ہور میں ذاتی طور اس گل دا گواہ ہاں کہ مہمانان کو دکھ کا نذر صاحب اتنے
خوش رہندے آسے کہ جیاں اُنہاں واسطے کوئی توں دنہہ یا چن چڑھ گیندا آسا۔

راجنند ربونیری نکلیاں ہی تھیں ادبی دُنیا دے عاشق آسے۔ اُردو زبان نال بے حد عشق آسا جسدی وجہ نال اُنہاں اُردو زبان بچ ہی لکھنا شروع کیتا۔ اُندا پہلا مضمون سال 1964ء بچ ہفت روزا اخبار ”زادراہ“ بچ شائع ہويا۔ اُس مضمون دا عنوان ”بندہ مزدور کو جا کر میرا پیغام دے“ آسا۔ ملکی جریدیاں بچ وی اُن دے ادبی تنقیدی مضمون متوثر شائع ہوندے رہے۔ اوہ خود اپنے بک مضمون ”میں“ بچ لکھدے ہن:

”ماہرے ادبی سفر دا آغاز 1964ء بچ ہو یا تہاج تکر میں سفر تے گا مزن ہاں۔ 1977ء تک میں اُردو بچ مضامین تہ کہانیاں لکھدا رہیاں۔ اگست 1967ء بچ ماہرا بک افسانہ اُردو دے عالمی شہرت یافتہ ماہنامہ بیسوی صدی بچ شائع ہويا۔ اس افسانے سُن میں فرشوں چا کا عرش تک بچچایاں۔ اُس دے بعد ماہرے افسانے شب و خون، شاعر، تراش، اجکل، پرواز، لگن، افلاک، نگینہ ہور بچ ساریاں ماہنامیاں بچ شائع ہوندے رہے۔ ریڈیو کشمیر سرینگر دے ادبی پروگراماں بچ وی درجناں افسانے نشر ہوئے۔ سرینگر دور درشن دے کھلنے دے دے بعد میں درجناں پروگراماں پیش کیتے۔ جیہڑے اُردو تہ پہاڑی بچ آسے۔ میں ریڈیو تہ دور درشن دا Casual comparer وی رہیاں تہ ریڈیو اُپر پہاڑی گیت وی گائے.....“

راجنند ربونیری ہوراں سُن ادبی دُنیا بچ اپنی پہچان اُردو دے نامو رافسانہ نگار دی حیثیت نال کرا لی۔ افسانہ نگاری دے مدان بچ اُنہاں اپنی فنی مہارت، لسانی صلاحیت ہور فکری بصیرت دا خوب استعمال کیتا دا ہے۔ اُن دے افسانے بچ سارے اعتبار نال اُردو دے بہترین افسانیاں بچ شمار ہوندے ہن۔ فکری اعتبار نال دکھیا جُلے تہ اُن دے افسانیاں بچ ظالم ہور مظلوم دی رسہ کشی ہور مظلوم نال بک بے نام جی ہمدردی نمایاں وسدی ہے۔ اُن دی افسانہ نگاری دیاں خاص خاص خصوصتیاں بچ زبان دا تخلیقی برتاؤ اہم ہے۔ اُن دے افسانیاں دی زبان بچ جس قدر تخلیقی ٹیکنیک موجود ہے اُسی قدر مشاہدے دی ڈوہنگائی ہور تجربے دا کھلیا دا گلشن وی ہے۔ اصل بچ اُن دی

افسانہ نگاری دی سب تھیں اہم خصوصیت زبان دے تخلیقی استعمال دا اسلوب ہے جیہڑا انہاں کو اپنے سنگیاں تھیں منفردہ ممتاز مقام عطا کردا ہے۔ ہک باشعور کہانی کار دی تخلیقات بچ نواں پن اُس ویلے ایندا ہے جس ویلے اوہ نویں حالات ہو زندگی دے نویں رنگاں نال اپنی تخلیق کو رنگدا ہے۔ اس تناظر بچ راجہ نذر صاحب ہوراں دے افسانیاں دا مطالعہ کرن تھی بعد پتہ چلدا ہے کہ اُن دے افسانے مقامی موضوعات تھیں کہن کا عالمی سطح دے موضوعات دے رنگاں رنگے دے ہین۔ اُس دی وجہ ایہہ ہے کہ اوہ اعلیٰ تعلیم یافتہ ہون دے نال نال صحافت دی دُنیا نال وی جوڑے رہن دی وجہ توں دُنیا بچ ہون والیاں تبدیلیاں تھیں باخبر رہندے آسے۔ تاہن تہ اُن دے افسانیاں بچ نویں دور دی نویں زندگی دے رنگ دُروں دسدے ہین۔

کدے فن افسانہ نگاری دے اجزائے ترکیبی دے حوالے نال گل کیتی جُلے تہ ایہہ آکھنا غلط نہ ہوسی جے مرحوم نذر صاحب ہوراں دے سارے افسانیاں بچ فن افسانہ نگاری دے سارے اجزائے ترکیبی موجود ہین۔ اُن دی ہر کہانی داسو ہنجا جیا پلاٹ ہے ہو رگھ ہک کہانیاں کو چھوڑ کا اُن دی اکثر کہانیاں دے پلاٹ بڑے مضبوط تہ کامیاب ہین۔ کردار نگاری ہو مکالمہ نگاری دے حوالے نال وی اُن دے سارے افسانے تقریباً کامیاب افسانے منے جلدے ہین۔ سماج دے ہر طبقے دے کردار اُن دیاں افسانیاں بچ چہا تیاں مار دے نظر ایندے ہین۔ ایہہ محسوس ہوندا ہے جے انہاں سُن سماج دے ہر طبقے دی نفسیات دی نبض تے انگل دبائی دی ہے۔ مکالمہ نگاری چونکہ فطرت دے تقاضیاں دے مطابق ہوندی ہے ہو راجہ صاحب ہک پہاڑی ہون دی وجہ نال فطرت دی رنگینیاں بچ پل کا جوان ہوئے دے ہین۔ جسدی وجہ نال اُن دی کہانیاں دے مکالمے وی فطری ہین۔ اُن دی افسانیاں بچ منظر نگاری داسارا تانا پینا کشمیر دے حُسن کو پیش کردا ہے جس بچ زندگی دے خوبصورت چھاڑ نظر ایندے ہین۔

مفکرین دا آکھنا ہے جے کسے وی مضمون یا کتاب دی اشاعت اُس مصنف دی معراج ہوندی ہے۔ بلکہ ایہہ آکھنا غلط نہ ہوسی جے ادبی عشق دی تپدی اگ کو ٹھنڈا کیتے واسطے اشاعت ادبیاں دے پھٹاتے ملہم داکم کردی ہے۔ نذر صاحب بچ ساریاں اُردو کتاباں دے مصنف

ہیں۔ انہاں کتاباں بیچ اُنڈے اُردو افسانیاں دے ترے مجموعے اُردو دُنیا دا بہترین اثاثہ ہین۔ اُنڈے اُردو انشائیاں دا مجموعہ ”دل نامہ“ ہور سفر نامہ ”شارد پیٹھ“ دے علاوہ پہلا افسانوی مجموعہ ”دوسرا آدم“ سال 1971ء بیچ شائع ہويا۔ دُوا مشہور افسانوی مجموعہ ”یہ کس کی لاش ہے میرے کفن میں“ سال 2007ء بیچ منظر عام تے آیا مگر اُس تھیں پہلیاں اُنڈا ہک کامیاب افسانوی مجموعہ ”بانجھ ماں کا بیٹا“ سال 1987ء بیچ ادبی دُنیا دی رونق بن چکيا دا آسا۔

سٹر دی دہائی بیچ ریاست جموں و کشمیر دے اندر پہاڑی زبان و ادب احيائے نو ہور جدیدیت دی تحریک شروع ہوئی۔ ابتداء ہی تھیں ایڈوکیٹ نور اللہ قریشی، ایڈوکیٹ عبدالحمید خان، مرزا عبدالرشید سید یوسف نسیم لاروی، ایڈوکیٹ مبارک شاہ ہور سردار رفیق حسین خان دے قافلے بیچ راجندر بونیاری ہوراں داوی داخلہ ہو گیا۔ انہاں ہی لوکاں دی قربانیاں نال کلچرل اکیڈمی بیچ پہاڑی شعبہ کھل گیا ہور ریڈیو کشمیر تھیں پہاڑی پروگرام وی شروع ہو گیا۔ مادری زبان نال بے انتہاء عشق ہون دی وجہ نال راجندر بونیاری ہوراں اپنے قلم دارخ پہاڑی زبان دی طرف موڑ چھوڑیا۔ انہاں کو ایہہ اعزاز حاصل ہے جے اکیڈمی دی طرفوں چھپی دی پہاڑی زبان دی پہلی کتاب ”استادب“ بیچ پہاڑی زبان دا پہلا افسانہ ”نہیرے دے اتھروں“ انہاں ہی لکھیا۔ اسطراں اوہ پہاڑی زبان دے پہلے افسانے دے خالق دے طور سیانے ہور یاد کیتے گیندے ہین۔ افسانہ نمبر واسطے لکھے دے ہک مقالے بیچ میں پہاڑی زبان دا پہلا افسانہ غلطی نال میاں کریم اللہ قریشی ہوران دا ”مٹھو بیاں پاس“ لکھیا دا ہے۔ ماہری تازہ تحقیق دے مطابق ایہہ افسانہ بیچ پہلیاں کسے پروگرام بیچ کرناہ دے ہک سٹیج تے پڑھیا گیا آسا۔ لیکن پہاڑی زبان دا سب تھیں پہلا افسانہ جیہڑا باضابطہ کتاب بیچ شائع ہويا اوہ نذر صاحب ہوراں دا ”نہیرے دے اتھروں“ ہے۔ اُسدے بعد نذر بونیاری ہوراں مسلسل پہاڑی افسانے کو ہی اپنا ادبی شاہکار بنا رکھدا۔ حالانکہ اُسی دور بیچ انہاں نال پہاڑی زبان دے لرسارے نامور پہاری افسانہ نگار جیاں غلام مصطفیٰ پنچھی، کے، ڈی، مینتی، نثار راہی، سرور سبحان، شیخ آزاد، محمد نور اللہ قریشی، عبدالحمید خان، شاہباز راجرووی تہر گھیر چند نام وی شامل ہو گئے۔ مگر مرحوم نذر صاحب ہوراں دا قدر ہک کہانی کار دے طور ساریاں تھیں اچا تہ معتبر نظر ایندار ہیا۔

راجہ نذر بونیاری ہوراں دیاں پہاڑی کہانیاں نچھ پہاڑی ثقافت، پہاڑی تہذیب و تمدن کو نمایاں کر دیاں ہین۔ اُندی کہانیاں دے کردار ہین۔ اُندی کہانیاں دے کردار چھڑے پہاڑی کردار ہین۔ اُنہاں اپنیاں کہانیاں نچ پہاڑاں، ماہلیاں، شنگراں، کیراں، کٹھیاں تہ بیاباناں دی منظر کشی کیتی دی ہے۔ اُنہاں جموں و کشمیر دی اس منفرد تہذیب تہ ثقافت کو گپ نہیرے بچوں کڈھ کالوئی نچ آندے دی کامیاب کوشش کیتی۔ پہاڑی قوم دی کسم پُرسی تہ درد و کرب دی داستان کو وی پیش کیتا۔ پہاڑی قوم دی پیڑھی در پیڑھی غلامی، بیماریاں، قحط تہ وباں ہور سہولیات دی نایابی اُندے افسانیاں نچ پہاڑی لوکاں دی معاشرتی غلامی دی بند کتاب اُتوں غلیف لہناڑا کا بندے کر دیاں ہین۔ اُندی کہانیاں پڑھے والے کو ہک نویں قسم دی دُنیا ہور ثقافت نال تعارف کرال دیاں ہین۔ اُنہاں اپنے افسانیاں نچ پہاڑی قوم دے طرز رہائش تھیں۔ کھن کا دسترخوانے دی تفصیلات دی ہر گٹھا کو بڑی سچائی ہور تفصیل نال پیش کیتا دا ہے۔ اُندی کہانیاں دے پلاٹ پہاڑی سماج دی عکاسی کردے ہین۔ نذر صاحب ہوراں کو پہاڑی زبان تہ بیان تے پوری دسترس حاصل ہے۔ جسدی وجہ توں اُندی کہانیاں نچ ہک قسم دی مٹھی تاثیر پیدا ہو گیندی ہے۔ اوہ اپنے اُردے پردے دا مشاہدہ اتنی ڈوہنگائی نال کردے ہین کہ لازمی طور اُس دا نتیجہ اُندی کہانیاں دی خوبصورتی دے طور سامنے ایندا ہے۔ اُندی کہانیاں ہک نویں سوچ ہور نویں قسم دے مثبت معاشرے دی تعمیر و تشکیل دی دعوت دیندیاں ہی اُندی تخلیق کردہ کہانیاں بچوں پسلپیٹے، چڑھی فُجے دی جج، غیر مسلم مسلمان، فرقہ پرست گُتا، مٹھی زہر تہ مکان کچے لوک سچے پہاڑی افسانہ نگاری دی خوبصورت مثال ہین۔

پہاڑی زبان دے معروف ادیب ہور صف اول دے افسانہ نگار ڈاکٹر جہانگیر دانش اپنی ہک کتاب ”پہاڑی افسانوی ادب ہک تنقیدی جائزہ“ نچ مرحوم نذر بونیاری دے افسانیاں دا تنقیدی جائزہ کہندیاں لکھدے ہین:

”راجہ نذر بونیاری اُنہاں افسانہ نگاراں بچوں ہین جنہاں نفسیات ہور تحت الشعور دیاں پیچیدگیاں نچ پئے بغیر زندگی دی سادھی بچوں واقعاں دی نہ

بلکہ کرداراں دیاں کہانیاں کہڑیاں دیاں ہین۔ نذر بونیاری معاشرتی زندگی دے تضاد کو افسانہ نگار توں زیادہ ہک منطقی دی حیثیت نال اسراں پیش کردے ہین کہ اُن دے اکثر افسانے منطق ہو ریاضی د امرتب مقالہ بن گیندے ہین۔ مگر جزیات تے نذر بونیاری کو عبور حاصل ہے۔ شاہکار، ماہری ڈائری دا ہک ورق، الاماں، جے افسانے لکھنے والے افسانہ نگار عظیم افسانہ نگار ہون دا افرشوت مہیا کردا ہے.....“

راجہ نذر بونیاری ہوراں پہاڑی زبان بچ لرسارے انشائیے دی لکھے دے ہین۔ انشائیے اصل بچ مضمون دی ہک ایہجی قسم ہوندی ہے جس بچ سماج دے مختلف پہلوواں کو طنز و مزاح، ظرافت ہو رتہ و نشتر دی مدد نال پیش کیتا جلد اہے۔ ایہہ گل کھری ہے جے آج دا ادیب بچ گلاں تھیں آزاد ہے۔ اوہ کسے نظریے، ازم یا حکم دے حصار بچ قید نیہہ ہوندا ہو ر فرج تہ ساری دُنیا ہک گلوبل و بچ بن گئی دی ہے۔ نالے انفارمیشن ٹیکنالوجی دی وجہ نال ادیب کسے وی جائی رہ کا اپنے سماج ہو ر معاشرے دی تازہ معلومات تھیں واقف ہوندا ہے۔ لہذا نذر بونیاری ہوراں اپنی تخلیقات بچ رشتیاں دی پاکیزگی ہو ر دلی جذبات دے تقدس کو نہایت ہی پُر اثر تہ با معنی انداز بچ پیش کیتا دا ہے۔ انہاں ہک قد آور ادبی دا فرض نبھاندیاں ہوئیاں نچھ، نیندرا، اُلودا پٹھا، افراتفری، کاک تہ مزمان ہو ر دل نامہ جے انشائیے لکھ کا پہاڑی زبان و ادب دے ادبی خزانے بچ باہدا کیتا۔

مرحوم راجہ نذر بونیاری ہوراں پہاڑی فیکشن تہ انشائیے تھیں علاوہ پہاڑی ادبی دُنیا بچ تحقیق و تنقید دے کم بچ پُر و نا بچوں پانی جاہڑیا دا ہے۔ انہاں کول ہمہ جہتی تہ ہمہ رنگی دی دُنیا بسی بسائی رہندی آسی۔ اوہ لکھے دی صلاحیت، سمجھے دی دولت تہ سمجھائے دی طاقت دا بگدا چشمہ آسے۔ اوہ شاہی مزاج دے انسان آسے جس دی وجہ نال مہمان نوازی ہو ر سیر و سیاحت اُن دی رگ رگ بچ رچی بسی دی آسی۔ پہاڑی زبان و ادب دی تحقیق واسطے انہاں ملسا ملسا دی خاک چھانی۔ تحقیق دا کم کوئی سہل کم نیہہ ہوندا۔ اس واسطے بچ اوکھے تہ لمے پینڈے کچھنے پیندے ہین۔

ننگے پیراں دے چھالیاں بچوں رت چوندی ہے۔ گنگیری، پھلواری، سُمبل تہ سہگلی دے کنڈیاں دے ڈونگے چوب چُہلنے پیندے ہین۔ تر ہڑاں دی چھاماں دمہ کڈھنا پینا ہے۔ اتہجی تہڑک چہلن توں بعد ہی کوئی محقق آکھالے دا حقدار ہوندا ہے۔ تنقید دا کم وی سکھلا نیہہ بلکہ اس واسطے وی اُگی دے لمیاں بچوں چھال مارکا لنگناں پیندا ہے۔ سیکے نانڈیاں دی ٹہانڈی بال کا تہ اُگ سیکنی آسان ہے مگر لو بارہ دی پہنٹھی اگا اُگ سیکے دی شوق چنگاریاں نال پلے گم کر چھوڑ دی ہے ہور پنڈا وی لوس گیندا ہے۔ تنقید دے کم واسطے پنڈا لوسا کا ہی جج جڑے دے پچدی ہے ہور کسے کو نقاد آکھالے دا اعزاز حاصل ہوندا ہے۔ نذر صاحب ہوراں اس مدان بچ تیاں داماس گلایاں لایا تہ تاں کچھ کا اوہ پہاڑی زبان وادب دے صفِ اول دے نقاد ہور محقق تسلیم کیتے گئے۔ انہاں تحقیق و تنقید دے دو بڑے پروجیکٹ اپنے ناں کیتے۔ اُندی تصنیف کیتی دیاں دو کتاباں ”لعلان دے بنجارے“ ہور پہاڑی زبان وادب دی تاریخ ”اس ادب واسطے سرگی دے تارے دی مانند ہین۔ اوہ تارہ جیہڑا فجر دیاں برکتاں ہور لوئی دی نوید دیندا ہے۔ لعلان دے بنجارے بچ پہاڑی شاعری دے باوا آدم حضرت میاں محمد بخش ہوراں دی زندگی تہ ادبی گٹھاں کو بڑی چابک دستی نال پھلوریا گیا دا ہے۔ اُندے ادب ہور زندگی دی کھمی کو تندتند کرکا اڈھڑیا گیا دا ہے ہور تنقید و تحقیق دے چرنے تے کت کتا کے نویں نسل دے حوالے کینا گیا دا ہے۔ دوئی کتاب بچ سارے برصغیر بچ پہاڑی زبان وادب ہور اُسدے تواریخ جغرافیے دا پُر مغز مطالعہ ہے۔ انہاں دواں کتاباں دی تحقیق واسطے انہاں سارے ہندوپاک دی خاک چھانی۔ اسیں اُسکو اُندی سیر و سیاحت آکھدے رہیاں مگر اوہ بک عظیم پروجیکٹ دی نسبت نال ٹر پھر کر دے رہے۔ ماہڑی اس ساری گل بات دی تصدیق بچ اوہ اپنی کتاب ”پہاڑی زبان وادب دی تاریخ“ بچ عرض مصنف بچ لکھدیاں آکھدے ہین:

”1987ء تھیں اُج دی تاریکا تکر میں پاکستان ہور پاکستان دے زیر

قبضہ کشمیر دے اٹھائی مرتبہ چکر لایاں۔ میں اس درمیان پاکستان دے صوبہ سرحد، کاغان، ہزارہ، اسلام آباد راولپنڈی، مانسہرہ، کھاریاں، گجرات، جہلم ہور ملتان

گیان جتھا پہاڑی زبان بولن والیاں دی اکثریت آباد ہے۔ میں مظفر آباد، مانسہرہ، ایبٹ آباد، میرپور، کوٹلی راولا کوٹ، باغ تہ چناری جیاں پہاڑی کثرت نال بولن آلیاں علاقیاں دے دُورے کیتے تہ اُتھا دیاں پہاڑی مصنفان کولوں اس زبان پنج مختلف موضوعات پر لکھے گیاں دیاں کتاباں جمع کیتیاں.....“

مرحوم راجہ نذر صاحب ہوراں کھڑی شریف گچھ کا میاں محمد بخش ہوراں دے مقبرے دا دیدار وی کیتا ہور فاتحہ خوانی وی کیتی۔ اُندی ذات گرامی تے لکھی دیاں کتاباں خریدیاں۔ اُندی سوانح حیات دا مطالعہ کیتا۔ فرگچھ کا اُس کتابی ذخیرے ہور ذاتی مشاہدے توں بعد اُنہاں ”لعلان دے بنجارے“ ہور پہاڑی زبان دی ادبی تاریخ“ کو اپنی قلم دی نوک تے آندا۔ اُندے اس کم ہور محنت دے صلے پنج پہاڑی زبان دے نامور ادیب، محقق ہور شاعر مرحوم ثناء راہی اُندی کتاب ”مٹھی نچھ“ دا سرناداں لکھ دیاں لکھدے ہین:

”راجہ نذر بونیاری اُردو تہ پہاڑی نے پہلی صف نے لکھاری ہین۔ کالم نویس ہین تہ افسانہ نگار وی۔ تاریخ پُر بڑی ڈوہنگی نظر رکھنے ہین تہ تنقید نے زاویاں تھیں وی انہاں کی متی ساری واقفیت ہے..... انہاں نے قلم نے ساری سیاہی کھگال چھوڑی ہے تہ کوئی پونا درجن کتاباں نی تصنیف نی دستار بندی وی کراچکے ہین۔ متا سارا ڈوہنگا کم لعلان نے بنجارے نے عنوان دے تحت ایہہ تکمیل کرن پنج کامیاب رہے ہین۔ نمل“ جے تحقیق تہ تنقید کی کم ناسہرہ وی ایہہ اپنے متھے سچاچکے ہین۔ پہاڑی زبان وادب دی تاریخ جی خشک تہ پھکی کوشش پنج وی ایہہ کامیاب رہے ہین۔ سیرت العمان جی ضخیم تہ بلیغ کتاب نا پہاڑی زبان پنج وی غلاف پہنان نام پایہ تکمیل توڑیں کامیابی نال پُچھاچکے ہین۔ اُندی ”مٹھی نچھ“ لے فرکسے کی یاد کرن لئی سرمایہ کھٹھا کر کے پہاڑی ادب نے گودام پنج باہدا کرن ناقرض نبھارے ہین.....“

مرحوم نذر بونیاری ہوراں دے ہتھوں مولانا شعبلی نعمانی دی کتاب سیرت العمان جی بلیغ کتاب دا پہاڑی ترجمہ اپنے اندر ہک بڑا کارنامہ ہے۔ اسدے علاوہ اُنہاں اُوڑی تحصیل دی

ادبی، تواریخ، ہور جغرافیائی شانِ رفتہ کو بحال کیئے واسطے ہک میگزین کڈھی جسدا نام ”عکاس“ رکھیا۔ اس سارے بیچ اُردو، کشمیری، پہاڑی ہور گوجری مضمون ترتیب دیکا اُوڑی دے سا بچے کلچر کو پیش کیتا گیا مگر ایہہ پروجیکٹ اڈھے راہ ہی رہ گیا ہور موصوف ابدی نیندر سہے گئے۔

راجندر صاحب ہوراں دے ذاتی اوصاف ہوراں دے ادبی کم کو کھٹھا کیئے واسطے خاصی پرچول تہ ہُو نڈی دی ضرورت ہے۔ اَساں ساریاں دی دُعا ہے کہ اس قومی محنت دے صلے بیچ اللہ پاک اُنہاں کو کروٹ کروٹ جنت الفردوس نصیب کرے۔ اُندی خوبصورتی اُندا حسن اخلاق ہور قد کاٹھ بارے اُن دے ہک سنگی کے ڈی مینی دے کجھ نظماں دی سوغات جیہڑی انہاں کتاب پہاری زبان و ادب دی تاریخ دے تعارف بیچ لکھی دی ہے قارئین دی نذر کرنا چاہساں۔ مینی صاحب لکھدے ہین:

”جدوں تھیں میں راجندر بونیاری ہوران کی جانناں ہاں میں انہاں نی نظراں کی ہمیشہ اُنہاں بلندیاں ورتکیا ہے جتھوں اوہ علم و ادب دے نویں نویں ایشمان ہُو نڈنا و سنار ہنا ہے۔ درمیانے قدر ہور اُچے پائے نے ایہہ ادیب بلیں بلیں ادب، تخلیق ہور تحقیق نے شعبے بیچ اپنا قد بُت اُچا کرنے گئے ہور پہاڑی زبان و ادب نا نک نقشہ سنوارنے، نکھارنے ہور سنگھارنے رہے ہین۔ راجندر صاحب نے چھوڑے متھے وراوڑی نے راجیاں جیا دبدبہ چہرے ورتکیر نا جاء و جلال، گلاں بیچ صوفی بُورگاں نی مڑوت ورسوچاں تھیں پہاڑی تہذیب کی نظر انداز نہیہ کیتا جاسکنا۔ نکیاں گول ہور چمکدار اکھیاں والے راجندر صاحب جدوں نظراں سنگ نظراں ملائی تہ پُر خلوص انداز بیچ دوستاں کی چھٹی مارنے ہین تاں عہد رفتہ کشمیریت نی یاد تازہ ہو جانی ہے۔ شاید کشمیر نی اس تازگی سُن انہاں کی لکھتاں کی تازہ دم رکھیا ہے.....“

نثار راہی: حیات و خدمات

حالات زندگی:

ناں: نثار حسین، قلمی نانا نثار راہی تہ تخلص راہی اے۔ ادبی دنیا بچ نثار راہی نے نانا نال اپنی اک بکھری پشان رکھنے ہین۔

پیدائش: نثار راہی 4 مارچ 1941ء کی تحصیل تھہ منڈی ضلع راجوری نے گراں دوداسن بالا بچ غلام محمد تہ فیروز بانو نے کمر بچ پیدا ہوئے۔ اس نے باوجود انہاں نی تاریخ پیدائش بچ اختلاف لکھنا اے۔ راہی ہوراں خود اپنی کتاب ”سبز جزیرے“ بچ اپنی ولادت نا ذکر کرنے ہویاں لکھیا اے جے اوہ 18 اگست 1940 کی پیدا ہوئے۔ اپنی پیدائش نے بارے اک جگہ اوہ کجھ اس طراں لکھنے ہین:

”والدین کہتے تھے کہ میرا جنم تین بھادوں 1997 بکرمی بمطابق

عیسوی تقویم 1940-08-18 ہے اور اس کے بعد آغوش مادر میں کس طرح

شیر خواری گزاری اس کا مجھے ادراک نہیں۔“ (سبز جزیرے نثار راہی، ص: 10)

کافی ساریاں تنگیاں تہ او بھکتاں نے باوجود اگے بڑھنے رہے ہمت ہور حوصلہ برقرار رکھیا۔ بڑا ہوئی تہ خطہ پیر پچال نا ایہہ پتر ادبی دنیا بچ اس طراں متعارف ہو یا جے ہن ہمیشہ واسطے زندہ ہوئی گیا۔

آباؤ اجداد: نثار راہی نے آباؤ اجداد شوپیان کشمیر نے اک گراں میم مندر بچ مدتاں تھیں آبادسن، فراہیہ 1870ء نے کول کال ہجرت کر کے راجوری نے اک خوبصورت علاقے درہال بچ آ بسے۔ کجھ عرصے توڑیں درہال بچ رہن تھیں بعد دوداسن بالا بچ اپنا مستقل ٹھکانہ بنا لیا ہور اجاں توڑیں انہاں نے خاندان نے افراد اسے جگہ آباد ہین۔ ایہہ واضح کرنا ضروری سمجھنا ہاں

جے راقم کی ایہہ معلومات جے انہاں نے آباؤ اجدادنا تعلق مدتاں تھیں شوپیان نال سی ہورا انہاں اتھوں ہجرت کیتی استاد محترم عبدالحق لعلی نے اک مضمون بعنوان ”نثار راہی نی سوانح حیات تہ ادبی خدمات“ توں حاصل ہوئی ہے۔ خود موصوف نے وی اس چیز نا اظہار اپنی کتاب ”سبز جزیرے“ بچ اک جگہ کیتا اے، ور کجھ خاص تفصیل موجود نیہہ۔ راہی ہوراں نال تعلق درہال نے شیخ خاندان نال رہیا اے۔ انہاں نے دادا سلطان محمد نی شادی درہال تھنہ منگ نے شیخ خاندان بچ ہوئی جیہڑی رمضان شیخ نی بیٹی ہورا اکبر شیخ نی پھین سی۔ ہجرت نے بعد نی ایہہ پہلی شادی سی جیہڑی راہی ہوراں نے دادا محترم نے درہال نے شیخ خاندان بچ محترمہ زینب سنگ ہوئی۔ اس حوالے سنگ نثار راہی اپنی کتاب ”سبز جزیرے“ بچ اک جگہ اس طراں لکھیا اے:

”حالات و کوائف یہ ثابت کرتے ہیں کہ جب کسی نامساعد حالات کے کارن ہمارے خاندان کو ہجرت کرنا پڑی۔ ایک اندازے کے مطابق 1865 یا 1870ء کے بچ میں میرے بزرگ نقل مکانی کر کے پہلے شاہدرہ آئے۔ وہاں پر کتنا عرصہ قیام رہا کا پتہ نہیں البتہ کسی سابقہ نسبت کی بنا پر ہمارے تعلق کے سلسلے درہال کے شیخ خاندان سے جڑے رہے۔ میرے دادا کی شادی درہال میں اسی شیخ خاندان میں ہوئی۔ یہ اس ہجرت کے بعد کی سب سے پہلی شادی تھی۔“

(سبز جزیرے، نثار راہی، ص: 11)

نثار راہی نی ماں فیروز بانو نال تعلق ماہلہ خاندان نال جونا ہے۔ جہاں نال تعلق نوشہرہ گراں نال سی۔ انہاں نے خاندان وچوں اک شخص مسلمان ہو یا تہ فراس علاقے تھیں ہجرت کری دو واسن بالا آئی بسیا ہورا تھے ہی شادی کیتی۔ اُس خاندان وچوں ترے اولاداں ہو یاں جس بچ نثار راہی نے نانا یا محمد وی اک شخص ہین۔

اس دور بچ زیادہ تر پڑھے لکھے لوک نیہہ سن جے اوہ پوری خاندانی تفصیل لکھی کے اپنے کول سامی رکھنے بہر حال نثار راہی نے خود اپنی دادی کولوں کجھ چیزاں نی معلومات لئی تہ جمع کیتی جیہڑی اج اساں کول موجود ہے۔ سارے واقعات نی ترتیب تفصیل نال پیش کرنی مشکل ہے کیا نکہ اس دور بچ ساریاں چیزاں نی تفصیل زبانی یاد کیتی جانی سی ہوراں طراں معلومات اگلی نسل

بچ منتقل ہونی رہتی سی، جس بچ کی وپیشی نا ہونا ممکن جی گل اے۔ البتہ موصوف نے اپنے والد کولوں سنیا سی بے انہاں نے پردادانی وفات دوداسن بالا بچ ہوئی سی۔ اک جگہ راہی ہوراں خود لکھیا ہے:

”میرے پردادا کی وفات دوداسن بالا میں ہوئی۔ والد صاحب ایک قبر کی نشاندہی بھی کرتے تھے۔ البتہ میری پردادی کا تذکرہ کہیں پر نہ ہوا ہے۔ لیکن میرے دادا اور دادی کے حالات کا بخوبی علم چونکہ والد صاحب کورہا ہے اور وہی اس کہانی کو جہت دینے کے بنیادی کردار رہے ہیں۔ میرے دادا کے متعلق کہا جاتا تھا کہ وہ کچھ درویشی کی حالت میں رہتے تھے اور ان کی موت کوئی تیس پینتیس برس کی عمر میں ہوگئی تھی اور میرے والد صاحب اس وقت پندرہ برس کے تھے۔ البتہ میری دادی بہت عرصہ بعد تک زندہ رہ کر 1943ء میں فوت ہوئی ہیں۔“

(سبز جزیرے، نثار راہی، ص: 12)

نثار راہی مرحوم نا شجرہ نسب جتنا دستیاب ہو سکیا، اوہ حسب ذیل ہے:

ہونا۔ نثار راہی اک ہمہ گیر شخصیت نے مالک سن۔ اس طراں فی شخصیت یقیناً صدیاں تھیں بعد جنم
 یعنی اے۔ اوہ اس طراں فی شخصیت تہ صفتاں نے مالک سن کہ آنے آلیاں نسلاں راہی ہوراں ور
 ضرور رشک کرن۔ ظاہر جی گل اے جے اس دنیا ناہر انسان پریشانیوں ہور مصیبتاں نا شکار ہونا
 اے ہور اسے فانی دُنیا سنگ راہی ہوراں ناوی براہ راست تعلق اے، لیکن انہاں نے چہرے ور
 ہمیشہ خوشی تہ مسرت نظر آئی اے۔ اس اعتبار سنگ انہاں فی شخصیت کافی متاثر کن رہی اے۔
 اپنے اخلاقی برتاؤ تہ حسن سلوک فی وجہ سنگ انہاں فی شخصیت فی چھاپ ہمیشہ واسطے لوکاں نے
 ذہناں اُپر نقش رہی۔ مختصر طور ور اگر آکھاں تہ نثار راہی فی شخصیت اسماں کی غیر متنازعہ نظر آونی
 اے تہ ایہی انہاں نا کمال وی اے۔ نثار راہی فی شخصیت بچ اک ٹھہراؤ سی جیہڑا ایہوں کھٹ
 ادیاں تہ شاعران بچ نظر آونا اے۔

موصوف فی شخصیت بچ بلائی سادگی تہ حلیمی سی جس فی اک چمک ٹساں نال سنجھی کرنا
 ضروری سمجھنا ہاں۔ موصوف نے انتقال توں کجھ ہفتے پہلاں ادب بچ کم کرن نے عوض راہی
 ہوراں کی حکومت فی طرفوں لٹریچر ایوارڈ دینے نا اعلان کیتا۔ راقم نے جس ویلے سُنیا تہ راہی
 ہوراں کی مبارکباد پیش کرنے واسطے فون نمبر ملایا، سلام کیتا تہ شروع بچ ہی انہاں کی مبارکباد
 دینیاں ہویاں اپنی خوشی نا اظہار کیتا تہ بدلے بچ آکھن لگے جے اسماں کیہڑا ایہجا کم ادب بچ کیتا
 اے جس نے بدلے لگی نوازیہ گیا۔ انہاں مزید آکھیا جے لگی سمجھ بیہہ آئی کہ ایہہ ایوارڈ ماہڑے حصے
 بچ کسراں آیا۔ ایہہ سی نثار راہی فی شخصیت فی عاجزی تہ انکساری فی عمدہ دلیل جس نے ذاتی طور
 اُپر راقم کی بھوں متاثر کیتا ہور کافی عرصہ توڑیں موصوف نے ایہہ جملے میرے کناں بچ رس
 کہوں لے نام کرنے رہے۔ نثار راہی فی شخصیت تھیں انہاں نے سارے دوست تہ احباب متاثر
 رہے ہن جس نے وی انہاں نال اک وار ملاقات کیتی اوہ راہی ہوراں فی جادو بیانی ہور اخلاقی
 لب ولہجہ تہ رسیلی گفتگو تھیں متاثر ہوئے بغیر بیہہ رہی سکیا۔

تعلیم تہ تربیت: ابتدائی تعلیم اپنے گراں توں شروع ہوئی۔ نثار راہی اپنی کتاب ”سبز
 جزیرے“ بچ لکھنے ہن جے 1947ء نے پُر آشوب دور بچ انہاں نا داخلہ پہلی جماعت بچ ہو چکیا
 سی۔ انہاں نے پہلے اُستاد ماسٹر دولت رام شرما ہور سن جنہاں کولوں شروع بچ الف ب سکھی۔ اوہ

راجوری نے رہنے والے سن ہو اس پُرفتن دور بچ اوہ اپنے شاگرد نثار راہی نے کبھی ہی ٹھہرنے ہونے سن۔ نثار راہی نے اجاں پہلی جماعت پاس میہ سی کیتی جے ملک دوھیاں بچ بندے گیا۔ اس افراتفری نے ماحول بچ سارے لوک تتر پتر ہوئی گئے۔ راہی ہوراں نے خاندان کی وی نقل مکانی کرنی پئی۔ خود راہی ہوراں نے والدین وی سکونت ترک کر کے مچا کوٹ جا بسے۔ ترے سال توں بعد واپس آئے تہ کبھی بچ کچھ وی میہ سی بچیا۔ بہر حال حالات توں مجبور سن زندگی گزارنی سی تہ جسراں وی گذاری گذر گئی۔ البتہ اتھے بچ کے نثار راہی نے والد غلام محمد کی انہاں نی تعلیم نی بہوں فکر ہون لگی تہ بالآخر راہی ہوراں کی درہال نے اک مڈل اسکول بچ داخل کرایا۔ اتھے انہاں نے رہن سہن ناوی بندوبست سی کیا تکہ انہاں نی دادی درہال نے شیخ خاندان وچوں سی۔ دسویں جماعت نا امتحان پونچھ جانی دتا ہور کامیاب ہوئے۔ اس طراں ایہہ سلسلہ جاری رہیا۔ تعلیم نا شوق سی مزید تعلیم حاصل کرنے رہے اتھے تک کہ ملازمت نے دوران وی پڑھنے لکھنے نا سلسلہ آگے بدھنا رہیا۔ بی۔ اے انگریزی ادب بچ کشمیر یونیورسٹی توں پاس کیتی اس طرح اعلیٰ تعلیم نا شوق انہاں کی علی گڑھ جے مشہور و معروف ادارے تک لئی گیا ہور فراس طراں انہاں نے انگلش لٹریچر بچ ایم۔ اے نی ڈگری 1971-1973 نے درمیانی عرصے بچ حاصل کیتی۔ اس طراں راہی ہوراں نا تعلیمی سفر مکمل ہو یا۔

تعلیم نے نال نال تربیت نا ہونا وی بہوں ضروری اے۔ نثار راہی نی اپنی تصنیف ”سبز جزیرے“ نا مطالعہ کرن توں بعد ایہہ پتہ چلنا اے جے انہاں نے والد صاحب اک پڑھے لکھے شخص سن۔ علم دین توں علاوہ اوہ اردو، عربی ہور فارسی زبان جاننے سن۔ اوہ اک تہجد گزار ہور عابد قسم نے انسان سن۔ بہوں ساریاں قرآنی آیاتاں نے ترجمے زبانی یاد سن۔ نثار راہی نی تربیت بچ انہاں نے تہجد گزار والد صاحب نا اک اہم تہ بنیادی کردار رہیا اے۔ خاص طور ورا انہاں نے پیر و مرشد حضرت قبلہ نا گاجی صاحب رحمۃ اللہ علیہ نی تربیت نے نثار راہی کی حقیقی معنی بچ انسانیت نے رموز تھیں واقفیت کرائی ہور اسنا واضح اثر راہی نی شخصیت توں باندھے چھلکنا اے۔ مزید ایہہ جے انہاں نی شخصیت کی نکھارن بچ سب توں بڑا تہ کھرا کردار انہاں نے پیر و مرشد نا اے۔ نثار راہی نی تربیت بچ انہاں نے اساتذہ نا وی اہم کردار اے۔

ملازمت: نثار راہی نے 1957ء بچہ جہدوں میٹرک نا امتحان کشمیر یونیورسٹی توں پاس کیتا تہ اس ویلے انہاں ناچرچہ پورے علاقے بچہ ہونا شروع ہوئی گیا کیا نکلہ اوہ اپنے گراں نا پہلا آدمی سی جس نے دسویں جماعت پاس کیتی۔ جتھے توڑیں راہی ہوراں نی ملازمت نا تعلق اے تہ اوہ کجھ اس طراں اے جے جیاں ہی انہاں نا پتہ چلیا جے اوہ میٹرک پاس ہین تہ بکھ بکھ شعبیاں بچہ ملازمت کرن واسطے آکھیا گیا۔ والدین نی مرضی نہ ہون ورا انہاں نے محکمہ مال ہور محکمہ جنگلات بچہ بطور فارسٹر جے عہدے کی وی قبول نہ کیتا۔ راہی ہوراں نے والد صاحب اک مذہبی قسم نے انسان سن۔ انہاں نا آکھناسی جے محکمہ مال ہور محکمہ جنگلات بچہ رشوت لینا عام جی چیز اے اس واسطے انہاں ایہہ مناسب سمجھیا جے انہاں نا پتر نثار راہی محکمہ تعلیم بچہ بطور استاذ تعینات ہو جائے۔ اس طراں راہی ہوراں نے بطور استادا اپنی ملازمت نی شروعات او جھان گراں نے اک اسکول تھیں کیتی۔ ملازمت نے دوران انہاں نا تعلیمی سفروی جاری رہیا۔ ملازمت واسطے ہور کئی جگہ موقع ملنا رہیا وروالد صاحب نی بیماری اس معاملے بچہ حاصل ہو جانی رہی، جس نی وجہ توں کئوں دؤر نہ جاسکے۔ والد صاحب نے انتقال توں بعد راہی ہوراں کی بحیثیت سینئر ماسٹر شعبہ انگریزی بچہ ترقی مل گئی ہور فر بعد بچہ ترقی ملی تہ لیکچرر بنی گئے۔ کجھ عرصہ توڑیں انہاں نے بحیثیت ڈسٹرکٹ ایجوکیشن آفیسروی اپنے منصبی فرائض انجام دتے۔ اس طراں انہاں نا ایہہ سفر جاری رہیا ہور اوہ ترقی کرنے کرنے پرنسپل مقرر ہوئے۔ آخر بچہ 31 مارچ 1999ء کی بحیثیت پرنسپل گرلز ہائیر سیکنڈری اسکول راجوری توں اپنی ملازمت نے اکتالیس سال مکمل کر کے سبکدوش ہوئے۔ اس حوالے سنگ نثار راہی آپوں لکھیا اے:

”اسی دوران مجھے پلس ٹو میں بحیثیت سینئر ماسٹر شعبہ انگریزی میں ترقی مل گئی اور راجوری میں کام کرنے کا موقع مل گیا۔ 1977ء سے لے کر 1981ء تک میں بحیثیت سینئر ماسٹر انگلش کے طور پر رہا اور سینئر ماسٹر بعد میں Lecturer میں تبدیل ہو گیا۔ 1981ء سے 1984ء تک بحیثیت Project Officer نان فارمل ایجوکیشن راجوری تعیناتی رہی یہ پوسٹ ڈسٹرکٹ ایجوکیشن کے ساتھ ہی منسلک تھی۔ انہی دنوں انچارج ڈی ای او کے طور پر بھی کام بطریق احسن انجام

دیا گیا۔ اسی طرح میرا یہ منصبی سفر جاری رہا جبکہ 31 مارچ 1999ء کو بحیثیت
پرنسپل گرنلز ہائر اسکنڈری اسکول راجوری کے اکتالیس سال کی سروس کے بعد
ملازمت سے سبکدوش ہوا۔ (بحوالہ سبز جزیرے، نثار راہی، ص: 27)

شادی خانہ آبادی: ۱۹۶۰ء بچ انہاں نے والدین قدرے بیمار سن لہذا والدین نے راہی
نی شادی شیخ محمد منشی نی تنہی رقیہ بیگم نال کرائی جیہڑے ضلع راجوری نی تحصیل تھنہ منڈی نے گراں
دودا سن بالا کھرنے رہنے والے سن۔ اس طراں انہاں نی زندگی نی اک نویں شروعات ہوئی۔
والدین تہ نال ہی بیوی نی ذمہ داری وی انہاں نے سرپچی ہو راوہ اپنی ایہہ ذمہ داری نبھانے بچ
کافی حد تک کامیاب نظر آونے ہین۔

اولاد: اللہ تعالیٰ نے نثار راہی کی رقیہ بیگم نے نطن بچوں چھ پتر ممتاز احمد، شفیق احمد، آفاق
احمد، شوکت محمود، شہزاد احمد ہو رتو صیف احمد تہ ترے تہیاں حنیفہ کلثوم، صفیہ کلثوم ہو ر خالدہ کلثوم عطا
کیتیاں۔ انہاں نی ساری اولاد عزت تہ وقار نی زندگی بسر کر رہی اے۔

موصوف نے سب توں بڑے بیٹے ممتاز احمد نے 1999ء بچ کے۔ پی۔ ایس نا امتحان
پاس کری اپنی عملی زندگی نی شروعات محکمہ پولیس تھیں کہتی ہو راوہ جموں و کشمیر نے کئی اضلاع بچ
بطور ایس پی اپنی خدمات انجام دے چکے ہین۔ اس ویلے اوہ ایس۔ ایس۔ پی نے عہدے
ور اپنے منصبی فریضہ کی بحسن و خوبی انجام دے رہے ہین۔ ۲۰۲۲ء آئی۔ پی۔ ایس کیڈر ملیا
اے۔ انہاں نے دو بے بیٹے آفاق احمد نے بھی 2017ء بچ کے۔ اے۔ ایس نا امتحان پاس کیتیا
تہ Finance Department بچ تعینات ہوئے۔ اس ویلے اوہ ایڈیشنل سیکریٹری محکمہ بجلی
نے طور ورا اپنے منصبی فرائض انجام دینے بچ مصروف ہین۔ شوکت محمود تعلیم گھر اسکول نے منتظم اعلیٰ
نی حیثیت نال اس ادارے کی چلا رہے ہین۔

دوست تہ احباب: نثار راہی نے ساتھیاں بچ محترم فتح محمد ناناں کافی اہمیت نا حامل
ہے۔ جدوں اوہ اپنے گراں تھیں راجوری پیدل سفر کر کے پڑھنے واسطے اپنے دوستاں تہ سنگیاں
نال آنے سن تہ اس دوران سب توں زیادہ مدد فتح محمد ہو راں نی انہاں سنگ شامل رہی۔ بارشاں
نے ویلے انہاں نا ایہہ ساتھی دریا پار کران بچ راہی ہو راں نا ساتھ دینا سی اتھے تک کہ اوہ راہی کی

کئہر تک وی پچھانے بچ مدد کرنے سن۔ اس نا ذکر راہی ہوراں اپنی کتاب ”سبز جزیرے“ بچ کھلے لفظاں نال کیتا اے ہوراں چیز نا اعتراف وی کیتا جے اگر اوہ نہ ہونے تہ لگی تعلیم ادھوری چھوڑنی پینی یا فر آنے جانے دریا بچ ڈُبی جانا۔

فاروق مضطر، حاجی بشیر احمد ہورا عظیم شاہ راہی ہوراں نے خاص رفیقاں بچ شامل ہین جنہاں نال انہاں نے زندگی نے خوبصورت شب و روز گزارے۔

اساتذہ: نثار راہی نے سب توں پہلاں جدوں اسکول بچ داخلہ لیا تہ اس ویلے ماسٹر دولت رام شرماسے اسکول بچ تعینات سن۔ انہاں کولوں الف ب ناسبق شروع کیتا۔ اوہ نہایت ہی شریف تہ محنتی استاد سن جس نا ذکر راہی ہوراں نے اپنی کتاب ”سبز جزیرے“ بچ کیتا اے۔ انہاں نے استاد اں بچوں اک ناں نصیر الدین ڈار نا اے جیہڑے انگریزی نے اُستاد سن۔ انہاں نے راہی ہوراں کی بیہوں محنت سنگ پڑھایا ہور حساب نے گروی سکھائے۔ ماسٹر دینا تھ شرم جنہاں نا تعلق در ہال نال سی ہور حساب نے استاد محمد شفیع کر ہڈنے رہنے والے راہی ہوراں نے استاد اں بچ شمار ہونے ہین۔

پیر و مرشد: نثار راہی کی سید رسول شاہ صاحب المعروف حضرت قبلہ نانگا باجی رحمۃ اللہ علیہ بانڈی پورہ تھیں کسب فیض ملیا۔ انہاں فی صحبت نے نثار راہی فی شخصیت کی کافی متاثر کیتا ہور اوہ دُنیا فی حقیقت تھیں اس قدر واقف ہو گئے سن جے انہاں کی دُنیا ہور انسیاں رنگ رلیاں اپنی طرف متوجہ نہ کر سکیاں۔ اپنے پیر و مرشد نا احترام اس قدر سی جے موصوف آخری عمر توڑیں نانگا باجی صاحب فی اولاد سنگ وی بے حد عقیدت تہ محبت کرنے سن۔ تمام عمر سادگی، حلیمی تہ شرافت بچ گزارے۔ راہی ہوراں نے بڑے پہنائی محمد عبداللہ وی قبلہ نانگا باجی رحمۃ اللہ علیہ کولوں بیعت سن ہور اوہ روحانیت بچ راہی ہوراں کولوں بیہوں اُچے سن اتھے توڑیں جے انہاں کول کشف القبور نا علم وی سی ایہہ سب فیض قبلہ نانگا باجی رحمۃ اللہ علیہ کولوں ملیا تہ سی۔

سفر: نثار راہی نے اپنی زندگی بچ ترے اہم تہ بڑے سفر جموں و کشمیر تھیں باہر کیتے ہین جنہاں نا تذکرہ انہاں اپنے سفر نامیاں بچ کیتا اے۔ ایہہ ترے سفر نامے انہاں فی کتاب ”سبز

جزیرے، بچ شامل ہیں۔ انہاں سفر نامیاں نی فہرست ملاحظہ کرو:
 ۱۔ سفر محمود ۲۔ گوا کا سفر ۳۔ شمال سے جنوب تک (ایک تحقیقی وثقافتی سفر)
 انعامات تہ اعزازت: جموں و کشمیر اکیڈمی آف آرٹس کچھرا اینڈ لینگویجی بھارتی طرفوں پہاڑی
 افسانوی مجموعہ ’بہند‘ نی اشاعت اُپر 2013ء بچ Best Book Award ملیا۔
 پہاڑی زبان و ادب بچ کم کرنے اُپر ریاستی سطح نا لٹرییری ایوارڈ 2023ء بچ نثار راہی نے
 حصہ بچ آیا جیہڑا انہاں نی وفات توں کچھ ہفتے پہلاں دتا گیا۔

انتقال: ادبی دُنیا نا ایہہ چمکنا ستارہ آخر کار 19 فروری 2023ء اتوار نے تہیاڑے راتی
 عشاء نی نماز تہیں بعد اپنے کم رے بچ پچھنے ہی پیٹ بچ ایہجا درد محسوس ہو یا جے فر ایہی درد جان لیوا
 ثابت ہوئی گیا۔ رات نے تقریباً دس بجے ملک الموت نے ایہی واز دتی جے فر ساہ واپس نہ آئی
 سکیا ہو ر زندگی نی جنگ ہار کے اپنی بے بسی نا ثبوت دینے ہو یاں انہاں نی روح فانی جسم توں نکل
 کے حسب وعدہ اپنے مالک حقیقی کول جا پئی۔

مورخہ 20 فروری 2023ء سموار نے تہیاڑے اک جم غفیر انہاں نی نماز جنازہ بچ شریک
 ہو یا۔ نثار راہی نی نماز جنازہ الحاج سید محمد ایوب شاہ کاظمی فرزند ناگاباجی صاحب نے پڑھائی تہ نثار
 راہی کی انہاں نی آخری وصیت نے مطابق اپنے آبائی گراں بچ اپنی والدہ مرحومہ نے پہلو بچ پر نم
 اکھاں سنگ سپر دِ خاک کیتا گیا۔ انہاں نے اپنے شعر سنگ دعائے مغفرت کرنے ہاں:

رحمت حق کا نزول ہو تیری لحد پر
 سکون دائمی تجھ کو میسر ہو راہی

نثار راہی اک روحانی شخص سن۔ اپنی موت تہیں کچھ تہیاڑے پہلاں ہی انہاں کی اپنی
 موت نے آثار دسنے شروع ہو گئے سن؛ جس نا اظہار بلواسطہ طور ورا انہاں نے اپنے کبر نے افراد
 نال کیتا۔ ایہہ علم انہاں کی اپنے پیر و مرشد نی طرفوں ملیا ناسی جس نے ذریعہ اوہ اپنی موت نا
 اندازہ لا چکے سن۔ ایہہ انکشاف راقم الحروف کی مقالہ لکھن نے دوران اس ویلے ہو یا جدوں سید
 منظور شاہ بخاری ہوراں نے دولت خانے وراک تفصیلی ملاقات ہوئی ہو ر گفتگو نے دوران نثار
 راہی ہوراں نا ضمنی تذکرہ ہو یا۔ راقم چونکہ مقالہ لکھن بچ مصروف سی تہ بڑے شوق تہ تجسس سنگ
 انہاں کولوں راہی ہوراں نے حوالے سنگ معلومات حاصل کیتی۔

ادبی خدمات: نثار راہی نے ادبی زندگی نا آغاز سترنی دہائی پنج ہويا۔ اوہ اک نہایت ہی حساس دل نے مالک سن، اس واسطے انہاں نے اپنا مانی الضمیر ادا کرن واسطے سب تھیں پہلاں اردو زبان نا سہارا لیا۔ اک عرصے توڑیں اوہ اردو زبان نے ذریعہ اپنے حساس دل نی ترجمانی کرنے رہے۔ شاعری نی مقبول ترین صنف سخن غزل تھیں اپنے ادبی سفر نا آغاز کیتا۔ اس نے نال نال وقتاً فوقتاً اوہ انگریزی پنج وی لکھنے رہنے سن۔ اس ضمن پنج نثار راہی اپنی کتاب ”پرکھ پرچول“ نے آغاز پنج ہی ”اپنی گل“ نے عنوان نے تحت اک جگہ کجھ اس طراں لکھنے ہین:

”میں وی اپنے ادبی سفر نی بسم اللہ شاعری توں ہی کیتی پر ماہری نظر نثر نے بخینے ادھیڑ نے پنج لگی ہوئی سی تہ اس طراں نثری انداز پنج پہاڑی افسانے

’تہند‘ نی تخلیق ہوئی۔“ (پرکھ پرچول، نثار راہی، ۲۰۲۲ء، ص ۱۔)

1978ء پنج جدوں جموں و کشمیر اکیڈمی آف آرٹ کچھرا اینڈ لیٹریچر پنج پہاڑی شعبہ قائم ہويا تہ اس نے قائم ہونے نے نال ہی جیہڑے قلم کار اس شعبہ نے نال جڑے انہاں وچوں اک اہم ناں مرحوم نثار راہی ہوراں ناوی ہے۔ راہی ہوراں نی مادری زبان پہاڑی ہی سی لہذا انہاں کی اک موقعہ تہ آج اوہ خالص پہاڑی زبان پنج اپنے جذبات تہ خیالات نا اظہار کرن۔ اس طراں انہاں نے اردو نے نال نال اپنی مادری زبان پہاڑی پنج وی لکھنا شروع کر لیا ہو کچھل اکادمی نے شیرازیاں پنج چھپنا شروع ہوئی گئے۔ نثار راہی ہوراں نے ادبی سفر نی شروعات لگ بھگ سترنی دہائی توں شروع ہوئی ہو آخری عمر تک لکھنے ہو پڑھنے نا سلسلہ جاری رہیا۔ رستے پنج نہ کدھرے تھکے تہ نہ ہی رکنے نی کوشش کیتی، مسلسل لکھنے نا عمل اخیر کبھی توڑیں جاری رہیا۔

انہاں نی پہلی کتاب پہاڑی افسانوی مجموعہ ’تہند‘ نے ناں نال 2012ء پنج شائع ہوئی ہو اس کتاب وراں انہاں کی کچھل اکیڈمی نی طرفوں Best Book Award یعنی سال نی بہترین کتاب نا ایوارڈ 2013ء پنج ملیا۔ اگرچہ انہاں نے اردو زبان پنج پہلاں لکھنا شروع کیتا مگر انہاں نی پہلی کتاب پہاڑی زبان پنج ہی شائع ہوئی جس نا ذکر اُپر کیتا گیا ہے۔ اس گل تھیں ایہہ اندازہ لایا جاتی سکنا ہے جے اوہ اپنی مادری زبان پہاڑی نے حوالے سنگ کتنے سنجیدہ تہ متحرک سن جے انہاں پہاڑی زبان پنج افسانے تہ افسانچے لکھے تہ فرائیباں کی کتابی شکل پنج شائع وی

کہتا۔ اپنی کتاب ”سبز جزیرے“ بچ اک جگہ راہی ہو راں اس طراں لکھیا ہے:
 ”مجھے لکھنے کی عادت سی رہی ہے۔ اردو انگریزی اور پہاڑی میں لکھتا
 رہا ہوں۔ پہاڑی زبان میں افسانوں کا ایک مجموعہ ”پہنڈ“ کے نام سے شائع
 ہو چکا ہے۔“ (سبز جزیرے از نثار راہی، ص: ۲۸)

نثار راہی اردو انگریزی اور پہاڑی ترواں زبانان بچ لکھنے سن۔ شاعری تھیں اپنے ادبی
 سفرنی شروعات کیتی مگر اس گل نا جاں نکر سراغ نیہہ لگ سکیا جے اردو زبان بچ انہاں نی پہلی تخلیق
 کدوں لکھی گئی، کیہڑے سال ہو رکھوں شائع ہوئی۔ فی الحال اس اُپراک پردہ ہی پیا نا ہے۔
 اُمید ہے جے مستقبل قریب بچ نثار راہی اُپر تحقیق کرن آ لے اس نکتے کی ضرور سامنے لیا سن۔
 جتھے نکر انہاں نی پہاڑی تخلیق نی گل ہے تہ اوہ ایہہ ہے جے انہاں نیاں پہاڑی زبان بچ لکھیاں
 نیاں دو نظماں ”سنیاء“ تہ ”کہانی“ ”استاد ادب“ نی دوئی جلد بچ 1979ء بچ شائع ہو یاں۔ لہذا
 ایہہ چیز ثابت ہو گئی جے نثار راہی نی پہاڑی زبان بچ پہلی تخلیق نظم نی صورت بچ سامنے آئی
 جیہڑی کلچرل اکیڈمی نے پہاڑی شعبہ نے ”استاد ادب“ بچ چھپی نی ہے۔ اس طراں کلچرل
 اکیڈمی نے پہاڑی شعبہ ”استاد ادب“ نے نال نال اسے سال ہی ششماہی شیرازہ وی شائع کرنا
 شروع کیتا جس نے نگران محمد یوسف ٹینگ سن۔ نثار راہی نی اک غزل اس شمارے بچ وی چھپی نی
 دسی ہے۔ اس غزل نام مطلع ملاحظہ کرو:

میں ہاں ظالم فرعون جیسا ظلم نا چکر چلانا رہیا ہاں

میں اپنے ہی خاطر جہان بچ مظلوماں کی سولی چڑھانا رہیا ہاں

اس طراں اوہ کلچرل اکیڈمی نے شیرازیاں تہ استاد ادب بچ مسلسل چھپنے رہے۔ انہاں
 نے تحقیقی تہ تنقیدی مضامین وی شیرازیاں نی زینت بننے رہے۔ انہاں غزل، نظم، افسانہ ہو
 انشائیہ جنیاں صنفان بچ طبع آزمائی کیتی ہے۔ اس تھیں علاوہ انہاں کی بہترین نثر نگار نے طورور
 وی جانیا جانا ہے۔ انہاں نی تصنیف ”پرکھ پرچول“ اس نی گواہی دینی دسی ہے۔ نثار راہی نے
 اردو زبان بچ اک سفر نامہ وی تحریر کیتا ہے اس تھیں علاوہ انہاں نے انگریزی زبان نیاں دو اہم
 کتاباں کی پہاڑی زبان بچ ترجمہ وی کیتا ہے۔ اجاں نکر انہاں نیاں چھ نے قریب کتاباں شائع

ہو کے قارئین نے ہتھوں بچ بچ گئیاں ہیں تہ کجھاں کتاباں نی اشاعت اجاں باقی ہے۔ جہاں
بچ کشمیر ان سن لائٹ اینڈ شیڈس (پہاڑی ترجمہ) تہ دو جی اگنا یٹڈ ماسٹرس (پہاڑی ترجمہ)
قابل ذکر ہیں۔

نثار راہی نیاں کتاباں نی فہرست ملاحظہ کرو:

01- تہند	پہاڑی افسانوی مجموعہ
02- سبز جزیرے	آپ بیتی، تین سفر نامے
03- ورق ورق	پہاڑی شعری مجموعہ
04- حرف تمنا	اُردو شعری مجموعہ
05- پرکھ پرچول	تحقیقی مضامین اُپر مشتمل کتاب
06- تراشے	اُردو بچ انشائیے نام مجموعہ

”تہند“ نثار راہی نی پہلی کتاب ہے جیہڑی 2012ء بچ چھپی تہ منظر عام اُپر آئی ہے۔
ایہہ کتاب پہاڑی افسانیاں اُپر مشتمل ہے جس بچ 49 افسانے تہ افسانچے شامل ہیں۔ پہاڑی
افسانوی مجموعہ ”تہند“ نی اشاعت اُپر جموں و کشمیر اکیڈمی آف آرٹ کچھرا اینڈ لیٹنگو بیجری طرفوں نثار
حسین راہی کی 2013 بچ بیسٹ بک ایوارڈ تھیں نوازا گیا۔ ”تہند“ نا انستاب انہاں نے اپنی
ماں نے ناں کیتا ہے جس بچ کجھ اس طراں لکھنے ہیں۔

”اپنی پیاری پیاری ماں، جس نے اپنے اتھرواں نال ماہڑے نصیب
نے داغ تھوئے تہ انہاں اتھرواں نال ماہڑے واسطے ہمیشہ نے دکھ جوڑ دتے۔“

(تہند، نثار راہی، ص: ۳)

ٹھیک اس تھیں بعد نثار حسین راہی نے رشید قمر ناک قطع اس کتاب نے پہلے صفحے اُپر
شامل کیتا ہے:

تہند سہیلی زمی نی ہانی اے
تہند فسانہ اے، تہند کہانی اے
شہراں، تہکھنے جسم نی ساہ کالی
ماہلاں بونداں مہین پانی اے

اس کتاب نامقدمہ پہاڑی زبان نے خوبصورت لب و لہجے نے افسانہ نگار تہ ریٹائرڈ ڈسٹرکٹ اینڈ سیشن جج شوپیاں راجہ شجاعت علی نے لکھیا۔ انہاں نے نثار حسین راہی نی افسانہ نگاری نے حوالے نال اپنے مقدمے پنج کچھ اس طراں لکھیا ہے:

”بلاشبہ راہی صاحب پہاڑی زبان وادب دے صف اول دے مقالہ نگار تہ افسانہ نویس ہین جنہاں دے پلاٹ کردار زمین و مکان سارے اُندی اپنی پیداوار ہین ہور نہ صرف اس گرد و پیش دے آئینہ دار ہین جس پنج ایہہ کردار پلے بڑے بلکہ اس دور دی بھی عکاسی کردے ہین جس تھیں افسانہ نگار گزریا۔“
(تہند نثار راہی، ص: ۱۴)

ظفر اقبال منہاس سابق سیکریٹری جموں و کشمیر کلچرل اکیڈمی نے ”پیش گفتار“ نے عنوان نال افسانوی مجموعہ تہند اپر جیہڑے تاثرات تہ خیالات قلم بند کیتے ہین اوہ ملاحظہ کرو:

”افسانوی مجموعے پنج لگ بھگ پنجاہ نے قریب افسانے یا افسانچے شامل ہین تہ کچھ اک افسانیاں کی چھوڑ کے باقی ساریاں اُتے مقامی رنگ غالب اے۔ نثار راہی جے کچھ اپنی اکھیاں دکھیا، اوہ ہی انہاں نے افسانیاں ناموضوع اے تہ شاید ایہی وجہ اے جے انہاں نے افسانیاں کی پڑھیاں ای اک طراں نی نکرا نا احساس کھڑی کھڑی ہونا اے۔ انہاں جس ماحول پنج اکھ کھولی، اس پنج اک پاسے اگر جاگیرداراں تہ چک داراں نا استحصال اے تہ دُوے پاسے غربت، جہالت تہ علم نی دولت تھیں محروم لوکاں نی شرمناک توہم پرستی نا تذکرہ اے۔ مصنف نا پورا وجود اس صورت حال کی دکھ کے سڑبل جانا اے ہور اس نا پسندیدہ صورت حال نے خلاف انہاں ناغم و غصہ تحریر نی شکل پنج اظہار نا وسیلہ لوڑنا اے۔ اوہ اس سیاسی سماجی تہ مذہبی جبر ہور استحصال کی ننگا کرن نی ہر ممکن کوشش اس اُمید ور کرنا اے جے شاید افلاس تہ غربت نی ماری اس مخلوق نے اندر کسے طراں حرکت تہ حرارت پیدا ہو جاوے تہ انہاں کی دوست ہور دشمن نی پشان ناچ آجلیے۔“ (تہند نثار راہی، ص: ۱۱)

اس تھیں علاوہ افسانہ نگار نے آپوں وی ”اپنی گل“ نے عنوان نال چند چیزاں نی وضاحت پیش کیتی اے۔ موصوف نا تعلق خطہ پیر پنچال نال اے اس واسطے انہاں نے افسانیاں بچ پھاڑی ماحول پھاڑی سماج تہ اس خطے نی آب و ہوا تہ اتھے نے لوکاں نا بہترین تہ خوبصورت عکس نظر آونا اے۔ کوئے وی ادیب یا شاعر جس علاقے تھیں تعلق رکھنا اے اس نے فن پارے بچ چاہنے تہ چاہنے اتھے نا عکس باندے نظر آونا اے۔ کوئے وی فن پارہ اپنے ویلے نی عکاسی ضرور کرنا اے۔ نثار راہی نے افسانے اس دور تہ اس ویلے نی چنگی طراں عکاسی کرنے دسنے ہین۔ جس ماحول بچ انہاں اکھ کھولی یا جو کجھ انہاں تکلیا سنیا اس کی افسانوی انداز تہ افسانوی زبان بچ برتن نی کامیاب کوشش کیتی۔ انہاں نیاں کہانیاں بچ اتھے نا سماج پوری طراں دسنا اے۔ خطے نے لوکاں نی ترجیحات، رہن سہن نے طریقے، سوچ تہ فکر نے زاویے آپسی میل ملاپ ہو رہی رواداری غرض سب کجھ واضح نظر آونا اے۔

غریبی، مفلسی، ظلم تہ زیادتی، لاچارگی، بے چینی، بے بسی، مذہبی رواداری، ہندو مسلم پہنائی چارہ سیاسی انتشار، اخلاقی قدران نی تدلیل، بے راہ روی تہ خوف و ہراس جے موضوع نثار راہی نے افسانیاں بچ برتے گئے ہین۔ انہاں موضوعاں کی موصوف نے اپنیاں افسانیاں بچ اس سلیقہ تہ ہنرمندی نال برتیا ہے جے پورے سماج تہ معاشرے نی تصویر باندے لکھنی اے۔ ’ہندو‘ ’رواداری‘ ’دردنی شام‘ ’ساجھ لہو‘ ’جس نازوراس نی راجور‘ ’رلیف‘ ’دولت‘ ’شہید‘ تہ ’کالے بدل‘ جے افسانے قابل ذکر ہین۔

جتھے توڑیں زبان و بیان نا تعلق اے تہ اوہ نہایت ہی آسان تہ عام فہم اے۔ قاری کی پڑھنے بچ کوئے مشکل پیش بیہ آونی۔ موصوف نے اپنے افسانیاں بچ راجوری پونچھ نے پھاڑی لہجے نا جس خوبصورتی نال استعمال کیتا اے اوہ اپنی مثال آپ اے۔ کسے کسے جگہ افسانہ نگار نے ہندکو لہجہ نا استعمال وی کیتا اے۔ انہاں نے افسانیاں بچ انہاں دواں لہجیاں نا استعمال قاری نی اجنبیت نے بجائے قاری کی دلچسپی نا احساس دینا اے۔ افسانہ نگار نے دواں لہجیاں کی آپس بچ اس ہنرمندی تہ چابکدستی نال پیش کیتا اے جے قاری کی کسے وی جگہ بوری تہ احساس تک بیہ ہونا اور اوہ روانی نال کہانی کی پڑھنے ہو یاں اگے نکلی جانا اے۔ افسانہ نگار نی زبان نہایت ہی

سادہ، سلیس تہ عام فہم اے۔ ہندو مسلم اتحاد ہو آہی پھائی چارے کی انہاں اپنی اک کہانی ”رواداری“ بچ نہایت عمدہ طریقہ نال پیش کیتا اے۔ ہندو تہ مسلم سماج نے خیالات تہ فکر نی چنگی تہ جمانی اس کہانی بچ نظر آونی اے۔ اس کہانی بچ نذیر پرشوتم، پریم، شفقت اہم کردار ہین۔ نمونے نے طور ورا یہہ اقتباس ملاحظہ کرو:

” انہاں نے دو ہور دوست وی سن، جنہاں بچوں اک پریم سی تہ دُوا شفقت سی۔ ایہہ انہاں توں ذرا دُور پر لے محلے بچ رہے سن۔ اوہ وی دوئے شیر و شکر سن۔ تہیاڑی اک دُوے نے نال نال، صرف رات نے ہنیرے بچ بکھو بکھ ہونے۔ پریم نے اک سکوٹر خریدیا، پر اُسنا استعمال شفقت ہی کرنا سی۔ اس سکوٹر نے انہاں دواں دوستاں کی متا سارا آوارہ گرد کر دتا سی۔ اک تہیاڑے ایہہ دوئے دوست کالج توں واپس آرہے سن کہ اک تیز دوڑ نے آلا ٹرک انہاں کی ٹکر ماری گیا۔ شفقت نی باں بچھی تہ اس کی ہڈیاں نے ہسپتال بچ داخل کرایا۔ جدوں کہ پریم کی سر بچ مٹ ڈوہنگا زخم آیا تہ اس کی منغل ہسپتال بچ کھڑیا گیا۔ نذیر کی پتہ چلایا کہ پریم منغل ہسپتال بچ ہے تہ کافی سارا زخمی ہے، اوہ دوڑنا منغل ہسپتال پہنچا۔ ڈاکٹراں پریم واسطے خون منگیا۔ خُدا کرنا پریم تہ نذیر نا بلڈ گروپ اک ہی نکلیا۔ اس وجہ تھیں نذیر نے بہلیاں بہلیاں خون دتا۔ جدوں ایہہ خون پریم کی لگا، اس کی ہوش آیا، تگن لگا کہ اس نا دوست نذیر اس نے سر ہانے بیٹھاسی۔ ادھر ہڈیاں نے ہسپتال بچ شفقت نی حالت دریافت کرن پرشوتم پہنچیا۔ شفقت نی باں نا آپریشن تجویز ہو یا۔ پر اس کی اوپاز ٹیو خون نی ضرورت سی۔ پرشوتم نے بہلیاں بہلیاں اپنا اوپاز ٹیو آلا خون شفقت کی دتا۔ شفقت نا آپریشن ہونے توڑیں پرشوتم اُتھے ہی بیٹھا رہیا۔ جدوں اس کی ہوش آیا تہ شفقت نے پرشوتم نا شکر یہ ادا کیتا۔ اس طراں اوہ فر جدوں رات دیر گئے اوہ دوئے دوست کھر گئے تہ پرشوتم نے پنڈت جی کی سارا ماجرا سنایا تہ پنڈت ہوراں اپنے بچے پرشوتم کی چھڑک پلائی کہ توں اس

مسلمان کی اپنا خون دتا۔ اسی تگی کے ضرورت سی پر پر شوم نے آکھیا ”پتاجی میں
اگر مسلمان کی اپنا خون دتا تہ کیہڑا جرم ہو یا۔ ماہڑے خون نی اس کی ضرورت ہوئی
تہ میں اس کی خون دے کے سمجھنا آں کہ میں انسانیت نی خدمت کیتی ہے۔“ جدوں
دوے پاسے نذیر نے اپنا لہو پریم کی دے کے وی کتنا چنگا کم کیتا۔“

(جہند، نثار راہی، 2012، ص 84)

سبز جزیرے:- ”سبز جزیرے“ نثار راہی نی نثری تصنیف اے، جس پنج انہاں نی آپ
ہتی تہ ترے سفر نامے بھی موجود ہین۔ اس نثری تصنیف نا انتساب دیگر کتاباں نی طراں اپنے
مشفق و محسن والدین نے ناں کرنے ہو یاں ڈا ہڈی خوشی محسوس کرنے ہین۔ ایہہ کتاب 2014ء
پنج شائع ہوئی۔ نثار راہی نی شخصیت ہور انہاں نی زندگی نے بکھ بکھ گوشیاں کی جان پنج ایہہ
تصنیف کافی اہم کردار ادا کرنی ہے۔ پہاڑی تہ اردو زبان و ادب نے ممتاز شاعر ڈاکٹر صابر مرزا
سن اس کتاب نا ”پیش لفظ“ تحریر کیتا ہے۔

نثار راہی سن اپنی زندگی تہ معاملات توں علاوہ ترے اسفار، سفر محمود گوا کا سفر ہور شمال
سے جنوب تک (ایک تحقیقی و ثقافتی سفر) نا حال حوالہ وی اس کتاب پنج تفصیل ناں پیش کیتا
اے۔ اک خاص تہ اہم گل اس کتاب نے حوالے ناں ایہہ ہے جے اس کتاب نی زبان اردو ہے۔
ورق ورق: ”ورق ورق“ نثار راہی نا پہلا پہاڑی شعری مجموعہ اے جیہڑا 2017ء پنج
شائع ہوئی تہ منظر عام اُپر آچکيا اے۔ اس شعری مجموعہ نا انتساب انہاں نے اپنے ”اماں ابا نے
ناں“ کیتا اے۔ کتاب ”ورق ورق“ نا مقدمہ پہاڑی زبان و ادب نے اک بہترین لکھاری ہور
جموں و کشمیر اکیڈمی آف آرٹ، کلچر اینڈ لیگولیشن نے انچارج ڈاکٹر مرزا فاروق انوار سن لکھیا
اے۔ خود شاعر سن وی اک مختصر جی تحریر ”اپنی گل“ نے عنوان ناں مجموعہ نے آغاز پنج شامل کیتی
اے۔ اس مجموعہ نا آغاز حمد باری تعالیٰ تھیں ہونا اے، فرنتاں غزلاں تہ آخر پنج کجھ اک نظماں وی
شامل ہین۔ نثار راہی نے شعری منظر نامے پنج غزل نی طرف زیادہ جھکاؤ نظر آونا اے۔ اس نے
باوجود انہاں نے حمد جی صنف پنج وی لکھنے نی کوشش کیتی۔ مجموعہ نے آغاز پنج کجھ اک حمد نے

نمونے دسنے ہیں۔ نمونے نے طور و راہ انہاں نے اس مجموعہ تھیں حمد نے کجھ اک اشعار ملاحظہ کرو:

توں ایں داتا میں سوالی پُہر دے ماہڑا پہناٹا خالی
 ٹدھ ہن ہور بُلواواں کس کی کیہڑا ماہڑا وارث والی
 چرند پرند سب بوٹے تیرے سب باغاں نا توں ایں مالی
 نور ای نور اے کھر بچ تیرے ماہڑا دیا تیلوں خالی
 تیرے کرم نا میں متلاشی میں آں ادنیٰ توں ایں عالی
 حمد تھیں علاوہ انہاں نعت جی مشکل ترین صنف بچ وی لکھنے نی کوشش کیتی اے۔ اوہ
 رسول مکرم صلی اللہ علیہ وسلم نال اپنی عقیدت و محبت نا اظہار کرنے تھیں نہ رہی سکے حالانکہ ایہہ
 انہاں نا اصل میدان بیہہ سی۔ نمونے نے طور و کجھ اک نعتیہ اشعار ملاحظہ کرو:

امام الانبیاء آکھاں کہ رسولِ خدا آکھاں زبان بے بس ہے میں کے سُناں کی اس توں سوا آکھاں
 خوشبو عطر نی کہو لی حقن نی مُشک کری شامل شانِ صلے علی لکھاں تہ خیر الوریٰ آکھاں
 پتھر کھا کے جس نے اتھرواں بچ پیار بندیا سی اُس ہستی کی آکھاں تہ بس خیر الوریٰ آکھاں
 حرفِ تمنا:۔ ”حرفِ تمنا“ نثار راہی ہوراں نا اُردو شعری مجموعہ اے۔ سال 2019ء بچ
 ایہہ مجموعہ چھپی تہ منظر عام اپر آئی چکیا اے۔ 252 صفحیاں اپر مشتمل ایہہ مجموعہ جس نا انتساب
 انہاں اپنے والدین نے ناں انہاں لفظاں نال کیتا اے:

”اپنی امی ابا کے نام جو میرے آئیڈیل تھے، جن کی محبت و خلوص

کا متبادل کبھی بھی نہ مل پائے گا!“

اس شعری مجموعہ نا پیش لفظ اردو نی ایک معتبر شخصیت عرش صہبائی نے تحریر کیتا اے۔ اسے
 طراں مقدمہ عبدالرشید فدانی قلم نا نتیجہ اے۔ دل کی بات شیخ عبدالصمد مفتاحی ہور اپنی بات نے
 عنوان نال خود شاعر سن وی اک تحریر شامل کیتی اے جس بچ انہاں اپنی شاعری نے حوالے سنگ
 کجھ معلومات سنبھی کیتی اے۔ شعری مجموعہ نی شروعات حمد باری تعالیٰ تھیں ہونی اے۔ غزلاں
 تھیں علاوہ اس مجموعہ نے اخیر بچ دو قطعے وی شامل ہیں۔ بہر حال ایہہ گل صاف اے جے ایہہ
 مجموعہ غزلیات اپر مشتمل اے۔ انہاں نا شعری رجحان غزل آلی کبھی ہی صاف ہور باندے دنا اے۔

پرکھ پرچول:- ”پرکھ پرچول“ (اک تحقیقی تہ تنقیدی مطالعہ) نثار راہی نی پہاڑی زبان پنج تحقیقی تہ تنقیدی مضامین اُپر مشتمل 251 صفحیاں نی ایہہ تصنیف سال 2022ء پنج شائع ہوئی۔ اس عرق ریزی آلی کتاب نا انتساب مصنف سن اس طراں پیش کیتا اے:

”انہاں نے ناں جہاں اس پہاڑی بولی کی چیند ارکھیا اے تہ بڑے

فخر ناں ہر ویلے بولنے ہین۔“

کتاب نی شروعات پنج پہلاں مصنف سن خود ”اپنی گل“ نے تحت اک مختصر جی تحریر شامل کیتی جس پنج اوہ پہاڑی زبان وادب نے قاری ناں گفتگو کرنے دسنے ہین۔ اپنے ادبی سفر نے حوالے ناں لکھنے ہویاں اس چیز ناں انکشاف کرنے ہین جے انہاں نے اپنے ادبی سفر نی بسم اللہ شاعری توں کیتی۔ اوہ اپنی اس تحریر پنج شاعری نے مقابلے نثر کی اہم مننے ہین ہور آکھنے ہین جے شاعری پنج ہر کوئی پنج سست شعر آکھی تہ داخل ہوئی جانا ہے ورنہ لکھنا بہوں اوکھا تہ ڈاہڈا مشکل کم اے۔ اس عمل نے دوران مچ ساں پر سے کڈھنا پینا اے تہ بہوں محنت آلا کم اے۔ اس واسطے اس پاسے ہر کوئی آن توں کتر انا اے۔ پہاڑی زبان تہ اس نے رسم الخط پنج کس طراں پہل ہوئی ہور پہاڑی زبان نے لکھاری کس طراں لکھن آ لے پاسے متوجہ ہوئے اس نا سرسری حوالہ اپنی اس تحریر پنج پیش کیتا اے ہور اس تھیں بعد ”جان پیشیان“ نے عنوان ناں پہاڑی زبان نے بہترین سپاہی عبد الواحد منہاس (ریسرچ اسٹنٹ، شعبہ پہاڑی کلچرل اکیڈمی سرینگر) نے اپنے خیالات ہور تاثرات کتاب نے حوالے ناں قلمبند کیتے ہین۔ اپنے خیالات نا اظہار کرنے ہویاں اوہ اس کتاب کی پہاڑی زبان وادب نے طالب علماں واسطے بہوں مفید تہ مشعل راہ دہسنے ہین۔ انہاں نے مطابق ایہہ کتاب پہاڑی زبان وادب نے حوالے ناں کم کرن آلیاں واسطے اک انسائیکلو پیڈیا نا درجہ رکھنی اے۔ منہاس نے اپنی اس تحریر پنج صاحب کتاب نی محنت، گہرے مطالعہ ہور تحقیقی تہ تنقیدی بصیرت کی خوب سراہیا اے۔ اس حوالے سنگ اک جگہ کجھ اس طراں لکھنے ہین:

”اساں واسطے ایہہ بہوں ڈاہڈی خوشی نی گل اے جے راہی صاحب

موضوع نے ڈوہنگے مطالعے مگروں تحقیق نے مروجہ اصولاں نی لوء پنج اپنے

مقالے لکھے ہین۔“ (پرکھ پرچول، نثار راہی، ص: ۳)

انہاں کئی مضامین لکھے جیہڑے جموں و کشمیر اکیڈمی آف آرٹ کچھ اینڈ لیڈنگ میگزین نے زیر اہتمام شائع ہونے آله شیرازیاں نی زینت بنے، البتہ انہاں بچوں کل 25 چنام مضامین کی اس تصنیف نا حصہ بنا کے پہاڑی زبان و ادب نے قاری ہور طالب علماں واسطے اک رستہ ہموار کیتا۔ اس کتاب بچ شامل کیتے گئے مضامین بکھ بکھ موضوعاں نا احاطہ کرنے ہین۔ کتاب بچ شامل مضموناں نے مطالعہ تھیں نثار راہی نی علمی جہت ہور انہاں نی قابلیت تہ معلومات نا اندازہ صاف صاف ہونا اے۔ کتاب نے مطالعہ نے دوران اس چیز نا احساس جگہ جگہ ہونا ہے جے پہاڑی زبان و ادب ورا انہاں نا مطالعہ کتنا ڈوہنگا تہ وسیع سی۔ پہاڑی زبان، پہاڑی ادب، پہاڑی لوک ادب، پہاڑی لوک گیت ہور بولی تھیں پہاڑی زبان بننے بچ کہہ کہہ مرحلے پیش آئے اس سب نا جائزہ راہی ہوراں اپنی اس کتاب بچ پیش کیتا اے۔ ضلع پونچھ ہور ضلع راجوری نے ادبی منظر نامے کی کامیابی نال سمیٹنے نی کوشش کیتی اے۔ پہاڑی نیاں بکھ بکھ صنفوں اُپر جیہڑے مضامین لکھے گئے ہین انہاں نا مطالعہ کرنے ویلے راہی ہوراں نی تحقیقی تہ تنقیدی بصیرت نا علم ہونا اے۔ اس حوالے نال پہاڑی غزل تحقیقی تہ تفصیلی مطالعہ، پہاڑی زبان بچ ظرافت نگاری، پہاڑی زبان بچ نعت گوئی، پہاڑی شاعری بچ رومانیت، پہاڑی بچ انشائیہ ہور پہاڑی افسانے نے خدو خال جئے مضامین قابل ذکر ہین۔ اس تھیں علاوہ اس کتاب بچ ترے بڑی شخصیات اُپر مضامین شامل ہین جنہاں بچ بابا غلام شاہ بادشاہ، مولانا روم ہور نذیر احمد مسعودی قابل ذکر ہین۔ شخصیات نے حوالے سنگ انہاں نے مضامین کافی معلوماتی ہین۔ مسعودی ہوراں نی پوری شخصیت انہاں نے مضمون بچ صاف نظر آئی اے۔ مسعودی ہوراں نی شخصیت نے بکھ بکھ گوشیاں کی اس مضمون نے ذریعہ باندے لیان نی کامیاب کوشش کیتی اے۔ انہاں نے حوالے سنگ اک جگہ اس طراں لکھنے ہین کہ:

”کدے اس گل وچ بناوٹ نہ ہووے تہ فرگی اس گل نا اقرار کرنیاں
خوشی ہوسی کہ ایہہ حقیقت بچ اک ٹر نے پھر نے انسائیکلو پیڈیا سن جیہڑے ہر قسم
نے تصنع تہ تکرار تھیں اُچی جائی اُپر وارد سن تہ ہر گل بچ تاریخی حوالے دینا انہاں
نے حافظے نے صحت مند ہونے نی نشانی سی۔“ (پرکھ پرچول نثار راہی، ص: 232)

ٹھیک اسے طراں فارسی زبان و ادب نے اک معتبر شاعر مولانا روم فی شخصیت بیان کرنے ہوئیاں انہاں نے فن ہور شاعری اُردوی تیاں ساریاں گلاں کیتیاں ہین جس تھیں مضمون نگار فی فارسی زبان نال واقفیت دلچسپی ہور لگا و صاف دسنا اے۔ مولانا رومی فی شاعری نے حوالے سنگ اک جگہ اس طراں لکھنے ہین کہ:

”ماہڑا ایہہ منا وی ہے جے جتنے وی شاعر انساناں فی تہذیب واسطے آئے انہاں شاعران بچوں سب تھیں زیادہ عوام الناس جس شاعری نال متاثر ہوئی ہے اوہ مولانا روم فی شاہکار سی جس کی بڑے بڑے شاعران نے اپنے وجدانی ذائقے کی پرکھنے ناوسیلہ تلاش کیتا“ (پرکھ پرچول، نثار راہی، ص: 251)

حضرت بابا غلام شاہ بادشاہ فی شخصیت اُپر جیہڑا مقالہ اس کتاب بچ شامل اے اس بچ انہاں نے ابتدائی حالات راجوری بچ انہاں فی آمد بابا صاحب نیاں کرامتاں ہور متے سارے حالات واقعات جیہڑے انہاں نال تعلق رکھنے ہین اس سب ناکامیابی نال جائزہ لیا گیا ہے۔ اس مقالے نے مطالعہ نے دوران اسماں کی بابا صاحب فی شخصیت صاف دسنی اے ہور اس نے نال ہی نال بابا غلام شاہ بادشاہ سنگ مقالہ نگار فی عقیدت تہ محبت وی صاف چھلکئی اے۔

اس توں علاوہ ”ڈاکٹر صابر مرزانی شاعری اک جائزہ“ ہور ”ماسٹر شاہ محمد خان بحیثیت افسانہ نگار“ دو مقالے اس کتاب نا اہم حصہ ہین۔ صابر مرزانی شاعری نیاں فی خوبیاں انہاں نے خوبصورت پہاڑی ڈکشن ہور پہاڑی زبان فی جیہڑی لفظیات انہاں نے کلام بچ موجود ہے اسنا ذکر راہی ہور اس اپنے مقالے بچ بہترین انداز سنگ کیتا اے۔ راہی ہور اس واضح کیتا ہے جے موصوف نے اردو بچ اپنے ادبی سفر نا آغاز کیتا۔ اوہ پہاڑی اردو تہ گوجری ترواں زباناں بچ شاعری کرنے سن۔ اپنے مقالے بچ لکھنے ہین:

”انہاں فی شاعری نامزاج حالات نے جبر تہ تشدد نے خلاف اک بغاوت نا بیغام سی۔ انہاں کول انساناں فی عظمت تہ وقار افضلیت نا درجہ رکھنے سن تہ ظلم نے سرکھل کھوڑے کی سماج تہ امن پسند منظر نامے توں دُور نسا کے اک نویں

سویرنی دلیل بنے رہے۔ ستم برداش وی کیپتے پر انہاں نال سمجھوتہ نیہہ کیتا۔ سچ چھپانا تہ چھوٹھنی پیروی کرنا ایہہ علمی خیانت سی جو انہاں نے ماحول سچ نہ پل سکی۔“

(پرکھ پرچول، نثار راہی، ص: 209)

الغرض پہاڑی زبان وادب نے حوالے سنگ نثار راہی نی ایہہ تصنیف قابل داد ہو رہوں ایہیت نی حامل اے پہاڑی زبان وادب نے قاری اس تھیں ضرور استفادہ حاصل کرنے رہسن۔ جدوں توڑیں زبان وادب نا ایہہ سلسلہ جاری اے اس کتاب نی ایہیت قائم رہسی۔

تراشے: ”تراشے“ اردو انشائیے نا مجموعہ ہے۔ ایہہ مجموعہ سال 2023ء سچ شائع ہو یا۔ اس سچ کل 27 انشائیے شامل ہین۔ انشائیہ نگارنی وفات تھیں دودن پہلاں ایہہ کتاب مکمل ہو گئی سی پر شائع نہ ہو سکی۔ انہاں نی وفات توں بعد ایہہ کتاب دبستان ہمالہ نی کوشش تہ رغبت سنگ شائع ہوئی۔ اس تصنیف نا ”دیباچہ“ ڈاکٹر محمد سلیم وانی ایسوسی ایٹ پروفیسر ہائر ایجوکیشن ڈیپارٹمنٹ، جموں کشمیر ہوراں لکھیا۔ اک جگہ اپنے دیباچہ سچ اس طراں بیان کرنے ہین:

” تراشے ان کی آخری کاوش تھی جس کے لئے عمر کے 82 ویں سال میں بھی وہ پُر جوش اور پر عزم طور سے دبستان ہمالہ کیمپس میں ادارہ کے کمپوزر اور ڈیزائنر مسٹر نسیم اختر کے ساتھ گھنٹوں مصروف رہ کر اس کی ترتیب و تدوین پر کام کرتے رہے۔ اس کتاب کی تکمیل کے زیر اثر ان کے چہرے کا اطمینان، رونق ان کے دل و ذہن میں حظ و طمانیت کی کیفیات کی غماز تھی۔ اس کتاب کی تکمیل کے دودن بعد وہ ہم سب کو ہمیشہ کے لئے الوداع کہہ گئے۔ ان کا اچانک اس طرح اٹھ جانا چھوٹی بات نہ تھی۔ ایک بڑا سانحہ تھا، صدمہ تھا جس نے ہم سب کو ہلا دیا۔ آخری وقت تک وہ اتنے متحرک اور پُر جوش تھے کہ یہ باور کرنا مشکل ہے کہ وہ سچ مچ ہمارے درمیان اب نہیں رہے۔“

(تراشے، نثار راہی، 2023ء ص: 05)

اک عالمی شہرت یافتہ شاعر کرشن کمار طور ہوراں نے اس کتاب نا ”پیش لفظ“ تحریر کیتا

ہے۔ اس توں علاوہ ’اپنی بات‘ نے عنوان سنگ انشائیہ نگارن آپوں اک مختصر جی تحریر شامل کیتی ہے۔ جس بچ اوہ دنیا نے مشاہدیاں تہ تجریاں نی گل کرنے ہویاں مچ ساری توجہ انسانی self ہو راسنی تلاش بچ صرف کرنے دسنے ہن۔ جسراں اوہ علامہ اقبال نی زبان بچ ایہہ آکھنے ہوون۔

اپنے من میں ڈوب کر پاجا سراغ زندگی

تو اگر میرا نہیں بنتا نہ بن اپنا تو بن

جموں و کشمیر بچ اردو ادب نی معتبر آواز پروفیسر قدوس جاوید ہوراں وی اس کتاب ہور اس نے مصنف نے حوالے سنگ اپنے خیالات تہ تاثرات قلمبند کیتے ہن۔ اوہ راہی ہوراں نے بارے بچ اس طراں لکھنے ہن:

”جموں کشمیر میں شاعر اور ادیب تو سینکڑوں ہیں لیکن نثار حسین راہی

صاحب جیسا قلم کار اب شاید دوبارہ پیدا نہ ہو۔ راہی صاحب نے بیک وقت

پہاڑی، اردو اور گوجری میں اپنی بھرپور تخلیقی صلاحیتوں کا مظاہرہ کیا۔ دراصل لکھنے

کا شوق تو بہتوں میں ہوتا ہے لیکن ایک یکتا اور غیر معمولی تخلیقیت کم لوگوں میں

ہی ہوتی ہے۔ ادب کے لیے تخلیقیت ہی بنیادی نقطہ ہے اگر تخلیقیت یا

Creativity بھرپور منظم اور تربیت یافتہ ہو پھر تخلیق کار کے زبان کی خد بندیاں

بہت زیادہ معنی نہیں رکھتیں۔ نثار راہی صاحب کی تحریروں میں ان کی تخلیقیت عام

ہے۔“ (تراشے نثار راہی، 2023ء، سرورق)

نثار راہی بحیثیت شاعر:

پہاڑی شاعری: نثار راہی نا شمار خطہ پیر پنجال نے معتبر شاعران بچ ہونا ہے۔ انہاں سترنی

دہائی تھیں شاعری شروع کیتی ہو ر ایہہ چہکا اخیر عمر توڑیں برابر لگا رہیا۔ راہی ہوراں اردو تہ

پہاڑی دواں زبانان بچ شاعری کیتی۔ انہاں نے ہمعصر شاعران تہ ادیبان بچ صابر مرزا، فدا

راجوروی، شاہباز راجوروی، فاروق مضطر وغیرہ جے ناں خاص طور ورقابل ذکر ہن۔ نثار راہی اس

عہد ہور اس دورنی خوبصورت تصویر پیش کرنے ہن جس دور کی انہاں اپنیاں کھلیاں اکھاں نال

تکلیا ہو ر بغور مشاہدہ وی کیتا۔ انہاں نا پہلا شعری مجموعہ ’ورق ورق‘ 2017ء بچ شائع ہوئی تہ

منظر عام اُپر آئی چلیا اے۔ ”ورق ورق“ پہاڑی زبان وراثت شاعری نا مجموعہ ہے اس پنج کچھ اک حمد ہور نعت نے نمونے وی لکھنے ہین۔ اگرچہ راہی ہوراں نا اصل میدان غزل ہے اس نے باوجود موصوف نے حمد ہور نعت جی مشکل ترین صنف پنج وی طبع آزمائی کرنی کوشش کیتی۔ 2019ء پنج انہاں نا دو شعری مجموعہ ”حرف تمنا“ شائع ہو یا ہور ایہہ واضح کرنا وی ضروری ہے جے ”حرف تمنا“ نثار راہی ہوراں نا اردو شعری مجموعہ اے۔ انہاں نی کل شعری کائنات پہاڑی ہور اردو نے دواں شعری مجموعاں اُپر مشتمل اے۔ پہاڑی کیانکہ انہاں نی مادری زبان سی اس واسطے اس کبھی زیادہ توجہ دتی ہور بہوں چنگی طراں اپنے جذبات تہ احساسات نی ترجمانی پہاڑی نے خوبصورت لب و لہجہ پنج کیتی جس نا واضح اظہار ”ورق ورق“ نے ذریعہ باندے ہوئی جانا ہے۔

نثار راہی ہوراں نا بالعموم وادی کشمیر تہ بالخصوص خطہ پیر پچال نے پہاڑی شاعران پنج اک خاص تہ اُچا مقام نظر آونا اے۔ انہاں نی پہاڑی شاعری اک نمیکلی داستان سنانی نظر آونی ہے۔ اوہ اپنی اک بکھ شناخت تہ پشان رکھنے ہین۔ جیہڑی انہاں نی ذات ہور شاعری کی باقی شاعران توں بکھ کرنی ہے۔ موصوف اپنی شاعری نے ذریعہ زمانے نی بے راہ روی ہور انسانی قدران نی بیچ ترٹ نارونا روئیاں ہو یاں سماج پنج انسانی قدران نی بحالی اُپر زیادہ تر زور صرف کرنے دسنے ہین۔ نثار راہی بڑی بحر نے مقابلے کی بحر آلیاں غزلاں پنج اپنے تجربات ہور مشاہدات کی بڑی کامیابی نال لفظاں نا لباس پہنا کے پیش کرنے ہین۔ اوہ لمیاں بحر ان پنج اتنے کامیاب بیہہ ہونے جتنے جے تکیاں بحر ان پنج ہوئے ہین۔ حالانکہ کئی بحر پنج اپنے موضوع کی کامیابی سنگ سمیٹی تہ پیش کرنا بہوں اوکھا تہ ڈاہڈا مشکل کم اے لیکن اس نے باوجود وی موصوف کئی بحر پنج اپنے حساس دل نی ترجمانی نہایت ہی عمدہ طریقہ نال پیش کرنا ہے۔ کئی ذاتی طور وراہیہ لگنا اے جے کئی بحر شاعر نے مزاج ہور طبیعت نے بہوں قریب ہے۔ اس ضمن پنج ڈاکٹر مرزا فاروق انوار ”ورق ورق“ نے مقدمہ پنج کچھ اس طراں لکھنے ہین ملاحظہ کرو:

”اپنے شعری منظر نامے پنج انہاں نا ترجمان غزل واخ اے تہ غزل

پنج وی لوہکی بحر نی غزل انہاں نے مزاج نے بہوں نیڑے وی اے تہ موافق

وی جد کہ ایہہ تسلسل تہ روانی انہاں نی لمی بحر والیاں غزلاں بچ ذرا کہٹ سینی
ہونی اے۔“

نکی بحر بچ ایہہ اشعار ملاحظہ کرو:

ہو چھے نا اعتبار نہ کریو اپنیاں حداں پار نہ کریو

جیہڑا اپنا حساب لکھ بیٹھا زندگی نا نصاب لکھ بیٹھا

سچ نی قیمت کون چکاسی زندیاں اپنی کھل لہواسی
کلاسیکی شاعراں نا ایہہ وتیرا رہیا اے جے انہاں ہجر تہ جدائی نے موضوع کی کافی اہم
جانیا ہور اپنی شاعری بچ پیش وی کیتا۔ اپنے محبوب نی جدائی ہور اس نی یاد بچ گزرن والے پل
ہور لمحے اک عاشق ہی جان سکنا اے جے اوہ لمحے جیہڑے محبوب تھیں بغیر ہور اس نی یاد بچ
گزرنے ہین اک سچے عاشق کی کس طراں تڑفانے تہ چھڑکانے ہین۔ اس سب نا بیان کلاسیکی
شاعراں نے بھر پور ہور عمدہ طریقہ نال کیتا اے۔ ایہہ اک احساس اے جیہڑا اسان نی شاعری
بچ موجود ہے۔ نثار رہی وی اس احساس ہور کیفیت توں باہر نیہہ دسنے۔ انہاں وی اپنی شاعری
بچ ہجر ہور جدائی نے موضوع کی اپنایا ہور ممکن ہے جے اوہ وی ضرور اس کیفیت تھیں دوچار ہوئے
ہوں۔ ہجر ہور جدائی کی شاعر نے بڑی ہنرمندی سنگ برتیا ہور اس نا صاف صاف اظہار انہاں
نے شعر اں بچ صاف طور و ہونا ہے۔ اک عاشق اپنے محبوب نی جدائی بچ کس طراں وقت گذارنا
اے ایہہ اک عاشق ہی سمجھ سکنا اے ہور اوہ لمحے عاشق واسطے قیامت توں کہٹ نیہہ ہونے
جیہڑے اوہ محبوب نی یاد بچ تڑف تڑف تہ چھڑک چھڑک کے کڈھنا ہے۔ اس ضمن بچ شاعر نے
ایہہ اشعار ملاحظہ کرو:

کس طراں کس حال اندر شب گزاری دوستا دؤریاں نے ڈم لگے باری باری دوستا
فر آئے پھلاں نے موسم مُرد آئیاں مرغابیاں توں کدوں آسین تہ کرسیں غم خواری دوستا
کیاں کنڈاں پھیریاں مُنہہ تُساں نے موڑیا اس طراں دتی اے کیاں بے قراری دوستا

نثار راہی فی شاعری نادو جا، ہم موضوع دنیائی بے شباتی اے۔ اس فانی تہ بے وقعتی دنیا کی شاعر چنگی طراں جان تہ نشان چکیا اے۔ اوہ آکھنے ہین بے ایہہ دنیا زوال نا شکار ہے ہو اس دنیائی کوئی وی حقیقت تسلیم نیہہ کیہتی جاسکئی۔ اس چند دناں نی دنیا ہو زندگی نی حقیقت کی شاعر اپنے کلام نے ذریعہ واضح طور و پیش کرنے ہین۔

شاعر اپنے پہاڑی لب و لہجہ بچ دنیا نے زوال نی اصلیت ہو حقیقت بیان کرنے ہو یاں کجھ اس طراں آکھنے ہین۔ ملاحظہ کرو:

کھٹی بنگلہ خنریا رہسی ایہہ سب مال بیگانے ڈٹھے
پہنگ تہ تھورے ڈٹھے ملے جتھے محل سجانے ڈٹھے

کہنل مکہنلا جانا اک دن توشہ کجھ بنائی رکھیاں
شاعر حساس طبیعت نا مالک ہونا اے جس نی اپنے سماج تہ معاشرے ورا گہری تہ ڈوہنگی نظر ہونی ہے۔ شاعر سماج نی اوہ عینک اے جس نے ذریعہ اوہ اپنے آس پاس نے ماحول ہو اپنے وقت بچ ہون آ لے حالات ورنظر رکھنا اے۔ شاعر اپنے دور نا عکاس ہونا اے۔ اس نے کلام بچ اپنے دور نا سارا نقشہ صاف صاف لکھنا اے۔

نثار راہی وی اپنے دور نی بہترین تصویر پیش کرنے ہین انہاں جو کجھ اپنیاں اکھاں نال تکیا اوہ سارا حال اپنی شاعری نے ذریعہ بیان کیتا۔ زمانے نی ستم ظریفی، ظلم تہ زیادتی ہو اپنے دور بچ ہون آلی افراتفری نا صاف صاف اظہار انہاں نے کلام بچ ہونا ہے۔ اس ضمن بچ ایہہ اشعار ملاحظہ کرو:

مسلسل خون نی ہولی سڑکاں پر کھیڈنے تکی کئی معصوم لاشاں اوہ دوروں تکی پھرنی

☆

کناں بچ چلیساں آیاں کئی واری ظالم نیاں ہو یاں بدھیکاں کئی واری

☆

اکھاں انھیاں زخم وی ڈاہڈے
بد امنی نے پھرنے پھانڈے
ایسا ہويا رواج اس برہیا
امن ہويا تاراج اس برہیا

☆

کتے کہراں نے بلنے لاٹو
بے رخ پھانڈے دتے ساہلی

☆

ماں نی چھولی ہوئی خالی
پھٹاں زخماں لاشاں لوٹھاں
بند کرو ایہہ مارو ماری
خوف ہراس ڈردہشت گردی، ظلم ہو اپنے دور بچ ہون آلی ستم ظریفی کی نثار راہی نے
اپنیاں اکھاں نال تکیا ہو اس ناخوب مشاہدہ وی کیتا۔ شاعر بغیر کسے ڈر ہو خوف تھیں اپنے
زمانے نے حالات تکی دلی جذبات تہ دلے نے اندر نی پہو اس شعراں نے ذریعہ باہر کڈھنا
ہے۔ راہی ہو رکیا سستی حالات بارے گل کرنے ہو یاں کجھ اس طراں آکھنے ہن:

کندھاں اندر ڈر لگنا ہے
بیہڑے آن شکاری بیٹھا
کھولے ہاروں کہر لگنا ہے
کہر آلا بے کہر لگنا ہے
نیزے اُپر سر لگنا ہے
سچ آکھی کے کہہ ملسی گا

ظلم نے آنی بیہڑا ملیا
راہی ہو اس نے کلام بچ جتھے ہو رکئی اصطلاحاں لہنیاں ہن اتھے ہی انہاں نے کلام بچ
صنعت تلمیح نے اشعار وی موجود ہن۔ راہی نے پہاڑی کلام توں تلمیح نے کجھ اک اشعار ملاحظہ کرو:
اٹی سوتر نی کہن کے راہی
یوسف مل چکا ون چلیاں

☆

کدھر گئی قارون نی دولت سوچ ذرا
لاچ نافر پہنار نبھانا چھوڑی دے

ریت اجاں نیہہ ٹھنڈی ہوئی کرہل ہور بنانے ہوسن

یوسف نی نیلامی خاطر اس وی ائی یار ہنی گے

اڈی رگری پانی ملیا قدرت نا شاہکار اوہ یارا
کشمیر نے منظر نامے نا حال بیان کرنے ہویاں کجھ اس طرح آکھنے ہن:
زنجی ہے کشمیر نی تہرتی رحم نہ کدھرے آیا لوکو

مُر آسی کشمیر نا موسم بہساں پٹھ چنار دلاں نے
راہی ہوراں نے کلام پنج آساں کی کدرے وی نا اُمیدی ہور ماپوسی نظر نیہہ آونی۔ اوہ
ہمیشہ اُمید ہور یقین نا درس دینے دسنے ہن۔ انہاں نے کلام پنج ایچے شعروں لکھنے ہن جنہاں پنج
امن تہ سکون نی اُمید واضح دسنی ہے۔

کدوں آسن اس بہتی پنج امن تہ چین نے تہیاڑے
کنارے سڑک نے بیٹھی ہراک کی چھنی پھر نی
شاعر سماج پنج ہونے آئے ظلم و ستم ہور بد امنی نی صورت حال تھیں تنگ آئی اللہ تعالیٰ نے
حضور امن تہ شانتی نی دعا کجھ انہاں لفظاں سنگ کرنا ہے۔ ملاحظہ کرو:
خدا کرے پھر امن نے تہیاڑے آجاون ڈل نے اندر پھر ن شکارے لوکاں نے

☆

دور نسا بد امنی ربا امن نا بیڑا پار اس برہیا
راہی ہوراں نے اک سچے ہور پاک صاف عشق نا تصور پیش کیتا۔ انہاں نی شاعری نا
عاشق اپنے محبوب نی بے توجہی نا مسئلہ سامنے رکھنا اے ہور اپنے محبوب نی توجہ تہ اس نی کرم
نوازی واسطے ہراک کوشش کرن پنج پہل کرنا اپنی خوش قسمتی تہ فرض سمجھنا اے۔ محبوب نا جیہڑا تصور
کلاسیکی شاعری پنج اے ٹھیک اوہی خیال ہور تصور راہی ہوراں نی پہاڑی شاعری نا عاشق وی پیش

کرنا ہے۔ ملاحظہ کرو:

میں وی راہی راہ بیچ اسنے اکھاں نی قالین بچھائی ڈم لائی کے دل ماہڑے بیچ کبھڑے پاسے جاسوگے

نیر اکھاں نے ماس تتاں نا پیناسی یار مکایا اس نے
نثار راہی اک مثبت سوچ تہ فکر نے مالک ہین۔ اوہ اپنے سماج بیچ اخلاقی قدراں نی
پاسداری نا خیال سجائی رکھنے ہین ہورا نہاں نا ایہہ مننا ہے جے سماج نی ترقی اخلاقی قدراں نی
پاسداری سنگ ممکن اے ورنہ سماج کھوکھلا ہی رہنا اے۔ شاعر نے اتھے ایچھے سماج تہ معاشرے نی
کوئی حیثیت تہ وقعت میہہ جس بیچ چھوٹھ، فریب، مکاری، تھوکھا، بغض، دشمنی ہور حسد پروان
چڑھے۔ شاعر اپنے سماج بیچ اخلاقی قدراں نے زوال کی تکی تہ بیوں بے چین جیا لگنا اے۔ اج
نے اس جدید ہور افراتفری جے ماحول بیچ اخلاقی قدراں مٹنیاں جارہیاں ہین جس نارو دنیاں
ہویاں شاعر اپنے جذبات نا اظہار کجھ اس طراں کرنا ہے۔ ملاحظہ کرو:

دوستی، احساس، رغبت، شہر بیچ نہ تکیاں ایہہ ہی دولت بس گئی ہے جنگلاں پڑیاں نے بیچ

دوستی تہ پیار سچا پہلے وقماں نا نصاب ایہہ تہ ہن نایاب ہو گئے ایچی کبھڑیاں نے بیچ

انساناں نی بستی بیچ اج کل وحشی جیاں تصویریاں تکیاں

مطلب کڈھی پھینکی دینے کس نا کہہ اعتبار اوہ یارا

پیار وفا نی اُجڑ گئی بستی نفرت نیاں ہواواں چلیاں
میں سی اس نے پچھے نیستی اس نے پینے ماہڑے لوٹے
راہی اپنی شاعری ہور کلام نے ذریعہ اپنے زمانے نے لوکاں کی بیدار کرنے نظر آونے

ہیں ہو اپنے سماج سے معاشرے کی برائی تھیں باز تہ چنگے کم کرنی تلقین کرنے ہیں۔ شاعر پیار تہ وفا کی عام کرن ور زور دینا اے۔ شاعر نے اتھے انسانی دل نی بہوں زیادہ اہمیت دسی ہے۔ اوہ اس چیز اُپر زور دینا چاہنا ہے جے عام لوک وی دل نی اہمیت توں آگاہ ہوئی جان ہو دل کی دل سمجھن جس نی کوئی قیمت ادا نیہہ کری سکنا۔ چند اشعار ملاحظہ کرو جہاں نے ذریعہ شاعر اپنے قارئین کی نصیحت آگاہی ہو راجر کرنے دسنے ہیں:

شر ہر کبھی بسنا لہنا اپنی پگ بچانی پیسی لُجے نی کوئی گل نہ سُنو، ہو چھ نا اعتبار نہ کریو
خود غرضاں نا پھیرا اوڑک اس لہتی بچ ہونا رہسی اپنا دل جمائی رکھیو، اپنی گل بازار نہ کریو
کتنے بدلے چہرے تگسو، کتنے تعلق تڑے ہوسن دل نا ستنا سودا راہی ایویں تَس ہر بار نہ کریو

ہو چھ نہ اعتبار نہ کریو اپنیاں حداں پار نہ کریو
جے کوئی راہ ہدایت چکھے دہسنے توں انکار نہ کریو
پیار نے کھیڑے ڈاہی رکھیو کوڑی گل ہر بار نہ کریو
اک عاشق واسطے اس نا محبوب بہوں پیارا ہو باقی دنیا تھیں الگ تھلگ ہونا اے جس نی
مثال دنیا بچ نظر نیہہ آونی۔ راہی ہو راں نی پہاڑی شاعری بچ وی عاشق اپنے محبوب نال شدید
عشق نا اظہار کرنا اے ہو اس نی نظر بچ اس نے محبوب جیا کوئی دو جا اس دنیا بچ موجود نیہہ
ہونا۔ دنیا نی خوبصورتی اک پاسے تہ محبوب نا حسن تہ چہلکار اک پاسے فر بھی برابر نیہہ ہونی۔
اس حوالے سنگ ایہہ شعر ملاحظہ کرو:

دنیا کی تچ کے اپنے کھر نے شوق بچ کپڑے نویں لائے تہ زلفاں سنواریاں

☆

تیرے جیا ہو نہ کوئی لکھاں بچوں تالی تکیا
(ب) اُردو شاعری: نثار راہی نے اپنی اردو شاعری نے ذریعہ حالاتِ حاضرہ نا جیہڑا
نقشہ پیش کینا اوہ انہاں نی باریک بینی ہو رگہرے مشاہدہ نی بہترین تہ عمدہ مثال اے جس نا ثبوت
انہاں نا اردو کلام اے۔ جدیدیت نے اس دور بچ جتھے ترقی ہو رہی اے اتھے ہی انسانی قدراں نی

شکست و ریخت نامستلہ وی زور پکڑ رہیا اے۔ انسان صرف پیسہ واسطے جی رہیا اے نہ کہ انسانیت نے مفاد ہور انسانیت نی بقاء واسطے جیہڑا اے اج نے دور نا اک بہوں بڑا المیہ اے۔ اج نے سماج تہ معاشرہ نا انسان اخلاقی قدراں نی گراوٹ ہور پستی نا بہوں شکار دسنا اے جس نا عکس شاعر نے کلام بچ صاف نظر آونا اے۔ اس ضمن بچ چند اشعار ملاحظہ کرو:

ایک ستم گر کو ستم گر کہہ دیا اس لیے بدنام ہم ہونے لگے
کیا کہوں عصمت دری کے واقعات عام ہیں یہ ہر جگہ ہونے لگے

☆

چار سو ہیں نفرتیں ہی نفرتیں اب محبت کی کہانی ختم ہے
شاعر نا حوصلہ تہ ہمت بہوں اُچی تہ لمیری اے۔ اوہ اپنے کلام نے ذریعہ تہ اپنی ذاتی کوشش
نال اس منفی قدراں آلے سماج تہ معاشرے بچ تبدیلی نا خواہش مند اے۔ انہاں نے شعراں بچ
موجودہ دور نے حالات و رقا بوپان نا حوصلہ تہ دلیری بہوں ڈاہڑی نظر آونی اے۔ شاعر اک ایچے نویں سماج
نا خواب تگنا اے جس بچ اخلاقی قدراں نی پاسداری کیتی جائے۔ اس حوالے سنگ کجھ اشعار ملاحظہ کرو:

ضمیر انسان کا اب سوچکا ہے اسے پھر سے جگانا چاہتا ہوں
فقط جس میں ہوں غیرت مند انساں میں وہ بستی بسانا چاہتا ہوں
اٹھا کر لاش کندھوں پر انا کی زمانے کو دکھانا چاہتا ہوں
نثار راہی زندگی نی حقیقت تہ اصلیت تھیں بخوبی واقف ہو گئے ہین۔ شاعر اس حقیقت کی

تسلیم کرنا ہے جے انسان نا مقصد کہہ اے ہور اوہ کیاں اس دنیا بچ آیا نا اے۔ انسان کی اک دن
ضرور اپنے مالک حقیقی نے سامنے پیش کیتا جاسی تہ زندگی گزارن نے متعلق کچھ پہنال ہوسی۔
شاعر اس حقیقت نی طرف اسماں کی موڑ نا چاہنا اے ہور برے کم کان تھیں باز رہن نی تلقین کرن
نے نال نال چنگے کم کرن نا درس دینا اے۔ دراصل شاعر انسان کی زندگی نی حقیقت نے بالکل
قریب کرن ور زور دینا اے۔ چند اشعار ملاحظہ کرو:

گناہوں سے میں دامن بھر رہا ہوں مجھے کرنا تھا کیا، کیا کر رہا ہوں

غلط اعمال سے اس زندگی میں
میں خود کو کتنا رسوا کر رہا ہوں
یہ دامن آنسوؤں سے بھر رہا ہوں
کتا بیات:

نمبر شمار	کتاب ناماں	مصنف	مقام اشاعت	سال اشاعت
۱۔	تہند (افسانے)	نثار رائی	قاف پرنٹس، سرینگر	۲۰۱۲ء
۲۔	سبز جزیرے	نثار رائی	دبستان ہمالہ راجوری	۲۰۱۳ء
۳۔	ورق ورق	نثار رائی		۲۰۱۷ء
۴۔	حرف تمنا	نثار رائی		۲۰۱۹ء
۵۔	پکھ پرچول	نثار رائی	ایجوکیشنل پبلسنگ ہاؤس	۲۰۲۲ء
۶۔	تراشے	نثار رائی	دبستان ہمالہ راجوری	۲۰۲۳ء
۷۔	نثار رائی: شخصیت اور خدمات	عمر فرحت، طارق علی میر	دبستان ہمالہ راجوری	۲۰۲۳ء
۸۔	شیرازہ پہاڑی	کریم اللہ قریشی	جموں و کشمیر کلچرل اکیڈمی	۱۹۷۹ء
۹۔	استاد ادب	کریم اللہ قریشی	جموں و کشمیر کلچرل اکیڈمی	۱۹۷۹ء
۱۰۔	شیرازہ پہاڑی	ڈاکٹر مرزا فاروق انوار	جموں و کشمیر کلچرل اکیڈمی	۲۰۲۳ء
۱۱۔	شیرازہ پہاڑی (نظم نمبر)	ڈاکٹر مرزا فاروق انوار	جموں و کشمیر کلچرل اکیڈمی	۲۰۲۲ء
۱۲۔	پرکھ	ڈاکٹر عبدالحق نعیمی	ایچ ایس آفسیٹ پرنٹس	۲۰۲۳ء
۱۳۔	ادب تادیب	ڈاکٹر عبدالحق نعیمی	فوزیہ کمپوزیشنز، جموں	۲۰۰۸ء

محمد سرور ریحان: حیات و خدمات

☆	ناں:	محمد سرور خان
☆	تاریخ پیدائش:	12 اکتوبر 1943ء
☆	قوم:	مغل۔ قبیلہ، دلی
☆	ولدیت:	صوبہ ایدار شیر محمد خان
☆	جائے پیدائش:	چک ترین، ٹنگمرگ بارہمولہ کشمیر
☆	تخلص:	ریحان
☆	پیشہ:	معلم اسکول ٹیچر، تعیناتی نی تاریخ 1961ء
☆	میشرک:	1960ء
☆	گریجویشن:	1968ء
☆	بی ایڈ:	1976ء
☆	ایم اے:	1979ء
☆	ترقی بطور لیکچرار:	28 اپریل 1982ء
☆	تصنیفات:	تہذوکن (زیر طباعت) خراشاں (زیر طباعت)
☆	تاریخ وفات:	20 فروری 2021ء

آدمی مسافر ہے آتا ہے جاتا ہے
 آتے جاتے رستے میں یادیں چھوڑ جاتا ہے
 وقت نا پھیر پھرنا جانا۔ دانہ دانہ کرنا جانا۔ پچھلے کجھاں سالان تھیں ایہہ دکھن بچ آیا ہے
 جے پہاڑی زبان نے شاعر، ادیب نہ فنکار کھنٹے جانے ہین ہور ایہہ زبان تہنیاڑے تھیں تہنیاڑے
 یتیم تہ کمزور ہونی جانی ہے۔ اکثر ایہہ غمناک تہ المناک خبراں اجکل سوشل میڈیا پر گشت کرنیاں

ہین تہ وقتاً فوقتاً پہاڑی زبان نے عاشقان تہ خادماں نے سرغماں تہ فراقاں نے پہاڑ سٹیاں
رہنیاں ہین۔ اللہا گا خیر رکھے تہ بچے کچھے فنکاراں تہ لکھاریاں کی اپنی پیاری ماں بولی نی خدمت
نامدید موقعہ فراہم کرے۔ ایہہ حقیقت ہے جے

ہزاروں سال نرگس اپنی بے نوری پہ روتی ہے
بڑی مشکل سے ہوتا ہے چمن میں دیدہ ور پیدا

ہک دلدوز تہ دل دہلانے آلی خبر جناب محمد سرور ریحان نے بارے بچ آئی۔
مورخہ 20 فروری 2021ء بار آ لے روز صبح لگ بھگ چھ بجے فون نی کھنٹی بجی۔ میں فون چایا۔
ادھروں آواز آئی۔ میں عنایت اللہ (پکتان) پولناٹساں سرور صاحب نے بارے بچ سُنیا۔ میں
جواب دتا تہ انہاں آکھیا اوہ گذر گئے۔ میں فوراً انا اللہ وانا الیہ راجعون پڑھیا۔ فوراً مہترہ چھوڑ کے
کھلا اٹھیاں۔ اس ویلے اسراں لکیاں جیاں ماہڑے سر پر اسماں چہڑھ گیا تہ پیراں پٹھ زمی
کھسک گئی۔ اپنا آپ سمہال کے غسل خانے گیاں وضو بنا کے نماز پڑھی نالے مرحوم واسطے دعاء
مغفرت پڑھی۔ محمد سرور ریحان پہاڑی قوم ہور اپنے قبیلے تہ علاقہ شنگمرگ نی ہک عظیم ہستی ہے۔
انہاں نی تعریف و توصیف کرن نارا قم مکمل یارا ہیہ رکھنا۔ فروی انہاں نی زندگی نے کجھ کجھ
حالات تہ انہاں نال تہ تجربے سا نچھے کرن نی جسارت کرنا۔

اساں نے گراں بچ ہک اہم تہ دیندار ہستی ہونے سے۔ جبہڑے شیر محمد خان دلی نے
ناں نال مشہور سے۔ اوہ برٹش British India فوج بچوں بحیثیت صوبیدار سبکدوش ہوئے سے۔
دوئی جنگ عظیم بچ بہتر کارکردگی واسطے انہاں کی ولایت سرکار نی طرفوں (DSM) یعنی
Distinguished Service Model نے اعزاز نال نوازے گیا سا۔ اوہ نہایت دیندار شخصیت
نے مالک سے۔ پوری ہستی بلکہ گراں نے بچیاں کی اسلامی تعلیم مفت پڑھانے سے۔ انہاں نی
زندگی تہ کارکردگی نے حالات کدے لکھاں، اس واسطے کئی مقالے نہ بلکہ مکمل کتاب نی ضرورت
پسی۔ اسے صوبیدار شیر محمد خان دلی نے کبر ۱۱۲ اکتوبر ۱۹۴۳ء آ لے تہیاڑے ہک چراغ روشن ہوایا
جس ناناں انہاں اسم بامسمی محمد سرور خان دلی رکھیا۔ ایہہ والدین نا واحد تہ لاڈلا پتر بڑے لاڈ پیار
نال پلایا۔ ایہہ والدین نا واحد تہ سہکماں پتر سا۔ جتھے توڑیں سرور ریحان صاحب نی نکڑی عمر)

بچپن) نا تعلق ہے راقم اتنی زیادہ سمہال میہہ رکھنا۔ اس کر کے مرحوم نے اس دور نے حالات نے باے بچ گچھ لکھن تھیں فالحال گریز کر ساں۔ انشاء اللہ بشرط زندگی انہاں نے اس سنہری دور نی مکمل تہ مصدقہ تحقیق کر کے کسے مقالے بچ شامل کر کے انہاں نے دوست یاراں تہ ہمدرد عنخواراں توڑیں پچا ساں۔ دُعا کرو جے اللہ تعالیٰ اس کم واسطے ہمت تہ فرصت عطا کرے۔

جس ویلے ایہہ نو نہال اسکول جان لگ پیا۔ راقم اس تھیں پکھے نی گچھ گچھ سمہال رکھنا ہے جس نا تذکرہ تفصیلاً کرنا میں مناسب سمجھنا۔ جس ویلے سرور صاحب (جنہاں بعد بچ اپنا تخلص ریحان رکھیا) اسکول جان لگ پئے، انہاں پچھاں مڑ کے نہ ڈٹھا۔ اپنی ذہانت تہ والدین نی بدولت اوہ پڑھنے گئے۔ حتی کہ اٹھمی جماعت توڑیں سوہنے طریقے بچ گئے تہ میٹرک وی امتیازی نمبر اں نال پاس کیتی۔

سرور ریحان صاحب جس گراں بچ پیدا ہوئے تہ جم پل کے جواں ہوئے۔ اس گراں ناناں چک ترین ہے۔ ریحان صاحب نی زندگی نا بیشتر حصہ اس گراں بچ بسر ہو یا۔ ایہہ گراں ٹنگمرگ تحصیل بچ نالہ فیروز پورہ نے کندے پرا وقع ہے۔ میں سمجھنا جے علاقہ ٹنگمرگ بلکہ پوری کشمیر بچ ایہہ گراں ہک بہترین گراں ہے پرفضاء ہوا، ٹھنڈے پانی نیاں کسیاں۔ کو ہلاں، ناگ چشمے، جنوب نے پاسے اُچے تہ گہونفرے بیڑاں تہ دیاراں نا جنگل، خوبصورت ٹہنا کے ٹہیریاں، کہنے جھنڈ تہ جھنڈ الیاں، گچھ تہ پسیر، کینتھی، فونٹ اپنے اپنے انداز بچ منفرد تہ سوہنے مناظر پیش کرنے سے۔ نال ہی خوبصورت بیلا۔ بیلے بچ منوں، بکنوں سفیدے، پیسے، بن کھوڑیاں ہو رے بے شمار قسم نے پھل دار تہ اُپھل بوٹے اپنے اپنے انداز بچ جلوہ افروز ہونے سے۔ نالہ فیروز پور نیاں کئی کئی شاخاں، ہر شاخ بچ چھل چھلاٹے مارنا پانی خوب بکنا ہونا سا۔ انہاں بچ مختلف قسم نیاں مچھیاں، تروٹ، تارو، نائی چٹھی Cat fish وغیرہ کافی مقدار بچ ہونیاں سیاں۔ انہاں کو ہلاں بچ شامی پھنڈیاں لاناں، صبح جا کے چھنڈ نیاں۔ اسراں مچھیاں نا شکار ہونا سا۔ انہاں ساریاں سرگرمیاں بچ ریحان صاحب بڑھ چڑھ کے حصہ کھیننے سے۔ پہنندی بچ بل چلانے، مکاں بیجیاں، کنداں چا ہڑ نیاں، گیٹے چوننے وغیرہ وغیرہ کم عام ہونے سے۔ انہاں مکاں بچ

بڑیاں بزرگاں نال نکلے وی خوب ہتھ بٹائی کرنے سے۔ اتھے وی سرور ریحان صاحب اپنا رول بخوبی تہ بخوشی نبھانے سے۔

بریا ناموسم ایویں تہ ہر جانی خوبصورت تہ پُرفضاء ہونا سانس اتہ علاقے یعنی چک ترین (ٹنگمرگ) بچ کچھ زیادہ ہی خوبصورت دسناسا۔ پارلے ٹہنا کیاں بچ بریا ہفتے (گل نقشہ) نے پھلاں نی پھل کھیلی اپنا نو یکلہ منظر پیش کرنی سی۔ بقول شاعر:

پھلداں بچ دنیا نیاں ہین کل جمع پھلواریاں
 آسان تہرتی پُرتھا تارے بنے پھل کھیلیاں
 یا مچلی چادر ڈہری جس پر لکھاں گلکاریاں
 کتھری ہفتے یاسمین
 گلمرگ نی اوہ سر زمین

اوہ بڈھی میوہ (کچھیا) اوہ قسمو قسم گچھ، کالے، رتے، چیتے، اوہ گرا پتھے اوہ سنبلو وغیرہ جنگلی میوے۔ نکیاں نے پھکے بنکے جانے کھانے، نچنے کدے گانے تہ مزے کرنے۔ اوہ جنگل بچ قسم قسم نے پھل۔ کہنا جڑی بوٹیاں، سوئی سوئی خوشبو کھلیار نے ہونے سے تہ اسے فضاء بچ آسان نے گراں نے بچے کدے نے پہاروں بکریاں، کدے ڈنگر منجھیاں نال تہ کدے ایویں تفریح نے طور خوبصورت جنگل نے نکیاں بچ ”ٹہنا کیاں تہ ٹہیریاں پر لہنڈیاں کہننے تہ کچھ کچھ طریقیاں نال لطف اندوز ہونے رہنے سے۔ مرحوم سرور ریحان انہاں چہل پہلاں تہ رنگ میلیاں بچ برابر شریک رہنے سے۔ کتنا بے فکری نا عالم تہ شاہی زانہ ہونا ہے بچپن۔ پہا ندی تہ بڑیاں نے جتنے تہ جیہڑے وی شغل میلے ہونے سے انہاں ساریاں بچ مرحوم اکثر تہ بیشتر شوقیہ شامل رہنے سے۔

اسو کتک یا شردنی رت وی کہٹ خوبصورت نیہہ سی ہونی۔ مکیاں کہنیاں، کمرے تہ لڑیاں بنانیاں، پہا ٹھیاں کرنیاں سامنیاں، سلیٹ نیاں، کہنا کپنے ہور لبتیریاں بریاں، اوہ لادو تہ اوہ گریاں اوہ کہاڑیں، اوہ مکاں چھلنیاں اوہ سٹے کلٹے، کچے کچے ثقافتی خوبصورت میلے ہونے سے۔ انہاں ساریاں کماں بچ نکلے گدرے اپنیاں بزرگاں نی شوق نال ہتھ بٹائی کرنے سے۔ کتنا سوہنا

زمانہ سا وہ تہ کتنے خوبصورت پیارے مٹھے لوک ہونے سے۔ اللہ تعالیٰ انہاں ساریاں مرحومین کی اپنے جوار رحمت بچ رکھ کے مغفرت فرماوے۔ یاد آنا ہے اوہ زمانہ مرحوم سرور سبحان ہور اس مدان بچ دی کدے پچھے نیہہ رہے، بلکہ پیش پیش رہ کے ہمیشہ بُرگاں نی داد تہ دُعا کہنئے رہے۔

فرسیالے نیاں کالیاں راتاں تہ چٹے تہیاڑے بسر نے بسار نے لائق نیہہ، خوب برفاں بہر نیاں، خوب سردی ہونی کورے نیاں سنگلاں لگنیاں۔ اوہ چلہ کلان نی جوانی نازمانہ (ہن تہ چلہ کلان بچارہ وی بڈھا ہو گیا) کوٹھیاں تہ شنکلی دار تہ خس پوش مکاناں اُپروں برفاں سٹیاں۔ اوہ گدریاں نا آپے بچ رہ کے ہکس دوئے پر برفاں نے گولے وٹھورے یا پتے پھینکنے۔ تہپ آلے روز بڑیاں بڑیاں کوٹھیاں پر کبڈی کھید نی پہاریاں برفاں آلے روز پانی دار، لکڑیاں نے کڑاں دار، کہناڑی دار، بیت الخلاء دار بیت الخلاء کھلے مدان بچ برف مل کے بنائے جانے سے۔ ویسے بیت الخلاء نامطلب ہی ہے کھلی ہوا بچ جگہ وغیرہ رستے بنانے ناکم پہلاں ہونا سا۔ ایہہ کم گراں تہ بستی نے گدرے شوقیہ تہ رضا کارانہ طور کرنے ہونے سے۔ مرحوم سرور سبحان صاحب انہاں ساریاں کماں بچ کدے وی کسے تھیں پچھاں نہ رہئے۔ اللہ انہاں کی کروٹ کروٹ جنت نصیب کرے۔

انہاں سرگرمیاں نا تذکرہ میں اس واسطے کرنا جے ایہہ سارے شغل اس علاقے نی پہاڑی ثقافت ناسلہ ہین۔ اس زمانے خصوصاً گدرے، کہر نے ہر کم کاج بچ ماں پپو نے ہتھ بٹانے سے تہ نالونال دینی تہ دنیاوی تعلیم نے مدان بچ وی پچھاں نیہہ سے رہنے۔ انہاں ہی خوش نصیب نونہالاں بچ مرحوم جناب محمد سرور سبحان صاحب وی سے۔

جناب سرور سبحان ہوراں بچ ہراوہ صفتاں موجود سیاں جیہڑیاں ہکس آدمی کی انسانی ٹہنائے بچ ٹہنلنیاں ہین۔ اوہ دیندار والدین نے دیندار سپوت سے۔ تندرست خوبصورت تہ خوب سیرت سے۔ پڑھائی لکھائی بچ طاق سے۔ کھیل کود بچ وی یکتا سے سکول نے زمانے جداوہ اٹھمی یا اس تھیں اُچیاں جماعتاں بچ پڑھنے سے، انہاں نیاں گجھاں سرگرمیاں سُن راقم نے دل و دماغ پر گہرے نقوش چھوڑے۔ میں سمجھنا انہاں نا تذکرہ سبحان صاحب نی شخصیت کی سمجھن واسطے معاون ثابت ہوسی۔

ریحان صاحب اپنے زمانے نے کرکٹ نے بہترین کھلاڑی تہ شوقین سے۔ بین الاقوامی کرکٹ مقابلیاں ناچشم دید حال Commentry خوب سُننے رہنے سے۔ ایہہ کوئی 1957ء نے آس پاس نی گل ہے۔ کوئی نواب پٹودی کرکٹ نا بہترین کھلاڑی ہونا سا۔ باقی شاگرداں تہ اُستاداں نال رکے مرحوم کرکٹ نی کمیٹری سُننے رہنے سے۔ جس ویلے نواب پٹودی یاہور کوئی کھلاڑی چھکھ مارنا سا۔ یا مقابلہ جیت جانا سا، فرنہ پچھو جے ریحان کتنے خوش ہونے، اُچھلنے تہ ہوانچ باہواں مار مار کے اپنی خوشی نا اظہار کرنے سے۔ اُگر چہ اس زمانے اسکول نے بیچ (گورنمنٹ لورہائی اسکول چندری لورہ) بیچ دوئیاں کھیڈاں مثلاً والی بال، فٹ بال وغیرہ وی ہونا سیاں پر موصوف کرکٹ نے زیادہ گرویدہ تہ شوقین سے۔

موصوف ناموسیقی داروی کافی رُحان سا۔ قدرت سُن انہاں کی سُرلی آواز نال نوازی یا سا۔ اوہ بہترین گوئیے وی سے۔ راقم سن اس زمانے انہاں نی زبانی اکثر کشمیری گانے سنے ہین۔ اوہ کشمیری لکھنے وی سے۔ انہاں نی زبانی میں انہاں نی لکھی ہوئی ہک کشمیری غزل سنی ہے۔ جس نا مطلع کجھ اسطراں ہے:

ویسے سہ وتم ولبر دلدار میون آسیا غم بیمہ دیوتم سہ وتم غنوار میون آسیا
موصوف ہارمونیم چنگی طراں بجا کہننے سے ہورننہ یا سارنگی بجان پروی پچھی خاصی
مہارت رکھنے سے۔

ماہڑی علمیت نے مطابق اوہ اسکول نے زمانے پروں ہی شاعری کرنے سے پر کشمیری زبان بیچ اس زمانے انہاں نے ہک اُستاد ہونے سے۔ جہاں ناناں محمد امین عندلیب سا۔ اوہ اُردو تہ کشمیری زبان نے اس زمانے نے بہترین شاعران بیچ شمار ہونے سے۔ عندلیب صاحب علم عروض نے ماہروی سے تہ عروض نے تحت ہی شاعری کرنے سے۔ اوہ اپنیاں لکھیاں ہوئیاں پرائیراں اسکول بیچ پڑھوانے ہونے سے۔ انہاں بچوں ہکسی نامقطع کجھ اسراں سا۔ جتھے تک راقم کی یاد ہے۔ کدے کدے مرحوم اُردو زبان بیچ وی طبع آزمائی کرنے سے۔
عندلیب کونوازیں معراج ارتقا سے پوشیدہ ہو نظر بجلی کی آشیانہ

ہم آئے ہیں ترے در پر خدایا ہاتھ پھیلائے ہم اپنی آرزوئیں اپنے دل میں ساتھ ہیں لائے ماہڑی یاداشت نے مطابق عندلیب ہوراں اپنے شاگرداں ناہک گروپ سا۔ جہاں کی اوہ اُردو تہ کشمیری شعر گوئی عروضی پابندیاں نال سکھانے سے۔ جہاں پنج مرحوم سرور ریحان ہوروی شامل سے۔ عندلیب صاحب نے مشورے پر ہی سرور صاحب ہوراں اپنا مخلص ریحان رکھیا سا۔ اس زمانے جتھے توڑیں ماہڑا حافظہ کم کرنا ہے۔ انہاں روزاں عندلیب ہوراں اپنے شاگرداں نی کشمیری شاعری پر مشتمل ہک نکا جیاء شعری مجموعہ شائع کیتا سا۔ جس ناناں ماہڑے ذہن تھیں حذف ہو گیا ہے اس کتا۔ پنجے پنج تقریباً دساں باراں شاگرداں شاعراں نے کلام شامل سے۔ اس زمانے ریحان ہوراں اپنے فاضل اُستاد کولوں کچھ ہک بحر اسکھیاں بعد پنج ریحان صاحب ہوراں پہاڑی شاعری پنج وی بخوبی استعمال کیتیاں۔ اسکول تھیں نکل کے ریحان صاحب نی ملازمت نامانہ شروع ہونا ہے۔ جس نامذکرہ میں فالحال نبیہ کرنا کیتاں جے اس دور نی راقم کچھ خاص واقفیت نبیہ رکھنا۔

اس تھیں پہلیاں جے میں ریحان صاحب نیاں پہاڑی ادبی سرگرمیاں نامذکرہ میں انہاں نی ہجرت برہجرت نامذکرہ ضروری سمجھناں۔ انہاں نے آباء اجداد موضع سوجیاں تحصیل حویلی پونچھ تھیں ہجرت کر کے کشمیر آئے۔ اس ہجرت نے متعلق جمون کشمیر نے مستند تاریخ دان جناب محمد الدین فوق مرحوم ہوراں اپنی کتاب ”تاریخ اقوام پونچھ“ کچھ لکھنے ہن:

”موضع ساوجیاں پونچھ سے دلی قوم کے کچھ لوگ فیروز پورہ علاقہ گلبرگ کشمیر جا کر آباد ہو گئے۔ ان میں حسب ذیل اصحاب کا نام برادری کے مشہور آدمیوں میں سے بتایا جاتا ہے۔ ”دیوان علی خان دوست محمد خان، دوست محمد خان ثانی ٹھیکیدار، سعد محمد خان، عطا محمد خان، شیر محمد خان ہیڈ کانسٹیبل پولیس پشاور، ابو یار محمد خان نائیک پلٹن جموں، ولی محمد خان پنشنر سپاہی پلٹن۔“

(اقتباس تاریخ پونچھ صفحہ 310)

۱..... ابھی شیر محمد خان مرحوم ریحان ہوراں نے والد سے۔

اتھے یعنی کشمیر بچ اوہ گلمرگ تحصیل نے چک ترین تہ چک فیروز پورہ بچ سکونت پذیر ہوئے۔ جیسا کہ پہلاں ذکر آیا ہے ایہہ دوئی گراں نالہ فیروز پورہ نے دندے پرواقع ہین۔ ایہہ اکثر برسات بچ سیلابی صورت پیدا کر کے اپنے نزدیک بسنے آ لے لوکاں ناکافی نقصان کرنا ہے۔ اس کر کے سرور ریحان ہوراں برادری نے کجھ ہور لوکاں نے ہمراہ ہجرت کر کے اقبال کالونی (ٹنگمرگ) نے مقام پر اپنی رہائش گاہ بنائی تہ اخیر دم توڑیں اتھی رہائش پذیر ہے۔

پہاڑی ادب تہ سرور ریحان:

ستر دی دہائی بچ جیسا ہی پہاڑی ادب ناچر چہ تہ احیاء نو شروع ہو یا تہ 1978ء پنججوں کشمیر نی فنی، ثقافتی تہ لسانی اکیڈمی بچ پہاڑی شعبہ وجود بچ آیا، ہراؤل دستے ناکہ مضبوط تہ مربوط کارواں تیار ہو گیا جیہڑا گراں گراں، بہتی بہتی تہ کھر کھر جا کے خوابیدہ لوکاں کی جگان بچ جٹ گیا۔ اس ہراؤل دستے نے لشکر بچ مرحوم ریحان صاحب پیش پیش سے۔ انہاں رہندے مشغل ہک پاسے چھوڑ کے صرف ہور صرف اپنی ماں بولی پہاڑی نی خدمت شروع کر دتی۔

طمع کوئی لالچ نہ آرام یاد نہ روٹی نہ کپڑا نہ ذاتی مفاد
مشغل ہور کئی نہ مقصد مراد فقط قوم کلچر زباں زندہ باد
بلند حوصلہ ساں جواں شیر سے اوہ سرحد تہ شہر و گراں شیر سے

1982ء نی شروعات بچ راقم وی اس کارواں نال بڑ گیا۔ سرور ریحان ہوراؤل قافلے نال رکنے پہاڑی زبان نی خدمت قدمے، سخنے درے ہر طراں پوری دل لگی نال شروع کر دتی تہ پہاڑی زباں نے سرکاری رسالے ”شیرازہ“ بچ اپنے مقالے، کہانیاں، نظماں تہ غزلاں چھپوا کے اپنے قلم نالو ہا منوان لگ پئے۔ انہاں نے ہمعصر قدرداں، دوستاں بچ جناب ظفر اقبال منہاس، جناب کریم اللہ قریشی، جناب راجہ نذر بونیاری، جناب ثار راہی، جناب رشید قمر در ہالوی، ڈاکٹر صابر مرزا، جناب عبدالرشید لون، جناب رشید قریشی، جناب نذیر مسعودی، غلام مصطفیٰ پنججی، حاجی فیروز الدین بیگ مرحوم، محمد سلیم بیگ، ڈاکٹر جہانگیر دانش، مرحوم نور احمد قریشی، جناب ڈاکٹر فاروق انوار، جناب نعیم کرناہی تہ جناب عبدالواحد شامل سے۔ انہاں بچوں کجھ ہستیاں اس دار

فانی کی خیر باد آکھ گئے۔ ملک عدم جل گئیاں تہ گجھ اجاں بقید حیات ہین۔ اکثر دوست ریحان صاحب نی رحلت نی خبر سُن کے زار و قطار روئے تہ پچھتائے جے اوہ مرحوم نال آخری ملاقات تھیں محروم رہ گئے۔

ریحان صاحب نال راقم نیاں گجھ یاداں خصوصاً وابستہ ہین جہاں کی سانجھیاں کر کے اپنے دل کی تسلی تہ ٹھنڈیا ر پچان نی کوشش کر ساں۔

ہک ایکسکرتن: لگ بھگ 1967ء نی گل ہے۔ راقم ہک تیل آلا سٹو و خرید کے آندا۔ غالباً اوہ آساں نے گراں بیچ پہلا سٹو و سا۔ ایہہ فولڈنگ سٹو و ہک ڈبے بیچ بند ہو جانا سا۔ اس نی خوشی تہ راقم کی سی ہی پردوئے لوک وی اسکی دیکھ کے خوش ہوئے۔ ایہہ سٹو بند کر کے ہکس ڈبے بیچ پیک ہو جانا سا۔ خیر آساں دساں باراں گدریاں پچھاں ٹھوکاں بیچ جا کے ایکس کرتن منان نا پروگرام بنایا۔ سادھگی دکھو جے آساں سٹو، مٹی نا تیل، پہناڈے ٹینڈے نال چائے تہ جانچیاں ناگنی۔ ”ناگنی“ ہک کافی لمی چھڑی چراگاہ ہے جیہڑی گلمرگ نے سدھو سدھ جنوب آلے پاسے ”افروٹ“ پہاڑ نے بالکل دامن بیچ واقع ہے۔ اتھے بیٹھ کے آساں تھک کڈھیا۔ فرسٹو و بال کے چاء بنائی، پیتی، نچیاں کدیاں۔ سچے کھبے ٹھلیاں۔ خوب سیل سپاٹا ہو یا۔ فر ذرہ ہو راپریٹھے پاسے ٹریاں۔ افروٹ پہاڑ نے عین مُنڈھ ہک جگہ ہے جسکی مقامی پہاڑی تہ گجر لوک ”بوڑی آلی“ آکھنے ہین۔ ایہہ نالہ فیروز پور نامنع ہے۔ اس سارے اس منع کول پچھیاں۔ اتھے ہکس جگہ نالے ناپانی پیتا دا ہے۔ سارے گدرے بوٹ تھ بیچ کئہن کے نالہ ٹپن لگے۔ مرحوم سرور ریحان ہوراں نی ہمدردی دکھو۔ انہاں مگی بوٹ نہ لہناڑن دتا۔ آکھن لگے آمڑے کندھاڑے چڑھ، میں ٹگی پار ٹپا ساں۔ اسراں انہاں مگی اپنے کندھاڑے چا کے نالہ پار کرایا۔ فر اس سیل کرنیاں رہتیاں ٹھوکاں مثلاً بلی، جلمہ، بانہہ، گوروان وغیرہ داروں ہو کے تھک ٹرٹ کے گفتاں ویلے کُہر پچھیاں۔

اڑوسہ تہ اوڑی نا پہاڑی پروگرام: ہک باری بل یاد نیہہ جے کیہڑا سال سا، اس یعنی راقم تہ مرحوم سرور ریحان صاحب پہاڑی پروگرام نے سلسلے بیچ ”اڑوسہ“ گیاں۔ اتھے ہند پاک نی سرحد پر ہکس پرائمری اسکول پر پروگرام کر کے چر کے بارہم لے پچھیاں۔ کسے پاسے منی گڈھی نہ

لہی، ارادہ کیتا پیدل کالے بن جلاں تہ ”چیرہ داری سنگڑی“ داروں ٹر پیاں۔ کالے بن پچن واسطے اساں ہک کہنا جنگل پٹنا سا۔ خیر اس جیاں ہی اس بن نے چوٹی پر پچیاں، ریحان صاحب ہوراں آکھیا۔ اس کالے بن نیہہ کھڈ پورہ (موجودہ لطیف آباد جاساں۔ اس کھڈ پورے دار ٹر پیاں۔ انہیر کافی ہو گیا سا۔ ہک شکر ہے کہ انہاں روزاں جنگلی جانوراں ناکوئی خاص خطرہ نہ سا تہ نہ ہی بند قوی ناخوف سا۔ اساں کول ٹارچ نہ سی تہ نہ ہی موبائل فوناں نارواج سا۔ خیر کسے طراں اس سنگڑی ناکہ ٹپ کے کھڈ پورے گراں نے نزدیک پچیاں۔ اللہ بخشیکھ ریحان صاحب کی انہاں مشورہ بدل سٹیا۔ آکھن لگے نیہہ یارا کھڈ پورے نیہہ جانے ٹرواپس اس کالے بن جُلنے ہاں۔ راقم سُن بالکل چوں وچرانہ کیتی تہ واپس مُڑ کے کالے بن بکس ناطے دار نے کمر جا بڑیاں۔ بہر حال اساں رات اتھی گذاری تہ صبح ٹنگرگ آیاں۔

نامبلہ (اوڑی) نا پہاڑی پروگرام: ہک تہیاڑے اس دوئی پہاڑی پروگرام نے سلسلے پنج اوڑی نامبلہ گیاں انہاں دناں ناملہ توڑیں پکی سڑک نیہہ سی۔ اس لگامے تھیں کھبے پاسے پٹنا کے پنج تھیں پیدل نامبلے پچیاں۔ پروگرام ہونیاں ہونیاں کافی چر ہو گیا ہور کسے خاص ٹھکانے پچن نا کوئی ذریعہ نہ لہیا۔ اساں سوچیا سا جے بلکوٹ گراں جان نارادہ کیتا۔ ایہہ گراں حد متار کہ نے (LoC) نے بالکل نزدیک واقع ہے۔ انہاں دناں سرحد پر قدرے امن سا۔ لہذا کسے قسم نے خطرے نا احتمال نہ سا۔ آس گراں پنج آساں نے کجھ رشتہ دار آباد ہین۔ اس دوئی رستہ پچھیاں پچھیاں کنڈیاں تہ جھنڈا لیاں نے پکاروں ٹرنیاں ٹرنیاں راتیں نے کوئی نوبجے بلکوٹ پچیاں۔ اتھے آساں سوئی طراں رات گذاری۔ اتھے نے لوک کافی ہمدرد، نیک تہ مہمان نواز ہین۔ اللہ انہاں نا پہلا کرے۔ انہاں آساں نی بے حد خدمت کیتی۔ اس انہاں نا احسان کدے نہ پہنساں۔

پہاڑی پروگرام نے دوریاں نیاں ساریاں یاداں نا چیز نے دل دماغ پنج گردشاں کرنیاں ہین کیاں جے اکثر پروگراماں پنج اس دوئی نال نال ہونے سیاں۔ کرناہ نی ترے روزہ ادبی کانفرنس نے دوران کافی لطف اندوز ہو یاں۔ ٹنگلڈار ڈاک بنگلے پنج پروگرام تھیں علاوہ ٹیٹوال کراسنگ توڑیں سیر تفریح وی ہوئی۔ کرناہ قیام نے دوران، اتھے نے دوستاں آسدی سچ

خدمت تہ خاطر داری کیتی۔ مرحوم نور احمد قریشی صاحب نی تہ ایڈیٹر پہاڑی محمد ایوب میر (تعمیم کرنا ہی) ہورائ بے لوٹ مہمان نوازی خدمت تہ مرحوم مقبول خان ہورائ نیاں ظریفانہ محفلاں اجاں وی دل بچ تازیاں ہین۔ اللہ تعالیٰ ریحان صاحب سمیت دوواں ہی ہستیاں نی مغفرت فرماوے۔ آمین۔

ٹھنڈی کسی نا پروگرام: راجوری ٹھنڈی کسی نے مقام ہمالین کالج کمپلیکس بچ جیہڑا تڑے روزہ ادبی پروگرام منعقد ہو یا سا اوہ وی لا جواب سا تہ ناقابل فراموش وی۔ اس نیاں لا جواب تہ مٹھیاں یاداں ماہڑے دل بچ اجاں وی تازیاں گشت کرنیاں ہین۔ اتھے فاروق مظفر صاحب، نثار راہی صاحب، خورشید بک صاحب تہ رہتیاں ادبی ہستیاں نا خلوص کدے وی تہ پھنکسی۔ مرحوم فدا راجوری تہ مرحوم شہباز راجوری ہورائ نا پیار پھر یا میل ملاپ ہمیشہ یاد رہسی تہ یاداں نی کوٹھڑی کی دستک دینا رہسی۔ اس دور نے بارے بچ ریحان صاحب اکثر تذکرہ کرنے رہنے سے۔ راجوری قیام نے دوران اس دوئی یعنی راقم تہ مرحوم سرور ریحان صاحب ہوٹل نے سا بچھے کمرے بچ ٹھہرے سیاں۔ انہاں روزاں وی ریحان ہورائ نی طبیعت گجھ زیادہ چنگی بیہ سی۔ کنیں باری راقم سن نصف راتیں موصوف ہورائ کی ہوٹل نے برآمدے بچ ٹھنڈیاں ڈٹھا۔ وجہ چکھی آکھن لگے نیندر بیہ آنی۔ اللہ ریحان صاحب کی کروٹ کروٹ جنت نصیب کرے۔ یاداں س تہ بچ ہین پر مقالے نی طوالت نا خوف مزید لکھن نی فالحال اجازت بیہ دتا۔ بشرط زندگی آئندہ فر کسے موقعے اس موضوع پر قلم چاساں تہ فردل کھول کے نکلیاں بڑیاں ساریاں گلاں تفصیلاً لکھ کے دل دے ارمان لہناڑساں۔ انشاء اللہ۔

ازدواجی زندگی: ریحان صاحب نا بیہ بکس نیک سیرت لڑکی نال ہو یا سا۔ جیہڑی خاندانی شرافت نی وجہ نال ریحان ہورائ نی نہایت وفادار شریک حیات ثابت ہوئی۔ ایہہ خاتون ریحان صاحب نی صحت نا ہمیشہ پورا پورا خیال رکھنی سی۔ پچھلے گجھاں سالان بچ جد ریحان صاحب قدرے کمزور ہو گئے۔ اس خاتون سن انہاں نا بچ خیال رکھیا۔ خصوصاً کسے وی پروگرام یا تقریب دار انہاں کی لگیاں بیہ سی پہنچی۔ یا تہ آپ نال جانی سی یا فرتا کید کر کے راقم نے حوالے

کرنی سی۔ اس نیک بخت نی ریحان صاحب نال وفاداری ناشبوت ماہڑے کول موجود وی ہے۔ اپریل 2017ء پنج جد اس دوروزہ ادبی کانفرنس نے سلسلے پنج جموں گیاں، مذکورہ خاتون انہاں نال گئی جموں نے کلچرل اکیڈمی نے ہال پنج پروگرام نے دوران دوپہر نی روٹی ناوقفہ ہویا۔ تمام خواتین تہ حضرات روٹی کھان ہال بچوں باہر نکل گئے۔ پر ریحان صاحب ہوریں دوی جی اتھی بیٹھے رہئے۔ اسے دوراں راقم سن انہاں نی تصویر اپنے موبائل نے کیمرے پنج محفوظ کر رکھدی۔ جیہڑی اج وی مرے کول موجود ہے۔

ادبی کارنامے: موصوف ہوراں نے ادبی کارنامے بے شمار تہ بے مثال ہین۔ انہاں انگریزی زبان پنج مقالے لکھے۔ کشمیری زبان پنج شاعری کیتی تہ مقالے لکھے۔ اردو پنج شاعری تہ مقالہ نگاری بہتر طریقے سرانجام دتی۔ پر انہاں جیہڑی خدمت اپنی ماء بولی پہاڑی نی کیتی، اوہ لا جواب تہ قابل فخر ہے۔ اوہ جیہڑے پر بت پر بت، ٹکڑ ٹکڑ تہ گراں گراں فرے اوہ محنت انمول ہے۔ اسنی قیمت شاعری، قصے کہانیاں، مقالیاں تہ افسانیاں نے انبھاراں تھیں وی گجھا بقدر زیادہ ہے۔ اجکل کدے کوئی پہاڑی زبان پنج چنگی شاعری کرنا ہے۔ لا جواب مقالے تہ افسانے لکھنا ہے۔ ایہہ سارا گجھ اُسے ہراؤل دستے نی محنت ناصدقہ ہے جس پنج ریحان صاحب شامل سے۔ انہاں پہاڑی زبان پنج بے شمار معیاری مقالے لکھے۔ کافی ساریاں غزلاں تہ نظماں لکھیاں جیہڑیاں وقتاً فوقتاً پہاڑی زبان نے سرکاری جریدے ”شیرازہ“ پنج چھپکے جموں و کشمیر نے کونے کونے پنج اس زبان نے عاشقاں توڑیں پچھنے رہئے۔ انہاں کارنامیاں تہ اس طراں نی ہوروی کہیں خدمتاں کی مد نظر رکھ کے تہ تسلیم کر کے جموں و کشمیر اکیڈمی سن ریحان صاحب نی حوصلہ افزائی تہ اعزاز نے طور انہاں کی Citation یا توصیفی سند نال نوازیا۔

ریحان صاحب نے دو غیر مطبوعہ شعری مجموعے انہاں نے کبر ہک شیلف پنج موجود ہین۔ (۱) ہکس ناناں انہاں تہڑ کن رکھیا ہے۔ ایہہ راقم سن انہاں نے اصرار پر جمع کر کے ہکس قلمی نسخے نے طور انہاں نے حوالے کیتا سا۔ نامعلوم وجوہات یا فرنا مساعد حالات نی وجہ نال اوہ مجموعہ شائع نہ ہو سکیا۔ البتہ ضائع وی نیہہ۔ کسے نہ کسے ویلے انشاء اللہ ضرور شائع ہو کے شایقین نے ہتھاں پنج پچھسی۔

اسے طراں انہاں نے کلام نا ڈوا مجموعہ راقم سُن انہاں نے حکم نے مطابق، پرچیاں، کاپیاں تہ نوٹ بکاں پروں نقل کر کے ہکس رجسٹر پر چا ہڑ کے بحفاظت محفوظ کیتا۔ ایہہ وی انہاں نے دولت خانے پر موجود ہے۔ اس مجموعے نا ناں مرحوم ہوراں ”خراشاں“ رکھیا ہے۔

مرحوم سرور ریحان ہوراں نے فرزند تہ دختر اں نی خواہش ہے جے انہاں نا کلام کتابی شکل بچ شائع ہو جئے جس نال انہاں نی دیر نی خواہش تہ ارمان پورے ہوسن تہ مرحوم نی روح کی تسکین تہ تیشفی ہوسی۔ مقالے نے اخیر بچ راقم کجھ اشعار مرحوم نی نذر کرناں، اس دُعا نال جے اللہ تعالیٰ انہاں نی مغفرت کرے۔

دہساں کیہہ میں کیہہ چیز ریحان سے	نہایت پہلے نیک انسان سے
اوہ رہے سدو خیر خواہ قوم نے	اوہ خادم پہرا سربراہ قوم نے
اوہ بستی نے خادم بشر بہترین	اساں کی انہاں پر فخر بہترین
اوہ سوہنے تہ اعلیٰ قلدکار سے	پہاڑی ادب نے اوہ مینار سے
ہے اس جنڈی نا سفر عارضی	نویں زندگی ہے مگر دائمی
ادیباں کی آنی کدے موت بیہ	قلدکار ہونے کدے فوت بیہ
کجھ اس سانحہ نا تہ رکھیو ملال	کہ ایہہ موت بیہ ہے فقط انتقال

کرو سارے رل کے دُعا دوستو
لبھن جنناں بچ اوہ جا دوستو

عبدالرشید قریشی: پہاڑی قبیلے والے

ستر دی دہائی پہاڑی ثقافت، تہذیب و تمدن، کلچر ہور پہاڑی زبان و ادب واسطے بڑی مبارک ثابت ہوئی۔ ہک طویل مدت تھیں بعد پہاڑی قبیلے دے سٹے دے مقدر سُن کڑیا پھر یا ہور اکھیاں کھول کا اپنے آساں پاساں دکھیا۔ اس دہائی بچ پہاڑی قبیلے دے اندر تاریخ ساز ہستیاں دا تعارف ہويا۔ ایہہ تاریخ ساز ہستیاں تقریباً زندگی دے ہر شعبے تھیں تعلق رکھدیاں آساں۔ قوماں دی تاریخ بچ ایسے کئی موڑ ایندے ہن جتھا قابلیتاں ہور صلاحیتاں تھیں مالا مال افراد ہک قافلے دی صورت بچ جلوہ گر ہوندے ہن ہور این والے عام لوک اُن دے نقوش تک دے ہی رہ جلدے ہن۔ پہاڑی قبیلہ ہور پہاڑی زبان و ادب ہک طویل جمود تھیں گزر کا ستر دی دہائی بچ اچن چیت خواب غفلت تھیں بیدار ہوندا ہے ہور زندگی ہک نواں کڑیا پھر کا نویں وقتاں دا سامان کردی نظر ایندی ہے۔ ایہہ موقعے نیہہ کہ انہاں ساریاں لوکاں دا تذکرہ کیتا جلی جیہڑے اُس دہائی بچ ہک قافلے دی صورت بچ پہاڑی زبان و ادب دی لاوارث چھگی اندر کھٹھے ہوئے لیکن اُس قافلے اُتاغور کردیاں ہک چمکدی دمتی کہکشاں اکھیاں اگا فرگیندی ہے ہور اس کہکشاں دا ہر ہک ستارہ اپنی چمک نال اکھیاں کو چکا چوند کر دا نظر ایندا ہے۔ قوم دے اس عظیم قافلے کدے قوم کو سب کجھ نیہہ دے سکیا مگر قوم کو فرسودگی دے دلدل بچوں کڈھ کا ہک شناخت دیاں چھوڑی ہور ایہہ وی کہہ کہٹ ہے کہ من حیثیت القوم زندگی دی راہاں داعین ہو گیا ہور علم و دانش دے چشمے تہ چوئے مکن پے گئے۔ بس اسی قافلے دا ہک فرد، اسی کہکشاں دا ہک تابناک ستارہ عبدالرشید قریشی وی ہن۔

عبدالرشید قریشی ہوراں دی ہمہ جہت شخصیت تے غور و فکر کیتے توں بعد مگو ایہہ احساس ہور ہیا ہے کہ اس مہان شخصیت تے کجھ لکھنا آسان تہ سہل وی ہے ہور انتہائی مشکل وی۔ آسان اس کیتے کہ اُسدا ناں ہی اُسدا تعارف ہے۔ ایہہ ناں سُن دیاں ہی پہاڑی لوک ہک انجمن، ہک

ادارے ہور ہک School of thought تھیں متعارف ہو جلدے ہین۔ جد کہ اس کر کا کہ کوئی کسراں دہس سکد اہے کہ سورج بچ کتنی لوء، کتنی چمک ہور کتنی تمازت ہے۔ کوئی کسراں دہس سکد اہے کہ سمندر دی ڈوہنگائی کتنی ہے ہور اُسدی لہراں دا شمار کیہنہ ہے۔ کوئی کسراں دہس سکد اہے کہ اس مہان شخصیت دی کائنات کتنی کھنڈری دی ہے ہور اس کائنات دے کتنے رنگ ہین ہور فر کوئی کسراں دہس سکد اہے کہ تہدے علم فن دی ڈوہنگائی ہور اُونچائی کتنی ہے۔

قریشی صاحب دی کھنڈری دی شخصیت صرف عظیم، صرف بلند ہور صرف کار آمد ہی نہیہ بلکہ ہر لعزیز وی ہے۔ تہاں پہاڑی تہذیب، پہاڑی ثقافت ہور پہاڑی زبان و ادب دی تشکیل نو ہور اچھے نو دی پہاڑی پنڈاپنے نازک موہنڈیاں تے چائی جس کر کا پہاڑی قوم صدیاں تک تہدی احسان مندرہسی۔ قریشی صاحب ہوراں دی شخصیت دے مختلف پہلو ہین۔ تہاں جتھے پہاڑی موسیقی، پہاڑی گائیکاری ہور پہاڑی اداکاری دی ہک خوبصورت سلطنت قائم کیتی جیہوی صدیاں تکر زندہ رہسی ہور کئی نویں فنکار اس سلطنت تے راج کر سن اُتھا پہاڑی زبان و ادب دی خدمت کردیاں تہاں پرچول یعنی تحقیق دے کم بچ وی نمایاں کارنامے انجام دتے ہور پہاڑی شاعری بالخصوص مزاحیہ شاعری دی کوچھی بچ وی چھٹیاں پھر اضافہ کیتا۔ تہدے ذاتی اوصاف اتنے ہین کہ اُندی کتنی مشکل ہے۔ تہدے ذاتی حسن اخلاق ہور ظرافت تھیں تمام پہاڑی متاثر ہین۔ تہیں پہاڑی زبان و ادب دی منزل نہیہ ہور لیکن ہک مقام ضرور ہو۔ اس قبیلے دی منزل دور ہے مگر ایہہ مقام اس زبان و ادب دا ہک سہری مقام ہے۔ تہیں غیر معمولی شخصیت ہون دے نال نال غیر سیاسی وی منے جلدے ہو۔ تہیں بلا لحاظ مذہب و ملت، رنگ و نسل ہور زبان و کلمچ ساریاں دا سانجھا اثاثہ ہور سانجھی دولت منے جلدے ہو۔ طبعاً تہیں سوہل ہور پاچھی طبیعت دے مالک ہو۔ مصلحت پسندی تہدی زندگی دا اہم اصول ہے۔ دُنیا تہاں کو ہک بے لوث، لالچ ہور ہوس تھیں پاک ہور ہک بے نفس قلندر نما انسان دے شیشے بچ دکھدی ہے۔

2014ء بچ پہاڑی ایڈوائزری بورڈ سن عبدالرشید قریشی ہوراں دی تحقیقی تہ تقیدی مقالیاں تے مبنی کتاب ”لکھتاں پیار دیاں“ چھاپ کا پہاڑی قوم دے ہتھاں بچ دتی۔ اُس کتاب دے پیغام بچ اُس ویلے دے پہاڑی ایڈوائزری بورڈ دے وائس چیرمین جناب کفیل

الرحمن ماہڑے جذبات دی تصدیق تہ ترجمانی کردیاں لکھدے ہین:

”عبدالرشید قریشی ہک انجمن، ہک تحریک ہو رہک مکمل ادارے داناں ہے۔ دُنیا دے اندر ہر شخص بچ کوئی نہ کوئی خوبی ضرور ہوندی ہے جس وجہ نال اوہ سماج بچ اپنی شناخت قائم کردا ہے۔ مگر اس کائنات بچ کج کھٹ لوک ایچے ہوندے ہین جیہڑے ہمہ وقت ساریاں خوبیاں دے مالک ہون۔ صاحب موصوف ہمہ وقت ہک نامور گایکار، بے مثال موسیقار، عظیم فنکار تہ قدر آور ادیب ہے۔ بلکہ ایہہ آکھنا غلط نہ ہوسی کہ کدے ہک نیچھ پہاڑی مخلص تہ نکھر یا د انسان، مدر ماہر تعلیم، طنز و مزاح داسر چشمہ، ظرافت دی پنڈ، بے لوث تہ لالچ ہو رہوس تھیں پاک، قناعت پسند ہو رہے نفس کوئی انسان اج دی دُنیا بچ کھوٹنا ہووے تہ ہک وار عبدالرشید قریشی کو ضرور ملنا چائیدا ہے۔“

ستر دی دہائی بچ ماہڑے سمیت علاقہ کرناہ دے 90 فی صد لوکاں دا عبدالرشید قریشی دا تعارف صرف اس توں آسا کہ 1967ء بچ ریڈیو کشمیر سرینگر تھیں نشر ہون والے گوجری پروگرام دے ذریعہ اُندی مٹھی تہ سُرلی آواز بچ سیف الملوک، لوک گیت مثلاً ڈوریا، کنگن، ماہیا ہو رہ گوجری گیت تہ غزلاں سُن کا ترہیہ نبھائے دا شوق ہوندا رہندا آسا۔ ایہہ اوہ دور آسا جدوں پہاڑی زبان ہجاں متعارف ہی نہ ہوئی دی آسی ہو رہ ریاست جموں و کشمیر دے دُردراز علاقیاں بچ لوک گوجری پروگرام کو ہی اپنا پروگرام سمجھدے آسے ہو رہ تمام پہاڑی جوش جذبے نال کن تہر کا اس پروگرام کو سُن دے آسے۔ میں ذاتی طور قریشی صاحب ہوراں کو 1975ء بچ اُس ویلے دکھیا جس ویلے کرناہ دے واحد ہائی اسکول کنڈی بچ اُندی تقرری بحیثیت عارضی اُستاد ہوئی۔ میں نویں جماعت دا طالب علم آساں۔ پہلے ہی روز اسیں سارے طلباء انہاں کو رَج کا دکھے واسطے اُندے آساں پاساں جمع ہو گیاں۔ آسا ساریاں کو اُندی ذاتی نال ہک غائبانہ عشق آسا۔ ریڈیو تے اُندے گیت اتنے مشہور ہو گئے دے آسے کہ تقریباً اسکول دا ہر طالب علم اوہ گیت گنگنیدا رہندا آسا ہو رہ اکثر گدرے اسکول دے پروگراماں بچ اوہ گیت بولدے آسے۔ میں ذاتی طور

اندی سیف الملوک ڈورینے تہ ماہیے دا بے پناہ عاشق آساں۔ انہاں کو دکھے داشوق آساں اس کرکا میں انہاں کو پیراں تھیں سہرا تکر اتار ج کا دکھیا کہ اُندی ہک مکمل تصویر ماہرے دل و ذہن تے نقش ہوگئی جیہڑی ہجاں وی اکھیاں اگے پھر دی ہے۔ اوہ میانہ قد، سیاہ کالے سٹائش بال، چہرے متھے تے بالاں دی خوبصورت لٹ، چہرے تے خوبصورت تہ خوشنما مسکراہٹ، تلوار نما تیلی جی مچھ، سڈول جُھ، چمکدیاں اکھیاں جیاں عشق و عاشقی دے بلدے دیوے، سفید برشٹ تہ کالی ہاٹم پتلون پنج ملبوس ہک نویں نرالے سٹائل نال قدم چیندا تہ رکھدا ایہہ شخص عبدالرشید قریشی آسا۔

اسکول ریکارڈ دے مطابق عبدالرشید قریشی نومبر 1947ء کو تحصیل کرناہ دے گراں کھاوڑ پارہ پنج پیدا ہوئے۔ ایہہ اپنے والدیناں دی پنجویں اولاد ہین۔ کیا نکہ انہاں کولوں بڑے اندے ترے پُتر اہور ہک پھنن ہین۔ اندے والد مرحوم علاقے دے اہل علم ہور ہک باصلاحیت تہ دانشمند آدمی منے جلدے آسے۔ اندی والدہ ماجدہ ہک متقی، پرہیزگار، جفاکش ہور رزق حلال دی متلاشی ہون دے نال نال ہک بارعب ہور باپردہ خاتون آسی۔ علاقہ کرناہ پنج ہجاں توڑیں لوک اپنی گڑیاں کو نصیحت کردیاں اُندی متادی مثال پیش کردے ہین۔ ایہہ اندے والدیناں دی دیانت داری، ایمانداری، دینداری ہور رزق حلال ہی داصلہ ہے کہ قریب ہک صدی تھیں اُندے پُتر علاقے دے لوکاں دے دلاں تے راج کر رہے ہین۔ قریشی صاحب ہوراں دی ابتدائی تعلیم اپنے گراں دے پرائمری اسکول تھیں ہوئی۔ پنجویں پاس کرن توں بعد اوہ علاقہ کرناہ دے ہائی اسکول کنڈی پنج زیر تعلیم ہو گئے۔ 1965ء پنج دسویں جماعت د امتحان پاس کیتا ہور اسی سال جون دے مہینے پنج اپنی تعلیم کو جاری رکھے واسطے سرینگر دے مشہور ایس۔ پی کالج پنج داخل ہو گئے ایہہ اوہ دور آسا جدوں کرناہ تھیں کوئی مخصوص بچہ میٹرک پاس کرکا سرینگر پنج سکدا آسا۔ قریشی صاحب پہلے نوجوان آسے جیہڑے اعلیٰ تعلیم دے حصول واسطے سرینگر چچے۔ انہاں کالج دی زندگی کو خوب ہندا یا۔ جوانی ہور شباب پنج کالج دے دور کو خوب Enjoy کیتا۔ لٹرمستی وی کیتی ہور زندگی دے رموز تہ علم و ادب و فن دے خزانیاں کو وی کھنگالیا ہور اپنی گریجویشن مکمل کرکا واپس اپنے علاقے پنج چچے۔

رب دیاں رب ہی جاندا ہے۔ ایس پی کالج دے ہوٹل بچ متیم کرناہ دے تمام طلباء بچ قریشی صاحب ہوراں کو ذہانت، قابلیت، فنکاری تہ گایکاری دی وجہ نال ہک امتیاز حیثیت حاصل آسی۔ اندے بچ سارے ہوٹل دے سنگی ساتھی بڑے بڑے عہدیاں تے فائیز ہو گئے مگر قریشی ہوراں 1975ء بچ کرناہ بچ کا پہاڑی کلچرل کلب دی بنیاد رکھی ہورنالوں نال محکمہ تعلیم بچ مدرس تعینات ہو گئے۔ شاید اللہ پاک اندے سنگیاں دی نسبت انہاں کولوں ہک بڑا کم کہنتا چہنیدا آسا۔ ہک پیمانہ، ناخواندہ ہور دبی گچلی قوم دی خدمت تہ نمائندگی داکم کرالنا چہنیدا آسا جس واسطے کرناہ دی ذرخیز می ہور محکمہ تعلیم دی فہم و فراست دے نال نال مطالعے ہور فرصت دی ضرورت اتھوں ہی میسر ہو سکدی آسی۔

کرناہ دے عظیم گایکار، موسیقار تہ فنکار مرحوم عالم قریشی دی قیادت بچ پہاڑی کلچرل کلب کرناہ دا قیام عمل بچ آیا۔ پہاڑی زبان وادب دی سیاسی ہور سماجی تحریک آندھی ہور طوفان نالوں پھیل گئی۔ ریاست دی ساری پہاڑی بستیاں کو اس تحریک آپانال پبلیٹ کہند ایکن پہاڑی کلچرل کلب کرناہ اس تحریک دی ریڑھ دی ہڈی بن گیا۔ اس کلب دی سرپرستی مرحوم عالم قریشی دے مضبوط ہتھوں بچ آسی مگر کلب دی موسیقاری، اداکاری ہور گلوکاری عبدالرشید قریشی دے آساں پاساں ہی گردش کردی رہی۔ قریشی ہوراں کو جتھا مرحوم عالم صاحب دی سرپرستی ملی اتھا فن ہور فنکاری دی تصویر بچ رنگ پھرے واسطے مرحوم محمد مقبول خان، عبدالرشید لون غمگین ہور بشیر باغاتی دی سنگت وی بڑا کم کینا۔ جس گیت سنگیت پروگرام، جس توانی یا جس ڈرامے بچ ایہہ چار اداکار کھٹے ہو جلدے اتھان ہور فنکاری دی پھل کھیلی عطر دی خوشبو بکھیر چھوڑ دی ہے۔ پہاڑی زبان وادب دی سیاسی و سماجی تحریک نال نال کرناہ کلچرل کلب کرناہ تھیں نکل کا اوڑی، اوڑی تھیں بانڈی پورہ، اننت ناگ ہور شوپیاں تھیں ہوندیاں ہو یاں راجوری ہور پونچھ تک پچھیا۔ مرحوم عالم قریشی دی سرپرستی ہور ڈائریکشن بچ عبدالرشید ہور محمد مقبول خان دے پہاڑی لوک گیت، لوک ناچ ہور لوک ساز دی ہک فضاء قائم ہون پے گئی۔ قومی حقوق دی تلخیاں کو بیان کردے ڈرامے دتے جلدے۔ ایہہ سارے ڈرامے اشتہاری ڈرامے ہی ہوندے آسے جن دے ذریعہ پہاڑی

زبان و ادب دی لاوارثی دارونا رو یا جلد اہور قوم کو یکجا کیتے واسطے ایہہ ڈرامے کاری ضرب ہور
 ہک ڈوہنگی سٹ ڈاکم کردے۔ انہاں ساریاں ڈرامیاں پنج قریشی ہوراں دا اہم رول ہوندا۔
 رشید قریشی صاحب ہوراں دی ساری زندگی نیچھ پہاڑی طرز طریقے تے گزری۔ اُندی اداکاری
 ہور گایکاری دی مٹی وی نیچھ پہاڑی رہی۔ چنانچہ اوہ ”لکھتاں پیار دیاں“ دی اپنی گل پنج نیچھ
 پہاڑی دا تعارف کردیاں لکھدے ہین:

”پہاڑی کون ہے؟ نہ صرف پہاڑاں پنج رہن والا بلکہ پہاڑی زبان بولن
 والا، پہاڑی تہذیب و تمدن تہ لوک ورثے دا نگہبان۔ جس دا اپنا گیت سنگیت ہے۔
 جس دے سوز تہ ساز پنج ندی نالیاں دا شو نکارتہ ماہلیاں دے پھلاں دی خوشبو ارجی
 بسی دی ہے۔ جس دے ننگے پیر ہرے پھرے سزراں تھیں مانوس ہون۔ جیہڑا اپنی
 پہاڑی زبان دیاں بلند روایتاں دا آئین ہووے۔ جیہڑا بہادر، جفاکش، غیر تمند،
 مضبوط تہ بلند ارادیاں دا مالک ہووے۔ سب تھیں اُچی گل ایہہ کہ اوہ اپنے ہور
 بیگانیاں دے سامنے پہاڑی زبان پنج گل کردیاں نہ شرمے۔ مگو فخر ہے کہ میں
 پہاڑی قوم دا ہک فرد ہاں، پہاڑی زبان بولد ہاں تہ اپنی ماء بولی دا وفادار تہ خدمتگار
 ہاں۔ میں پہاڑی دے فروغ واسطے ہک جفاکش مزدوردی حیثیت پنج کرم کرن پنج فخر
 تہ اطمینان محسوس کرداں۔ میں اُس عظیم پہاڑی شخصیت دانکہ پھر آں جیہڑا انقلابی
 ذہن دا مالک آسا ہور جس پہاڑی زبان بولن والے لوکاں دے دروازیوں تے دستک
 دے کا انہاں کو خواب غفلت بچوں جگالیا۔ جس دا تلیاں داماس گلیاں پنج رہیا۔ جس
 سُن اپنے نفس تے پتھر بڈھے مگر اپنا سفر جاری رکھیا ہور مجنون پہاڑی نور احمد قریشی
 آکھال کا دُنیا توں رخصت ہو گیا۔“

سدا بہار زندگی دے مختلف اُندی پہلو: سوسیقار ہور گایکار عبدالرشید قریشی خود ہی شاعر
 وی ہین، خود ہی گیت کاروی ہور خود ہی سنگیت کاروی ہین۔ پہاڑی زبان و ادب ہور گیت و سنگیت
 دی کھنڈری دی دُنیا پنج اوہ جذبات دا کیہڑا موڑ ہے، اوہ احساس دی کیہڑی منزل ہے، اوہ
 تہڑ کدے دلاں دی کیہڑی رُت ہے، اوہ محبت دا کیہڑا موسم ہے، اوہ زندگی دا کیہڑا مقام ہے جتھا

ٹسڈے سُر سنگیت ہور گیتاں دی مٹھی تہ مدہم آواز سُن اپنے رنگ نیہہ بکھیرے، تائیں تہ ٹساں کو پُر فضا ماہلیاں، اُچیاں پہاڑاں، ڈوہنگیاں نلیاں، سر سبز تہ شاداب نیلے تلے والیاں مداناں دا عظیم گایکار، فنکار ہور موسیقار تسلیم کیتا جُل رہیا ہے۔ ٹسڈے سُر سنگیت ہک قوم، ہک تہذیب، ہک ثقافت ہور ہک عظیم لوک ورثے دی نمائندگی کردے ہین۔ ہک ایجی نمائندگی جس ویلے ویلے نال مختلف حکومتاں بسرچشم قبول کیتا دا ہے۔ قریشی صاحب محفل دی رونق منے جلدے ہین۔ جس محفل پنج ٹسیں آگیندے او اتھا بہار آگیندی ہے۔ اتھا شعر و سخن، ظرافت، طنز و مزاح ہور گیت سنگیت دے چوے بگن پے گیندے ہین۔ مَر جھائے دے تہ چمے دے دل نوں طراں چُچیاں کدھن پے گیندے ہین۔ ٹساں جتھا محفلاں کو حُسن بخشیا اتھا اپنی ظرافت تہ مٹھی آواز دا جادو جگا کا اپنے معاشرے، اپنی تہذیب کدی تہذیب ہور ثقافت کو نوں زندگی بخشی۔ ہُن دُنیا کھنڈی جلدی ہے مگر ایچے کھٹ پیدا ہوندے ہین۔

عبدالرشید قریشی صاحب نکلیاں ہی تھیں موسیقی دے شوقین رہے ہور اُس شوق دی تکمیل واسطے انہاں از خود ہارمونیم، بنجو، ٹھو لک ہور طبلہ اس انداز پنج سکھے کہ اُنڈے ماسٹر بن گئے۔ کالج دے دور پنج انہاں کچھ مہینہ کدل دے ہک میوزیکل ادارے تھیں وی فیض حاصل کیتا۔ پنجابی ساہتہ سبھا سرینگر نال منسلک رہے جتھا اندے فن دی آبیاری ہوئی ہور پروفیسر سیوا سنگھ جی عظیم فنی تہ ادبی شخصیت دی شاگردی دا فیض حاصل ہو یا۔ قریشی صاحب کلاسیکی موسیقی دے کسے ماہر اُستاد نالوں Cultural sounds کو الفاظ دی ادائیگی پنج سخت اہمیت دیندے ہین۔ گیندیاں ویلے موسیقی دے ردھم نال اُنڈے لفظاں دی ادائیگی سامعین واسطے ڈوہنگی تاثیر چھوڑ گیندی ہے۔ ٹساں اکیڈمی دی طرفوں جموں و کشمیر دے صف اول موسیقاراں دی سنگت پنج از بکستان جے ملک پنج بنجو بجا کا اپنے ملک دی نمائندگی کیتی۔

قریشی صاحب ہوراں کو خداوند کریم سُن لحن داوودی تھیں نوازیادا ہے۔ ٹساں کو گایکاری دی دُنیا پنج پہاڑی ہور گوجری زبان دا محمد رفیع آکھیا جلد ہے۔ ایہہ واحد شخصیت ہین جنہاں کوریڈو کشمیر تھیں گوجری ہور پہاڑی پروگرام دی شروعات کیتے دا اعزاز حاصل ہے انہاں دوا پروگراماں دی شروعات اندے ہی گیت تھیں ہور اندے سریلی آواز تھیں ہوئی۔ دور درشن تھیں

پہاڑی پروگرام دی شروعات کرناہ کلچرل کلب دے گائے دے ترانے تھیں ہوئی جسدی موسیقی، دُھن ہور نمایاں آواز دے خالق قریشی صاحب ہی ہین۔ اُس دے بعد ریڈیو ہورٹی وی تھیں سینکڑیاں گیت، لوک گیت، غزلاں ہور قوالیاں قریشی ہوراں دی لازوال آواز ہور موسیقی دی مرہون منت ہین۔ پہاڑی قوم دا کوئی وی شخص اس گل تھیں انکار نبیہ کرسکدا کہ پچھلے 45 سال تھیں قریشی صاحب ہوراں دے گائے دے گیت، لوک گیت، غزلاں، قوالیاں، ترانے ہور دوگانے دا اجا توڑیں کسے وی دُوے گایکار سُن توڑیہہ کرسکیا۔ دور حاضر بچ سوہنے ہور کامیاب گایکار پہاڑی تہ گوجری دی گائیکی ہور موسیقار دے فن بچ اپنا لوہا منوارہے ہین مگر قریشی منڈھ قدیمی تھیں ہک بلند مینار آسے ہور آج وی اُندی بلندی اوہی ہے جس تکر ہجاں دُو کوئی گایکار میہ بچ سکیا۔ 1983ء بچ جموں و کشمیر کلچرل اکیڈمی دی طرفوں مست اٹھرباناں دا Concert ٹیگور ہال سرینگر کرا لیا گیا۔ پہاڑی زبان دی نمائندگی واسطے کرناہ کلچرل کلب دا انتخاب ہويا۔ مرحوم عالم قریشی صاحب دی ڈائریکشن ہور قیادت بچ عبدالرشید قریشی ہور سنگیاں دی آواز بچ قوالی پیش ہوئی۔ قریشی ہوراں لُحَن داوودی بچ قوالی دا انتر اگایا جس دے بول آسے:

طعنے ٹوکاں نہ دے توں ہائے سُونُوں تونے جاندی کے جفا ہوندی
 پہاویں پودن کتیاں آزمائشاں سچے عاشق تھیں صدا وفا ہوندی
 قوالی دے بول آسے:

بے وفا بے وفا تہ نہ آکھو
 بے وفا تہ ایچھے نبیہ ہوندے

قوالی دے انترے سُن ہلچل مچا چھوڑی ہور توار بچی ٹیگور ہال دے درو دیوار تارٹیاں تہ شپیاں نال گونج گئے۔ ایہہ قریشی ہوراں دے گلے دے سوز ہور ساز دی برکت ہور اُندا لاجواب فن آسا کہ پہاڑی زبان کو اس Concert بچ اول درجہ حاصل ہويا۔ موجودہ ٹیکنالوجی دے دور بچ وی قریشی صاحب ہوراں دے سدا بہار گیت، لوک گیت غزلاں ہور قوالیاں Face book ہور یوٹیوب تے دستاب ہین ہور دن رات لکھاں لوک انہاں کو سُن رہے ہین۔

اک نایاب ڈرامہ اداکار:..... ڈرامہ لوکاں دے احساسات ہور جذبات دی ترجمانی دا بہترین ذریعہ ہوندا ہے۔ جیہڑی گل ڈرامے دی اداکاری ہور فنکاری نال لوکاں دے دل و دماغ تے دستک دے کا اثر کردی ہے اوہ کسے وی تقریر یا تحریر دے ذریعہ اثر انداز نیہہ ہوسکدی۔ عبدالرشید قریشی ڈرامہ اداکاری نچ اپنی مثال آپ ہین۔ کلچرل کلب کرناہ اج تکر جتنے وی ڈرامے سٹیج کیجے اُندی ریہرسل ہور ڈائریکشن دے خالق قریشی صاحب ہی رہے۔ مختلف اداکاراں دے میک اپ دی ذمہ داری وی اُندے ہی سر رہی۔ ڈرامیاں دے ڈائلاگ ہور مکالمے وی تخلیق کردے رہے۔ خود اُندی اداکاری دی ایہہ حد آسی کہ جدوں پہاڑی دا پہلا شاہکار ڈرامہ ”کریمیا“ کرناہ سٹیج ہو یا تہ علاقے دے ہزاراں لوک ڈرامہ دکھ رہے آسے۔ اس ڈرامے دا اہم کردار غریب تہ مفلس نچھ پہاڑی بڈھا کریمیا آسا جس دی اداکاری قریشی صاحب کیتی۔ ڈرامے دے پہلے ترے سین گزر گئے لیکن کسے وی کریسے بڈھے کوسیان نیہہ سکیا۔ پسماندگی دی حالت نچ تڑے دے پلے، شکستہ پگ، چٹی سفید داڑھی، بڈھے دی لرزدی آواز ہور کمندیاں، ہتھان نال رسی بڈیاں چوتھے سین نچ کریمیا دکھی حالت نچ سی حرنی بردہ دے دوواز بولد ہے ہور لوک شپے تہ تاڑیاں مار مار کا آکھدے ہین کہ ایہہ تہ رشید قریشی صاحب ہے۔ رشید قریشی دی سُر ملی تہ مخصوص آواز کولوک سیان گیندے ہین لیکن میک اپ ہور اداکاری دی کمال آسی کہ اوہ لوکاں شکیو نیہہ سیان سکے۔ اپنی بے کسی دا اظہار کردیاں قریشی صاحب سی حرنی دے جیہڑے دوواز بولدے ہین اوہ ایہہ آسے!

باراں سیر دیندے کک کھاو نے نوں مونهاں آئی زردی اکھاں آئی لالی
 کریمیا آکھدایا روکھڑ پینچ ڈاہڈے جہاں چن چن غریباں دی ذات گالی
 کوئی پھرن گیاں کوئی پھرن آئیاں کوئی دیندیاں سراں نچ تاریاں نی
 کریمیا آکھدا مکوں یتیم رہیاں لوکاں کھسیاں زمیاں باڑیاں نی

پہاڑی کلچرل کلب کرناہ دے ہر ڈرامے نچ مرکزی کردار قریشی ہوراں دارہیا بلکہ ایہہ آکھنا شاید غلط نہ ہوسی کہ اندارول ہر ڈرامے دی جان رہیا۔ ہر رول نچ طنز و مزاح ہور ظرافت دی مٹھاس ڈرامے کو کامیابی تھیں ہمکنار کردی رہی۔ ہر موقع ہور برجستہ ڈائلاگ اُندی اداکاری دی مخصوص خصلت رہی۔ انہاں موالی تہ لوفرننڈے دا کردار کیتا یا کسے الہر تہ انیڑھ فوجی دا، ہک

قلبی یا مزدور دارول کیتا یا ہک مفلس بڑھے دا اُسدی لذت ہو رچاشنی دا کوئی جواب نہ ہوندا آسا۔ ہک چیر اسی دے رول کو انہاں ایجی جان بخشی کہ اوہ رول کئی سالوں تکر مختلف دفتراں بچ لوکاں دی زباناں تھیں بولدا رہیا۔ ہک عاشق دے رول بچ عجیب وغریب اداکاری کردیاں یکدم اپنی کیفیت کو بدلیندیاں انہاں اپنی خوبصورت آواز دا جادو جگا کا بولیا کہ..... ”بالو پانیاں کو گئی ہوئی ہے۔ ملن نیہہ دیندے رہاوس ڈا ہڈیاں دے پئی ہوئی ہے“ تک کئی سالوں تک کرناہ دے ہر سکول بچ جنکد رشید قریشی صاحب دی ایکننگ کردے ہو رہا ہاں ماہیے دا یہہ واز بولدے دکھے گئے۔ اندی ڈرامہ اداکاری دکھ کا کئی وار تما شگیر زلیخاں دی بانڈیاں نالوں چو و ہٹیاں دے بدلے اپنے ہتھ کپدے دکھے گئے۔

پہاڑی زبان دے ایہہ ڈرامے کرناہ ہو ر اُوڑی دیاں مختلف بستیاں بچ سٹیج ہون دے نال نال کئی وار تواریخی ٹیگور ہال ہو ر تواریخی ایجنیو تھیٹر بچ وی سٹیج ہوئے۔ ویلے ویلے نال حکومت وقت دے وزیر بلکہ ہک دو وار ریاست دے وزیر اعلیٰ دے علاوہ کئی ہو ر حکام بالاسن انہاں ڈرامیاں بچ رشید قریشی صاحب دی اداکاری کو بے ساختہ واہ واہ کہتا۔ میں سمجھدا ہاں کہ پہاڑی قوم دے حقوق منوالے واسطے اتنا کم سیاسی یا سماجی تحریک دے ذریعہ نیہہ ہو سکلیا جتنا انہاں ڈرامیاں دے ذریعہ بالعموم ہو ر قریشی صاحب دی اداکاری دے ذریعہ بالخصوص ہو یا۔

خدا داد صلاحیتاں دے مالک:..... عبدالرشید قریشی ہک عہد ساز شخصیت ہون دے نال نال خدا داد صلاحیتاں دے مالک ہین۔ انداز ہن مختلف قسم دی ٹیکنالوجی دا بنیاد ہے۔ کالج دے دور بچ اندی شناسائی سرینگر دے Mehta Studio نال ہو گئی۔ اُس دور بچ ایہہ سٹیڈیو سرینگر بچ ہک نامور ہو ر معروف سٹیڈیو آسا۔ اُس شناسائی ہو ر این گین نال اندا فطرتی سٹاڈا Artist جاگ گیا۔ انہاں Painting جے زیر کھ کم بچ ہتھ باہ کہندا۔ تصویراں بچ رنگ پھرے دافن سکھیا۔ مصوری دے فن دی شوق پوری کیتی ہو ر رنگاں تے اپنی دسترس کولا جواب کر چھوڑیا۔ خطاطی دے سمندر بچ غلط زن ہو کا قسم قسم دے موتی چنے۔ اندی اُردو ہو ر انگریزی دی خطاطی علاقہ کرناہ دا سرمایہ رہی۔ قریب چالی سال تک علاقہ کرناہ دے تمام سرکاری دفتراں دے بورڈ، اتھا تکر کہ علاقے دے تمام جنگلاں بچ ہو رہنا کیاں تہ نکلیاں تے سوشل فارسٹری دے سائین بورڈ رشید قریشی ہو ر ان دے ہتھ دے لکھے دے رہے۔ 2005ء دے تباہ گن زلزلے ”پہنگم“ تھیں پہلیاں کرناہ دی تمام مسپتاں دے منبر قرآنی آیات ہو ر پھل بوٹیاں نال مزین کیتے واسطے قریشی

صاحب ہوراں دی خدمات حاصل کیتیاں جلدیاں آسیاں۔ تمام مسیتاں دے منبر اندے ہتھوں زیب وزینت حاصل کردے آسے جدکہ پہنکم تھیں بعد مسیتاں دی نویں تعمیر نویں طرز تے ہوئی۔ Tile سنگ مرمر ہور پینڈلنگ استعمال ہو یا تہ پُرانے نمونے شاید ہی گُری دے ستاب ہون۔ جس طراں سمندر آن گنت ندیاں تہ دریاواں کو اپنے اندر نینگل کاوی تہر یار ہندا ہے اسی طراں فنکاروی خواہشاں، تخیلات ہور تصورات دا ہک سمندر ہوندا ہے جسدی تخلیقی، تنقیدی تہ تخیلاتی تریہہ کدے وی نیہہ بچدی۔ کیا نکلہ ایہہ تریہہ بچھے دا دواناں فنکاروی موت ہوندی ہے۔ بس میں سمجھدا ہاں کہ اسی تریہہ دی شدت پہاڑی دے لعل یعنی عبدالرشید قریشی ہوراں کو نکیاں تھیں اس ویلے تکر ہے ہور اسی دے صدقے پہاڑی قوم دی کشتی کنڈے گی۔

ہک معتبر ادیب:..... قریشی صاحب ہوراں دی کس کس گل کو یاد کیتا جُلے۔ مشکل گل ایہہ ہے کہ یاداں دی کوئی ترتیب نیہہ ہوندی۔ حافظے دے چمن بچ یاداں دا پکھیراں اپنی مرضی نال جس پھل تے چاہوے کچھ بہندا ہے۔ اندی شخصیت اتنی وسیع ہے کہ اسکو پابہینا ہور بٹلانا ہک مشکل ترین عمل ہے۔ ایہہ بیک وقت معمولی وی ہین ہور غیر معمولی وی۔ انہاں کو کدے وی میں کسے احساس کمتری یا احساس برتری دا شکار نیہہ دکھیا۔ خود ستائی تھیں دور، خود فراموشی تھیں کئی، خود شناسی تھیں الگ، نظم و ضبط دے پابند، قابل اعتماد سگی ہور فقیر صفت قلندر ہون دے نال نال جتھا ایہہ نامور اداکار، بے مثال فنکار ہور لاجواب گایکار ہین اُتھا پہاڑی زبان وادب دے صفِ اوّل دے ادیب، تنقید نگار ہور محقق وی ہین۔ ایہہ پہاڑی ادب دی علامت ہک خاموش ادبی تحریک ہور ہک تاریخی، علمی تہ ادبی دُنیا دا معتبر تہ درخشاں ستارہ وی ہین۔ اتنا ہی نیہہ بلکہ پچھلے تریہہ سالوں تھیں قریشی صاحب ریڈیو کشمیر دے معروف پروگرام شہر بین دے در پردہ Reporter ہور مشہور اخبارات Greater Kashmir تہ کشمیر عظمیٰ دے در پردہ کالم نگار وی ہین۔ اندی شاعری دی کوئی باضابطہ تصنیف تہ ہجاں منظر عام تے نیہہ آئی جدکہ اندی تحقیق ہور تنقید تے مبنی مشہور تصنیف ”لکھتاں پیار دیاں“ پہاڑی ادب دا سرمایہ منی جلدی ہے ہور کلچرل اکیڈمی دی طرفوں اس کتاب کو سال 2017ء دے ایوارڈ تھیں نوزیا گیا دا ہے۔ اُس کتاب بچ مصنف سُن پہاڑی زبان وادب دے ان چھوے موضوعات کو بڑی عرق ریزی نال اپنے قلم دی زد بچ آندا دا ہے ہور تحقیق و تنقید دے گلشن بچ پھلاں دی نویں بکھائی تیار کیتی دی ہے۔ کدے ایہہ آکھیا جُلے

کہ قریشی صاحب اپنی تہہ در تہہ ہور پہلو وار شخصیت دی بدولت پہاڑی زبان وادب دے Legend ہن تہ غلط نہ ہوئی کیا نکہ انہاں ساری عمر جوانی کسے ستاکش دی تمنا ہور کسے صلے دی پرواہ کیتے بغیر اپنی مادری زبان دی خدمت کیتی ہور جہاں تکر کر رہے ہن۔

ہک بالغ نظر اُستاد:..... عبدالرشید قریشی صاحب پیشے دے لحاظ نال ہک مدرس ہن۔ انہاں کو اس علاقے پنج اُستاداں دا اُستاد تسلیم کیتا گیا دا ہے۔ انہاں پہاڑی زبان دے مشن دے نال نال اپنے پیشے نال وی مکمل انصاف کیتا۔ محکمانہ طور تے جتنا اندا تخیل بلند آساتی ہی اندی نظر وی وسیع رہتی۔ انہاں اپنے فرض منصبی کو ہمیشہ خوش اسلوبی نال انجام دتا۔ دوران سروس قریشی صاحب ہک فرض شناس محنت شاقہ دے عادی، ہمدرد ہور سنجیدہ اُستاد رہے۔ میں ذاتی طور اس گل دا گواہ ہاں کہ طلباء انہاں کو اپنا محسن ہور مسیحا من دے آسے۔ اندی اُستادی پنج خلوص ہور متانت تہ دیانتداری گٹ گٹ کا پھری دی آسی۔ اندے لیکچر ہور تدریسی فن پنج ہک مقناطیسی کشش آسی۔ ظرافت ہور طنز و مزاح دا پہلو اُندی کلاس دے اندر نمایاں رہندا آسا۔ انہاں ساری ملازمت خوداری نال نبھائی۔ کدے وی کسے افسر یا حاکم دے دُم چھلے نیہ بنے بلکہ ہر افسر اُندی ذات تے فخر ہور رشک کردار ہیا۔ محکمے دے اندر انہاں کو انتہائی پیاری ہور معتبر نظراں نال دکھیا جلد آسا۔ قریشی ہوراں دی اُردو ہور انگریزی بلیک بورڈ سمی اتنی خوبصورت ہور دکش ہوندی کہ دکھے والا دکھدا ہی رہ گیندا۔ اندی بلیک بورڈ سمی کو غور نال دکھ کا باقی اُستاد حرفاں دی ساخت تہ لکھے دا طریقہ سکھدے آسے۔ بحیثیت اُستاد اندا شمار کرناہ دے گجھ ہی مخصوص لوکاں پنج ہوندا آسا جندی اُردو تہ انگریزی Drafting دی نذیر ملنی موجودہ دور پنج ناممکن ہے۔ اج دا دور مشینی دور ہے جد کہ ستر، اسی ہور نوے دی دہائیاں پنج اس سارے علاقے دے اندر صرف ہک ٹائپنگ مشین ایس ڈی ایم کرناہ دے آفس پنج ہوندی آسی جس دے استعمال واسطے ساری تحصیل پنج ہک ادھ کلرک ہی دستیاب ہوندا آسا جد کہ وقت ضرورت ہمیشہ قریشی صاحب ہوراں دا تعاون حاصل کیتا جلد ا۔ اندے مقابلے تیز رفتاری دی ٹائپنگ کوئی نہ کر سکدا آسا۔ کرناہ دے کئی دفتر اں پنج قریشی ہوراں دی حاضری سونے چاندی دے مل ہوندی آسی۔

1976ء بچ کرناہ دے واحد ہائی اسکول کنڈی کو ہائیر سیکنڈری دا درجہ ملیا تہ اُسدی بہت زیادہ دفتری طوالت اسکول واسطے بے جا پہنار بن گئی جس کو سمہنا لنا مشکل ہو گیا۔ اس طوالت کو دور کیتے واسطے قریشی صاحب ہوراں کو 1980ء بچ ٹرانسفر کرکا ہائیر سیکنڈری بچ آندا گیا جتھا انہاں قریب دس سال تک اپنا فرض نبھایا ہور ہائیر سیکنڈری دے کاغذی معاملات کو صحیح پڑوی تے آن چھوڑیا۔ اس اسکول بچ انہاں ہک لیتھو مشین منگوا لی ہور اُس مشین دے ذریعے پہلی وار علاقہ کرناہ بچ ہک چھوٹا موٹا پرنٹنگ پریس قائم ہو گیا۔ قریشی صاحب اُتھوں ٹرانسفر ہوئے تہ اوہ پرنٹنگ پریس وی اپنی موت آپ مر گیا۔ نوے دی دہائی بچ اُس دے ہک سنگی اُستاد خواجہ محمد مقبول صاحب دی کوشش نال برگیڈ تھیں ہر سال ہک لیتھو مشین آندی جلدی ہور خواجہ مقبول صاحب دے کمر جناب قریشی صاحب ہور ناچیز مل کا کرناہ دے سارے اسکولاں دے سوال پرچے تیار کر دے آسیاں۔ اوّل تھیں نویں جماعت تک دے پرچے تیار کرکا اسکولاں بچ دتے جلدے جس نال سالانہ درجناں اُستاداں دا گلی پار کچھ کا پرچے تیار کرال کا آندے دی طوالت ختم ہو گیندی۔ محکمہ تعلیم سال بچ دو وار کرناہ اندر Teacher training دا انعقاد کردا۔ مختلف سبکیاں دے Orientation course ہوندے جدکہ اُستاداں کو ٹرینڈ کیتے واسطے قریشی صاحب تعینات کیتے جلدے۔ ایہہ انتہائی نظم و ضبط ہور سختی نال ٹریننگ دا انعقاد کردے ہور علاقے دے تمام اُستادہ ہک موٹر ٹریننگ تھیں مستفید ہوندے۔

عبدالرشید قریشی زیر کھی ہور باریک بینی دا لاجواب مجسمہ ہن۔ اُن دے مطابق اپنے وجود تھیں کہن کا کائنات دے ہر ذرے دا باریک بینی نال مشاہدہ انسانی بصارت ہور عقل دا اولین تقاضا ہے۔ اندی فنکاری ہور تخلیقی کائنات لامحدود ہے جس دی تفصیل بچ ہک مکمل کتاب لکھی جمل سکدی ہے۔ فی الحال اڈھے راہ بچ گل مکیندیاں میں صرف ایہہ دُعا کرداں کہ ربا.....

سدا بہار دئیں اس بانغے کدے خزاں نہ آوے
ہوون فیض ہزاراں تائیں ہر پُہنگھا پھل کھاوے

عبدالرشید لون (غمگین)

پہاڑی زبان دا پہلا ڈرامہ نگار

تمہید:..... راقم یا سستی کلچرل اکیڈمی دے پہاڑی شعبے دے ایڈیٹر کم کلچرل آفیسر عزیز محمد ایوب میر نعیم ہوراں دا انتہائی شکر گزار تہ ممنون ہاں کہ انہاں سُن میں نا چیز کو دعوت دتی کہ میں عبدالرشید لون ہوراں دی نجی زندگی تہ ادبی سفر دیاں چہلکیاں تھیں پہاڑی عوام کو روشناس کرا لاں۔ ایہہ ماہڑی خوش نصیبی ہے کہ میں اپنے دوست دی زندگی دے ماضی تہ حال کو پھلورکا انہاں دی ادبی خدمات کو باہندے آنادی کوشش کراں۔

تعارف:..... عبدالرشید لون ہوراں دا تعلق تحصیل کرناہ دی سر زمین نال ہے۔ انہاں دے والد داناں عبدالرحیم لون ہے۔ انہاں دی پیدائش 7 ستمبر 1947ء پنج تحصیل کرناہ دے ہکی گراں کھاوڑ پارہ پنج ہوئی۔ پینتیس مدرس آسے تہ سال 2005ء پنج نوکری تھیں سکدوش ہوئے۔ ماہڑے تہ رشید لون دے والدیناں دے آپسی تعلقات دوستانہ آسے۔ لہذا میں بڑے فخر نال آکھ سکد ہاں کہ آساں دواں دی دوستی آساں کو وراثت پنج ملی دی ہے۔ آساں دی دوستی دا آغاز اُس وقت ہو یا جدوں ملک دی تقسیم عمل پنج آئی۔ سال چھ مہینے دے فرق نال آسیں ہکی دواں دے ہم عمر ہاں۔

دورِ انتشار:..... ہر دواں ملکاں دیاں فوجاں مقرر حد بندی (باڈر) دے متصلہ واقع علاقیاں تے اپنا قبضہ تہ کنٹرول حاصل کرنا دی کوشش پنج لگی دیاں آسیاں۔ ہر طرف افراتفری دا ماحول، گولیاں دی بوچھاڑ تہ جہازاں دی گھن گرج آسی۔ انسانی زندگیاں غیر محفوظ تہ بے وقعت

ہوکارہ گئی دیاں آسیاں۔ اَساں اپنیاں اُکھیاں نال تہ کجھ وی دکھیا مگر اَساں دے والدیناں دے بقول سیاستدانان دیاں کرامتاں دی وجہ نال ملک دو پھاڑ ہو یا تہ ہک تُو اں ملک پاکستان وجود بچ آیا۔ ہر دو طرف ہک طوفان بدتمیزی برپا ہو گیا۔ انسان دالہو پانی بن گیا۔ سیاستدانان سُن اپنے نچی مقاصد دے حصول واسطے مذہبی جنون کا فرقہ وارانہ فسادات کو ہوا دے کاکشت و خون تہ قتل و غارت گری دا آغاز کیتا۔

بربادی دے آثار:..... انگریزاں دی طرفوں مقرر کردہ سپس (حد بندی) سُن آنا فنا دکھ دیکھتیاں ادھیاں لوکاں کو پاکستانی تہ ادھیاں کو ہندوستانی بنا چھوڑیا۔ اس حد بندی دے نال نال دوئیاں طرف بسنا والے لوکاں دے کُہر اُجڑ گئے۔ افراتفری دے عالم بچ لوک اپنے حقیقی تہ قریبی رشتہ داراں تھیں بچھڑ گئے تہ زندگی سکون و آرام تھیں محروم ہو گئی۔ پے پڑا نالو، ماء تہ پو نالو، پُہرا پُہرا اُونالو تہ خاندنیوی نالو جدا ہو کا ہکی دوئے نال ملن دی آس کُہن کا اس دُنیا تھیں رخصت ہو گئے۔

اسی افراتفری دے ماحول بچ بارڈر علاقے دے باسیاں کو اپنی جان دے نال نال اپنے عیال دی فکر ستین لگی۔ ہوائی جہازاں دی خوفناک تہ دل چیرنا والی گھن گرج تھیں بچائے واسطے لوک اپنیاں عیالاں کو کُہن کا محفوظ مقامات دی تلاش بچ لگ گئے۔ عبدالرشید لون دے والدین اپنے اس معصوم کو کُہن کا اَساں دے کُہر آئے تہ ماہڑے اہل خانہ سمیت گراں کھاو پارہ دے متصلہ پہاڑ ”کراؤ“ تے وقتی طور پر گھہ کار ہائش اختیار کیتی۔ اس دوران اَساں دی دوستی مَنہہ پونچنا تہ پٹنا تھیں شروع ہو گئی جس بچ شائد ہوائی جہازاں داوی بڑا اہم کردار رہیا دا ہے۔ مہینہ دو مہینے دے بعد حالات پُر امن ہوئے تہ اَساں دیاں ماؤاں سُن اَساں کو اپنیاں اپنیاں بکلیاں بچ باء کا اپنیاں کُہراں دا رُخ کیتا۔ حالات پُر امن تہ ہو گئے مگر فرقہ واریت تہ نفرت داہیں جیہڑا اہدا گیا اُس دے چہکھو سُن کئی کُہراں کو فنا کر چھوڑیا۔ مذہبی جنون تفرقہ داری تہ نفرت انگیزی دی ہوا سُن ہر دو اں مکاں دی فضا کواج تک اتنا آلودہ کر چھوڑیا دا ہے کہ ہکی دوئے نال دوستی دا ہتھ ملائے واسطے کدے تیار نیہہ۔

تعلیم:..... اَساں دوئیاں دی بنیادی تعلیم اپنے آبائی اسکول کھاوڑ پارہ بچ ہوئی۔ مڈل تہ میٹرک دی تعلیم شیر کشمیر ہائی اسکول کنڈی کرناہ تھیں حاصل کیتی۔ فر عبدالرشید لون ہوریں ہکی ایسی پریشانی دا شکار ہو گئے جیہڑی انہاں دی مزید تعلیم دے حصول بچ رکاوٹ بن گئی۔

افتاد:..... سال 1964ء پنج جدوں اسیں دوئی نویں جماعت دے طالب علم آسیاں ،
 انہاں دے والد عبدالرحیم لون دا انتقال ہو گیا۔ اُساں دُواں دے والد ہکی پرائیویٹ فرم پنج
 مُتشیان دے فرائض انجام دیندے آسے۔ اِس سانچے سُن لڑکپن پنج ہی موصوف کونا قابل تملانی
 نقصان تھیں دوچار کر چھوڑیا۔ اپنے والدیناں دی پہلی اولاد ہونے دی وجہ نال اپنے کولوونکے
 پُہراواں تہ پھیناں دی دیکھ رکھ تہ پرورش دی تمام ذمہ داری رشید لون دے موہنڈیاں تے پئے
 گئی۔ اگر چہ انہاں دے دوچارے موجود آسے مگر آکھن کہ ”آپ جوگی نہ تہ گماہنڈ پھلا“ یا فر ”
 گنجی مُنسی کے تہ گندسی کے“ نہ اوہ سرپرستی دے اہل آسے تہ نہ اوہ پرورش کرنا دے اہل آسے۔
 غرض ایہہ کہ عبدالرشید لون سُن اپنے نال اپنیاں نکلیاں پھیناں پُہراواں کو اِس گھمن کھنیر بچوہ
 حفاظت کڈھنا دی جدو جہد تے لک بھہر کہندا۔ ہمت مرداں، مدد خدا۔“

حصول ملازمت :..... عبدالرشید لون ہوراں اپنی محنت لگن تہ غیور ہونا دا مظاہرہ کیتا۔
 سال 1966ء پنج اپنی قابلیت تہ اہلیت دی بنیاد تے دسویں جماعت دا امتحان پاس کیتا۔ الحمد للہ۔
 اگر چہ انہاں کو اعلیٰ تعلیم حاصل کرنا دا شوق آسا مگر کھنیر یلو حالات رکاوٹ بن گئے ہوراوہ دسویں
 جماعت تھیں اگا تعلیم حاصل کرنا دا خواب فی الوقت پورا نہ کر سکے۔ تلاش روزگار واسطے کوئی زیادہ
 سرگرداں وی بیہہ رہنا پیا کیانکہ جس فرم پنج انہاں دے والد نشی آسے اُس فرم پنج اپنے والد دی
 جانی سال کھنڈ کم کیتا تہ اُس دے بعد سال 1967ء پنج سرکاری ملازمت دے تہاب ہو گئی ہوراوہ
 مدرس (ٹیچر) تعینات ہو گئے۔ اُس زمانے پنج میٹرک پاس کرنا کسے بڑے کارنامے تھیں کہنٹ نہ
 آسا۔ ایہہ وی اللہ دا احسان ہو یا جے اوہ مدرس بن گئے۔ اگر اوہ کسے دوئے محکمے پنج پُہرتی
 ہو گیندے تاں پہاڑی قوم انہاں دیاں ادب پاریاں تھیں محروم رہ گیندی تہ انہاں دے ڈرامیاں
 دی کتاب کھنیر دی کہانی اُساں دے ہتھاں پنج نہ ہوندی۔

بجیثیت مدرس :..... عبدالرشید لون بجیثیت مدرس ہک کامیاب عملی اُستاد ثابت ہوئے۔
 رائج الوقت مضامین پنج انہاں کو پہناری دسترس حاصل آسی۔ انہاں کو اپنے علاقے پنج ہک
 مہربان، شفقت والا تہ رحم دل ماہر اُستاد تسلیم کیتا گیندا آسا۔ نظم و ضبط تہ صاف ستھرے موحول
 دے دلدادہ آسے۔ انہاں کو بالخصوص اُردو، انگریزی، فارسی ہور حساب دانی تے پورا عبور حاصل

آسا۔ انہاں دے ظریفانہ طرز سخن سُن انہاں دی شخصیت کو پُرکشش تہ پُر وقار بنا یاد آسا۔ اوہ اہل ترس، غریب پرور، ہور مہربان اُستاد منے گیندے آسے تہ آج وی منے گیندے ہین۔ اپنیاں شاگرداں نال انہاں دا حسن سلوک، برت برتاؤ تہ طریقہ تعلیم سُن انہاں تمام اسکولاں دی کایا پلٹ چھوڑی جتھا جتھا اوہ تعینات رہے۔ طالب علماں نال ہمیشہ پدرانہ شفقت تہ دوستانہ ماحول بچ ہی ہمکلام ہوندے رہے۔ انہاں دے طالب علم جیہڑے آج نہ صرف بڑیاں بڑیاں عہدیاں تھیں سبکدوش ہوئے بلکہ بڑھاپے دی دہلیز پار کر کے آثار قدیمہ دا ہک حصہ بندے چل رہے ہین آج وی انہاں شاگرداں دیاں نظراں بچ اوہی حیا، اوہی شرم تہ اوہی پیار محبت اور احسان مندی دا جذبہ باندے دسداہے۔

سماجی اوصاف: عبدالرشید لون دیاں تحریراں تھیں ہٹ کا اگر نظر ماراں، پرکھاں، تو لاں یا جائزہ کہتاں جیہڑی اخلاقی بلندی، بردباری، اپنا پن، پیار محبت، امن دوستی تہ بیان دا جادو انہاں کو قدرت سُن عطا کدے، کوئی دُوا انسان آساں دے معاشرے بچ اتنی اعلیٰ صفات دا متحمل میہ ہوسکدا۔ ایہہ کدے زندگی بچ ایسی بحث یا سازش دے حصہ دار میہ بنے جس بچ سماج دی بربادی دے آثار نظر ایندے ہوں۔ آکھدے ہوندے ہین کہ ”نیت صاف تہ سب کم راس۔“ انہاں دی نیت دوائے دے بارے ہمیشہ پاک صاف رہتی دی ہے۔ اسی واسطے انہاں کو ہک تہ قدر و منزلت دیاں نظراں نال دکھیا گیندا ہے تہ دُوا انہاں دی غیر موجودگی کو ہر محفل، ہر بیٹھک تہ ہر انجمن بچ شدت نال محسوس کیتا گیندا ہے۔ بیمار دی عیادت، بے کس لاچار دی سُننے دے ہمدرد کرنا، دُواں فریقاں دے باہمی تنازعمیاں کو اپنے طور حل کرنا، امن قائم کرنا۔ دوستانہ ماحول پیدا کرنا تہ تکلفین و تدفین دے موقعیاں تہ نمایاں کردار ادا کرنا ہور قوم واسطے کجھ کر گزرنہ جے اوصاف اللہ تعالیٰ سُن یکجا کر کے انہاں دی چھوٹی بچ باہے دے ہین۔ اسی واسطے اکثر انہاں کو ”سماجی خدمتگار“ دے وصفی نال یاد کیتا جلداہے۔

پہاڑی زبان نال ادبی وابستگی: سال 1969-70ء بچ پہاڑی زبان و قوم دی شناخت تہ ترویج و ترقی واسطے ہک تحریک چلائی گئی جس دے بانی ایڈوکیٹ محمد نور اللہ قریشی آسے۔

ہم جماعت ہونا دے ناطے اسیں سارے زیر تعلیم کالج دے طلباء اس تحریک پنج شامل آسیاں۔ پہاڑی قوم اپنی زبان تہ اپنے حقوق دے حوالے نال اپنی پہچان پُہل گئی دی آسی ریاست جموں و کشمیر پنج دُویاں گما ہندی زبان نال وابستہ لوک اپنی اپنی قوم دی شناخت تہ اپنی زبان دی بقاء واسطے لک، پنہ کا جدوجہد کر رہے آسے۔ اسی مقصد دے تحت کرناہ دے کالج پنج زیر تعلیم طلباء سُن وی بہ اتفاق رائے اپنی قوم اپنی پہاڑی زبان دی بحالی ہور شناخت واسطے اپنیاں کوششاں تیز کر چھوڑیاں۔ کجھاں سُن بُو ہے بُو ہے تہ گراں گراں فرکا پہاڑی لوکاں کو اپنی قوم تہ زبان دی افادیت تہ اہمیت دا احساس دلایا ہور کجھاں سُن پہاڑی زبان دی ثقافت، تہذیب و تمدن تہ ادبی ورثے کو کھنگالنے، سمہنا لنے ہور باندے آنا پنج اپنا اہم کردار نبھایا۔

پہاڑی کلچرل کلب کرناہ لوک گیتاں دامرکز:..... متذکرہ بالا مقصد دے پیش نظر راقم سُن سال 1973ء پنج، بکی ثقافتی تہ ادبی ادارے دی بنیاد رکھی جیہڑا ”پہاڑی کلچرل کلب کرناہ“ دے نال اناج تک فعال ہے تہ آئندہ وی رہسی۔ اس کلب دے سرپرست اُس وقت دے مشہور زمانہ گائیڈ محمد عالم قریشی آسے جیہڑے آساں دے اُستاد وی آسے تہ ادبی تہ ثقافتی سرگرمیاں پنج نمائندہ حیثیت رکھدے آسے۔ انہاں دی قیادت تہ ہدایت کاری پنج تمام روایتی پہاڑی لوک گیتاں کونویں سرے ساز ہور آواز دی آمیزش نال سجا کا پہاڑی لوکاں دے سامنے مختلف اسٹیجاں تہ پیش کیتا۔ ایہہ اوہ لوک گیت آسے جیہڑے یا تہ بالکل ہی ناپید ہو گئے دے آسے تہ فر مختلف موقعیاں، مثلاً شادی بیاہ، ہلہ شیری، لیتریاں، گوڈیاں تہ تہنائیں داہیں پٹے دے موقعے تہ تشغل تہ دل لگی دے طور تے گائے جلدے آسے۔ ایہہ لوک گیت صرف گڑیاں تک محدود ہو گئے دے آسے۔ انہاں گیتاں سُن پہاڑی لوکاں دیاں دلاں دے تار چھٹیر کا ڈونگی نیندر تھیں جگا لیا۔ ایہہ ہک ایسا ترمڑ یا ٹرس آسا جس دے ذریعے پہاڑی لوک ہڑ بڑا کا اُٹھ بیٹھے۔

تاثیر ڈرامہ:..... ڈرامہ سماج دا آئینہ یا شیشہ ہوندا ہے جس پنج ہر شخص اپنا عکس دکھدا ہے۔ ایہہ انسانی زندگی دے الگ الگ منظر تہ حرکات و سکنات کو ہو بہو عوام دے سامنے پیش کرکا چنگے کو چنگا تہ مندے کو مندا آکھنا دا بے باک تہ نڈر کم کردا ہے۔ مختلف سماجی کرداراں دی عملی حرکات دے ذریعے دکھنا تہ سُننا والیاں دے ذہن تہ حقیقت دی چھاپ چھوڑ دا ہے۔ اسی واسطے اسدا اثر جلدی قبول کیتا جلد اے ہور تادیر قائم رہندا ہے۔

ڈرامیوں دا آغاز: پہاڑی کلچرل کلب کرناہ ڈرامیوں دا آغاز 1973ء تھیں کیتا۔ پہلے پہل جیہڑے ڈرامے پیش کیتے گئے اوہ اشتہاری قسم دے آسے۔ اگرچہ اُندا کوئی سرمنہ نہ ہوندا آسافر وی اپنے سماج، ماحول ہور معاشرے دی قدرے عکاسی کردے آسے۔ مگر جس ویلے سرکاراں دی طرفوں انصافیاں ہور سماجی نابرابریاں دی یلغار ہوئی تہ اُس ویلے ضرورت محسوس ہوئی کہ عوام دیاں اکھیاں تہ اعلیٰ سرکاری حکام دے کناں دیاں کھڑکیاں کھولے واسطے مربوط تہ منظم موثر تہ انقلابی ڈرامیوں دی شروعات انتہائی لازم ہے۔ اس تھیں قبل پیش کیتے گینے والے ڈرامے خود ساختہ مکالمیاں تہ مبنی ہوندے آسے جن دی ادائیگی پنج طراں دیاں تکنیکی تہ قانونی رکاوٹاں تہ مشکلاتاں داسا منا کرنا پیا۔ نال ہی ایہہ تنقید دا نشانہ وی بن دے آسے۔ لہذا ہر ڈرامے کو تحریری شکل پنج آنداجلے اُس دے بعد اُس کو تحت قواعد و ضوابط عوام دے سامنے پیش کیتا جُلے تاں جے کسی ممکنہ قانونی زد تھیں پچیا جُل سکے۔

پہلا تحریری ڈرامہ: ”پہاڑی کلچرل کلب کرناہ“ دے ادبی حلقے سُن ڈرامے دی سکریپٹ لکھے واسطے عبدالرشید لون ہوراں دا انتخاب کیتا تہ اُنہاں سُن 1970ء دی دہائی دے اوائل پنج ہک پہاڑی ڈرامہ ”کریمہ“ عنوان دے تحت لکھیا جیہڑا پہاڑی سماج نال برتی جان آلیاں بے انصافیاں تہ محرومیاں دی مکمل عکاسی کردا آسا۔ بلاشبہ عبدالرشید لون ہوراں دا تحریر کردہ ایہہ پہلا پہاڑی ڈرامہ آسا جس کو تحصیل کرناہ دے کثیر آبادی والے سولہاں گراں پنج واری واری پیش کیتا۔ اس ڈرامے پنج پہاڑی لوکاں دے استحصال تہ بنیادی حقوق دی مکمل داستان پوشیدہ ہے۔

پہاڑی کلچرل اینڈ ویلفیئر فورم دے اہتمام نال سرینگر دے مشہور ٹیگور ہال پنج وی ایہہ ڈرامہ کئی واری پیش کیتا گیا جتھا جموں و کشمیر دے تمام پہاڑی زبان بولنا والیاں دے چیدہ نمائندہ تہ شخصیات سُن ڈرامہ کریمہ دے مناظر دکھ کا اس گل دا اعتراف کیتا کہ واقعی پہاڑی قوم تہ پہاڑی زبان نال برتی جان والی غفلت، لغزش، لاپرواہی تہ بے اعتنائی کسی صورت وی قابل قبول نیہہ۔

اس ڈرامے سُن پہاڑی لوکاں دے ذہن پنج ہک انقلابی کیفیت برپا کر چھوڑی۔ اس ڈرامے سُن پہاڑی زبان دی بقاء قومی شناخت تہ پہاڑی زبان دے ثقافتی ورثے کو بانڈے آن کا سمہنا پنج اولین ہور موثر کردار ادا کیتا۔

ڈرامے دی زبان: ”پہاڑی کلچرل کلب کرناہ“ سُن ڈرامہ نویس دے انتخاب بچ کوئی غلطی میہہ کیتی۔ ہکی ایسی شخصیت کو ایہہ فریضہ دتا گیا جیہڑا پہاڑی زبان بولن تہہ کھن بچ اپنا ثانی میہہ رکھدا۔ عبدالرشید لون پہاڑی سماج دی اوہ اہم اکائی ہے جیہڑی ہر سماج دی تعمیر واسطے ہمیشہ مصروف تہہ مشغول رہندی ہے۔ عبدالرشید لون سُن ڈرامے دے مکالمیاں دی زبان بچ بچھد یعنی ٹھیٹھ پہاڑی زبان دا استعمال کیتا دا ہے۔ انہاں دے ذہن بچ پہاڑی زبان دے خالص ٹھیٹھ لفظاں، استعارات، محاورات تہہ اکھاناں (ضرب الامثال) دا ہک خزانہ محفوظ ہے جنہاں کو ایہہ نہ صرف اپنیاں تحریریاں دی زینت بناندے ہین بلکہ روزمرہ دی گفتگو وی انہاں ہی الفاظاں تہہ اصطلاحاتاں بچ کرنا دے عادی ہین۔ نہایت ہی پیاری مٹھی تہہ لڈبڈ زبان دا استعمال کرک اپنیاں تحریریاں کو پُرکشش بناندے ہین۔

ڈرامیاں دا مرکزی خیال: پہاڑی قوم دی اصلاح تہہ پہاڑی لوکاں دی پسماندگی، مسائل تہہ مشکلات انہاں دے ڈرامیاں دا مرکزی خیال ہے۔ وقت دیاں حکومتاں دے ذریعے پہاڑی طبقے نال برتی جان والیاں لاپرواہیاں، غفلتاں بے اعتنائیاں تہہ استحصال تھیں لوکاں کو باہر کڈھے واسطے پہاڑی ڈرامیاں کو ہی ذریعہ ابلاغ بنایا۔ جس دے خاطر خواہ نتائج برآمد ہوندے رہے۔ انہاں دے ڈرامے پہاڑی لوکاں دی زبان بن گئے۔ اپنے پہاڑی معاشرے دے اندر دیاں متحرک سچائیاں کو بے باک انداز بچ باندے آن کا ایسے موثر طریقے نال عوام دے سامنے رکھیا کہ ہر شخص کو اس دے شیشے بچ اپنا آپ نظر ایندا ہے۔ عبدالرشید لون دے ڈرامیاں بچ آساں کو اوہ سب گچھ ملدا ہے جو اسیں اپنیاں کئراں، اپنے معاشرے تہہ ماحول بچ کر دے آیاں یا دکھدے آیاں۔

ڈرامے دا مثبت پہلو: عبدالرشید لون ہوراں دے ڈرامے ”کریمیا“ کو اس واسطے فوقیت ہوراہمیت حاصل ہوئی کہ اسدا تعلق ہکی ایسے موضوع نال ہے جس سُن پہاڑی قوم دے جذبات کو براہیختہ کرک تمام پہاڑی قوم بچ ہک انقلاب برپا کیتا۔ پہاڑی قوم کو تعلیمی، اقتصادی، معاشی، سیاسی تہہ سماجی اقدار تہہ حقوق دی محرومی دا احساس دیا لیا۔ وقت دیاں سرکاراں دی بے اعتنائی، عدم توجہی، بے رخی تہہ فرقہ ورا نہ سوچاں تہہ ایرادیاں تھیں آگاہ کیتا۔ معقول ہور مناسب لیڈرشپ یا قیادت دا ہر توجہ دین دی ضرورت کو اجاگر کیتا۔

اپنے نکلے ڈرامے یا بڑے ڈرامیاں دے ذریعے لوکاں کو جگائے بچ کوئی کسرباقی نیہہ
 چھوڑی۔ لوکاں بچ اپنا پن پیدا کیتا۔ پہاڑی لوک آپسی اتحاد تہ اتفاق دی رسی بچ جکڑے گئے۔
 پہاڑی قوم دے سلب شدہ حقوق دی بحالی دیاں آوازاں سرکار دے ایواناں نال ٹکریں لکیاں جس
 دے نتیجے بچ آج پہاڑی طبقے دیاں لوکاں کو درج فہرست قبائل دے زمرے بچ آندا گیا جس دی
 بنیاد ’پہاڑی کلچرل کلب کرناہ‘ دیاں قلمکاراں، فنکاراں تہ اداکاراں سن 1972ء بچ رکھی آسی۔
 پہاڑی ادب بچ ڈرامے دی شمولیت :..... پہاڑی زبان بچ تحریریاں داکم اُس ویلے
 شروع ہو یا جدوں ریاستی کلچرل اکیڈمی بچ 1978ء بچ پہاڑی شعبے دا قیام عمل بچ آیا۔ پہاڑی
 زبان دے شوقین لکھاریاں سن مقالہ جات، افسانہ نگاری، کہانی کاری تہ شاعری دے میدان بچ
 بڑاناں مکمایا۔ درجناں دے حساب تے مقالہ جات، افسانوی تہ شعری مجموعے شائع ہوکا پہاڑی
 ادبی بندھار دا حصہ بنے۔ مگر پہاڑی ادبی دنیا بچ پہاڑی ڈرامے دی تخلیق دی طرف کوئی وی
 پہاڑی لکھاری مائل نیہہ ہو یا۔ مگر اللہ پہنلا کرے عبدالرشید لون ہوراں داکہ انہاں سن پہاڑی
 زبان دے ادبی ذخیرے بچ اس صنف دا اضافہ کرکا اس خلاء کو پورا کیتا۔

عبدالرشید لون دے ڈرامیاں دا مجموعہ سال 2015ء بچ پہاڑی ایڈوانزری بورڈ، دی مالی
 معاونت نال شائع ہو یا جس بچ نکلے بڑے اگے ڈرامے شامل ہین ہور آج ایہہ قارئین دے ہتھ
 بچ ’کہانی کئہر کئہر دی‘ دے عنوان نال موجود ہے۔ اپنے قلم کورواں دواں رکھدیاں ہونیاں کئی
 مزید ڈرامے تخلیق کیتے دے ہین۔ انشاء اللہ بہت جلدی انہاں ڈرامیاں دا ڈاڈا مجموعہ اشاعت
 دے مرحلے تھیں گذرکا قارئین دے ہتھ بچ ہوسی۔

پہاڑی شعبے دی معاونت :..... ریاستی کلچرل اکیڈمی دے پہاڑی شعبے دے چیف ایڈیٹر
 مرزا فاروق انوار، ایڈیٹر، کم کلچرل آفیسر میر محمد ایوب نعیم ہور عزیزم عبدالواحد منہاس تہ انہاں
 دے دوئے معاونین جیہڑے پہاڑی ادبی تہ ثقافتی فروغ دے کم تے مامور ہین، انہاں دیاں
 کوششاں تہ تہیڑ رات ادبی مسودیاں دی اصلاح تہ کٹ چھانٹ بچ ورق گردانی دی مشقت

نال پہاڑی ادبی ذخیرے بچ آئے دن خاطر خواہ اضافہ دکھنا بچ آرہیا ہے جس واسطے اوہ قابل صد ستائش وی ہیں تہ مبارکباد دے مستحق وی۔ ایہی اوہ پہاڑی ادب تہ ثقافت دے راکھے ہیں جہاں دیاں کاوشاں نال مختلف ادبیاں دیاں تحریراں محفوظ ہیں۔ ایہی اوہ ٹیم ہے جیہڑی قلمکاراں دیاں تحریراں دی نوک پلک سنوار کا قابل دید، قابل مطالعہ تہ قابل اشاعت بنا کا قارئین کرام تک پہنچینا دا کم کردی ہے۔ کسے وی قلمکار دی شہرت و عزت دا سہرا اسی مخلص ہور محنتی ٹیم دے سر گیندا ہے۔ لکھاری حضرات دیاں اشاعتی منزل تک پہنچنا والیاں تحریراں اسی پہنٹھی جچو کنڈن بن کا نکلدیاں ہیں تائیں اوہ قارئین دی دلچسپی حاصل کرنا بچ کامیاب ہوندیاں ہیں۔

متفرقات:..... عبدالرشید لون صرف ہک ڈرامہ نگار ہی نیہہ بلکہ افسانہ نگار تہ مقالہ نگار تہ ہک اعلیٰ پائے دے شاعر وی ہیں۔ جتھا تک انہاں دی افسانہ نگاری دا تعلق ہے انہاں اکا دکا افسانے لکھ کا اپنے قلم دا رخ شاعری تہ ڈرامے نگاری والے پاسے موڑ کھندا۔ جتھا تک انہاں دی شاعری دا تعلق ہے تہ میں انہاں کو پہاڑی زبان دے انہاں ابتدائی شاعراں دی صف بچ شمار کردا ہاں جہاں سُن پہاڑی شعبے دے پلیٹ فارم تھیں شاعری دا آغاز کیتا۔

پہاڑی زبان بچ ریڈیو نشریات:..... قوم و زبان دی شناخت و بقا واسطے جیہڑی پہاڑی زبان دے خیر خواہاں سُن تحریک 70-1969ء بچ چلائی اُس بچ گجھ ایسے افراد شامل ہوئے جہاں سُن اپنے فن تحریر تہ فن ثقافت بچ نمایاں کردار ادا کرکا اپنے ناں تاریخ رقم کر چھوڑی جیہڑی ہزاراں سالاں تک یاد کیتے گیسی۔ مثلاً سال 1979ء بچ 2 اکتوبر کو گاندھی جینتی والے دن آل انڈیا ریڈیو سرینگر تھیں پہاڑی زبان بچ نشریات دا آغاز ہو یا۔ ایہہ ہک تاریخی لمحہ آسا۔ اُس وقت دے اسٹیشن ڈائریکٹر جناب کے کے نیہ ہوراں دی فرمائش تے گاندھی جینتی دی مناسبت نال عبدالرشید لون ہوراں ہک چار بیتے دی طرز دا گیت لکھیا جس دے بول آسے۔

باپو سدھا سادھا
اہل ترس سی اوہ زیادہ

انگریز بڑا قصائی

انہاں مارکا کڈھیا ڈاکو کو

ذری یاد کرو باپو کو

راقم کو اس دی دُھن بنینا بچ کوئی مشکل نیہہ آئی۔ لہذا پہاڑی پروگرام دی نشریات دا آغاز
عبدالرشید لون دی شاعری دے تہ ماہری آواز بیک وقت ریڈیائی لہراں تہ سوار ہوکا پوری دُنیا تے
سُنے گئی۔ ایہہ تاریخ نہ مٹ سکدی ہے نہ نویں بن سکدی ہے۔ شاعری دے ایہہ بول ناچیز دی
آواز بچ ریڈیو سٹیشن دی لائبریری بچ محفوظ ہن تہ ہر گاندھی جینتی تے نشر کیتے گیندے ہن۔ صاف
ظاہر ہے کہ عبدالرشید لون اُس وقت شاعری دے میدان بچ چھال مار گیا دا آسا۔

شعری اصناف تہ نمونہ کلام:..... رشید لون صاحب ہوراں تقریباً تمام شعری اصناف تے
طبع آزمائی کیتی دی ہے۔ مثلاً غزلاں، نظماں، گیتاں، قصیدے، قطعات تہ رباعیاں وغیرہ انہاں
دیاں کاوشاں نال اِنج تک مختلف شیرازیاں بچ چھپ کا قارئین تک پُچیاں۔ انہاں سُن شعری
دُنیا بچ اپنا تخلص غمگین رکھیا حالانکہ موصوف کسے وی طراں غمگین نیہہ لگدے بلکہ اپنی نجی عملی زندگی
بچ انہاں دے جینے دا انداز انتہائی ظریفانہ ہے۔ طنز و مزاح جیہڑا انہاں دے طرز سخن تھیں ظاہر
ہوند ہے اوہ انہاں دی خوشحال طبیعت دی عکاسی کردا ہے۔ عام رن مرید اشخاص دی کُہریلو
صورت حال کو اپنی ظریفانہ شاعری نال اس طراں بیان کردے ہن۔ انہاں شعراں کو اسیں کسے
خاوند دے ہاڑے ہا کے وی آکھ سکدے ہاں۔

ربا جوڑ تڈھ کیسا جوڑیا

راتیں چرکا گچھ کا بہہ گیاں

اُس دندا کہن کا لوڑیا

شیشہ پتھر دے نال چھوڑیا

ڈردا کھٹا تلا میں سے گیاں

ربا جوڑ تڈھ کیسا جوڑیا

لون صاحب ہوریں خانگی تہ سماجی زندگی دی ہو بہو عکاسی کرن بچ خوب ماہر ہن۔ فیشن
زدہ نوجواناں سُن سماج و معاشرے کو تہرتی نال ملا چھوڑیا دا ہے۔ اپنی پہاڑی شاعری بچ
نوجواناں کو تنقید دا نشانہ بنا کے راہ راست تے آندے دی کوشش اپنے شعراں بچ اس طراں

کردے ہیں ۔
 کدواں نالو شکل بنائی
 رتاں والا بھیس وے
 فیشن فیشن ہر جائی مچیا
 کیتا مفلس دیس وے
 انہاں سُن اپنی شاعری کو معاشرے دی اصلاح تہ سدھار واسطے مختص کیتا داہے۔ انہاں
 دے کلام پنج حمدیہ تہ نعتیہ شاعری دا ہک بڑا ذخیرہ موجود ہے۔ انہاں دی چونویں شاعری غزلاں تہ
 قوالیاں دے روپ پنج ریڈیو تہ ٹیلی ویژن تھیں اُچے پائے دے گائیکاں دی آواز پنج براڈ
 کاسٹ تہ ٹیلی کاسٹ ہوئی دی ہے۔

اوہ اپنے اشعار دی سادگی تہ مٹھاس واسطے مشہور رہن۔ انہاں کدے وی پہاڑی شاعری
 ترتیب دیندیاں ویلے کسے دوئی زبان دے الفاظ کو مستعار نیہہ کہند۔ مختلف گائیکاں دی آواز
 پنج ریڈیو تھیں نشر ہونے والیاں غزلاں تہ گیتاں کو سامعین مچ پسند کردے ہن۔ انہاں سُن پہاڑی
 زبان دے علاوہ گوجری، پنجابی تہ اُردو پنج وی اپنی شاعری دی چھاپ چھوٹی دی ہے۔ انہاں اپنی
 پہاڑی شاعری پنج روایتی محاوراتی زبان دا استعمال کرکے شاعری لطافت تہ کشش دی صفات نال
 ہمکنار کیتا داہے۔ اللہ کرے ایہہ اپنی روایت کو قائم رکھن تہ بہترین طرز سخن نال اپنی شاعری تہ
 نثر نگاری کو رونق بخشن۔ عنقریب ہی انہاں دا شاعری مجموعہ وی شائع ہوگا انشاء اللہ قارئین کرام
 دے ہتھاں پنج پچ گئیسی۔

کردار نگاری تہ فن تحریر:..... پہاڑی زبان وثقافت کو بچائے واسطے، اس ورثے دی سام
 سمہنال دایٹراچا کا پہاڑی کلچرل کلب کرناہ، دے ادیبان، فنکاراں تہ گائیکاراں سُن سال 1973ء
 تھیں اس وقت تک ثقافتی تہ ادبی پروگراماں دا ہک نہ منگنا والا سلسلہ جاری رکھیا داہے۔ اس دوران
 مشاہدہ کیتا کہ چاہے سماج پہاڑی زبان بولنے والے لوکاں تے مشتمل ہوے یا غیر پہاڑی
 لوکاں تے، ہر دور پنج تبدیلیاں تہ نویں نویں مسائل دا شکار ہوندا رہندا ہے۔ ہر دور پنج تمام تر بگاڑ
 دی تہمت تہ الزام نوجوان نسل دے سر گیندا ہے۔ ایہہ کوئی نویں گل نیہہ۔ اوہ تمام لوک جیہڑے
 جوانی دی دہلیز پار کرکے بڑھاپے پنج قدم رکھدے آئے انہاں کو ہمیشہ اپنا دور سنہری نظر ایندا ہے تہ
 معاشرے دے بگاڑ دی سبب تھیں بڑی وجہ نوجوان نسل کو قرار دیندے سن۔ ایہہ پُہل گیندے

ہیں کہ کدے اوہ نوجوان نسل نال تعلق رکھدے آسے تہ انہاں سُن معاشرے دے سُدھار یا فلاح و بہبود واسطے کبہڑے تیرے مار دے ہین۔ اگر صحیح معنی بچ اپنا محاسبہ کیتا جُلے یا اپنی کارکردگی دا جائزہ کھندا جُلے تاں بہت کھٹ لوک ایسے نظر تھیں گذر دے ہین جہاں سُن اپنے سماج دی بہتری واسطے کوئی چنگا اجتماعی مفاد دا کم کیتا داہوسی۔ ہاں بے راہ روی دا جتھا تک تعلق ہے اوہ اج دے دور دا بک المیہ ہے جس دی بنیادی وجہ اخلاقی تعلیم دا فقدان ہے۔ عبدالرشید لون ہوراں اپنی پہاڑی ڈرامیاں دی کتاب ”کہانی کُہر کُہر دی“ بچ بیشتر ڈرامیاں دے موضوع سخن بچ معاشرے دی خرابی دی وجوہات تہ معاشرے دی تعمیر دا ذکر کیتا دا ہے۔ ہر دو طراں دے کردار تخلیق کرکا نہ صرف مکالمہ آرائی تک محدود رکھیا بلکہ عملاً مختلف سٹیجاں تے پیش کرکا دا تحسین حاصل کیتی دی ہے۔

جرگے داری: جتھا اوہ بک بہترین ڈرامہ نگار ہین اُتھی اوہ بک بہترین ایکٹروی ہین۔ انہاں سُن پہاڑی لوکاں دے قدیم روایتی جرگے داری دے نظام کو اپنے ڈرامیاں بچ ہمیشہ فوقیت دتی دی ہے۔ ڈرامیاں تھیں ہٹ کاوی انہاں دی نجی زندگی کبی جرگے داری حیثیت بچ گذری تہ گذر رہی ہے۔ علاقے دے اندر نہ صرف اپنے آبائی گراں بلکہ دوئے گراواں بچ وی بحیثیت جرگے دار انہاں دی موجودگی کو انتہائی ضروری سمجھیا گیندا ہے۔ اپنے آہندگما ہنڈ تہ گراں دے لوکاں دے کُہر وگی تنازے، زمینی تقسیم دے مسائل تہ نکلے نکلے گہول لڑائیاں تہ چھگڑیاں کو جرگے دے ذریعے حل کرنا بچ انہاں کو انتہائی مہارت حاصل ہے۔ ”جرگہ“ بک ایسا نظام انصاف ہے جس بچ محلے، گراں یا علاقے دے چونویں، تجربہ کار، اہل عقل و دانش تہ انصاف پسند معززین مل بہہ کا مشکل تھیں مشکل سماجی، کُہر وگی تہ سیاسی مسائل داخل باہمی گفت و شنید، افہام و تفہیم تہ فریقین دی باہمی رضامندی نال کدھ کا عام لوکاں دے درمیان امن و امان دی فضاء قائم کر دا ہے۔

عبدالرشید لون ہوراں دی جرگے داری کافی مشہور ہے۔ اکثر اوہ لوک جیہڑے کسے دے بہکاوے بچ آکا اپنے کُہر یلو مقدمات و معاملات کو پولیس یا دوئے قانونی اداریاں دے سپرد کر دے ہین انہاں کو وقت دے زیاں، بلاوجہ دے اخراجات تہ مہینے تہ سالان دی طوالت دا جس وقت احساس ہوندا ہے تہ اوہ رشید لون ہوراں دا سہارا کھنتا واسطے فرمڑ کا انہاں کول اپنا رونا

روندے ہیں۔ اکثر میں دکھیا کہ پولیس ہو ردوئے قانونی اداریاں کو وی کئی مسائل تہ تنازعات دے حل واسطے عبدالرشید لون ہوراں دی خدمات حاصل کرنا دی ضرورت پیندی ہے۔ انہاں دی قوت فیصلہ قابل تعریف ہے۔ اپنی اسی بہترین کارکردگی دے لحاظ نال جتھا ہکی پاسے انہاں کو سماج بچ ہک شہرت یافتہ سماجی کارکن دی حیثیت حاصل ہے۔ اُتھا دوئے پاسے انہاں دے کیپتے دے فیصلیاں دی مکمل نگرانی کردے رہندے ہیں تاکہ دوبارہ کوئی رُکاوٹ یا چھگڑا پیدا نہ ہوئے۔ احساس ذمہ داری:..... پہاڑی زبان وادب دے حوالے نال عمر اواں بچ بہت سارے اوہ ساتھیں جہاں دے تعاون تہ مشوریاں نال قدم قدم اگانکلدے آسیاں اوہ جان نثار تہ پہاڑی زبان وادب دے تھم ہک ہک کر کے دُنیا تھیں رخصت ہو گئے۔ جہاں بچ سیف عالی خان سیفی، محمد عالم قریشی، نور احمد قریشی، محمد مقبول خان، لقمان راہی، غلام ربانی اعوان خواجہ عرفان عارف تہ دوئے کئی مہربان تہ قدر دان شامل آسے۔ انہاں سُن پہاڑی زبان وادب دے فروغ دے حوالے نال نہ تہ خود کدے آرام کیتا نہ تہ آساں کو آرام کرن دتا۔ اجکل عبدالرشید لون ہوریں اس ذمہ داری کو نبھیندے ہوئیاں ”مدہانی دا چھڑ“ بن کارہ گئے دے ہیں۔

پچھلے ترے چار سال دے عرصے بچ انہاں دی ادبی کارکردگی لامثال رہی دی ہے۔ فوج دے تعاون نال پہاڑی کلچرل کلب کرنا، واسطے مختص عمارت دی تجدید و مرمت کرا کے اس بچ گُریاں نصب کرائیاں۔ فوج دی ہی معاونت نال ہک پہاڑی کمیونٹی مرکز کنڈی دے مقام تے قائم کیتا۔ ایہہ ہک ایسا کارنامہ ہے جس دے بارے بچ نہ تہ کرنا ہی عوام تہ نہ ہی کسے منتخب یا غیر منتخب نمائندے آج تک سوچیا دا آسا۔ ادبی محفلاں دا انعقاد موسیقی تہ ڈرامیاں دی پیشکش واسطے تمام ادیبیاں، فنکاراں تہ شعراء حضرات کو وقتاً فوقتاً مدعو کرنا انہاں دی صفت خاص ہے۔ غرض ایہہ کہ کرناہ خطے دے اندر پہاڑی زبان وادب دے حوالے نال اگر کوئی شخص فعال ہو سرگرم ہے اوہ عبدالرشید لون غمگین ہے جس سُن کدے وی کسی وی مشکل ترین مرحلے بچ اپنا دل میہہ چہاڑیا ہوور ہمیشہ ہمت واستقلال تہ صبر و سکون نال اپنی ماء بولی دی بے لوث خدمت بچ مصروف ہے۔

خوش دیوینی: ہک ادبی ادارہ

خوش دیوینی المعروف کے ڈی مینی خطہ پیر پنجال دی زرنیز تہرتی دا ہک ایہجا مایہ ناز سپوت ہے جس سن ناصر ف اپنے خطے بلکہ پورے جموں کشمیر دے ادبی سرمائے بچ باہدا کیتا ہے۔ ہک سابق KAS آفیسر، معروف مصنف، مورخ ہور صحافی کے ڈی مینی ہوراں سن اپنے علاقے دے شاندار ثقافتی ورثے ہور تاریخ دے تحفظ واسطے اپنی زندگی وقف کیتی ہے۔ ماں بولی پہاڑی سمیت کئی زبانان بچ اندی وسیع ادبی شراکت، ٹیلی ویژن ہور ریڈیو بچ نمایاں کم ہور ماء بولی سمیت دیگر زبانوں دے فروغ واسطے غیر متزلزل وابستگی سن انہاں کو ہمہ جہت شخصیت داما لک بنایا ہے۔ اسطراں تہ اوہ ہک ادیب، شاعر، فکشن نگار، محقق، تاریخ دان تہ صحافی دے طور تے سیانے گیندے ہیں مگر اصل بچ خوشدیو، واقعی ہک خوش دیو ہے۔ ایہہ ایہجا ادبی دیو ہے جیہڑا ہمیش خوش رہندا ہے جس دے کرشمات تھیں پورا جموں کشمیر مستفید ہور ہیا ہے۔ اوہ دیو جس کو اپنی ماء بولی نال تہ محبت ہے ہی مگر نال ہی اوہ اپنی ماسیاں کو بھی اتنی ہی عزت دیندا ہے۔ جتھے ماضی دے صفیاں تھیں دُور چھٹ کے اس کو نویں نسل واسطے محفوظ کردا ہے اُتھے ہی ما بولی تہ ہانی بولیاں دی زلفاں بھی سنوارے کو لگیا دا ہے جن دی خوبصورتی کدے کتاباں دی شکل بچ اگے ایندی ہے تہ کدے ہوائی ترنگاں دے ذریعے کناں پیندیاں ہین، کدے بہ نفس و نفیس اکھیاں اگے دسدیاں ہین تہ کدے شعلہ بیانی نال اسی دی زبانی سُننے کو ملدیاں ہین۔ ایہہ ہمہ جہت شخصیت داما لک ادبی دیو خوش دیوینی ہی ہے جس کو ادبی دنیا کے ڈی مینی دے ناں نال سیاندا ہے۔

خوش دیوینی دی پیدائش خطہ پیر پنجال دے گنڈی گراں (حال سورنکوٹ، فضل آباد) بچ ہک ایہجے ویلے بچ ہوئی جد ملک خاص کر جموں کشمیر ہک بڑے امتحان تھیں گزر رہیا آسا۔ ایہہ

سال آسا ۱۹۴۷ء دا۔ تقسیم ہند دے بعد دے سال خوش دیو دے بچپن دے سال آسے۔ ایہہ جنک اپنے سبے کھبے دے بدلاؤ کو نیڑیوں محسوس کر رہیا آسا ہوراج آسئی نو جوان بڑا ہو کے اس تہرتی دے اُجڑنے ہور فریوں طراں بسنے دا گواہ بنیا ہے۔

کے ڈی مینی ہوراں سن ابتدائی تعلیم گراں دے پرائمری اسکول تھیں حاصل کیتی۔ گورنمنٹ ہائی اسکول سموٹ، سرکلوٹ تھیں میٹرک پاس کیتا ہور گورنمنٹ کالج پونچھ بیچ اعلیٰ تعلیم واسطے داخل ہو گئے۔ کالج دے دوران ہی کے ڈی مینی دی ادبی صلاحیتاں باندے ہون لکیاں۔ اس ویلے پونچھ بیچ منعقد ہونے والی ادبی سرگرمیاں بیچ شامل ہونا شروع ہو یا۔ سورکلوٹ دی ہی ہک ماہیہ ناز شخصیت معروف ادیب تہ شاعر حسام دین بیتاب ہوراں دی انجمن انجمن ترقی اردو ادب، بیچ باقاعدگی نال شامل ہوئے جس سن کے ڈی مینی کو اردو ادب دا ہر ماہل کیتا۔

ہرگز دے ویلے کے ڈی مینی دے اندر دا قد کار اُبھرن لگا۔ اندی تحریراں بیچ نکھارا اپنا شروع ہو گیا ہور کے ڈی مینی ادبی حلقیاں بیچ مشہور ہون لگا۔ معروف ادیب نازنوشا اپنے ہکی مقالے بیچ لکھدے ہین کہ کالج دے دوران ہی کے ڈی مینی دی ادبی صلاحیتاں پروان چڑھیاں:

”کالج نے خوش دیو مینی کی زندگی میں ادبی نکھار پیدا کیا، اسوقت کے

کالج کے پرنسپل جناب پی این پشپ نے خوشدیو کے اندر کے ادبی ذوق و شوق

اور صلاحیتوں کو دیکھتے ہوئے انہیں کہانیاں اور تحقیقی مقالے لکھنے کی طرف مائل کیا۔“

کے ڈی مینی دا ادب داہر رجحان ہور اندی تحریراں بیچ چنگلی دکھ کے انہاں کو کالج دی میگزین ’آئینہ دا ایڈیٹر منتخب کیتے گیا۔ ایہہ منصب انہاں سن خوش اسلوبی نال انجام دتا۔ اسی دوران کے ڈی مینی سن کئی مقالے ہور افسانے تحریر کیتے ہور مقامی تہ بیرونی جریدیاں تکرر رسائی حاصل کر کہدی۔ 1968ء بیچ کالج تھیں فارغ ہوئے دے بعد جموں یونیورسٹی بیچ داخلہ کیتا تہ 1970ء بیچ ریاضی بیچ ایم ایس سی دی ڈگری مکمل کیتی ہور گولڈ میڈل بھی حاصل کیتا۔ اسٹنٹ ڈائریکٹر پلانگ دے عہدے تھیں سرکاری ملامت دا آغاز کردیاں ہوئیاں اپنی ذہانت، مہارت تہ جاں فشانی نال کئی اعلیٰ عہدیاں تے فائز رہے۔ ادبی شوق نال نال اپنی پیشہ ورانہ صلاحیتاں ہور کم

کو عبادت سمجھنا کے ڈی مینی دا خاصا آسا۔ ان دی اسی جاں فشانی کو دکھ کے حکومت سن سال 2000ء بچ انہاں کو KAS بچ انڈیکشن واسطے چنیا، فرکہہ آسا جموں کشمیر تہ لداخ بچ کئی اہم عہدیاں تے اپنے فرائض انجام دیندیاں ہویاں کے ڈی مینی ایڈیشنل سیکریٹری دے عہدے تھیں سبکدوش ہوئے۔

دوران ملازمت انہاں دا مختلف جائیاں تے تعیناتی دے دوران بھی ادبی سلسلہ جاری رہیا۔ ادب نال اتنی محبت آسی جے اس کو پونچھ ہور را جوری دے دور افتادہ علاقیاں بچ عام کرے واسطے ہک انجمن دا بھی قیام عمل بچ آندا۔ سال 1978ء بچ قائم کیے گیا ایہہ کرشن چندر کلب، اج بھی اپنی ادبی سرگرمیاں جاری رکھے ہوئے ہے۔ غور طلب ہے کہ پونچھ دی مشہور زمانہ ”کرشن چندر پارک“ جس دے بارے بچ آکھے جلد ہے کہ اتھے کرشن چندر سن بہہ کے کئی خوبصورت کہانیاں تحریر کیتیاں ہین، بچ سال 1991ء بچ کے ڈی مینی ہوراں سن کرشن چندر دی زندگی ہور فن“ تے ہک گل ہند ادبی محفل دا انعقاد کیتا جس بچ ملک پھر دی نامی گرامی شخصیات سن شرکت کیتی۔ اس دوران اس پارک بچ ”کرشن چندر“ دا مجسمہ نصب کر کے کرشن چندر دی پونچھ نال دستگی کو پختہ کر چھوڑیا۔ اتنا ہی نہ بلکہ اسی جائی جتھے آنجہانی کرشن چندر دی استیاں فن آسیاں اُتھے ہک یادگار بھی قائم کیتی جس سن پونچھ دی تاریخی اہمیت کو دنیا گے آندے بچ اہم کردار ادا کیتا۔

سال 1979ء بچ کے ڈی مینی دا پہلا افسانوی مجموعہ ”چادر“ شائع ہویا، جس بچ آندے علامتی افسانے آسے۔ ”چادر“ دے منظر عام تے ایندیاں ہی کے ڈی مینی افسانہ نگاراں دی صف بچ شامل ہو گئے۔ اسی دوران کے ڈی مینی دی ریڈیو ہور دور درشن ٹکر رسائی ہوئی تہ بحیثیت براڈ کاسٹر بھی اندے سفر دی شروعات ہوئی۔

1980ء بچ انہاں سن پونچھ تے تاریخی ہور تحقیقی مقالے پونچھ دے عنوان نال کتابی صورت بچ شائع کیے جس سن کے ڈی مینی کو افسانہ نگاراں دی صف نال ناں محققاں دی صف بچ بھی شامل کر کہدا۔ اسطراں اُردو حلقے بچ ایہہ بانکا نو جوان خوش دیو ہک شاعر، فلشن نگار ہور مورخ دے طور تے ادبی اُفق تے لشکن لگا۔ ادھر کے ڈی مینی دے اندر دا قلم کار کڑیے پھر رہیا آسا تہ ادھر کشمیر وادی دے کرناہ بچ پہاڑی تحریک دی چنگاری پہنکھ رہی آسی تہ فراہمہ کس طراں ممکن آسا

کہ اس چنگاری دے شعلے تھیں کے ڈی مینی جیا ذہین؛ ذہین بچ سکدا۔ آل جموں و کشمیر پہاڑی کلچرل اینڈ ویلفیئر فورم دے بانی صدر نور اللہ قریشی جد پہاڑی جیالیاں دی ٹھونڈی بچ پونچھ بچے تہ پہاڑی قوم کو کے ڈی مینی دی صورت بچ بک ہونہار سپوت میسر ہو یا۔ فخر دی گل ہے کہ اُس ہر اول دستے دا ایہہ مایہ ناز سالار کے ڈی مینی ارج بھی اسی جذبے تہ جوش نال اپنی قوم ہور زبان دی ترویج بچ جلیا دا ہے۔ چنانچہ کے ڈی مینی اپنے مقالے ”پہلی ملائی: نور اللہ قریشی سنگ“ بچ 1977ء دا واقعہ اسطراں لکھدے ہین:

”ہلیں ہلیں اوہ مگی نویاں نرویاں گلاں سنگ ہارنا شنگھار نار ہیا تہ میں اس کی تو سنا ٹولنا رہیاں۔ اسراں نور اللہ قریشی ہوراں پہلی وار ماہری ملائی ماں بولی پہاڑی سنگ کرا لی سی۔ پہلی وار رنگ، مذہب، ذات، فرقے تھیں اُپر اٹھی مگی اک ایجیا پہنائی لہسا سا جس مگی اک نویں جو شیلے جذبے سنگ گو تو گو ت کری دتا سا تہ مگی لگا کہ نور اللہ بکھ بکھ رنگاں آلے منکیاں نی مالا ہاروں بکھ بکھ مذہباں، فرقیان، ذاتاں آلے پہاڑیاں کی بکس مالا بچ پرونا پیا ہے۔ واقعی اوہ ایجیا پہنائی سا جس پہاڑی زبان، ثقافت، پہاڑی لوکاں کی پہاڑی آلے رشتے بچ جوڑیا سا۔ خبرے تاں ایہہ 27 برہے لنگھے مگروں حدان تہ سر حدان نیاں بندشاں مگروں تہ بخیل لوکاں نیاں شرارتاں مگروں ارج وی نور اللہ قریشی تہ خوش دیو مینی آپس بچ پہنائی پہنائی آں۔ اس رشتے کی ویلے نی تہوڑ میلایا بودا نیہہ کری سکی۔ مدت توڑیں نور اللہ مگی زبان نی او بچ بچ تہ سیاست نے دھاؤ بچ سنانا رہیا تہ میں سُنہ رہیاں۔ اس نے بول ماہڑے اندر اسراں ٹہینے تہ جمنے رہے جسراں پنجالاں ور آپ مہارے برف نے ٹوکے ٹہینے تہ جمنے رہنے ہین۔ نور اللہ مگی نویں پہچان تہ شناخت دتی سی۔ اک نویں تہ چھوئی سوچ دتی سی تہ اک نویں انقلاب تھیں واقف کرایا سا۔ اوہ انقلاب جس کرناہ تھیں لئی راجوری، میر پور، مظفر آباد توڑیں پہاڑی لوکاں کی آپس بچ جوڑی دتا سا۔ میں بڑی حیرانگی نال بولیاں ”عجیب گل ہے، میں پہاڑی آں در مگی پتہ ای نیہہ کہ میں پہاڑی آں“۔

فرکہہ آسا کے ڈی مینی دے اندر دا قلدکار اپنی ماں بولی داہر راغب ہويا۔ قدمے
 سُخنے درمے پہاڑی تحریک دا حصہ بن کے اس دی ترویج بیچ جٹ گیا۔ پہاڑی زبان تے تحقیق
 شروع کیتی ہو کئی مقالے لکھے۔ شروعاتی دور بیچ اندی توجہ دا خاص مرکز پہاڑی لوک ادب رہیا
 جبہڑا کہ اس ویلے ویلے دی لوڑ آسی۔ 1984ء بیچ کے ڈی مینی دا پہاڑی افسانوی مجموعہ ”اڈیکاں“
 منظر عام تے آیا۔ اس مجموعے کو پہاڑی ادبی سرمائے بیچ ہک اہم مقام حاصل ہے کیاں کہ ایہہ
 ہک ایہجے ویلے بیچ منظر عام تے آیا آسا جد پہاڑی ادبی ذخیرہ صدیاں دے دیر ہنیرے تھیں
 باہر نکل کے نویں طراں کڑیسا پھرن لگا آسا۔

اسطراں کے ڈی مینی دا قلم ہر لنگھدے ویلے نال اسطراں چلن لگا۔ جسطراں قلم از خود انہاں
 کو آکھدا ہووے آؤ مگو چلاؤ۔ اندے الفاظ کا عذاں تے موتیاں نالوں کرن لگے۔ اُردو ہور
 پہاڑی دے نال نال کے ڈی مینی کو پنجابی زبان نال بھی کافی لگن ہور پنجابی ادب پڑھے دا شوق
 آسا۔ ایہہی وجہ ہے کہ انہاں پونچھ دے پنجابی لوک ادب تے ہک مکمل کتاب ”رمزاں“ دے
 عنوان نال شائع کیتی۔ پنجابی لوک ادب نال دلچسپی دے نال نال کے ڈی مینی دا طنز و مزاح داہر
 بھی رجحان آسا، جس دا ثبوت طنز و مزاح تے لکھی اندی کتاب ”گپیں“ ہے جبہڑی 1984ء بیچ
 شائع ہوئی۔ اس دے نال نال کے ڈی مینی ہوراں سن تاریخ تے مبنی کئی تحقیقی مقالے لکھ کیتے
 جہاں بیچ اندی تحقیق دا مرکز صرف پونچھ رہیا۔ تاریخ نال انہاں کو کافی دلچسپی آسی ہور ایسی وجہ
 ہے کہ پونچھ دی تاریخ تے مبنی اندی مفصل کتاب منظر عام تے آئی۔ 1988ء بیچ شائع ہوئی
 تاریخ ہور ثقافت دے آئینے بیچ پونچھ دی تاریخ دی ایہہ کتاب ادبی حلقیاں، خاصکر تاریخ نال
 دلچسپی رکھنے والیاں بیچ کافی مقبول ہوئی۔ غور طلب ہے اس کتاب دی اہمیت کو سمجھدیاں ہویاں
 جموں و کشمیر سرکار سن کے ڈی مینی کو ”گورنر“ ایوارڈ تھیں بھی سرفراز کیتا۔ ایہہ کتاب خطہ پیر پنجال
 دی تاریخ دا ہک سنہرہ باب ثابت ہوئی ہے چنانچہ نازنوشاد احمد خان لکھدے ہین:

”اس تاریخی کتاب میں پونچھ کے ماضی کے حالات، واقعات یہاں پر
 راج نسل در نسل چلے آ رہے خاندانوں کے لسانی احوال اور دیگر اعداد و شمار بڑی

خوبصورتی کے ساتھ قلمبند کئے گئے ہیں۔ تاریخ پونچھ نہ صرف ریاست جموں کشمیر میں بلکہ مقبوضہ کشمیر کے عام لوگوں میں بھی خاص طور سے مقبول ہوئی۔“

اپنے تحقیق دے دائرے کو مزید وسعت دیندیاں کافی عرق ریزی کر کے پونچھ دے بعد راجوری دی تاریخ ’مکمل تاریخ راجوری‘ دے عنوان نال منظر عام تے آندی۔ اس کتاب پنج راجوری دے خاندان ’لسانیات‘ تاریخی تہذیبی ہور ثقافتی پہلوؤاں کو مفصل طور تے قلمبند کیتے گیا ہے۔ ایہہ کتاب سال 1998ء پنج شائع ہوئی جس سن اندی مقبولیت پنج مزید بامداد درج کیتا۔

سال 2006ء پنج ان دے ہک ہور پہاڑی افسانوی مجموعہ ’برتیاں‘ کو پہاڑی ویلفیئر سوسائٹی سن چھاپے چاہڑ کے منظر عام تے آندا جس سن پہاڑی ادبی ذخیرے پنج بامداد کیتا۔ خطہ پیر پنجال دے شاہدرہ پنج مشہور مقدس جاء شاہدرہ شریف دی تاریخ تے مبنی اندی کتاب ’سید غلام شاہ بادشاہ شاہدرہ شریف‘ سال 2000ء پنج شائع ہوئی۔ اس کتاب کو کافی مقبولیت حاصل ہوئی۔

اس پنج انہاں سن حضرت سید غلام شاہ بادشاہ ہوراں دی زندگی کمالات ہور اس مقدس زیارتی دی مفصل تاریخ قلمبند کیتی ہے جس سن اس مقدس جائی دی اہمیت کو وسیع حلقے تکر پہچائے پنج کافی مدد کیتی۔

کے ڈی مینی شاعر بھی باکمال ہیں اس دا ثبوت 2002ء پنج شائع ہوئے اندے اُردو شعری مجموعہ پنج صاف طور نظر ایندا ہے۔ ’چاند کے ساتھ‘ شعری مجموعہ ادبی حلقیاں پنج کافی مقبول ہویا ہے۔ محققین دے مطابق کے ڈی مینی کول غزل دے بجائے نظم دی زیادہ اہمیت ہے۔

اندى شاعری پنج جدیدت دارنگ بانڈیاں دسدا ہے۔

سال 2004ء پنج کے ڈی مینی دا انگریزی زبان پنج تحریر کیتا دا آرٹیکل شائع ہویا جدکہ انگریزی پنج اُندے کئی مضمون مقامی ہور غیر مقامی سطح تے شائع ہوئے ہیں۔ کے ڈی مینی دا پہاڑی شعری مجموعہ سال 2005ء پنج ’سنکن‘ دے عنوان نال منظر عام تے آیا جدکہ پہاڑی قبائل تے لکھی انتہائی اہمیت دی حامل اُن دی کتاب ’پہاڑی قبائل‘ 2006ء پنج شائع ہوئی۔ ایہہ کتاب اس واسطے بھی اہمیت دی حامل ہے کیاں جے اس پنج پہاڑی قبیلے تے ڈوہنگی تحقیق ہور اس قبائل دی تاریخ مفصل طور تے درج کیتے گئی ہے۔ کے ڈی مینی سن اس کتاب دے ذریعے ماء بولی

پہاڑی دی ابجدی خدمت کیتی ہے جس کو کدے بھی بساریاں نیہہ جل سکدا۔ علاوہ ازیں 2006ء
 بچ کے ڈی مینی ہوراں سن پونچھ بچ پہاڑی ہیر پٹیج سینٹر قائم کیتا، جیہڑا پہاڑی زبان بچ ادبی
 سرگرمیاں کو فروغ دتے ہوو سرحدی پٹی بچ پہاڑی ثقافت تہ ورثے دی سام سمہال واسطے
 وقف ہے۔

سال 2009ء بچ اندی انگریزی کتاب Poonch-The Battle Field of Kashmir
 منظر عام تے آئی جس سن ہک وسیع حلقے تکر پونچھ دے تاریخی شہر دی کہانی اگے آندی۔ انتہائی
 اہمیت دی حامل ایہہ کتاب Amazon تے بھی دستیاب ہے۔ اس کتاب کو ادبی حلقیاں بچ کافی
 پذیرائی حاصل ہوئی ہے۔

چونکہ پونچھ راجوری ہوو حضرت غلام شاہ بادشاہ شاہد رہ شریف دی تاریخ لکھ کے کے
 ڈی مینی ہوراں سن اپنی تحقیقی کمال ہوو تاریخ تے ڈوہنگی نظری دا ثبوت دتا داساس واسطے بابا جی
 صاحب لاروی (میاں بشیر صاحب) ہوراں سن اپنے خانوادے دی مکمل تاریخ قلمبند کرا لے
 واسطے کے ڈی مینی کو دعوت دتی، جس کو انہاں سن خوشی خوشی قبول کیتا ہوو صرف دو سال دے
 عرصے بچ ہی دربار بابا جی صاحب لاروی ہوراں دی مکمل تاریخ ”متاع فکر و دانش“ دے عنوان
 نال شائع کیتی۔ متاع فکر و دانش کے ڈی مینی دے تحقیقی کم دا ایہجا کمال ہے جس دی کوئی نظیر نیہہ
 ملدی۔ ایہہ کتاب نہ صرف دربار بابا جی صاحب دے خانوادے بلکہ جموں کشمیر دے سیاسی ہوو
 اقتصادی معاملات دے کئی اہم پہلوواں کو بھی اُجاگر کردی ہے۔

2016ء بچ کے ڈی مینی ہوراں دا فل لیٹکھ پہاڑی ڈراما ”دل دریا“ شائع ہویا
 جد کہ 2022 بچ پہاڑی گوجری اور اردو بچ اندی شاعری دا مجموعہ ”یاد ہے تم کو“ منظر عام تے آیا
 جس بچ اندی اردو پہاڑی ہوو گوجری زبان بچ لکھی گئی شاعری کو کٹھے شامل کیتے گیا آسا۔ جموں
 دی تاریخ تے مبنی اندی کتاب ”صوبہ جموں کی تمدنی تاریخ“ بھی 2022 بچ جموں و کشمیر کلچرل
 اکادمی سن شائع کیتی۔ جد کہ سال 2023ء بچ ان دی دو کتاباں منظر عام تے آیاں ”جموں کشمیر کا
 پہاڑی لوک ادب“ ہوو ”PirPanchal region of Jammu and Kashmir“۔

اس انگریزی کتاب بچہ انہاں سن اس واری پورے خطہ پیر پنجال دی تاریخ ہور کلچر کو قلمبند کر کے اس کو آئے والی نسلاں واسطے محفوظ کیتا ہے۔ ایہہ کتاب بھی Amazon تے دستیاب ہے۔ انہاں کتاباں دے نال نال کے ڈی مینی ہوراں سن پہاڑی زبان ہور ثقافت دے تحفظ ہور فروغ واسطے 280 دے قریب ریڈیو منڈا کرے ڈرامے تہ دستاویزی فلماں لکھیاں ہیں۔ جدکہ ہک صحافی دے طور تے انہاں سن تاریخی، ثقافتی، سماجی، اقتصادی ہور سیاسی پہلوؤں تے 260 دے قریب مضامین لکھے ہیں۔ اس نال نال آل انڈیا ریڈیو سیرینگر دے مقبول ترین پروگرام شہر بین بچہ پونچھ دے نمائندے دے طور کے ڈی مینی کبر کبر دی اواز بھی بنے ہیں۔ ریڈیو نال نال ٹیلی ویژن تے بھی کے ڈی مینی دا اثر اتنا ہی متاثر کن ہے۔ انہاں سن مختلف زباناں بچہ ٹیلی ویژن سیریلز دی اسکرپٹ لکھی ہور کئی ہک کو پروڈیوس بھی کیتا۔ انہاں بچہ قابل ذکر 26 قسطاں تے مشتمل پہاڑی دستاویزی سیریز ”سانجھ پنجالیاں“ ہے جیہڑی کہ ”اپنا چینل“ انگلینڈ تے ٹیلی کاسٹ کیتے گئی۔

کے ڈی مینی کو ان دے شاندار کم ہور خدمات دے اعتراف بچہ ویلے ویلے تے سرکاری و غیر سرکاری تنظیمیں سن اعزاز نال بھی سرفراز کیتا ہے جہاں بچہ پہاڑی زبان دی ادبی خدمات دے اعتراف بچہ اسٹیٹ ایوارڈ برائے سال 2022، بیسٹ ریڈیو ڈاکومنٹری واسطے آکاشوانی ایوارڈ ہور کلچرل اکادمی دی طرفوں ”بیسٹ ڈراما اسکرپٹ ایوارڈ“ قابل ذکر ہیں۔

کے ڈی مینی دا سفر نہ صرف جموں و کشمیر دی زمین ہور ثقافت نال اندی محبت دا ثبوت ہے بلکہ ایہہ اس گل بھی ہک روشن مثال ہے کہ کس طراں ہک فرد ہمہ جہت شخصیت ہوسکدا ہے۔ ان دا سفر ہک ایہجا ورثہ ہے جیہڑا صدیاں تکر گونجا رہسی۔ اس ہمہ جہت شخصیت دی ہر جہت تے الگ الگ گل کرنے دی لوڑ ہے تاہیں اسیں نیڑیوں اس دے کمال ہور افکار تے چنگی طراں گل کر سکدے ہاں؛ چونکہ زیر نظر مقالہ صرف ہک تعارفی ہے اس واسطے انہاں جہتاں تے تفصیل نال گل نہیہ ہوسکی۔

فدا راجوروی: قلم نامزدور

فداہوراں نااصل ناں عبدالرشید نانیک ہے۔ ایہہ مرحوم الحاج عبدالسبحان نانیک ہوراں نے کمر موضع پوشانہ موجودہ تحصیل سورنکوٹ پنج ۱۳/اپریل ۱۹۴۱ء پنج پیدا ہوئے۔ انہاں اپنی ابتدائی دوسری جماعت تکر نی تعلیم مقامی سنٹرل سکول پھروٹ تھیں ۱۹۴۷ء تھیں پہلاں حاصل کیتی ہور فر ۱۹۴۷ء نے غدر تھیں بعد مڈل سکول تھنہ منڈی پنج زیر تعلیم رہے۔ اٹھویں جماعت راجوروی ہائی سکول چچوں پاس کیتی ہور نویں جماعت واسطے راجوروی ہائی سکول پنج داخلہ ہندا پر بعد پنج تھنہ منڈی لور ہائی سکول بننے ورتھنہ منڈی سکول تھیں ۵۸۔۱۹۵۵ء پنج انہاں نویں جماعت پاس کیتی ہور دسویں جماعت نی تعلیم واسطے دوبارہ راجوروی نے ہائی سکول پنج داخلہ ہندا۔ اس طراں ۵۹۔۱۹۵۸ء پنج کشمیر یونیورسٹی نے تحت انہاں ہائی سکول راجوروی تھیں میٹرک نا امتحان پاس کیتا ہور اپنی بے حد محنت ریاضت نالے خوش بختی نال ۱۸ ستمبر ۱۹۵۹ء پنج ہی میٹرک نی بناء ورتھنہ فدا صاحب بحیثیت استاد تعینات ہوئی گے ہور فر محکمہ تعلیم نی ملازمت نے دوران انہاں حصول تعلیم ناسلسلہ جاری رکھیا۔ اس سلسلے پنج کسے وی قسم نی رکاوٹ نیہہ آن دتی ہور میٹرک تھیں بعد ایف اے (F.A) بی اے (B.A) ایم اے اردو (M.A - Urdu) بالترتیب ۱۹۶۲ء ۱۹۶۴ء ہور ۶۸۔۱۹۶۷ء کشمیر یونیورسٹی کیمپس جموں تھیں پاس کیتے۔

۱۹۶۷ء پنج جموں ٹریننگ کالج تھیں بی۔ ایڈ (B.Ed) کیتا ہور ۱۹۷۲ء پنج جموں یونیورسٹی تھیں ایم اے سیاسیات (M.A History) پاس کیتا۔ دوران ملازمت فدا ہوراں بطور ٹیچر، ماسٹر، لیکچرر (اردو)، تحصیل ایجوکیشن سروے آفیسر، سینئر لیکچرر (اردو) خدمات انجام دتیاں ہور فر اسے نے نال نال ۳۰ اپریل ۱۹۹۹ء پنج بحیثیت پرنسپل ہائر سکندری سکول تھنہ منڈی تھیں سبکدوش ہوئی گئے۔

نوشت وخواند مطالعہ فطرت، سیر و تفریح، سکا و تنگ انہاں نے خاص مشاغل پنج شامل ہیں۔ کشمیری زبان انہاں نی مادری زبان ہے۔ اُردو، فارسی تہ انگریزی کتابی زبانان، پہاڑی تہ گوجری انہاں نے قریبی ماحول پنج بولی جانے والیاں زبانان ہیں۔ فدا اُردو، کشمیری ہور پہاڑی زبانان پنج لکھنے ہیں۔ فارسی تہ گوجری پنج وی کدے کدے طبع آزمائی کرنے ہیں۔

فدا راجوروی ہور ۱۹۴۰ء نے آس پاس اُردو پنج شاعری نی شروعات کیتی ہور اپنی ذہنی صلاحیتاں کی شعری سانچیاں پنج ٹہنا شروع کری ہند اسسا ہور فر بلین بلین اُردو شاعری پنج اک خاص ملکہ حاصل کری تہ انہاں ترقی پسند زمانے نے نال نال اپنی اُردو شاعری کی وی جلا بخشی ہور نال ہی نال اپنی ما بولی کشمیری زبان نے شعری تہ ادبی رجحاناں کی وی اپنائی رکھی تہ اس زبان پنج انہاں دو کتاباں ”پرنشہ راز و ہر ہند لگہ باتھ“ ہور ”پوت و نک صدا“ لکھی تہ اپنی ما بولی پنج اک بہوں چنگا باہدا کیتا ہے۔ اپنی ما بولی نے نال نال فدا راجوروی ہور اس پنے کول کال نے ماحول پنج بولی جانے والیاں پہاڑی تہ گوجری زبانان تھیں پہلاں ہی توں بہوں متاثر سن ورفدا ہور انہاں زبانان پنج ۱۹۷۰ء تھیں بعد ہی لکھنا شروع کیتا۔ جتھے انہاں اس زبان پنج شاعری کی اڈلیت دتی اُتھے انہاں اس زبان نی نثر پنج بکھریاں موضوعاں ورمضامین تہ متے سارے مقالے ہور افسانیاں نے نال نال بہوں ساریاں بکھریاں بکھریاں تخلیقاں کری تہ اک ناصلاحیت ادیب ہونے نا ثبوت دتا ہے۔ اگر فدا صاحب نی پہاڑی شاعری کی اک بکھی رکھی تہ انہاں نی نثری خدمات نا جائزہ ہند ا جائے تہ انہاں نی نثر پنج کھلے پھلے ہوئے گل بوٹیاں نیاں سدا بہاری خوشبوواں دوتوڑیں کھنڈریاں ہونیاں محسوس ہونیاں ہیں ہور انہاں گل بوٹیاں نے تنومند قد کاٹھ وی اپنی ہمہ ہی تہ حقائق نی خوبصورت برجستگی ہئی تہ قارئین نے دلاں تہ دماغان پنج دکشی تہ دلنشینی پیدا کرنے ہیں۔ ادیب شاعر یا فنکار نیاں اوہ تخلیقاں جیہڑیاں قارئین واسطے دلچسپی تہ دکشی نے اسباب مہیا کرنیاں ہیں اڈے تخلیقاں ادیب تہ شاعر کی حیات جاویداں عطا کرنیاں ہیں۔ فدا ہور انہاں نی نثری تخلیقاں نا اپنا اک انفرادی لہجہ ہے جس پنج اوکھے لفظاں نے نال نال حقائق نے منہہ بولنے مظاہر موجود ہیں۔ انہاں نی تخلیقات نی اک بکھری کتاب ترتیب دتی جائی سکنی ہے، کیاں جے انہاں مختلف زبانان نے لسانی رشتیاں و رہوں تحقیق کیتی ہے ہور انہاں کول

انہاں زبانان نے متعلق بہوں سارا ادبی مواد موجود ہے ہور اسنے نال نال ذخیرہ الفاظ فی بہوں متی ہونڈ ہٹھانڈ کری تہ انہاں پہاڑی زبان وادب پنج گراں قدر اضافہ کیتا ہے جیہڑا قابل ستائش ہے۔ انہاں نے نثری مقالات ”راجوری تہ کشمیر“ (۱۹۴۷ء تھیں ہوراں راجوری نیاں ادبی سرگرمیاں) ”راجوری پونچھ پنج کشمیری زبان اُپر پہاڑی نااثر“ ہور ”پہاڑی زبان: کل تہ آج“ ور میں اتھے اپنے اس مقالے پنج فدا صاحب نے پہاڑی زبان پنج لکھے گئے مقالیاں ورد دو گلاں کری تہ اپنے مقالے کی اگلے پڑا واخ ٹورنے نی کوشش کرساں۔

فدا راجوری ہوراں نا پہلا مقالہ ”راجوری پونچھ پنج کشمیری زبان اُتے پہاڑی نااثر“ دوا مقالہ ”ضلع راجوری نا مخلوط لسانی منظر نامہ تہ پہاڑی زبان“ ایہہ دوئے مقالے فاضل مقالہ نگار نی بے حد محنت تہ ریاضت نا ثبوت پیش کرنے ہین۔ انہاں اپنے مقالے پنج نہ صرف راجوری پونچھ پنج بولی جانے والیاں زبانان نے لسانی گروہ نی آپسی ڈوہنگی گرفت دہسی ہے بلکہ زبانان نی علاقائی شناخت ہور زبانان نی بُیا دور حوالے تلاش کرنے نے کم کی بہوں مشکل آکھیا ہے جیہڑا بالکل حقیقت ہے۔ منڈی، لورن، درہ سانگہ، پھلنی، بدھل، سمہوٹ (کشمیری زبانان نے علاقیاں تھیں علاوہ) راجوری، درہال، تھہ منڈی، تھہ کشمیری زبان بولنے والی کجھ کھلری نی آبادی کی کبر تہ باہر داغلی ہور خارجی سطحاں ور پہاڑی زبان تھیں متاثر دہسیا ہے ہور فر کشمیری ہور کشمیر الاصل نیاں کجھ ہک مثالاں پیش کری تہ مقالے کی اگے بدھایا ہے۔

پہاڑی	موجودہ مستعمل کشمیری	کشمیری الاصل	اُردو معنی
منگ	منگ	کھاہ	آبی کھیت
گارا	گار	رب	کچھڑ
چکڑ	چکڑ	رب	کچھڑ گارا
خت	خت	شرارتھ	شرارت
داکھ	داکھ	دچھ	انگور
چنار	چنار	بونی	چنار

دوا مقالہ ”راجوری نا مخلوط لسانی منظر نامہ تہ پہاڑی زبان“ ”راجوری ضلع نا لسانی منظر

نامہ ”قریب قریب ریاست نے باقی اضلاع فی طراں لسانی رشتنیاں ناپہر پور عکاس ہے۔ فدا صاحب انہاں لسانی رشتنیاں ناسارا منظر نامہ لسانی گرفت کی وضاحت نال پیش کیتا ہے۔ دتھوں ایہہ گل واضح ہوئی جانی ہے جے ہر جگہ فی لسانی صورت حال اکوجئی ہے ہور پورے طور ور کدھرے وی کوئی نچھ گروہ نیہہ لبھنا ہور راجوری نے بکھرے علاقیاں نچ ایہہ صورت حال واضح طور ولبھنی ہے۔ مثلاً راجوری نے جنوبی حصے سندر بنی نچ ڈوگری زبان نا اثر ہے نوشہرے نچ پہاڑی زبان ور پنجابی نے اثرات ہور مغرب والے پاسے پوٹھوہاری ہور فر اسے طراں فدا ہور اں ضلع پہر نے بکھرے بکھرے لچیاں مثلاً گر گچھنا ایں، ادھر اچھیاں، توں گر گاسیں، گڑیا کی آکھیا (عظمت آبادی لہجہ) بے چل، پند پو (بودھلی لہجہ) ہور ذخیرۃ الفاظ مثلاً ساٹو جاڑ، پیتھل، سہیاڑ، گڑی، گول، منگ، کڑب، چنگ، بد، لنگ، لنگ، پر گہرا، ایرن، کھوہ، چکڑ، بل، سیرٹھ، کھٹوں، دا کھ، چنار، چینگن، ترنڈ، اسراں نے متے سارے الفاظ دیہئی تہ انہاں زبان نے دائرے کی وسعت دتی ہے۔

انہاں نے خوبصورت تہ مدلل مقالیاں ور دو دو گلاں تھیں بعد انہاں نے بامعنی تہ خوبصورت افسانیاں نا اگر ذکر نہ کراں تہ ایہہ بہوں نا انصافی ہوسی۔ فدا صاحب ہوراں اُردو تہ پہاڑی دواں زبانان نچ افسانے لکھے ہین۔ انہاں نے افسانیاں نچ انسانی سماج نے دکھ دڑ، الم، مصائب تہ ہاڑے گرائیں زندگی نے بہوں سارے قضیئے، سیاپے ہور مظالم نیاں داستاناں اک دو جملیاں نچ ہی بیان ہونیاں لبھنیاں ہین۔ ایہہ گل بہوں اہمیت فی حامل ہے جے فدا صاحب ہور ہمہ وقت قلم کش ہین ہور قلم کشی ہی انہاں نا قلمی اعجاز ہے۔

افسانہ ”باری“ بچوں اقتباسات ملاحظہ فرماؤ:

”بیہ ۲۰ بجی ۲۵ دن ہوئے سن۔ میں اپنی نوکری پُرساں۔ سکول گیٹ کول کھلوتے اک ناواقف آدمی ماہرے ہتھ چٹھی پگڑائی ”والد صاحب شدید بیمار ہین، کھر چلے آؤ“۔ ماہر اول زور زور نال تہڑکن لگا۔ نوٹ پھن کھڑ....!“

تدوں تساہڑی ما موئی سی۔“ ابا بیمار رہنے سن۔ موقع لبھن پُرسدے کدے زندگی نے ذاتی تجربے تیتیاں تہیاں تہ ٹھنڈیاں چھاواں نے ذکر کرنے رہنے سن۔

چٹھی ماہڑے ہتھ بچ سی۔ انہاں نی بیماری..... میں..... اماں..... پہن کھڑ.....
 نوٹ، تیزی نال بنیاں تہ اکھاں تھوں اوہلے ہونیاں کتتیاں تصویریاں۔ اوہ گور
 گئے سن۔ ہن بائی سال ہوئے ہن انہاں کی گوریاں۔ ”ایہہ چنگے نیہہ ہوئے۔
 تدوں تساہڑی ما موئی سی“۔ ایہہ جملے آج وی اُسے پیاری تہ مٹھی آواز
 بچ بار بار ماہڑے کناں بچ گئے رہنے ہن۔“ (افسانہ ”باری“)
 ”اکھ گھلی۔ ماہڑا سپنہ زور زور نال تہڑوک رہیا سا۔ رات نے دو بجے
 سن۔ والد صاحب نی تعبیر ”تدوں تساہڑی ما موئی سی“ ماہڑے کناں پی۔
 انہاں کی گوریاں بائی سال ہوئے ہن۔ ہن کس نی باری ہے۔ اس
 دوئے پنجاہ سٹھ نے پیٹے بچ ہاں۔ ہن ہور کس نی باری ہو سکنی ہے۔“
 (افسانہ ”باری“)

معتبر افسانہ نگار نہایت ہی چابکدستی نال اپنے افسانے نی پلاٹ بندی تہ کردار نگاری کی
 نبھائی تہ افسانے کی خوبصورت پونٹ آف کلائمکس دتا ہے جیہہ انہاں نے فن ناکمال ہے۔
 افسانیاں نے نالونال فداراجوروی ہوراں رباعیات عمر خیام نا پہاڑی زبان بچ منظوم
 ترجمہ وی کہتا ہے۔ انہاں نی ذہنی چابکدستی ہور سرعت اس منظوم ترجمے بچ باندے باچھڑ لکھنی
 ہے۔ فارسی زبان نے اس عظیم شاعر نے شعری مجموعے ”رباعیات عمر خیام“ نے 175 اشعار نے
 شعری متن کی اپنی خداداد فطری طبع ہور زبان نی قدرت نال پہاڑی زبان نا شعری جامعہ لوائی تہ
 اک عظیم کارنامہ انجام دتا ہے۔

بلاشک تہ شبہ انہاں کی اس کم کی انجام تکر چھانے بچ بہوں مشکلات تہ صبر آزما منزلوں
 تھیں گذرنا پیا ہوسی۔ میں انہاں نے اس ترجمے کی پڑھی تہ بہوں متاثر ہو یا ہاں ہور انہاں کی اس
 منظوم ترجمے ورا انہاں ہی کی نیہہ بلکہ انہاں نی ہمت تہ حوصلے کی وی مبارک باد آکھنا ہے انہاں
 ثابت قدم رہی تہ اپنی خداداد طبع تہ کمال مہارت نال ”رباعیات عمر خیام“ کی منظومائی تہ دہسیا
 ہے جیہہ پہاڑی زبان نی ادبی تاریخ بچ اک سنگ میل نی حیثیت رکھنی ہے۔ ایہہ ترجمہ انہاں
 جموں و کشمیر اکیڈمی آف آرٹ، کلچر اینڈ لیٹریچر نی پہاڑی سیکشن نے پروجیکٹ نے تحت کہتا گیا ہے۔

”رباعیاتِ عمر خیام“ نے اس منظوم ترجمے نے حوالے نال دوترے فارسی رباعیاں ہور
 قدرا جوروی نامنظوم پہاڑی ترجمہ ملاحظہ فرماؤ:

پہلی رباعی:

بُتِ گُفت بہ بُتِ پرست کاے (کہ اے) عابدِ ما دانی زچہ روئے گشتہ ساجدِ ما
 برما بہ جمالِ خود تجلی کرد است آں کس کہ زتست ناظر او شاہدِ ما

پہاڑی منظوم ترجمہ:

بُتِ پرست کی آکھیا اوہ مگی پوجن والیا کے جاننا ہیں کیوں مگی کرنا ہیں توں سجد اسدا
 اپنے جمالوں کیتی اے اس خود تجلی ماہرے ور شاہد اساہڑا اوہی ہے کہ ہے جیہڑا ناظر ترا
 اُردو پنج فارسی نے مشہور اسکالر پروفیسر محمد عبدالحی فائز ہوراں ایہہ ترجمہ کیتا نا ہے:

بُت نے کہا اپنے پجاری سے کہ سمجھ کیوں تو نے کیا آ کے میرے سامنے سجدہ
 جب اُس نے تجلی سے نوازا جھکو مجھ میں نظر آیا تجھے اس کا جلوہ

فارسی بچ دونی رباعی:

چوں فوت شوم ببادہ سوئید مرا تلقین ز شراب و جام گوئید مرا
 خوابیدہ بروزِ حشر یابید مرا از خاک در میکدہ بوئید مرا

پہاڑی ترجمہ:

غسلا یوسنگ شرابِ مگی میں جدوں مراں جام و شراب سنگِ مگی تلقین آکھناں
 ماہرے ملن نا حشر پنج ہووے جے کوئی چاء مٹی تھیں میکدے نی چکھو پتہ نماں
 رباعیاتِ عمر خیام نے منظوم ترجمے نے اس حوالے تھیں بعد رشید فدا ہوراں نی غزل، نظم
 ’نعت‘ قطعات تہ رباعیات نی رنگارنگی ناک جائزہ گوش گزار کرنیاں ہویاں اس گل نازِ کرومی
 ضروری ہے جے غزل کے ہے تہ اس نی ماضی پنج کے روایت ریہی ہے تہ ترقی پسند عہد پنج غزل نا
 کے ارتقاء ہویا ہور ہن جدید دور پنج جدیدیت کی کس حد تک غزل اپنائی چکی ہے۔ ایہہ گل
 بہوں سدھی نالے صاف ہے جے پہاڑی زبان پنج غزل اُردو تھیں آئی ہے ہور میاں محمد بخش
 ہوراں نی مثنوی ”سیف الملوک“ پنج اس صنف نے ابتدائی نقوش لکھنے ہن۔ اتھے ہور دور نہ

جانیاں ہوئیں نیڑے تھیں ہی ایہہ گل آکھساں جے ۱۹۴۰ء نی دہائی تھیں پہلاں اس تھیں بعد نے اُردو شاعراں نی ہمہ تن شعر گوئی اُردو زبان بچ ہی ہوئی نی کھنی ہے۔ ایو وجہ ہے جے ۱۹ء نے آل دوالے تہ نیڑے تیرے جس ویلے پہاڑی زبان نی باقاعدہ شروعات ہوئی تہ اوہ سارے ہی شاعر تہ ادیب جیہڑے پہلاں اُردو زبان نے دل دادہ سن پہاڑی زبان واخ مڑی آئے ہور انہاں اس زبان نے نثری تہ شعری ادب کی اپنی شعری تہ ادبی تخلیقات نال مالا مال کری چھوڑیا۔ فدا صاحب وی اُسے قافلے نے اک فرد ہین جہاں اک پاسے اُردو کشمیری زبانان بچ اپنا تخلیقی کم جاری رکھیا ہور دووے پاسے نالونال ہی پہاڑی زبان نی غزل، نظم، نعت، قطعات تہ رباعیات کی اپنے فطری طبع ذاد رنگ و آہنگ نال ہمکنار کری تہ پہاڑی زبان کی شعری سطح ور بہوں کجھ دینے نی کوشش کیتی ہے۔

فدا صاحب ہوراں نی پہاڑی غزل وی مزاجاً بہوں کھیکھ نیاری ہے۔ اسنیاں اپنیاں اپنیاں اداواں ہین تہ رنگ اسی سوہنا تہ مٹھیا نا انداز دینے ہین۔ انہاں نے آل دوالے موسماں نی ہریالی خزاں نی زردی نے احساسات زندگی نے مسائل نے سلسلے کھو مڑ باہنے ہین۔ اوہ موسماں نی سختی انہاں نے رُکھے تہ خشک پن ور کجھ وی لکھنے توں گریز کرنے ہین ہور اسراں بے یقینی نے عالم بچ بے اطمینان ہوئی تہ آکھنے ہین جے میں روز سوچنا ہاں ہور ماہڑی سوچ بچ کوئی وی فیصلہ کُن گل نیہہ اُبھرنی جے میں اُسی کسے گل نی ادا بنائی تہ لکھی سکاں:

خشک موسم نی کے خطا لکھاں کیہڑی چھلکی گی ہُن ہوا لکھاں
سوچنا آں میں روز سوچاں بچ گل کیہڑی تہ کے ادا لکھاں

فدا صاحب ہوراں موسم نی اک ہور کیفیت نا اظہار ہور اپنے خیال کی شعری جامعہ لوائی تہ اک سونی جی شعری امجری پیش کیتی ہے جس بچ بدل گئے نا فطری انداز بہکاں ٹھوکاں نی دوری رُکھاں ور موسم نے بُراں نی آمد دل نیاں امیدیاں نا کہہ کوٹھے نیاں بلیاں تھیں اوہلے ہونے نا تصور موسم نا جدائی نیاں سختیاں پیدا کرنا اسراں نی خوبصورت کیفیت شعراں بچ پیدا کرنا فدا ہوراں نی فنی چا بکدستی ہے:

بدل بجن بہکاں دُور رُکھاں پُر موسم نا بور
دل نی آس بلی تھیں اوہلے موسم پھینکے دُور و دُور

فدا ہوراں نے دلے نے اندراک بے پناہ درد ہے۔ بہار خزاں گرمی سردی تہ
برسات نیاں یاداں انہاں نال پیار جسراں ہر ذی شعور انسان ناپیار ہے۔ اسے طراں فدا ہوروی
بہار نے موسم کی اس تہرتی نے بارے بچ آگاہ کرنے ہین تہ آکھنے ہین جے اس زمی ورتوں نہ
آیاں کیاں جے ایہہ زمی اُجاں تو اہڑے تڑنے پھرنے واسطے نیہہ ہے۔ کیاں جے اتھے
اُجاں ہر پاسے کنڈے کھلے نے ہین۔ چن تہ تارے سولی ور چڑھنے نی ایہی تشبیہ ہے کہ
جیہڑی زمی ور ہونے والے مظالم نی نشانہ ہی کرنی ہے۔ اس واسطے ایہہ موسم نی بہارتوں اُجاں
ادھر نہ آیاں:

نہ آ اجیں بہارے نہ آ کنڈے ہین کھلارے نہ آ
چن تارے چڑھنے ہین سولی ہین درداں نے مارے نہ آ
غزل ہاروں انہاں نی نظم بالخصوص آزاد نظم بچ بہوں دسترس حاصل ہے۔ اس صنف سخن
بچ انہاں اپنی فطری طبع کی کم بچ آنی تہ خوبصورت ہور حقائق ور مٹی نظماں آکھیاں ہین۔ موسم نے
سکے اوٹھاں نا تصور دینہہ نی لوہ ناڈ بنا سارے پھلاں تہ کنڈیاں نا بچے کھے کھلرنا لمیاں اڈپکاں
نا انتظار.....!

نظم ناک اقتباس ملاحظہ کرو:

اوٹھ سکے فر موسم ترسن / دینہہ لئی ڈبا اپنی لوہ / سارے پھل کنڈیاں نے ہتھوں /
کئی بچے درکئی کھے در / لمیاں ڈپکاں لائی تکن / نپلے پلے سب من پکھنوا / سدا ہی آگ بچ سڑنے تگے

دوئی نظم:

ایہہ لمی لاگ قصے / ایہہ دکھ بر بادیاں / جے توں آکھیں / کہ ماہڑے واسطے /
متھے گئے سارے / مگر میں جاننا ہاں / سوچنا ہاں کہ توں محتاج نیہہ ہین
تری (۳) نظم ور غور کریو۔ ایہہ انہاں نی اک دُعا ہے جسنی استدعائی صورت ملاحظہ کریو:
توئی جے آکھیں / متی لیسیں / ماہڑے منے بچوں / کڈھا ایہہ چاء! / ماہڑا تو اہڑا ایہہ اوہ /
اتھے / اتھے سبھے پھلاں / مدتتاں تھیں میں عاجز بندہ / توں سنسارنا مالک ربا / نکلی جی اک ماہڑی
گل / توں اوہ ربا / متی لے ہاں / ماہڑے منے نا پرچھا / کڈھی لے ہاں / ماہڑے منے بچوں / ایہہ چاء!
آزاد نظم نے نال نال فدا ہوراں پہاڑی زبان نے شعری ادب بچ قطعے تہ رباعیاں لکھی

تہ اک ہور خوبصورت اضافہ کیتا ہے۔ انہاں شاعری نی ایہہ صنف اُردو تھیں پہاڑی بچ منتقل کیتی ہے۔ اصنافِ سخن بچ قطعہ شاعری نی اوہ قسم ہے جس بچ کوئی اک چیز پیش کیتی جانی ہے۔ اس بچ کوئی مطلع بیہ ہونا۔ قطعہ کہٹ تھیں کہٹ دواں شعراں ور مشتمل ہونا ہے۔ قطعے نے نالونال فدا صاحب ہوراں پہاڑی شاعری کی رُباعیاں وی دتیاں ہین۔ ایہہ سب کری تہ انہاں دودھے بچ کھنڈ ملائی چھوڑی ہے ہور ایہہ شعری پکوان ہور مٹھا ہوئی گیا ہے۔ اس حوالے نال کجھ قطعے تہ کجھ رُباعیاں ملاحظہ فرماؤ:

قطعے:

می روکو نہ ماہڑے ہتھ روکو
ایہہ مزدوراں نے ہتھ ہین کم آلے
اگر روکی سکو روکو انہاں کی
جیہڑے ظالم نے ہتھ آلے دوالے

غنیمت زندگی نیاں چار کہڑیاں
گزارو نہ کدے بے کار کہڑیاں
زمانے نی شتابی چال ایہہ سب
نہ مٹھے لاؤ خوار و زار کہڑیاں

بڑا بے رُخ تہ ڈاہڈا بے اثر ہے
ایہہ چنگھڑ موسماں نا ساہڑے در ہے
ہوا چُپلے تہ ایہہ موسم بدلی
بدلنے رات دن تھیں بے خبر ہے

رُبَاعِیَاں:

اُٹھو گجھ زندگی کرنے نی سوچاں
نویں ویلے نی گل کرنے نی سوچاں
جے نہ سوچاں تہ نہ سوچی سگاں تاں
کدے با عزتاں مرنے نی سوچاں

کرو کرنے نی یا کردار نی گل
ایہہ کے کرنے او پھیرے مار نی گل
کرو لوکاں نی جے سمجھو ضروری
نہ سمجھو نہ کرو دربار نی گل

گتھوں تھیں جا گتھے پھچیا زمانہ
تساں حالیں وی گجھ ہے آزمانا
نویں رُخ ہین پُرانے فر پہلے
کدوں تک وقت نا بنسو نشانہ

مدینے نی گلیاں نا نور اللہ اللہ
اوہ ذکرِ نبیٰ نا سرور اللہ اللہ
اوہ لولاک نے چن نے چان نے قصے
ملائیک نا ذکرِ حضور اللہ اللہ

رشید فدا جناب سرور کونین ﷺ نے حضور ممتی ہین ہورا التجا کرنے ہین جے اے حضور
ﷺ تس جدھرا پنیاں نظراں کرنے ہو بہاراں نے رُخ ادھر ہوئی جانے ہین۔ میں وی بہاراں نا

اُمیدوار ہاں۔ ماہڑے وروی اللہ نے واسطے کرم فی نظر فرماؤ۔ اپنے کرم فی اک نظر فرماؤ۔ اپنے کرم فی اک نظر نال مگی فیضاب کرو جے میں صدق دل نال تہاں ورفدا ہوئی جاں۔ کیاں جے میں اک عجیب جے کہمن کہیر بچ پیا ناہتھ پیر مارے کرنا ہاں چتھوں میں کسے کبھی وی کنڈے ور نیہ لگی سکنا:

نظر کرسو چدھر آسن بہاراں یا رسول اللہؐ کرم لہہ کرو اُمیدوار ہاں یا رسول اللہؐ نظر اپنے کرم فی اک کرو میں وی فدا ہوواں عجب گرداب بچ ہتھ پیر ماراں یا رسول اللہؐ انہاں نیاں نثری ہور شعری ہر دو اصناف بچ شائع ہویاں نیاں تہ غیر شائع شدہ کتاباں مندرجہ ذیل ہن:

- ۱: رُباعیات عمر خیال، ترجمہ پہاڑی، شائع کردہ جموں و کشمیر کلچرل اکیڈمی
- ۲: مسافر حریمین (سفر نامہ حج) اُردو سال ۲۰۰۱
- ۳: مکتوب فدا (خط جیہڑے مختلف حضرات کی لکھے گئے) اُردو
- ۴: میون پوٹ (کشمیری اُردو فارسی)
- ۵: رُوداد (سفر نامہ پاکستان) ۲۰۰۴
- ۶: پُر نثرہ راز و پیرھند لگ باتھ (کشمیری)
- ۷: مغل روڈ (اُردو)
- ۸: سوچ سمندر (شعری مجموعہ پہاڑی) شائع کردہ جموں و کشمیر کلچرل اکیڈمی
- ۹: پتھر پتھر آئینہ
- ۱۰: مکتوب فدا
- ۱۱: محشر خیال (متفرق مضامین)
- ۱۲: شہر دل (اُردو کلام)
- ۱۵: پوت ونک صدا (کشمیری کلام)
- ۱۶: حریم دل سے (مجموعہ نعت)
- ۱۷: باتیں ساریاں (خیال آرائی اُردو)
- ۱۸: لعلوں دے بخارے (سائیں قادر بخش)

قطعہ تہ رُباعیاں تھیں بعد حمد و نعت بچ جس بچ حمد اللہ تبارک و تعالیٰ فی تعریف تہ توصیف

اُسنی بڑائی تہ بزرگی، اُسنی کبریائی تہ کیمیائی ہور وحدت نے نال اُسنی صفت تہ ثناء کی آکھیا جانا ہے، یعنی جو کجھ وی ہے سو اللہ تعالیٰ نی ذات ہے ہور نعت بعد از جڈا بزرگ توں ہی قصہ مختصر، حضرت محمد مصطفیٰ ہوراں نے حضور انہاں نی تعریف تہ توصیف بچ آکھے گئے اشعار جہاں بچ خالصتاً حضور ﷺ نی ذات پاک بابرکات نا ذکر واذکار کیتا جائے، جسکی دُوے لفظاں بچ عشق رسول اللہ ﷺ ناسچا تہ سچا نظر آکھیا جانا ہے۔ حمد یا نعت نے اشعار نی تخلیق مشکل ترین کم ہی بیہہ بلکہ ایہہ کم پل صراط تھوں گذرنے نے مترادف ہے۔ لفظاں تہ خیالاں نی بال برابر وی اونچ بچ جڈا تھیں جڈا بنا سکتی ہے۔ اس واسطے حمد و نعت نی تخلیق بچ ادب نے مقام کی ملحوظ خاطر رکھنا بہوں ضروری ہے۔ اس فن بچ فد اصحاب ہوراں حمد تہ بیہہ البتہ نعت ضرور لکھی ہے۔ اوہ مدینہ پاک نیاں گلگیاں بچ پھیلے ہوئے نور ہور ذکر نبی ﷺ نے سرور نی کیفیت نا ذکر کرنے بہن۔ رسول اللہ ﷺ کی لواک آسماناں نا جن ہور اُسنی چانی نے قصے آکھی تہ فرشتیاں نا، حضور ﷺ نا ذکر کرنا کتنا بے مثال ہے۔

آخر بچ میں نہایت اختصار نال آکھساں جے ۱۹۶۰ء تھیں اوراں فد اصحاب ہوراں جتھے اُردو زبان تہ ادب نیاں تخلیقی سرگرمیاں نے نال نال اپنی ما بولی کشمیری زبان نیاں بتری ہناراں نا حق ادا کیتا، اُتھے انہاں اپنے چار چو فیری نے ماحول نی بڑی زبان پہاڑی کی وی قلم نی مزدوری نے کھاتے ورنہ سروں چا پڑیا بلکہ انہاں پہاڑی زبان بچ مختلف مقالات نے نال نال منظوم ترجمہ افسانے، قطعے، رباعیاں، حمد، نعت تہ غزل جیاں اہم صفاں و طرح آزمائی کری تہ اپنے قلم نا مزدور ہونے نا حق ادا کیتا ہے۔ اس قابل فخر گل نا آساں کی بہوں فخر ہے۔ آؤ ایہہ فخر محسوس کرنیاں ہو یاں اس خوبصورت تہ بامعنی مقالے نا اختتام کراں۔

(نشر مکرر)

محمد عظیم خان: فن و شخصیت

محمد عظیم خان ہوراں اپنی ابتدائی تعلیم جس اسکول بیچ حاصل کیتی اوہ علاقہ ٹنگمرگ نامشہور ہائی سکول ”چندی لورہ“ سی، اس سکول نی باگ ڈور اس ویلے مشہور کشمیری شاعر خواجہ غلام محمد المعروف ”فاضل کشمیری“ نے ہتھی سی جیہڑے اُس ویلے اُتھے بحیثیت ہیڈ ماسٹر تعینات سن۔

فاضل کشمیری نی موجودگی نی وجہ سنگ اس سکول بیچ اک ادب دوست ماحول پیدا ہوئی چکیا سی۔ محمد عظیم خان کی قدرت نے ازل تھیں ہی طبع موزوں عطا کری رکھی سی ورسکول نے ادب دوست ماحول نے انہاں نی طبیعت کی ہور جلا بخشی ہور انہاں نے نہایت لوہکی عمر بیچ ہی غول غاں شروع کری دتی سی۔ ایہہ اوہ دور سی جدوں ریاست بیچ تعلیمی بیداری آرہی سی تہ اتھے علم و ادب نے سوتے پھٹنے سن لگے۔ انہاں دنوں وادی بیچ کشمیری تہ اُردو شعر و ادب نی ترویج تہ ترقی نادر دورہ سی نالے ترقی پسند تحریک غالب آئی چکی سی ہور چونکہ یہاں ترقی پسندی نا دور دورہ سی۔ معاشرہ ہولیاں ہولیاں روایتاں تھیں اُبھری تہ جدید قدراں تھیں واقف ہونا سی لگا ہویا۔ صدیاں نی غلامی نا طوق عوام نی گردناں تھیں اُتری چکیا سی تہ لوک کسے حد تک آزاد فضا بیچ ساہ بن لگے سن۔ لیکن ایہہ آزادی کشمیریاں کی مکمل صورت بیچ نصیب نہ ہو سکی کیتاں جے کشمیر ہندوستان تہ پاکستان نی بیچ آزمانی نی آماجگاہ بنی چکیا سی برصغیر کی دو حصیاں بیچ تقسیم کری دتا گیا سی تہ جوں توں کری اس تقسیم کی عوامی تہ حکومتی سطح اُپر تسلیم وی کری دتا گیا سی وریاست جوں کشمیر نی صورت حال اس تھیں بگھری سی۔ اس نے کجھ حصے اُپر پاکستان قابض ہوئی چکیا سی جدکہ باقی حصہ ہندوستان نے کنٹرول بیچ تہ کجھ حصہ چین نے قبضے بیچ چلا گیا سی۔ ریاست نے ایہہ حصے بخرے اتھے نے لوکاں واسطے اک نھور بنی گئے۔ ہندوستان تہ پاکستان نے بشکار کشمیر نی اک غیر فطری تقسیم نے وجود بیچ اُونے سنگ جیہڑی لیکر L.O.C چھکن ہوئی اوہ اک ایچے علاقے نے

بشکاروں گزری کہ جیہڑا علاقہ پہاڑی زباں بولنے والیاں نی اکثریت نا علاقہ سی اس طراں پہاڑی بولنے والے لوکاں نی آبادی چین چک دولخت ہوئی گئی۔ زمی بٹن گئی، کبہر تقسیم ہوئی گئے تہ خاندان کھنڈی پھٹی گئے۔ اسراں پورا پہاڑی خطہ زبردست بحران ناشکار ہوئی گیا۔ LOC نے اس پاسے ہندوستانی فوجاں تہ اُس پاسے پاکستانی فوجاں اپنے اپنے مورچے سمہالے تہ اسراں اک نہ ختم ہونے والے عذاب نا سلسلہ شروع ہويا۔ مناقشہ طول پکڑنا گیا، جس نے نتیجے پنج اس علاقے نے سینے اُپر ترے جنگاں لڑیاں گئیاں۔ تقسیم نال اس علاقے نے عوام کی جیہڑے پھٹ لگے سن انہاں کی انہاں جنگاں ہو رڈو ہنگا کری ویتا بلکہ ایچے ان مٹ نشان باقی رہی گئے کہ انہاں ناملت ہونا ممکن نہ رہیا۔

۱۹۷۱ء نی جنگ تھیں بعد ہو خاص کری ۱۹۷۵ء تھیں بعد ریاست پنج ترقی نا اک نواں دور شروع ہويا۔ ہر پاسے تعمیر و ترقی نے کم ہون لگے، تعلیمی میدان پنج ریاست نے عوام تیزی نال اگے بڈھن لگے مگر اس سارے عمل نے اثرات سرحدی ضلعیاں پنج بڑے ٹھہری ٹھہری تہ بچن لگے پراک گل ضرور ہے جے سست رفتاری نے باوجود کجھ نہ کجھ جاگرتی اتھے نکر بچن لگی ہو تمام تر مالی مشکلات نے باوجود لوک اپنے بچیاں کی تعلیم نے زبور نا آراستہ کرن لگے۔ اس دوران حکومت کی اس علاقے نے لوکاں کی مراعات دینے نی تھی وراں اُپر عمل درآمد کرنے ویلے حکومت اک ایسی ناقص پالیسی مرتب کیتی جے سرحدی علاقے نے ایہہ لوک اک ہو رساجی بحران نے شکار ہوئی گئے۔ حکومت نے اس علاقے پنج رہائش پذیر اک طبقے کی "Reservation" تھیں نوازیاتہ پہاڑی بولنے والیاں کی نظر انداز کر دتا۔ اسراں ایہہ معاشرہ اک واری فرامنتشارنا شکار ہويا بلکہ اک غیر متوازن معاشرہ پروان چڑھن لگا تہ عوام اندر چنگڑے تہ فساد نی فضا پیدا ہوئی۔ اجاں ایہہ سلسلہ جاری ہی سی جے ریاست پنج علیحدگی پسندی نی تحریک اک وار فر منظم صورت پنج اُبھری اس تحریک سنگ جتھے پوری ریاست متاثر ہوئی اتھے ایہہ سرحدی علاقہ مارتہناڑ نا اکھاڑہ بنی گیا۔ کیاں کہ سرحد پار تھیں دراندازی کرنے والے جنگ جو اسے علاقے تھیں گزری تہ وادی کشمیر نکر بچنے سن۔ اس تھیں علاوہ پاکستان، ہندوستان نیاں فوجاں اک دوے نے

خلاف غیر اعلان شدہ جنگ اپنی اپنی ملکی حدود نے اندر رہنے ہوئیں وی الیکٹرانک ٹیکنالوجی نے سہارے لڑ رہے سن۔ اسراں ایہہ علاقہ برودتہ آگ ہور لوہے نی بارش بچ لو سن ہونا سی لگا ہو یا۔ لوک مرنے سن لگے نے انہاں نامال اسباب تباہ ہوئی رہیا سی تہ درد غم نی اک نویں داستان لکھے جا رہی سی۔ اسراں ایہہ علاقہ عملی طور ور ۱۹۴۲ء تھیں کچھ وی ترقی تھیں محروم رہیا۔ ایہہ تہ سارے جاننے پین کہ جیہڑا معاشرہ معاشی طور فارغ البالی حاصل نہ کری سکے اُس بچ علم تہ ادب نے سوتے بڑے کہٹ ہی پھٹنے پین، کتیاں بے اسراں نے معاشرے ناہر فرد معاش نی تلاش بچ سرگردان پھرنا رہنا ہے تہ اُس کی زبان تہ ادب جیاں باہدو چیزاں نے بارے بچ سوچنے نی فرصت ہی کدوں ملنی ہے۔ ٹھیک اسے طراں پہاڑی بولنے والے لوک وی انہاں ہی حالات نا شکار رہے ہور انہاں لوکاں کی وی اپنی زبان تہ ادب نے بارے بچ سوچنے نا کہٹ ہی ویلا ہتھ لگا۔

ریاست جموں کشمیر نے اس حصے بچ بولیاں جانے والیاں زباناں ہور اتھے نے رنگارنگ کلچر کی فروغ دینے واسطے ۱۹۵۸ء بچ اُس ویلے نے سربراہ حکومت مرحوم بخشی غلام محمد ہوراں ”جموں اینڈ کشمیر اکیڈمی آف آرٹ کلچر اینڈ لیٹریچر“ نے ناں نال اک ادارہ قائم کیتا تاں بے اس ریاست بچ بولیاں جانے والیاں زباناں تہ اس ریاست نے بکھر لے بکھر لے خطیاں بچ پائے جانے والے کلچر کی محفوظ کیتا جانی سکے ور بد قسمتی نال اتھے نکر پچھنے واسطے وی پہاڑی زبان کی کئی دہائیاں نا پینڈا مارنا پیا ہور ۱۹۵۸ء بچ قائم ہونے والے اس ادارے بچ ۱۹۷۹ء بچ پہاڑی زبان کی معمولی نمائندگی دتی گئی۔ اس عمل سنگ ریاست نے اس حصے بچ جدید پہاڑی ادب نی داغ بیل پئی۔ اسراں پہاڑی بولنے والے ادیب جیہڑے اج نکر اردو کی اپنا ذریعہ اظہار بنائے ہوئیاں سن پہاڑی والے پاسے راغب ہوئے ہور پہاڑی بچ لکھن لگے۔ اس تھیں علاوہ پہاڑی لوکاں بچوں پڑھیا لکھیا طبقہ سنجیدگی نال اس بارے بچ سوچن لگا۔ اسراں نے لوکاں ناوی کہنا ٹائیہ ہے جیہڑے پہاڑی ادبی تحریک تھیں متاثر ہوئی تہ سدھا پہاڑی زبان کی ہی اپنا ذریعہ اظہار نے طور ور برتن لگے پین۔

محمد عظیم خان جہاں طالب علمی نے زمانے تھیں ہی شاعری بچ طبع آزمائی شروع کیتی سی ہور اک عرصے نکر تسلسل نال لکھنے رہے۔ انڈین آرمی نی ملازمت اختیار کرنے تھیں بعد انہاں نی

شعر گوئی نے اس سلسلے بچ تھوڑا ٹھرا، ضرور آیا بلکہ کچھ حد تک ایہہ سلسلہ ختم ہی ہوئی گیا، ایہہ سلسلہ کافی چرتر جاری رہی ہوراک واری جد انہاں نا تبادلہ دکن حیدرآباد ہو یا تہ اُتھے نے قیام نے دوران انہاں نی ملاقات اک مقامی اُستاد شاعر جناب طالب حیدرآبادی نال ہوئی۔ طالب جیہڑے علم عروض اُپر چنگی دسترس رکھنے سن، عظیم خان نی توجہ نامرکز بنی گئے، اسراں اکثر انہاں نی صحبت اختیار کرن لگے۔ انہاں ملاقاتاں نے دوران انہاں نے بحث و مباحثے ہون لگے۔ ایہہ مباحثے عظیم خان نے شعری مزاج کی جلا بخشنے نامحرک بنے ہوراک واری فر عظیم خان ہوراں اپنی توجہ شعر گوئی والے پاسے مرکوز کیتی تہ باضابطہ شعر آکھن لگے۔ طالب حیدرآبادی کولوں انہاں عروض نافن سکھیا ہور بعد بچ اپنی محنت نے بل بوتے ور عروض نے میدان بچ انہاں مہارت حاصل کری ہندی۔ عظیم خان ہوراں شاعری نے نال نال اپنی ادھ کر ڈھی تعلیم کی وی جاری رکھیا تہ محکمہ دفاع بچ اپنی خدماتاں پیش کرنے نے دوران ہی انہاں اپنی گریجویشن مکمل کیتی، اس نے نال نال انہاں نے جامعہ اردو علی گڑھ تھیں ادیب کامل نامتحان وی پاس کیتا۔ محکمہ دفاع نی ملازمت نام سلسلہ ۱۹۸۱ء تک چلنا رہیا۔ ۱۹۸۱ء بچ اوہ اس محکمہ تھیں سبکدوش ہوئی تہ واپس ٹنگمرگ آئی گئے۔ فوج تھیں ریٹائر ہونے تھیں بعد انہاں محکمہ سیاحت بچ اک سال ملازمت کیتی ہور کچھ چر پنجاب نیشنل بینک بچ وی عارضی ملازمت کرنے تھیں بعد ہندوستان نے منے پڑ منے بینک ”سٹیٹ بینک آف انڈیا“ نی ملازمت اختیار کیتی۔ اتھوں ایہہ ۲۰۰۶ تک کم کرنے تھیں بعد سبکدوش ہوئے تہ اچ کل اوہ شعر و ادب نی خدمت تھیں علاوہ سماجی کماں بچ ہتھ بٹائی کرنے ہن۔

پہاڑی شاعری نی بسم اللہ: جنہاں دناں عظیم خان سٹیٹ بینک آف انڈیا بچ پھر تھی ہوئی چکے سن اُسی دوران غالباً ۱۹۸۳ء بچ انہاں نی ملاقات ریاستی کلچرل اکادمی نے پہاڑی شعبے نے اُس ویلے انچارج کریم اللہ قریشی ہوراں نال ہوئی۔ کریم اللہ قریشی نہایت متحرک شخصیت ہن ہور پہاڑی زبان و ادب نی ترویج و ترقی واسطے انہاں دناں نہایت سرگرم سن بلکہ اوہ اک مشن نے طور انہاں پہاڑی بولے والیاں کی جیہڑے اپنی ماء بولی نے بجائے اردو وغیرہ بچ لکھنے سن مادری زبان والے پاسے راغب کرنے بچ جئے نے سن۔ انہاں محمد عظیم خان نال ملاقات کیتی ہور انہاں

کی اپنی مادری زبان بچ لکھنے فی ترغیب وتی۔ مادری زبان نال عظیم خان فی محبت ناساغر کریم اللہ قریشی فی ساحرانہ ترغیب نال گجھ اسراں چھلکیا کہ انہاں کی پہاڑی تھیں سوا گجھ یاد ہی نہ رہیا۔ ہُن عظیم رات تہاڑی زبان نے حوالے نال سوچنے۔ پہاڑی شعر و ادب فی ترویج تہ ترقی نے منصوبے بنانے، پہاڑی بچ شعر و شاعری کرنے تہ اس تھیں علاوہ تحقیق تہ تنقید نے حوالے نال وی کم کرن لگے۔

محمد عظیم خان کیتاں جے عروض اُپر خاص دسترس رکھنے ہین، اس واسطے انہاں فی ہمیشاں ایہہ خواہش دہنی ہے کہ اس علم کی دوے پہاڑی شاعران تکرر منتقل کری دیان ہو ر انہاں نے اندر ایہہ شوق پیدا کری سکے کہ اوہ عروض نا علم سکھن ہو ر فرحتی نال اُس اُپر کار بند رہن۔ اس حوالے نال اکثر انہاں نے مضامین وی شیرازہ پہاڑی نے در قیاں فی زینت بننے رہنے ہین۔ انہاں جواں سال پہاڑی شاعران فی اصلاح ناکم وی سمہالی رکھیا ہے ہو ر اکثر نوجوانان نے کلام فی اصلاح کرنے ہین تہ انہاں کی عروض نا گرسکھانے رہنے ہین۔

محمد عظیم خان طبعاً اک صوفی منش انسان ہین اوہ سادہ طبیعت ہو ر سادہ چال ٹہال نے مالک ہین، نرم دلی تہ سادہ لوحی انہاں نے مزاج نا حصہ ہے۔ جدوں کریم اللہ قریشی فی ترغیب ور انہاں پہاڑی والے پاسے رُجوع کیتا تہ پہاڑی زبان بچ انہاں فی ساریاں تھیں پہلی تخلیق سی اک طویل نظم سی ”عیدی یتیم“، اس عنوان نال نظم تخلیق کری تہ ایہہ کریم اللہ قریشی کی ارسال کیتی تاں جے اوہ اُس کی شیرازہ پہاڑی نے اوراق بچ جگہ دین۔ مگر بد قسمتی نال کریم اللہ قریشی، جہاں اُردو نے گلپاریاں بچوں کدھی تہ عظیم خان کی پہاڑی نیاں وادیاں بچ آنی چھوڑیا سی، اوہ ہی عظیم خان فی ایہہ پہلی نظم شیرازہ پہاڑی فی زینت بنانے تھیں قاصر نظری آئے ہو ر اس مشورے نا نظم واپس کیتی کہ نظم اتنی طویل ہے جے اس کی اکوار شیرازہ پہاڑی نے کسے شمارے بچ شامل نیہہ کیتا جانی سکنا۔ اس واسطے بہتر ایہہ ہے کہ عظیم ہو ر اس نظم کی اپنے طور ور کتا بچے فی صورت بچ شائع کرن۔ اس تھیں بعد عظیم خان ہو ر اں قدرے مختصر نظماں لکھنا شروع کیتا یاں جیہڑیاں لگاتار شیرازہ پہاڑی فی زینت بنن لکیاں۔ کدے اس پہاڑی شاعری نیاں مختلف اصناف نا مطالعہ کراں تہ اسماں کی محسوس ہوسی گا کہ پہاڑی شاعری بچ جدید نظم نامیدان حالیں تکر وی عظیم خان نے ہتھ ہے اس نا اندازہ اس انہاں نے پہلے شعری مجموعے ”گندل“ نے مطالعے تھیں کری سکے ہاں۔

محمد عظیم خان جدوں پہاڑی شاعری والے پاسے متوجہ ہوئے انہاں دناں پہاڑی ادبی تہ ثقافتی تحریک اپنے زوراں وری۔ ایہہ لوک جتھے سیاسی تہ سماجی حقوق واسطے سرگرم سن اُتھے ہی اوہ لسانی تہ ثقافتی حقوق واسطے وی سرگرم سن اسے تحریک نے زیر اثر ریاستی کلچرل اکیڈمی بچ پہاڑی زبان نی ترقی واسطے اک شعبہ قائم ہو یا ہور اس تھیں علاوہ ریڈیو کشمیر نالے دور درشن اُپروی پہاڑی زبان نی باضابطہ نشریات نا اہتمام ہو یا۔ اس تھیں علاوہ اس طبقے نے لوک حکومت کولوں سیاسی تہ سماجی حقوق بحال کرنے نی مانگ کرنے رہے، محمد عظیم خان وی اس تحریک نا حصہ بنے ہور انہاں وی اس عملی جد و ہند بچ شمولیت نے نال نال قلمی کاوشاں وی جاری رکھیاں ہور اپنے آئینی حقوق نے تناظر بچ پہاڑی بولنے والیاں نے اندر بیداری پیدا کرنے واسطے اپنی شاعری کی اک ہتھیار نے طور برتیا۔

محمد عظیم خان ایمان نی حد تک اس عقیدے نے قائل ہین کہ انسان زندگی نے تقاضیاں تھیں بے خبر بیہ رہی سکنا ہور انہاں نے نزدیک عارض و گیسو تہ لب و رخسار نیاں گلاں محض وقت ضائع کرنا ہے۔ انہاں نا عقیدہ ہے کہ قدرت انہاں کی کسے مقصد واسطے پیدا کیتا ہے۔ انسان دوستی انہاں نی رگ رگ بچ سمائی نی ہے ہور اوہ قومی تہ ملی جذبے تھیں سرشار ہین، اوہ اپنے (پہاڑی) معاشرے نی فلاح و بہبود نی گل ضرور کرنے ہین مگر اوہ اس کی مسلم معاشرے نال جوڑی تہ وی تکتے ہین۔ انہاں نے اندر حُب الوطنی نا جذبہ وی موجاں مارنا نظری اچھنا ہے۔ اوہ جتھے باختیا ایواناں تھیں اپنے حقوق طلب کرنے ہین اُتھے ہی اوہ نوجوان نسل کی حُب الوطنی نا درس وی دینے نظر اچھنے ہین۔ عظیم خان جواناں نال خطاب کرنیاں ہونیاں اکثر انہاں کی بے عملی تھیں پلو چھڑائی تہ عملی دنیا بچ داخل ہونے نا مشورہ دینے ہین۔ اوہ ایہہ سمجھنے ہین کہ جد تک جوان نسل اکھیاں نہ کھولسی گی ہور قومی تہ ملی مسئلیاں بچ دلچسپی نہ ہنسی تاں تکر نہ تہ پہاڑی معاشرہ ہور نہ ہی مُلک ترقی نی راہ و رچلی سکنا ہے۔

اس تناظر بچ انہاں اسراں نیاں نظماں تخلیق کیتیاں ہین جنہاں بچ انہاں وطن تہ قوم نال محبت نے جذبے کی خوب اُبھار یا ہے ہور قوم کی بالعموم تہ نوجواناں کی بالخصوص عمل نی دعوت دتی ہے۔ قصیدہ، ملت، دوستا، سلام، شہباز، کشمیر، مرثیہ، چمن، وغیرہ اس قبیل نیاں نمائندہ مثالاں ہین۔

عظیم بنیادی طور ورنظم نے شاعر ہن ہور انہاں نی شاعری نا غالب حصہ نظماں اُپر ہی مُشتمل ہے۔ ایہہ نظماں اصلاحی ہن ہور انہاں نے ذریعے اوہ معاشرے نے اندر پلنے والیاں نظوراں اُپر نشتر مارنے نظری اچھنے ہن۔ اپنیاں نظماں اندر تجھے اوہ پہاڑی معاشرے نے اندر بیداری ہور باعملی نا عنصر پیدا کرنے نی کوشش کرنے ہن اُتھے ہی اوہ بُریاں عاداتاں تہ طور طریقیاں تھیں چھکارا حاصل کرنے ہور چنگیاں روایتاں قائم کرنے نی ترغیب وی دینے ہن؛ انسان دوستی ہور وطن نال محبت نا درس وی انہاں نیاں نظماں نے بنیادی عناصر بچ شامل ہے۔ حمد و نعت نا وی چنگا خاصہ مواد انہاں نے مجموعہ کلام بچ موجود ہے؛ انہاں نیاں اصلاحی نظماں بچ اک مخصوص معاشرے نی بیداری نے نال نال آفاقی پیغام وی نظری اچھنا ہے۔

عظیم نو جواناں نی غیرت کی لکار نے نظری اچھنے ہن؛ اوہ چاہتے ہن کہ نو جوان بے عملی نی لعنت اُتاری پھینکن عمل صالح اختیار کرن تہ رہبانیت ہور گوشہ نشینی نے طریق کی خیر آباد آکھی چھوڑن۔ عظیم آکھنے ہن کہ قرآن کریم نے فرمودات انسان نے ازلی رہنما ہن ہور انہاں ور عمل کری انسان اپنے آپ کی پیچانی سکنا ہے۔ اوہ چاہتے ہن کہ نو جوان نسل اپنے دلاں تھیں خوف ہوڈر کی کدھی تہ اپنے اندر سمندراں تہ دریاواں بچ کدی پینے نا ہور لہراں نال لڑنے تہ چٹاناں نال ٹکرانے نا حوصلہ پیدا کرے؛ کیاں جے انہاں نے نیڑے زندگی اک میدان کارزار ہے؛ جنگ نا میدان ہے؛ نہ کہ پھلاں نی تیج؛ حُب الوطنی عظیم نی نظماں بچ مرکزی حیثیت رکھنی ہے؛ انہاں نیاں اکثر نظماں اس جذبے نال سبھ نظر اچھنیاں ہن۔ انہاں نیاں نظماں قصیدہ مملت؛ دوست؛ اپیل؛ شہباز؛ کشمیر؛ مرثیہ؛ چمن؛ وغیرہ اسراں نیاں نظماں ہن جہاں تھیں قاری بخوبی اندازہ لائی سکنا ہے کہ اوہ کس قدر حُب الوطنی نے جذبے نال سرشار ہن ہور ایہی جذبہ اوہ نو جوان نسل بچ وی پیدا کرنا چاہتے ہن۔ عظیم خان نے ہاں اک ہور جذبہ بڑے پیمانے اُپر موجزن نظری اچھنا ہے اوہ ہے عشق رسول نا جذبہ۔ حُب رسول نا عنصر عظیم خان نی شاعری نے بنیادی عناصر بچوں اک ہے۔ جسراں کہ اس پچھلیاں سطر اں بچ وی ذکر کری چکے ہاں کہ عظیم اک درویش صفت انسان ہن؛ اس درویشانہ طبیعت بچ عشق رسول نا بڑا عمل دخل ہے۔ نامور اردو شاعر جناب

عرش صہبائی ہوراں اُنہاں نے اسے عشق نا خلاصہ انہاں لفظاں بچ بیان کیتا ہے:
 ”جتھے تکر حمد تہ نعت نا تعلق ہے اُنہاں دل نیاں ڈوہنگیاں تھیں اُنہاں
 اس نے تقدس کی محسوس کیتا ہے ہور اس تھیں بعد ہی اُنہاں کی شعری قالب بچ
 ٹہالیا ہے۔ ایہی کیفیت اُنہاں نے سلام بچ وی ہے اُنہاں نے احساس بچ
 غضب نی شدت ہے۔“ (شیرازہ پہاڑی، جلد: ۲۹، شمارہ ۶، ص ۱۳۰)

اُنہاں نیاں نظماں اپنے اندر جیہڑیاں فنی خصوصیات رکھنیاں ہن اس نا دراک عمومی
 طور وروڈوے پہاڑی شاعراں نے اندر زرا کھٹ ہی لہنا ہے۔ انہاں نیاں نظماں عام طور وروہور
 پوری شاعری خاص طور وراوہ سبھے صفتاں بٹیلیاں ہویاں ہے جیہڑیاں فن نیاں منڈھلیاں
 خصوصیتاں نیاں جانیاں ہن۔ انہاں نیاں نظماں بچ اثر آفرینی وی ہے تہ اثر انگیزی وی۔
 ساریاں تھیں بڑی گل ایہہ کہ اُنہاں نیاں نظماں موسیقیت تہ غنائیت نال سبھر ہن۔

عظیم خان اپنی نظم نگاری نے ذریعے زندگی نے انتہائی نیڑے نظری اچھنے ہن، اوہ بجائے
 خود اک جہاں دیدہ شخص ہن ہور جہاں بنی تھیں بہر حال انسان وسیع تجربے حاصل کری لینا ہے۔
 عظیم محکمہ دفاع نی ملازمت نے دوران گھاٹ گھاٹ ناپانی پیتا تہ بھانت بھانت نیاں
 بولیاں سُنیاں ہن۔ اس تھیں اُنہاں کی جیہڑے رنگ رنگ تجربے حاصل ہوئے اوہ اُنہاں کی اپنی

شاعری نے رنگ بچ رنگی تہ اسان تکر چھپانے ہن۔ بقول شاعر

دُنیا نے تجربات وحوادث کی شکل میں

جو کچھ مجھے دیا ہے وہ لوٹا رہا ہوں میں

اوہ معاملات تہ واقعات نا ہرگز سطحی مطالعہ نیہہ کرنے بلکہ قدرت نے اُنہاں کی قوت
 مشاہدہ نی دولت نال مال مال کری رکھیا ہے۔ بہوں باریک بین ہن اُنہاں نے مطالعے بچ ڈوہنگائی
 وی ہے تہ پکڑ وی، تکنے بچ تہ اوہ معمولی معمولی واقعیات کی اپنیاں نظماں نا موضوع بنانے ہن وراپنی
 فنی صلاحیتاں کی کم بچ آنی تہ اوہ انہاں موضوعاں کی آفاقی بنائی دینے ہن۔ ایہہ ہی وجہ ہے جے
 انہاں نے کلام بچ پہاڑی تہذیب نے روایتی لفظاں نی پھر مارلنی ہے لیکن اُنہاں نی اک منفرد

خاصیت ایہہ وی ہے جے انہاں پہاڑی شاعری کی بے شمار نوایاں اصطلاحاں نال وی نوازیا ہے۔ انہاں نادلاں کی چھیک لانے والا ڈکشن پہاڑی شاعری نابہوں قیمتی سرمایا ہے ہور ایہہ گل انہاں نے قادر الکلام ہونے نی دلیل ہے۔ کدے کدے انہاں نے خیالاں نا سمندر اسراں ٹھاٹھاں مارن لگتا ہے کہ پہاڑی نا ذخیرہ الفاظ انہاں نے خیالاں بچ اُمنڈنے والے طوفان کی سلیٹے واسطے ناکافی ثابت ہونا ہے تہ اوہ اس صورت حال بچ اُردو اصطلاحاں نی پُہر مار کر چھوڑنے ہین ور اتھے وی اوہ اک ماہر فنکار ہونے نا ثبوت پیش کرنے ہین۔ کتیاں جے جدوں اوہ اُردو لفظاں کی برتنے ہین تہ انہاں اُپر اوہ پہاڑیت نا اسراں نا نہ مٹنے والا غازہ چاہڑی چھوڑنے ہین جے کسے کی ایہہ محسوس ہی میہ ہونا جے اوہ کوئی نا مانوس لفظ یا اصطلاح برت رہے ہین انہاں نی اسے خوبی نا ذکر پہاڑی نے اک نامور محقق تہ نقاد محمد سرور رحمان ہوراں انہاں لفظاں بچ کیتا ہے:

”اس حقیقت تھیں انکار میہ کیتا جائی سکنا جے انہاں نے دوئیاں

زبانان خاص کر اُردو زبان نے جیہڑے لفظ برتنے ہین انہاں اُپر پہاڑیت نا

رنگ روغن چڑھائی تہ پہاڑی الفاظ نے ذخیرے بچ باہدہ کیتا ہے۔ ایہہ اوہ خوبی

ہے جس واسطے عظیم ہور حوصلہ افزائی نے حقدار ہین۔“ (گندل: ص نمبر ۷۸)

اس موقعے ور مگی مولانا ابوالکلام آزاد نی نثر نے حوالے نال آکھیا گیا کسے شوخ نا ایہہ جملہ یاد اچھنا ہے کہ ”بھیڑکا گوشت چربی چربی اور ابوالکلام کی نثر عربی عربی“ ٹھیک اسے طراں ”محمد عظیم خان نی پہاڑی شاعری اُردو اُردو“ ہے۔ ساری جدید پہاڑی شاعری نا مطالعہ کرنے تھیں بعد اس اس نتیجے ور چنچنے ہاں جے عظیم خان ہوراں پہاڑی شاعری بچ اُردو اصطلاحاں برتنے نا رواج قائم کیتا ہے۔ انہاں نے کلام بچ اُردو فارسی ترکیباں نی کثرت ہے بلکہ بعضے شعر تہ اپنے اندر اس قدر اُردو تہ فارسی نارنگ سائے ہوئیاں ہین کہ اگر انہاں بچوں اک ادھ پہاڑی نا لفظ ہٹائی دتا جائے ہور اس نی جگہ اُردو لفظ برتیا جائے تہ پورا شعر اُردو ہوئی جاسی گا۔ مثلاً ایہہ شعر ملاحظہ کرو:

پردیس مُرغ مسکین چلیا
دُنیا کو کر کے غمگین چلیا

اس شعر بچوں کدے لفظ 'جلیا' حذف کریں تہ 'چلا' رکھی دتا جائے تہ ایہہ پورا شعر اُردو نا شعر ہوئی جاسی گا۔ اسراں نیاں در جتاں مثالاں اُنہاں نے کلام پنج موجود ہین۔ عظیم نی شاعری نا غالب حصہ سنجیدہ شاعری ور مشتمل ہے لیکن ایہہ وی سچ ہے کہ کدے اُنہاں نی ظرافت والی رگ وی پھڑکی جانی ہے تہ اوہ شوخی تہ طنز نا دامن تھمے نظر اچھنے ہین۔ انہاں نیاں کئی اک نظماں ہین جہاں پنج اُنہاں نے بعض سیاسی تہ سماجی مسئلیاں کی ظریفانہ رنگ پنج بیان کرنے نی کوشش کیتی ہے عظیم ہوراں اپنے کلام پنج اپنے مفہوم کی واضح کرنے واسطے جدید ترکیباں نی ایجاد کیتی ہے جیہڑیاں دوئے پہاڑی شاعراں نے ہاں بڑیاں ہی کہٹ نظری اچھنیاں ہین۔ عظیم نی شاعری نے اس ارتقائی دور پنج ہی ۱۹۸۹ء تھیں بعد نا دور ریاست نی تاریخ نا اک رت نکھول دور ہے۔ اس دوران ریاست نا چپہ چپہ بارودنی بونال پہن گیا ہور ریاست نا کونہ کونہ رت پلٹتا ہوئی گیا۔ بے شمار لوک مارے گئے ہور اُنہاں پنج وی نو جواناں نی تعداد زیادہ ہے۔ اس ماحول وی عظیم ہوراں نے اندر نے انسان کی چھنجوڑیا۔ گزشتہ دو دہاکے ریاستی عوام واسطے بالعموم تہ پہاڑی بولنے والیاں واسطے بالخصوص اسانی تہ زمینی آفتاں ہنی تہ آئے۔ جتھے اک پاسے فوج تہ علیحدگی پسنداں نے ہشکاراں تہ ہیاڑ معرکہ آرا نیاں ہوئی رہیاں سن تہ سرحدی علاقیاں (پہاڑی بولنے والیاں نا علاقہ) نے لوک ہندوستان تہ پاکستان نیاں فوجاں نی طرفوں ہونے والی شدید گولہ باری نا شکار ہونے سن۔ حالات نی ستم ظریفی اسے ور نیہہ مگنی بلکہ ریاست پنج کدے برفانی طوفان آئے تہ کدے زلزلے نال سرحدی علاقے (کرناہ کیرن) اوڑی تہ پونچھ) تہس شخص ہوئی جانے ہین۔ محمد عظیم خان ہور اس قسم نے حالات نا بڑی حد تک اثر قبول کرنے ہین، اُنہاں نیاں بعض نظماں ہور غزلاں پنج ایہہ اثرات اسانی نال تگے جائی سکنے ہین۔ انہاں نیاں نظماں پنج طویل (مثنوی نما) نظماں وی ہین تہ مختصر نظماں وی جو وی ہے اُنہاں نیاں تخلیقاں معیار نی بلندی کی چھو بنیاں ہین۔ اُنہاں نیاں انہاں ہی خوبیاں نے اعتراف پنج عرش صہبائی اسراں لکھنے ہین:

”عظیم نے کلام پنج اوہ ساریاں خوبیاں ہین جیہڑیاں معیاری شاعری نی بنیاد ہونیاں ہین ہور انہی خوبیاں کسے شاعر نا مقام متعین کرنے پنج کارگر ثابت ہونیاں ہین۔ عظیم ہوراں جس جس صنف سخن پنج طبع آزمائی کیتی ہے اُس پنج حمد“

نعت، نظم، منظوم ترجمہ، قطعہ، رباعی، ہور غزل شامل ہے۔ پہاویں جے ایہہ صنفوں فارسی تھیں اُردو تہ ہوراں زبانان پنج آئیاں ہین مگر ایہہ مناسبتی گا کہ عظیم خان ہوراں اک اک صنف نال پورا پورا انصاف کیتا ہے ہور انہاں نی عظمت پنج زراوی فرق نیہہ آن دتا۔ کتیاں جے ہر زبان نا اپنا بکھر الامزاج ہونا ہے ہور دوئی زبان پنج ایہہ مزاج قائم رکھنا کاردار والا معاملہ ہے مگر عظیم خان ہوراں نا کلام پڑھنے تھیں بعد بالکل وی کسے قسم نی کمی نا احساس نیہہ ہونا۔“ (شیرازہ پہاڑی جلد: ۲۹، شمارہ: ۶، شمارہ: ۱۳۰)

غزل پہاڑی زبان پنج اُردو تھیں آئی ہے ہور جدید پہاڑی شاعر نی نوہار بنی گئی ہے۔ پہاڑی زبان نال تعلق رکھنے والے شاعران نا کلام پڑھنے تھیں بعد ایہہ علم ہونا ہے کہ جتھے نظم نے میدان پنج کجھ اک شاعران ہی طبع آزمائی کیتی ہے اُتھے غزل شروع تھیں ہی جدید پہاڑی شاعری نال نال تُنی آئی ہے۔ نامور ادیب جناب فدا راجوری پہاڑی غزل نے حوالے سنگ گل کرنیاں ہویاں اسراں لکھنے ہین:

”پہاڑی زبان نے شاعران جنہاں ساریاں نی تعلیم اُردو نے ذریعے ہوئی ہے ہور اُردو ہی نے ذریعے تفہیم تہ تخلیق نامزاج بنیا ہے۔ حالات نا پورا ادراک رکھنیاں ہویاں پہاڑی غزل نی تخلیق پنج اُس چھو کڑنی پوری عکاسی کرنے نی کوشش کرنے ہین جیہڑا انہاں کی تعلیمی سفر نے دوران ورٹے پنج ملیا ہویا ہے۔“ (شیرازہ پہاڑی، جلد: ۱، شمارہ: ۶، ص ۴۲)

فدا راجوری ہوراں نی گل سولاں آنے سچی ہے۔ پہاڑی غزل اُردو غزل نی اولاد ہے۔ پہاڑی غزلیہ شاعری نا سارا خمیر اُردو نی مٹی تھیں حاصل ہویا ہے پہاڑی غزل نے انوکھے رنگ اساں نے باندے کھلے نے ہین اوہ اس عظیم پیہنگ نے ہین جیہڑی ڈاکٹر صاحب مرزا، کریم اللہ قریشی، خوش دیو مین، رشید قمر، محمد عظیم خان، ڈاکٹر مرزا فاروق انوار، شیخ آزاد احمد آزاد، امتیاز نسیم ہاشمی، ڈاکٹر جہانگیر دانش، محمد سرور سبحان، مجروح ملنگامی، پروفیسر رفیق بھٹی، اقبال عظیم، ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر، مظہر جاوید، بشارت حسین خان، مخلص وجدانی، شیخ ظہور الدین، ملک تنویر اقبال، عارف

اقبال عارف، غلام حیدر ندیم، عبدالعزیز ندیم، عزیز دچھنوی، پرویز مانوس، فیروز الدین بیگ، رانا فضل حسین وغیرہ وغیرہ سنگ بنی ہے۔

پہاڑی غزل نے مُنڈھلے نقشِ اسماں کی کلاسیکل پہاڑی شاعراں نے اُتھے وی ملنے ہین،
 وروا صحت صورت مے نے دہاکے بچ ریاستی کلچرل اکیڈمی نے اندر پہاڑی شعبے نے قیام تھیں بعد
 دس لگنی ہے، کریم اللہ قریشی، سید یوسف نسیم لاروی، ڈاکٹر صابر مرزا، خوش دیوینی، محمد شفیع خان صابر،
 رشید قمر حاجی، فیروز الدین بیگ، نثار راہی، شہباز راجوروی، فدا راجوروی، عطا محمد خان مدبر، مرحوم
 لقمان راہی، مرحوم غلام ربانی اعوان، ڈاکٹر جہانگیر دانش پہاڑی غزل نی بنیاد مضبوط کیتی۔ اس
 کاروان بچ جیہڑے لوک چکھے شامل ہوئے انہاں بچ محمد عظیم خان نا ناں بہوں اہمیت نا حامل
 ہے۔ عظیم خان اس قافلے بچ ۱۹۸۲ء بچ شامل ہوئے۔ پہاڑی جے اپنی پہاڑی شاعری نی بسم
 اللہ انہاں نظم نگاری ناں ہی کیتی سی لیکن نظم تھیں غزل نا سفر انہاں بلا کسے وقت تہ چرنے طے کری
 ہند اہور، بہلیاں ہی اوہ غزل والے پاسے مڑی آئے۔ باوجود اس نے کہ انہاں نظم نگاری تھیں وی
 اپنا پلا نیہہ چھڑایا۔ عظیم خان جتھے پہاڑی شاعراں بچ کامیاب نظم نگار نے طور ورجانے جان لگے
 اُتھے ہی اوہ غزل نے میدان بچ وی عظیم شہسوار نے طور ورجانے انہاں کی اپنی اس حیثیت نا
 بخوبی احساس ہے تہ اوہ اپنی غزل گوئی نی قبولیت نا اظہار کجھ اس انداز بچ کرنے ہین:۔

نظم تیری پسند کیتی ہے اکثر ناظریناں سُن
 عظیم اج کل مگر تیری غزل خوانی نا چرچہ ہے

پہاڑی غزل پہاڑی جے حالیں اپنے تشکیلی دور تھیں ہی گذرنی ہے لگی نی وراس نے باوجود
 عظیم تہ انہاں نے دوے ہانیاں نا غزلیہ کلام چونکا نے والا ہے۔ عظیم نیاں غزلاں اپنے اندر اک
 خاص ادبی وقار، چٹکئی، تہ بانگین رکھنیاں ہین تہ انہاں نا ایہہ کلام بلاشبہ ادب عالیہ نا حصہ قرار دتا
 جائی سکنا ہے۔ عرش صہبائی ہوراں انہاں نیاں غزلاں اُپر تبصرہ کرنیاں ہویاں لکھیا ہے کہ:
 ”انہاں نے کلام تھیں ایہہ اندازہ لایا جائی سکنا ہے کہ اوہ شاعری نے
 رموز وادقاف تھیں چنگی طراں واقف ہین۔ اس تھیں انہاں نے کلام بچ جدت
 وی پیدا ہوئی ہے ہور موسیقیت وی۔ ایہہ کجھ انہاں نیاں قدرتی صلاحیتاں نا نتیجہ

ہے کہ شعر آکھنے ویلے انہاں کی الفاظ ٹھونڈ نے میہ پینے۔ عظیم شاعری نے
میدان پنج اُس جگہ کھلے ہین جتھوں اوہ نویں نسل نے شاعراں نی راہنمائی کری
سکنے ہین۔“ (شیرازہ پہاڑی جلد: ۲۹، شمارہ: ۶، ص ۱۳۰)

پہاڑی غزل کی اُس نیاں ارتقائی منزلاں طے کروانے ہور اُس کی صحیح سمت عطا
کرنے پنج محمد عظیم خان اک اہم مددگار ہین، ایہی وجہ ہے کہ عرش صہبائی انہاں کی بجا طور اُپر
”پہاڑی شاعری ناہتم“ قرار دینے ہین۔ عظیم ہوراں جتھے پہاڑی غزل نے مضموناں کی وسعت
نال نوازیا ہے اُتھے ہی انہاں نے کئی نویں انداز وی پیدا کیتے ہین۔

محمد عظیم خان ہوراں روایتی لب و لہجہ اختیار نیہہ کیتا بلکہ انہاں نے اُتھے جدت ہے جس فی
وجہ نال اوہ پہاڑی غزل کی نواں آہنگ تہ نواں اسلوب دینے پنج کامیاب ہوئے ہین۔ انہاں اُردو
شاعری نیاں جدید ترکیباں پہاڑی شاعری نے قالب پنج ٹہالیاں۔ زبان پنج شکستگی تہ صفائی پیدا
کیتی۔ محمد عظیم خان رومان پرور شاعری نے نیڑے وی نیہہ پہنکنے۔ شاید اس نا ذمہ دار انہاں نا
شریعت پسند ذہن ہے جیہڑا ہر ویلے حد شریعت تہ قانون نی چابک ہئی انہاں نے باندے کھلا رہنا
ہے۔ انہاں نہ صرف رقص و سرود تہ تھیں اجتناب کیتا بلکہ پنج تہ ایہہ ہے جے جدید شاعری کی روایتی
چلن تہ غیر صحت مندانہ جذبیاں نے حلقے تھیں کڈھی تہ زندگی نیاں تلخ حقیقتاں تھیں اکھیاں چار
کرنے ناگر سکھایا ہور صحت مندانہ رجحاناں تھیں وی واقف کرایا۔ جدید پہاڑی شاعری پنج محمد عظیم
خان ہی اوہ پہلے شخص ہین جہاں پہاڑی شاعری کی اک نواں موڑ دتا تہ اس کی صحیح معنیاں پنج عملی
زندگی نا ترجمان بنایا۔ مولانا محمد حسین حالی ہوراں اصلاح سخن نے متعلق جیہڑا گاڈ لائن متعین کیتا
سی، عظیم خان نی شاعری اُس نی عملی تفسیر ہے۔ پہاڑی شاعری وی کجھ اک موضوعاں نے آس
پاس کہنی سی تہ عظیم خان ہوراں اس نے اگے اک وسیع کینواس کھلا کری دتا۔ اسراں جدید پہاڑی
شاعری جس وسعت، ڈوہنگائی تہ پکڑ نے علاوہ عصری تقاضیاں تھیں ہم آہنگ ہور ہی ہے اس فی
اصلاح ناسہرہ بڑی حد تک محمد عظیم خان ہوراں نے سر جانا ہے۔ پہاڑی جے اس میدان پنج ڈاکٹر
صابر مرزا، رشید قمر، شہباز راجوری، ڈاکٹر مرزا فاروق انوار، ڈاکٹر جہانگیر دانش، امتیاز نسیم ہاتھی۔
بشارت حسین خان بشارت، خورشید کرمانی، ڈاکٹر لیاقت جعفری، وغیرہ ہوراں وی اپنی اپنی جگہ اہم
رول ادا کیتا ہے لیکن اس کہکشاں پنج عظیم خان سب تھیں زیادہ روشن ستارہ ہے۔

محمد عظیم خان ہوراں اپنی شاعری نی بسم اللہ اُردو نال کیتی ہو راک عرصے تکر اوہ اُردو پنج ہی شعر آکھے رہے ہین لیکن افسوس کہ انہاں نے اُردو کلام نا کوئی وی شعری مجموعہ باندے نہ آئی سکیا، کیتیاں کہ عظیم خان نا سارا کلام ایک بیاض نی صورت پنج سی ہو ر اوہ بیاض ۱۹۷۱ء پنج اک حادثے نی نذر ہونے نال کلام تلف ہوئی گیا۔ ۱۹۷۱ء تھیں پچھے نی اُردو شاعری کی انہاں نے حالیں تکر ترتیب نیہ دتا ہے۔ البتہ انہاں نا اُردو کلام بعض اوقات اُردو نے مقتدر جریدیاں تہ اخباراں نی زینت ضرور بننا رہنا ہے۔ جتھے تکر انہاں نی پہاڑی شاعری نا تعلق ہے پہاڑی زبان پنج انہاں نا پہلا شعری مجموعہ ”گندل“ نے نا سنگ ۱۹۹۷ء پنج منظر عام اُپرایا۔

”گندل“ کی پہاڑی ادبی حلقیاں پنج نہ صرف بڑی قدر نی نگاہ سنگ ڈٹھا گیا بلکہ اس کی ہتھوں تہ ہند ا گیا۔ اس مجموعے کی عظیم خان نے بکھرے بکھرے حصیاں پنج بندیا ہے۔ اس کتاب نا پہلا حصہ حمد و نعت اُپرینی ہے، جس پنج انہاں گجھ اک حمد ا سلام، نعتاں ہو نعت نما نظماں شامل کیتیاں ہین۔ گندل نے اس حصے پنج شامل حمد یہ کلام جیہڑا عظیم خان نی عبودیت نا مظہر ہے اُتھے ہی نعتیہ کلام انہاں نے عشق رسول نی اخیر لی حد تکر سبھر ہے۔ اس مجموعے پنج شامل ساریاں تھیں پہلی حمد مسدس نی صورت پنج ہے جیہڑی اس انداز پنج شروع ہونی ہے۔

حمد تہ ثنا میں کراں لکھ ہزاری	صبح شام دن رات پروردگاری
جسُن بخشیاں نعمتاں بے شماری	جسم بہترین نالے صورت پیاری
شکر ماکا میرے پروردگارا	جہاں تیرا تیرے ہی تائین سارا
حکم دے کے تہدہ ایہہ جہاں پیدا کیتا	نظام شمس، آسماں پیدا کیتا
قلم لوح و کون و مکاں پیدا کیتا	قیامت حشر دا مداں پیدا کیتا
جہنم عطا تہدہ کیتا دشمنان کو	تہ فردوس جنت دتی دوستاں کو

اک ہو ر حمد پنج اوہ ربو بیت نا اقرار کرنیاں ہوئیاں خدائے بزرگ تہ برتر نے اُگے انتہائی عاجزی تہ انکساری سنگ گجھ اسراں گویا ہونے ہین۔

تو ہیں اعلیٰ عظمت والا تیری قدرت عالی مخلوقاں پنج ہستی میری تہدہ اشرف فرمائی
تیرے تھیں بیہ اوہلے کوئی نہ کوئی ڈراہڈے تیرا راج ہے ہر جاگے تو حاضر ہر جائی

اے ربا تو کنڈھے لائیں فصلیں چپاٹو ریں کشتی میری چھٹیاں ماری بیچ کبھڑی دے آئی
 ”گندل بیچ تمہیں بعد نعتاں ہو سلام شامل ہیں۔ عظیم خان اس امر تھیں۔ بخوبی واقف ہیں
 جے ذات باری خداوند تعالیٰ تھیں بعد اس جہاں رنگ و بو بیچ اگر کوئی معتبر ہستی ہے تہ اوہ اللہ نے
 رسول ﷺ کی ذات بابرکات ہے جہاں نے باندے بڑے بڑے شہنشاہ حکمران ہو فرما نرواوی
 عاجزی تہ انکسار نا مجسمہ بنی جانے ہیں۔ انہاں کی اس گل ناوی چنگی طراں احساس ہے جے ذکر
 حبیب خدا تھیں باہجوں اس کائنات ناہر کم ہر چیز ہو ہر عمل نا مکمل ادھ کر ڈھا ہے۔ اسے احساس نا
 اظہار کرنیاں ہوئیاں اوہ آکھے ہیں۔

پنا ذکر احمد دعا نامکمل حمد نا مکمل ثنا نامکمل
 خدائی دا سب سلسلہ نامکمل جہاں گل تہ ارض و سما نامکمل
 ظہر نا مکمل، عصر نا مکمل نبی بن ہے شام و سحر نا مکمل
 خدا بے شمار آدمی پیدا کیتے قطب غوث تہ مچ ولی پیدا کیتے
 تہ وقتاً فوقتاً نبی پیدا کیتے محمد رسول آخری پیدا کیتے
 مگر حضرتناں دا آسا نور پہلاں خدا کو محمد سے منظور پہلاں
 ایہہ عشق رسول نی انتہا ہے جے ثنائے حبیب خدا لکھنے نی انہاں نی چاہت تیز تھیں تیز تر ہونی
 چلی جانی ہے ہو راہی اسے چاہت نا اظہار اوہ اپنی اک نظم ”شان سروری“ بیچ اسراں کرنے ہیں:

ایہہ شوق ہے چروکنی ضمیر کو چھنجھوڑ دی
 کراں میں دینی شاعری لکھاں نظم محمدی
 بلند ہے شان سروری
 بروح شاہ نازنین امام ہر دو عالمین
 بخت جملہ مسلمین پڑھو درود ہر کبھڑی
 بلند ہے شان سروری

اَس تِلکنے ہاں جے انہاں نے کلام بیچ جانی جائی زمزہ ہائے نعت پھٹنے نظر اچھنے ہیں۔

”گندل“ بیچ شامل انہاں نے نعتیہ کلام نا وافر حصہ موجود ہے جس تھیں انہاں نی حُب رسول نا اندازہ لایا جانی سکننا ہے۔ نعتیہ کلام تھیں کچھ ”گندل“ نا ڈوا حصہ نظماں اُپر مُشتمل ہے۔ اس حصے بیچ وی عظیم نی شاعری نے بکھرے رنگ نظر آونے ہین۔ انہاں مختلف النوع نظماں آکھیاں ہین جہاں بیچ فطری یا نیچرل نظماں، اخلاقی نظماں، دعائیہ نظماں، تاریخی نظماں، وطنی اور قومی نظماں، بچیاں واسطے نظماں، ترجمے ہور تھمبیاں وغیرہ شامل ہین۔

نیچرل نظماں: محمد عظیم خان ہوراں جیہڑیاں نظماں لکھیاں ہین انہاں بچوں بعض نظماں ایسیاں وی ہین جہاں کی پڑھی تہ اس انہاں کی بجا طور اُپر شاعر فطرت آکھی سکنے ہاں۔ انہاں نے اپنیاں بیوں ساریاں نظماں بیچ فطرت نی جادوگری ہور قدرت نی رنگارنگی نی عکاسی بڑے ہی کامیاب ہور فنکارانہ انداز بیچ کیتی ہے۔ فطرت نے رنگارنگ موضوعاں اُپر آکھیاں ہویاں نظموں بیچ سلام، گلرگ، کھیاری، دیگر ویلا، کشمیر، ہک شام، ملنگا چنگ، بجاندا جا، وغیرہ نا نا ہندا جانی سکننا ہے۔ عظیم ہوراں انہاں نظماں بیچ جس طراں اپنی فطرت شناسی نا ثبوت پیش کیتا ہے اوہ انہاں نا ہی خاصہ ہے۔

اخلاقی نظماں: محمد عظیم خان نے شعری مجموعہ ”گندل“ بیچ شامل اخلاقی نظماں وی بڑی حد تک توجہ طلب ہین۔ اخلاقی موضوعاں اُپر انہاں نیاں نظماں نے مطالعے تھیں پتہ چلنا ہے کہ اوہ جتنے پوری انسانی برادری میں اخلاقی قدراں پیدا کرنے نے آرزو مند ہین اتھے ہی اوہ اسلامی معاشرے بیچ بطور خاص اس نے فروغ واسطے فکر مند ہین۔ شاید ابھی وجہ ہے جے انہاں نے کلام بیچ اخلاقی ہور اصلاحی نظماں نا خاصہ ذخیرہ موجود ہے۔ انہاں نیاں ایسیاں نظماں بچوں اتھے اک مختصر جی ”نظم“ وقت“ نے ایہہ شعر ملاحظہ ہون۔

وقت ہے بڑا قیمتی فضول نہ گزارت بے کار کم شیطان ناکدے نہ رہ بیکار تو
 کرے جیہڑا وی حرکتاں اسے کو برکتاں نصیب نہ تھوڑے وی چیز دی نہ اوہ کسے طراں غریب
 وقت کو مارے لت جیہڑا اُسے کو مارے لت وقت ویلے سرے نہ کھالے پرت اُسے دی مارے مت وقت
 نہ ڈولے جیہڑا وقت پر اُسے دی چوسے رت وقت ٹریں وقت دے نال نال پھل پھلن وقت وقت
 وقت دی جس کسے کیتی ویلے سرے اصل قدر عظیم سہل زندگی دا اس بشر کو ہے سفر

عظیم خان نیاں دوئیاں اصلاحی تہ اخلاقی نظماں بچوں دوستا، غیور دوستا، اپیل سلام شہباز،
راہ مستقیم، نوید سترہ ما، آدمیت، قناعت، بدعت، بچ، تجارت، ہکس نو نہال دے ناں، تمباکو، سرگی، بے
قدری، لمحہ فکر، ہور چندڑی وغیرہ نظماں شامل ہیں۔

دُعائیہ نظماں: ایہہ محمد عظیم خان نیاں ایہہ جیہاں نظماں ہیں، جنہاں بچ انہاں ذات باری
تعالیٰ نے حضور التجا تہ مناجاتاں پیش کیتیاں ہیں، ہور جنہاں کی خاص طور ورنچے گاٹی سکھنے ہیں۔
اتھے انہاں نی اک ایہہ جیہی ہی دعائیہ نظم نے کجھ شعر پیش ہیں۔

تیری قدرت دا چرچا اے خداوند اچو فیری ہے بخش ایمان اے اللہ کہ ایہہ دولت، تمہیری ہے
تری قدرت تری عظمت تری شوکت تہ شان اللہ مری طاقت ہے نیہہ لکھ وی کراں میں کہہ بیان اللہ
میں سر سجدے دے بچ تہر کے فقط منگداں دُعا ربا شرّ شیطان دے کولوں مکو ہر دم بچا ربا
پہلے انسان دی خاطر میں اپنا ہر قدم چاواں ایہی توفیق نہ بخشیں کسے پر میں ظلم ٹھھاواں
وطنی تہ قومی نظماں: عظیم جتھے انسان دوستی نا جذبہ رکھنے ہیں، اتھے اوہ حب الوطنی نا جذبہ
وی رکھنے ہیں۔ انہاں نیاں بیوں ساریاں نظماں ایہی نیاں ہیں، جیہڑیاں وطن دوستی نے جذبے
سنگ سرشار نظر اچھنیاں ہیں۔ اوہ وطن دوستی نے اس جذبے کی اپنیاں انہاں نظماں نے ذریعے
اُبھارنے ہیں، ہور قوم کی عمل نی دعوت دینے ہیں۔ انہاں نیاں وطنی ہور ملی نظماں بچ ”سرحدان
دی رانی، پہاڑی دوستا، کشمیر، مرہیہ، چمن وغیرہ قابل ذکر ہیں۔

تاریخی نظمیں: عظیم خان نے کلام بچ بعض ایسیاں نظماں وی ہیں، جیہڑیاں کسے نہ کسے
تاریخی واقعے نے تناظر بچ آکھیاں گئیاں ہیں۔ انہاں نیاں انہاں نظماں س بچوں ”۱۶ جنوری
۱۹۹۱ء“ نے عنوان وراکھی گئی نظم کی مثال نے طوراً پر پیش کیتا جائی سکنا ہے۔ اس تھیں علاوہ
”گندل“ نے حصہ نظم بچ بعض ایسیاں نظماں وی ہیں، جنہاں بچ فلسفیانہ ہور حکیمانہ نکتے بیان کیتے
گئے ہیں۔

محمد عظیم خان نے مجموعہ کلام ”گندل“ نا اگلا حصہ نذرانہ ہائے عقیدت اُپر مشتمل ہے۔ اس
حصے بچ دو ایسیاں شخصیتاں نے حضور عقیدت نے نذرانے پیش کیتے گئے ہیں، جنہاں نا تعلق براہ

راست پہاڑی بولنے والیاں سنگ ہے۔ انہاں بچوں اک ہستی اپنے وقت نے ولی کامل حضرت قبلہ نانگا باجی (سید رسول شاہ) نی ہے ہور دوئی ہستی قطبِ زماں ولی دوران رومی کشمیر عارف کھڑی حضرت میاں محمد بخش نی ہے۔ انہاں دواں ہستیاں نے حضور عظیم خان نے عقیدت پھرے نذرانے بجائے خود بڑے گراں قدر اضافے ہین۔ حضرت نانگا باجی نی خدمت پنج شعری نذرانہ ولردے کنارے، عنوان نے تحت رقم کیتا گیا ہے۔ حضرت نانگا باجی موجودہ ضلع بانڈی پورہ نے مشہور گراں ملنگام نے رہنے والے سن ہور آج اوہ اسے گراں پنج آسودہ ہین جتھے انہاں نامزار مرجع خواص و عوام ہے۔ پہاڑی عوام بطور خاص حضرت نانگا باجی نال انس رکھے ہین ہور اسے عقیدت نے زیر اثر عظیم خان اپنا نذرانہ عقیدت انہاں نے حضور پیش کرنے ہین۔

حضرت میاں محمد بخش وی ولایت نی دنیا پنج اچا مقام رکھے سن۔ اوہ حضرت پیر شاہ غازی نے دربار عالیہ کھڑی شریف میر پور نے گدی نشین ہور اپنے وقت نے جید عالم سن۔ انہاں کی عربی ہور فارسی اُپر ملکہ حاصل سی۔ انہاں نے پہاویں جے عربی، فارسی، پنجابی ہور پہاڑی زبانوں پنج درجناں کتاباں تحریر کیتیاں ہین لیکن انہاں کی سب تھیں زیادہ شہرت، شہرہ آفاق مثنوی ”سیف الملوک“ نی بدولت حاصل ہوئی ہے۔ سیف الملوک پہاڑی زبان نی اولین مثنوی ہے۔ اس نے اسلوب اُپر پنجابی نا کافی اثر ہے جس نی وجہ سنگ پنجابی اس کی وی اپنے ادب عالیہ کا حصہ گننے ہین۔ پہاڑی بولنے والے سیف الملوک کی قرآن پاک ہور حدیث مبارک تھیں بعد سب تھیں اہم کتاب مننے ہین۔ ایہی وجہ ہے کہ حضرت میاں محمد بخش نی ذات نی پہاڑی عوام پنج بڑی عقیدت تہ احترام ہے۔ اسے عقیدت تہ احترام کی اکھیاں اگے رکھی عظیم خان نے وی میاں صاحب نے حضور اپنا نذرانہ عقیدت پیش کیتا ہے۔ ایہہ نظم عظیم خان ہوراں میاں صاحب نی مثنوی سیف الملوک نی بحر پنج ہی لکھی ہے جیہڑی میاں محمد بخش صاحب نے تیں انہاں نی عقیدت نی اعلیٰ مثال ہے۔

عظیم خان نے مجموعہ کلام ”گندل“ نا اک اہم حصہ اوہ ہے جس پنج انہاں علامہ اقبال نیاں دس مشہور نظماں کی پہاڑی نے قالب پنج ٹہالی پیش کیتا ہے۔ انہاں نظماں پنج اقبال نیاں مشہور نظماں شکوہ ہور جواب شکوہ وی شامل ہین۔ انہاں تھیں علاوہ ”جگنو“ ”تہائی“ ”الملک للہ“ ”غنی

کشمیری، زندگی، جہان عمل، خدا اور انسان ہو، اگر خواہی حیات اندر خطرزی، شامل ہیں۔ ملاحظہ ہوں
'الملک اللہ' نے پہاڑی ترجمے نے چند اشعار۔

طارق جہاز ساڑیا اندلس دے جد قریب آکھن لگے رفیق جے ایہہ کم دے سے خطا
دور ہاں وطن تھیں واپسی ہوسی گی کس حساب بربادی سبب نہ شریعت رکھی روا
ایہہ سُن کے بن زیاد کیتا تیغ سنگ خطاب ہر ملک وطن ہے، مالک ہے ہر ملک دا خدا
اسی طراں عظیم خان ہوراں دو نیاں نظماں وی بڑے بلیغانہ انداز پنج پہاڑی نے قالب
پنج پھلایاں ہیں۔ انہاں نظماں بچوں شکوہ، جواب شکوہ نا ترجمہ ساریاں تھیں زیادہ اہمیت نا حامل ہے
۔ انہاں نظماں نا ترجمہ کرنے ویلے عظیم خان ہوراں انہاں ہی بحراں نا انتخاب کیتا ہے۔ جنہاں پنج
علامہ اقبال ہوراں ایہہ نظماں لکھیاں ہیں۔ ”گندل“ میں عظیم نے خان نیاں دو تضمیناں وی
شامل ہیں۔ پہلی تضمین شیخ سعدی شیرازی نی مشہور نظم ”اے کہ پنجاہ رفت و درخوابی“ نے مصرعے
اُپر لکھی گئی ہے۔ اس نظم پنج عظیم ہوراں انسان کی اُس نی حقیقت جتلائی ہے ہور اُس نے کالے
کار نامیاں کی اک اک گنی تہ آخر پنج نصیحت کیتی ہے کہ اوئے بندیا اسراں نے کار نامیاں تھیں باز آ
ہوراں عاقبت نی کجھ فکر کرتاں جے محشر نے تہیاڑے تئی خجالت ہور شرمندگی نہ چلنی پووے۔ ایہہ
اک نہایت عمدہ تضمین ہے۔ جس نے شعراں پنج انہاں نے فن ہور صنعت گری نا کمال دہسیا ہے۔
اس پنج سوز و گداز ہور درمندی نا پہلو پوری آب تہ تاب نے سنگ باندے اچھنا ہے۔ اس نظم نا
مطالعہ قاری اُپراک عجیب جی کیفیت طاری کرنا ہے ہور اسے کیفیت پنج اوہ اس پیغام مکر پنج حاصل کری
ہننا ہے جیہہ اشاعر بنیادی طور پر اپنے قاری تک پہنچانا چاہنا ہے۔ اس نظم نے کجھ بند ملاحظہ ہوں:

گل نہ سدھی کریں گوارا توں پاک صاف ہیں خُلق تھیں یارا توں
غرق مغروری پنج ہیں سارا توں بے خلق پھر دا مارا مارا توں
سرے پی کیپ پیراں گرگابی

اے کہ پنجاہ رفت و درخوابی

بے نمازی ہیں کیوں جے فرصت میہہ فحش بنی اُتے رُکاوٹ میہہ
بے زکاتی ! جے استطاعت میہہ خرچ اشرفیاں تہ دولت میہہ

مختصر بے لگام و رکابی

اے کہ پنجاہ رفت و درخوابی

اے عزیزا ایہہ کہہ ہیں کردا توں نہ ادھر دا تہ نہ ادھر دا توں
پیر دو کشتیاں تے تھہر دا توں بے وقوفا ! دسیں ڈگرا توں
ہوش کر ورنہ ہوئیں غرقابی

اے کہ پنجاہ رفت و درخوابی

لامکاں پنج مکان پیدا کر سچی سٹھری زبان پیدا کر
انگ انگ پنج ایمان پیدا کر مردہ دل پنج وی جان پیدا کر
رکھ مگر دل عظیم توابی

اے کہ پنجاہ رفت و درخوابی

اس طویل نظم تھیں گجھ بند پڑھی تہ قاری اس نظم نی اہمیت تہ افادیت تھیں بخوبی واقف ہوئی
جانا ہے۔ اس نظم پنج روانی، زبان پنج سلاست، شگفتگی ہور لطافت پائی جانی ہے۔ اس مجموعے پنج
شامل دوئی تضمین علامہ اقبال نے اک مصرعے ”دل من اے دل من اے دل من“ اُپر مبنی ہے ہور
عنوان وی ”دل من“ ہی تجویز کیتا گیا ہے۔ اس نظم پنج فارسی ہور اُردو ترکیباں نی پہر مار ہے۔ پہلی
نظر پنج ایہہ نظم فارسی نی نظم لگتی ہے جد کہ شعراں نے مطالعے تھیں بعد قاری اپنا فیصلہ بدلی تہ اس کی
اُردو نی تخلیق جھن لگنا ہے جد کہ پوری نظم پڑھنے تھیں چکھے انسان اس فیصلے اُپر پہنچتا ہے جے ایہہ نظم
پہاڑی زبان پنج آکھی گئی ہے۔ اسراں اس نظم اُپر اردو تہ فارسی زبانان نی ڈونگی چھاپ بالکل صاف
دسی ہے۔ بہر حال ایہہ نظم وی اپنے اندر تمام فنی خوبیاں سمیٹیاں ہوئیاں ہے۔

تضمیناں تھیں چکھے پہاڑی شاعری نی اک اہم ہور قدیم صنف ”سی حرنی“ گندل پنج
شامل اشاعت ہے۔ ”سی حرنی“ پہاڑی شاعری پنج پنجابی زبان تھیں آئی ہے۔ پنجابی شاعری نیاں
مشہور عشقیہ داستانان ”ہیر رانجھا“ سستی پون، سوئی ماہیوال وغیرہ اکثر سی حرنی نے روپ پنج ہی
لکھیاں گئیاں ہین۔ محمد عظیم خان وی اس صنف نال بڑا لگا ور کھنے ہین۔ ایہی وجہ ہے جے انہاں

کہنوں کہٹ اک سی حرفی کی اپنے مجموعے میں شامل کیتا ہے۔ فنی اعتبار نال عظیم خان نے کامیاب سی حرفی لکھی ہے۔ البتہ اس سی حرفی میں اوہ سوز و گداز نہیں ہے جیہڑا اساہڑے صوفی شاعران نیاں سی حرفیاں بچ ہونا ہے کیتاں کہ اس سی حرفی میں آرد زیادہ ہو رآمد کہٹ ہے جد کہ سی حرفی نی پہلی خوبی ”آمد“ ہے۔ اس نے باوجود عظیم خان نی ایہہ کاوش ستائش نے قابل ہے کہ انہاں پہاڑی شاعری نی اُس صنف کی زندہ رکھنے نی کوشش کیتی ہے جس کی اس جدید دور بچ زوال پذیر مینیا جانا ہے۔

محمد عظیم خان نے شعری مجموعے ”گندل“ نا آخری حصہ غزلاں اُپر مشتمل ہے جیہڑا صفحہ ۱۷۱ سے ہئی تہ ۲۰۸ تک محیط ہے ہو ر اس بچ کل ۳۳ غزلاں شامل کیتیاں گئیاں ہن۔ اُردو نی سب تھیں مقبول صنف سخن غزل اُردو تھیں علاقائی زبانان نی شاعری بچ داخل ہوئی ہے۔ ایہی وجہ ہے کہ جموں کشمیر نیاں ساریاں علاقائی زبانان بچ غزل نا چلن خوب ہے۔ اُج کشمیری، ڈوگری، پہاڑی، گوجری، پنجابی، لداخی، بلتی ہو ر دویاں علاقائی زبانان بچ نہایت تسلسل نال غزل آکھی جارہی ہے۔ محمد عظیم خان ہو ر اں اپنی پہاڑی شاعری نا سفر نظم نگاری تھیں شروع کیتا ہو ر فرادہ غزل والے پاسے ماٹل ہوئے تہ اپنے مجموعے کلام گندل بچ انہاں ۳۳ غزلاں شامل کیتیاں ہن۔ پہاڑی غزل کی نواں رنگ روپ، آہنگ ہو ر لہجہ عطا کرنے والیاں بچ جہاں شاعران لگن نال محنت کیتی ہے انہاں بچ محمد عظیم خان نا ناں نمایاں ہے۔ انہوں نے اپنی پُر کیف و پُر اثر غزلاں نی بدولت اپنی اک بکھری پہچان بنائی ہے۔ انہاں نے اولین شعری مجموعے ”گندل“ میں شائع مٹھی پُر غزلاں یا اس تھیں علاوہ شیرازہ پہاڑی نی زینت بننے والیاں انہاں نیاں غزلاں انہاں نی غزلیہ شاعری نی سادگی تہ پُر کاری نی عمدہ مثال ہن۔

عظیم خان نیاں غزلاں نا مطالعہ کرنے تھیں بعد سببی ہونا ہے کہ اوہ تکنے بچ تہ اپنی گل بڑی سادگی نال آکھنے ہن لیکن اُن نے کلام بچ طنز نیاں زیریں لہراں وی موجاں مار نیاں نظر اچھدیاں ہن؛ جہاں نی ضرب ہو ر کاٹ قاری محسوس کیتے بنا ہیہہ رہی سکنا۔ گھ اک شعر ملاحظہ ہون:

پھل پھوراں کی کھانے دکھ کے پھٹ پھٹ اتھروں ڈُہل ڈُہل جانے
یوں یوں ساجن ملماں تھرنے زخماں نے مَنہ گھل گھل جانے
نڈھ کسے دا کم کیتا پھولا احسان کہہ حیف جے نہ کر سکے کجھ پھہائی پھہائی دا خیال

زندگی، فنا، بقا، انسانیت، آدمیت، روحانیت، جیسے اوہ موضوع ہیں جیہڑے عظیم خان فی فکری
اساس اور محور خیال ہیں۔

اوہ تہ بسدا دل دے اندر حیف خود میں بے خبر میں پھراں کردا منادی، یار پیارا کس ڈٹھا

☆

نکھر دا کس گلوں ہیں تو زمانہ بے وفا بڑا زمانے سُن جے آدمی پہلے پہلے پہلے سٹے

☆

ہجر دا ساڑا مٹاوے گرچہ ملنے دی امید ہوش ماہڑے بل اڑاوے فرج دانی دا خیال

☆

پل پل آنی پل پل جانی دُنیا بس ہتھ مل مل جانی
پاگل خبرے کس کو کؤ کے خلقت ایویں کھل کھل جانی

عظیم خان فی شاعری حالات تہ جذبات ہور کیفیات نے اظہار نے اک بہترین وسیلے
نے طور اُپر اُبھرنی ہے۔ انہاں نے شعراں بچ ناسازگاری حالات نا نوحہ وی ہے ہور شکایت وی۔
اوہ زندگی نے تمام خاکیاں بچ بڑی مہارت نال رنگ پھرنے ناہنر جاننے ہیں۔

مُسْتَحَق نیہہ سوچنے وی پر رکھن نا اہل خوب رہ نمائی دا تصور، پیشوائی دا خیال
تو تہ آکھیں مل ملا کے رہن دا ناں زندگی لوک تیری سوچ کو آکھن سودائی دا خیال

☆

اَس لوک نیہہ طریقہ الفت تھیں باخبر اَس لوک نیہہ طریقہ ایثار جاندے

☆

بے قدراں نے محلاں اندر ہیرے موتی رُل رُل جانے
عظیم خان فی شاعری بچ بہتر مستقبل فی چاہ تہ تڑپ ہے۔ اسے واسطے اوہ اپنی قوم نے
نوجوانوں کی حوصلہ افزاء پیغام دینے ہیں ہور جہد مسلسل نامشورہ بھی۔

ہمت بغیر ذرہ وی پر بت لگے عظیم ہمت کراں فلک نما پر بت وی ٹھہا سٹان

روزی رساں بلاشبہ پروردگار ہے برکت تہ پنج نصیب دے حرکت بغیر نیہہ
 کھا کھا کے ماردریا سمندر دے پنج رلے ممکن وصال یار ریاضت بغیر نیہہ
 ”گندل“ پنج عظیم خان نے گجھ رباعیاں وی شامل کیتیاں ہین۔ پہاڑی پنج جہاں گجھ
 اک شاعراں نے اس صنف والے پاسے توجہ کیتی اُنہاں پنج فدا راجوروی، ڈاکٹر مرزا فاروق
 انوار، ہور محمد عظیم خان نے ناں قابل ذکر ہین۔ عظیم ہوراں اس صنف سخن والے پاسے خصوصی توجہ
 دتی ہے ہور اس کی پہاڑی شاعری پنج نہ صرف متعارف کرالیا بلکہ وقار وی بخشیا ہے۔ اپنیاں
 رباعیاں پنج اُنہاں نے زندگی نی رنگارنگی، فطرت نی جادوگری، ہور دنیائی بے ثباتی نے علاوہ حُسن تہ
 عشق جیئے موضوعاں کی بدھا ہے۔ اس اعتبار نال پہاڑی شاعری پنج عظیم خان کی روایت ساز
 (Trend Setter) شاعر نادر جہ دتا جائی سکنا ہے۔ رباعیاں نے علاوہ عظیم خان ہوراں اپنے شعری
 مجموعے ”گندل“ پنج قطعے وی شامل کیتے ہین جہاں نی پہاڑی شاعری میں اپنی انفرادیت تہ اہمیت
 ہے۔ محمد عظیم خان نے شعری مجموعے ”گندل“ ناسر سری جائزہ اس امر تھیں آگاہ کرنا ہے کہ اُنہاں نی
 شاعری پہاڑی شعر و ادب پنج اک پیش بہا بادا ہے۔ اُنہاں پہاڑی زبان نی جیہڑی خدمت انجام
 دتی ہے وہ قابل ستائش ہے۔ شاید عظیم خان نیاں اُنہاں ہی شعری خوبیوں کی نظراں آگے رکھنیاں
 ہونیاں اُنہاں نے شعری مجموعے ”گندل“ کی سال 1997ء نی پہاڑی نی بہترین کتاب نے اعزاز نا
 مستحق قرار دتا گیا ہے۔ اُنہاں نا ایہہ شعری سفر حالیں بڑی شد و مد نال جاری ہے ہور توقع کیتی جاسکتی ہے
 جے اوہ حالیں کتنے ہی میل نے پھر نصب کرنے لڑی جاسن گے۔ کتیاں کہ حالیں اُنہاں نے حوصلے جوا
 ن ہور عزم بلند ہے اسے واسطے اوہ اپنے ساتھیاں ناعزم تہ حوصلہ بدھانے ہونیاں آکھنے ہین۔

قصے پھل تہ بلبلان تہ چن چکوراں دے پھللو
 ہمتِ تنخیر جے کہکشاں پیدا کرو

(نشر کرر)

نور احمد قریشی: ہک سوانحی خاکہ

رہ گئے کم ادھورے سارے، رہ گیاں یاداں باقی
 خالی سب پیمانے رہ گئے، دور چلے گئے ساقی !
 پہاڑی قوم دا شخص بحال کرنے والا، اوہ بندہ صحرائی تہ مرد کو ہستانی جیہڑا شمس بری دے
 بلند و بالا پہاڑی دے مغربی دامن ”تخصیل کرناہ“ بچ پیدا ہويا۔ جس سُن پہاڑی زبان دے بقاء
 واسطے اپنی قوم کو صحیح معنیاں بچ جدو جہد تہ عمل دا پیغام دتا۔ جس سُن اپنے دور دے شکست خوردہ
 پہاڑی لوکاں کو اُندی پستی دا احساس دیا لیا۔ جیہڑا اپنی پہاڑی قوم کو غفلت، نیستی ہو رپستی دے
 دلدل تھیں باہر کڈھکا اُس بلندی تہ کھڑنا چہید آسا جتھا خدا بندے کولوں خود کچھدا ہے کہ دہس
 اے بندے تو ہڑی رضا کے ہے۔ اُس مرد آہن دانان نور احمد قریشی ہے۔ جس سُن قوم کو خود شناسی
 دی تلقین و تاکید کیتی۔ اوہ آج آساں پہاڑیاں لوکاں دے درمیان موجود نیہہ۔ اللہ تعالیٰ انہاں
 دی نیک نیتی دا صدقہ انہاں کو جنت الفردوس بچ اعلیٰ مقام عطا کرے۔ آمین !
 چنگا ہويا کہ اوہ پہاڑی قوم دے اندر موجود غرض، مطلب پرست تہ مکارانہ حربے استعمال
 کرکا قوم دا بیڑا غرق کرنے والے بدنیت تہ بدطینت لوکاں کولوں دور ہو گئے۔ آکھتے ہوندین کہ
 ”یا مہر کا قدر ایندی ہے یا دُور چل کا۔“ آج دے انسانی آرزواں تہ قدرراں کو پامال تہ مجروح کرنے
 والے قوم دے نام نہاد ڈھکیڈھکیاراں کول صحیح ہو ر غلط انسان دی پہچان دی کوئی کسوٹی کوئی معیار موجود
 نیہہ سوائے اس دے کہ اوہ ہک ایسے ناپائیدار شیش محل بچ بسدے ہین جتھا چاروں طرف انہاں کو
 اپنے وجود ہو ر شخصیت دے علاوہ کوئی دُور نظر نیہہ ایندا۔ ماہرے ہک قریشی دوست مسعود ساموں
 اپنی ہکی غزل دے مقطع بچ ایسے لوکاں دا ذکر کردے ہوياں آکھدے ہین۔
 تھی فقط ساموں چمن میں چشم بینا کی کمی
 دیکھنے والے بہت تھے، دیدہ ور کوئی نہ تھا !

پیدائش وابتدائی تعلیم..... نور احمد قریشی ہوراں دی ولادت جولائی 1937ء بچہ موضع کھاو پارہ تحصیل کرناہ بچ ہوئی۔ انہاں دے والد داناں محمد حسین قریشی آسا جیہڑے اپنے دور دے چند گئے چٹے پڑھے لکھے افراد بچ شامل آسے۔ نور احمد قریشی ہوراں دی والدہ فرزانہ بیگم ہک خالص اسلامی ماحول دی پیداوار آسی۔ انتہائی سخت گیر مزاج، نظم و ضبط، صوم و صلواۃ دی پابند ایہہ خاتون اپنے گراں دے اندر ہک مثالی خاتون دی حیثیت رکھدی آسی۔ نور احمد قریشی ہوراں دی پوری زندگی تے انہاں دی والدہ مرحومہ دے لامثالی کردار دی چھاپ نظر ایندی رہی۔ اپنے والد دی پہلی اولاد زینہ آسے اس واسطے انہاں دی پرورش انتہائی لاڈ و پیار نال ہوئی۔

نور احمد قریشی ہوراں دی ابتدائی تعلیم وادی کرناہ دے اُس وقت دے واحد ہائی اسکول بچ ہوئی جس داناں اُس وقت ”شیر کشمیر ہائی اسکول کنڈی کرناہ“ آسا۔ 1976ء بچ اس اسکول دادرہ بدھا کا ہائر سیکنڈری اسکول کیتا گیا تہ آج وی ایہہ ادارہ اسی گریڈ بچ ہزاراں طلباء و طالبات کو تعلیم دے زیور تھیں آراستہ کر رہیا ہے۔ ابتدائی دور بچ ہر بچہ ذہین ہوندا ہی ہے فرق صرف اتنا ہوندا ہے کہ اُس دے دماغ دے تازہ خالی گوشیاں بچ کون کیہہ پھر دا ہے تہ فر بچہ اُسی کور ہنما خطوط سمجھ کا اگا بدھدا گیندا ہے۔ اسی واسطے ابتدائی تعلیمی پرورش و پرداخت د ماحول انتہائی صاف ستھرا اشفاق ہونا چاہیڈا ہے تاں بے بچہ نیک، چھیاں تہ بہتر گلاں کو اپنے دماغ دے تازہ خانیاں بچ فٹ کر سکے۔

نور احمد قریشی ہوراں دا کئیریلو ماحول صاف ستھرا تعلیمی ماحول آسا۔ انہاں دے والد منشی ہونے دے نال نال مقامی مسجد دے امام تہ صبحی درس دے مدرس وی رہتے دے آسے۔ والدہ وی دینی تعلیم تھیں روشناس آسی لہذا نور احمد قریشی ہک ذہین طالب علم دی صورت بچ سامنے آئے۔ انہاں دے ہم جماعتیاں دی اکثریت انہاں دی قابلیت دا اعتراف کردی آسی۔ انہاں دے اُس وقت دے سنکیاں بچوں کوئی تہ اللہ کو پیارے ہو گئے جہاں بچ قاضی محمد عالم قریشی، سیف علی خان سیفی، خواجہ محمد آصف، چودھری غلام محی الدین، سکندر خان ساکنہ ٹیٹوال شامل آسے۔ حالاں وی انہاں دے کئی قریبی سنگی موجود ہین جہاں نال اوہ اپنی عمر دے آخری

دہاکے بیچ پیٹھکاں تہ مخفلاں کردے آسے۔ انہاں بیچ عبدالمجید لون ساکنہ سلیمان، قاضی غلام تکی ساکنہ کنڈی، پیر سراج الدین ساکنہ کنڈی تہ قاضی عبدالمجید ساکنہ چھمکوٹ قابل ذکر ہیں۔

نور احمد قریشی اپنی طالب علمی دے دوران کھیڈاں بیچ زیادہ دلچسپی کہندے آسے۔ کرناہ تحصیل دے اندر مرحوم مولانا نذیر احمد مسعودی ہوراں دی نگرانی بیچ تعلیمی دور دا آغاز سونے دے حرفاں بیچ لکھنے دے قابل ہے۔ اُس وقت تازہ تعلیم دے نال تازہ کھیڈاں دا آغاز کرناہ بیچ اُس وقت دے ہیڈ ماسٹر ایم ایم کاظمی المعروف ”کاظمی صاحب“ دارول لائٹانی تہ لامثنالی آسا جہاں سُن نہ صرف ہائی اسکول کنڈی بیچ زیر تعلیم طلباء بلکہ عوامی سطح تے مختلف کھیڈاں کو متعارف کراں کا عام و خاص دی زندگیاں کو متحرک کر کار کھ دتا۔ پوری تحصیل کرناہ بیچ تعلیم دے حصول دے نال منسلک طالب علم مقابلیاں بیچ حصہ کہن کا وادی کشمیر دے طول و عرض تے اپنی اہلیت دی دھاک جما بیٹھے۔ باقی دے کھلاڑیاں دے نال نال نور احمد قریشی ہوریں وی والی بال ٹورنامنٹ کھیڈے واسطے ہندواڑہ، بانڈی پورہ تہ سوپورتک گیندے رہے۔ اسی دوران 51-1950ء بیچ ٹورنامنٹ بیچ حصہ کہندے واسطے گئے۔ باقی کھلاڑی واپس آگے مگر نور قریشی سرینگر چلے گئے تہ فراہ واپس کہر نہ آئے۔ سرینگر دے خانیا علاقے بیچ رہ کاشال دوشالے دی کشیدہ کاری بیچ مصروف ہو گئے۔ اسی دوران اوہ غالباً 1954ء بیچ جموں و کشمیر ملیشیا بیچ بحیثیت سپاہی بہرتی ہو گئے۔ اس طراں اوہ اٹھویں جماعت تک ہی تعلیم حاصل کر سکے تہ طالب علمی دا زمانہ چھوڑ کا فوج دے ملازم بن گئے۔

ملازمت: نور احمد قریشی ہوریں 1962ء تک جموں کشمیر ملیشیا تیر ہویں یونٹ دے سپاہی بن کار یا ست جموں کشمیر دے دور دراز علاقیاں گریز، مچھل، راجوری، چھم جوڑیاں کالی تنہار تہ کئی دویاں کٹھن تہ مشکل جانیاں تے اپنی ڈیوٹی دیندے رہے۔ پہاڑی زبان بولنا یا پہاڑی ہونا بیچ اوہ فخر محسوس کردے آسے۔ پہاڑی قوم دے ناں تے اوہ کسے قسم دی تضحیک یا طنز ہرگز برداشت نہ کردے آسے۔ پہاڑی قوم دی توقیر تہ عزت واسطے انہاں اپنی زندگی بیچ بالخصوص اپنی سروس دے دوران متعدد افراد نال لڑائیاں تہ فساد کیپتے۔ ایتھا تک کہ کئی شخص کو انہاں زندگی تھیں

محروم کر چھوڑیا آسا۔ ایہہ واقعہ 1960ء بچ ہکی جگہ پیش آیا، جس دی تفصیل بچ گینا ضروری نیہہ۔ 1962ء بچ بھارت ہور چین دے درمیان لداخ دیاں سرحداں تے جنگ چھڑ گئی۔ فوج کو مزید مک پھچائے واسطے اُس وقت دے جنرل بکرم سنگھ سُن تیر ہو یوں بٹالین جے اینڈ کے ملیشیا کو اپنے ہمراہ لداخ دی سرحد تے پُچا کا جنگ دے میدان بچ جھوک چھوڑیا۔ اس جنگ بچ کافی زندگیاں تلف ہوئیاں۔ نورا احمد قریشی ہوراں دے قول دے مطابق جس وقت اُنہاں دی یونٹ لداخ بچ بذریعہ جہاز اُتری تہ فوجی جواناں کو کوئی لمحہ ضائع کیے بغیر سرحد تے دشمن دامقابلہ کرنا واسطے پُچ دتا۔ اوہ آکھن لگے کہ میں اپنے 9 سنگیاں سمیت ہکی تھری ٹن گڈی بچ سوار ہوکا جس وقت سرحد تے پُچیاں اگوں سامنے تھیں دشمن سُن اُساں دی گڈی تے تابڑ توڑ گولیاں تہ مارٹا فائیراں دی بوچھاڑ کر چھوڑی۔ ڈرائیور سُن عقلمندی دامظاہرہ کر دیاں ہوئیاں فوراً گڈی کو واپس موڑیا مگر دشمن سُن گڈی دے پچھلے حصے تے گولیاں دی بارش کر چھوڑی جس بچ ست جوان موقع تے شہید ہو گئے صرف نورا احمد قریشی تہ گڈی دا ڈرائیور بال بال بچ گئے۔

جسے رکھے سائیاں ، مار سکے نہ کوئی

اوہ آکھن لگے کہ اس پورے اچانک جالیو حملے دے دوران مگو آگر کوئی چیز یاد ہے تہ اوہ ایہہ ہے کہ ماہری والدہ (جیہڑی اُس وقت بقید حیات آسی) دا چہرہ مبارک تہ دُعا واسطے اُٹھے دے ہتھ ماہریاں اکھیاں اگے صاف صاف باندے دسدے آسے۔ اللہ اللہ کر کے جنگ ختم ہوئی مگر تیر ہو یوں بٹالین جے اینڈ کے ملیشیا کو ہمیشہ لداخ واسطے مخصوص کرکا ”لداخ سکاؤٹس“ بٹالین دا نواں ناں دتا گیا۔ نورا احمد قریشی 1962ء تھیں کہن کا 1978ء تک لداخ مشہور معروف وادیاں لیہہ، پرتوپور، نوبرا، زانسا رتہ ساچن گلشتر جیسی جان لیوا خطرناک جگہاں بچ اپنی ڈیوٹی سرانجام دیندے رہے۔ لداخ بچ اپنی طویل سروس دے دوران اُنہاں ہک فوجی افسر ہون دے ناطے عام غریب لوکاں دی اتنی خدمت کیتی کہ اُنہاں دی شہرت تہ سخاوت دے چرچے عام ہو گئے۔ اوہ لداخی زبان مکمل سمجھدے آسے تہ کسے حد تک بولدے وی آسے۔

”پہاڑی کلچرل کلب کرناہ“..... دے فنکاراں کول میوزیکل بنجو Musical

benjo ناماں داموسیقی دا آلہ نور احمد قریشی دی دین ہے جنہاں سن اس آلے کو 1962ء بچ پہلی وار کرناہ بچ متعارف کرا لیا تہ اُج کلچرل کلب کول ترے عدد لیکٹریفائیڈ یعنی بجلی تے چلنا والے بچ موجود ہین۔ اپنی فوجی سروس دے دوران اوہ سرینگر تہ جموں دے مختلف کالجوں بچ این سی سی دے انسٹریکٹوری تعینات رہے دے ہین۔ اس دوران انہاں کو فوجی عدالت دی طرف نوکورت مارشل دا سامنا کرنا پیا جس بچ آخر کار اوہ خود باعزت بری ہو گئے، مگر این سی سی کرنل کو سوال جیل بچ دینا گیا۔ 1978ء بچ انہاں دا بڑا لڑکا محمود احمد قریشی کدھرے غائب ہو گیا تہ فر کدے نہ ملیا۔ نور احمد قریشی مورال کو اپنے پہلے بیٹے دی جدائی دا انتہائی صدمہ گذر یا مگر اپنی زندگی دے دوران اپنی زبان تے کدے دی کسے اگا اپنے پتر دی جدائی دے صدمے دا اظہار کردیاں میہ دکھیا۔ اُسدی جدائی دا غم انہاں کو اندر و اندر ہی کھیند ارہیا مگر انہاں شکوے شکایتاں کو اپنے سینے بچ دفن کر کا انتہائی صبر و استقلال دا مظاہرہ کیتا۔ اپنے لاڈلے پتر دی جدائی دے صدمے دا اظہار اُندی شاعری بچ جا بجا باندے نظر ایندا ہے۔ کونجری ہک لوک گیت ہے، اسی دے وزن تہ بحر تے انہاں کجھ شعر آکھے دے ہین جنہاں بچ ہوکاں تہ ہاڑاں دا شدید اثر موجود ہے ملاحظہ کرو۔

اڈھ پہلا کونجریئے کوئی ماہلیاں تے بہار آئی
 بہکاں کو لوک ٹرے ، گیاں سجاں دی یاد آئی
 اڈھ پہلا کونجریئے گل مورال دے پھاہی پا کے
 پدھیا وی میہ منگی، ٹر گیوں توں جدائی لا کے
 اڈھ پہلا کونجریئے ، لماں ڈار نی کاواں دا
 بچیاں دے دکھ ڈاڈے ، بُرا حال نی ماواں دا

اسی طراں اپنی بکی نظم بچ اوہ اپنے دل دی پہڑاس تے تھو کھ انہاں شعراں بچ کڈھ دے ہین۔ اس نظم دا عنوان وی انہاں بحر فراق رکھیا دا ہے۔ شعر بہ بحر سی حرفی پیش ہین۔
 آ: آدکھ تریتیا لیکھ میرے ، سوہنا لاڈلا یار کد آؤنا ہے !
 بچ گئی ہے لبھاں تے جان میری اُسدے ویکھنے نون دل چاہوندا ہے

وچ پنجرے جیویں چکور تڑنے ، ایویں روح میرا کئیر اونداہے
 آئی جان لبان تے چند میری ، دُکھ کسے دا کون بند اونداہے
 ک: کھڑی پل نہ آرام ہے یار باجوں ، پُہل گیا ہے شاید اوہ نام میرا
 اے بادِ صبا توں جا اُتھے ، میرے یارنوں دیویں سلام میرا
 آکھیں کر معاف خطا میری، رو رو کے دیویں پیغام میرا
 منگاں یک دیدار سونہنے یار دا میں، ایہوئی ورد ہے صبح تہ شام میرا

نور احمد قریشی ہوراں اپنی عمر دا بیشتر حصہ انہاں ہی حیلیاں ہاکیاں بیچ گزار چھوڑیا مگر نہ
 اپنے کئیر دیاں کو اپنے دکھاں دارازدار یا نمگسار بنایا تہ نہ ہی کسے دوئے کو خبر لگن دتی۔ ارج تک
 جس جس شخص وی انہاں دی محفل کیتی یا سنگ کیتا انہاں نور احمد قریشی کو کدے وی ملول، پریشان
 یا اُداس نہ دکھیا ہوسی۔ انہاں کو ہسد اکھید دانہ خوش خوشحال دکھ ہر آدمی ایہہ سوچتا آسا کہ دُنیا بیچ
 اگر پریشانی یا مصیبت تھیں پاک کوئی شخص ہے تہ اوہ صرف ہور صرف نور احمد قریشی ہو سکتا ہے۔ 1978
 بیچ اپنی فوجی سروس دے آخری سال بیچ انہاں سُن جموں صوبے دے اُستاد محلے دی ہکی مسلمان
 بیوہ نال صرف اس غرض نال دوئی شادی کیتی کہ اُسدا سابقہ خاوند ہکی حادثے بیچ ہالاک ہو گیا تہ اوہ
 اپنے پچھے بے سہارہ تہ معصوم جنک تہ گدریاں چھوڑ گیا جن دا پُرساں حال کوئی نہ آسا۔ نور احمد
 قریشی ہوراں انہاں دی پرورش دانہ صرف ذمہ چایا بلکہ انہاں واسطے قلعہ باہودے کول دوکنال
 رقبہ وی خرید کیتا جتھا ارج انہاں سُن تعمیر داکم شروع کیتا دا ہے۔

پہاڑی قوم دی بسماندگی، بے بسی تہ لاچارگی نور احمد قریشی دے انگ انگ بیچ زہریلے
 سیال مادے نالو کھلکدی آسی۔ ریاست جموں و کشمیر دی بے جا تہ غیر مناسب بند دی وجہ نال
 پہاڑی زبان بولنے والیاں دے سینے اُتوں جیہڑی سرحدناں دی لکیر چھکی گئی، اُس دی وجہ نال
 پہاڑی لوک دو حصیاں بیچ بٹ گئے۔ پُہر اپہر او تھیں جُدا ہو گیا۔ ماہ پے اپنی اولاد تھیں دور ہو گئے۔
 سب کچھ جُدا ہو گیا لیکن زبان تقسیم نہیہ ہوئی۔ البتہ پہاڑی زبان دی ترویج و ترقی بیچ رُکاوٹ
 پیدا ہو گئی۔ نور احمد قریشی ہوراں کو پہاڑی قوم دے غیر یقینی مستقبل دے بارے بڑی تشویش

آسی۔ انہاں اپنی فوجی سروس دے دوران ہی اپنی قوم دی شناخت تہ پہاڑی زبان کو بک لسانی اکائی دے طور تے آئینی ضمانت فراہم کرنا واسطے جانی و مالی جدوجہد شروع کیتی۔ ”پہاڑی کلچرل اینڈ ویلفیئر فورم“ دے وجود بچ ایسے توں کئی سال پہلے اوہ انفرادی طور تے مصروف عمل رہے۔ انہاں دیاں مصمم ارادیاں کو اُس وقت تقویت ملی جس وقت نور اللہ قریشی تہ دیگر ہمراہیاں سُن کمل طور تے پہاڑی زبان دی تحریک دا آغاز کیتا۔ ایساں تہ احتجاجی تحریکاں بچ ہزاراں افراد شامل ہوندے ہین مگر نعرہ آواز بلند کرنا کسے سر پھرے محبت قوم داکم ہوندا ہے ہر بک دے بس دی گل نیہ۔ نور احمد قریشی بیان کردے رہندے آسے کہ پہنکھیاں پیٹاں، رات دیاں گھپ انہیریاں بچ انجان تہ دور دراز پہاڑی رستیاں تے سفر کر کا مختلف پہاڑی زبان بولن والیاں بستیاں بچ بچ کا وقت بے وقت بُو ہے ٹھکوردے آسیاں۔ کجھ بُو ہے گھلدے آسے تہ کئی بُو ہے بندر ہندے آسے۔ پیراں دے بُوٹاں دے تلے الگ ہو گیندے آسے مگر انہاں ٹرٹے پھٹے دے بُوٹاں کو ہتھیاں بچ چا کا نا اُمید تہ مایوس ہونے بغیر اپنا کٹھن سفر جاری رکھیا۔ ریاست جموں و کشمیر دیاں انہاں تمام گٹھاں بچالیاں بچ بچ گیاں جتھا کرے کوئی پہاڑی بولن والا بسدا آسا۔ اُس وقت توقع آسی کہ صاحب حیثیت پہاڑی یا پڑھیا لکھیا پہاڑی اسدی گل کو ہتھو ہتھ کھنسی مگر ایسا نہ ہویا۔ جاندے آسیاں کہ لمی نیندراں سین والے اتنے جلدی نیہ جا گدے تہ کدے جاگ وی گیندن تہ کافی چر تک اُنڈے ہنگیناں دا تہ آکڑنا دا سلسلہ جاری رہندا ہے جس دے دوران اوہ کسے دی گل کونہ سمجھدے ہونیاں خاطر خواہ تسلی بخش جواب نیہ دے سکدا۔ آساں اپنے حواس بحال تہ بجا رکھے۔ کئی بچھے لوک وی ملے جہاں پورے تعاون دایقین دتا ہور موہنڈے نال موہنڈا جوڑ کا پہاڑی قوم و زبان دی بقاء تہ ترقی واسطے جی توڑ محنت کرنا دا وعدہ کیتا۔ کئی خیر خواہاں سُن مالی معاونت وی کیتی تہ کئی اسدے قافلے کولوں اس طراں پلائک کانتے آسے جیاں اسیں پہاڑی نہ بلکہ گندگی دا ٹھیر آسیاں۔ فر وقت گذرنا دے نال نال اس در بدر پہنکنا والے پہاڑی قافلے کونڈیر احمد مسعودی تہ مرزا عبدالرشید جیسے قاسدین وی ملے جہاں دیاں مزید محنتاں، کاوشاں تہ ہدایتاں دی وجہ نال آساں دی پیش رفت انتہائی حوصلہ افزاء رہی تہ 1975ء بچ ”آل جموں و کشمیر پہاڑی کلچرل اینڈ

ویلفیئر فورم،‘ دا قیام عمل بیچ آیا۔ نور احمد قریشی ہوراں کو اس فورم دا چیف آرگنائز مقرر کرینا گیا۔ فورم دے زعماء سُن بیک آواز پہاڑی فورم دے چھنڈے تلا پہاڑی قوم کو جمع ہوکا کم کرنا دی دعوت دتی۔ پوری ریاست دے پہاڑی خطیاں دے پہاڑی زبان دے فنکار، ادیب تہ شاعر اپنا اپنا سرمایہ ادب و فن کھن کا میدان عمل بیچ سرگرم ہو گئے۔

نور احمد قریشی ہوریں اپنی فوجی سروس دی تکمیل دے بعد 1978ء بیچ سبکدوش ہو گئے تہ اُس دے فوراً بعد انہاں سرینگر دے صورہ میڈیکل انسٹیٹیوٹ بیچ سیکورٹی آفسردی نوکری مل گئی۔ ایہہ نوکری نور احمد قریشی دی من پسند نوکری آسی۔ اوہ بہتر روزگار دے حصول دے بکھیریاں تے جنجالاں بیچ کدے وی بیہہ پئے البتہ خدائی خدمتگار ہون دے ناتے انہاں دا دل کدرا آسا کہ اوہ اپنی زندگی دا ہک ہک پل لوکاں دی خدمت تہ مدد کرنا بیچ گذار چھوڑن۔ انہاں دی دلی مراد پوری ہوئی۔ اپنی سیکورٹی آفسردی ڈیوٹی دے دوران انہاں پہلے ہی مرحلے بیچ ہک بہت بڑے سکیٹڈل کو بے نقاب کر کا صورہ میڈیکل انسٹیٹیوٹ دی لکھاں روپے دی پراپرٹی کو برآمد کیتا جس بیچ ہسپتال دی ادویات، قالیناں تہ بجلی داسمان شامل آسا۔ اپنی ایمانداری تہ دیانتداری تہ خدمت گذاری دی وجہ نال اوہ ہسپتال دے تمام ڈاکٹراں تہ نیم طبی عملے دی ہمدردیاں جیتنے بیچ کامیاب ہو گئے۔ کرناہ تحصیل، اوڑی تحصیل یا کسی وی جموں و کشمیر دے پہاڑی علاقے تھیں کوئی بیمار علاج واسطے اگر صورہ ہسپتال گیندا آسا نور احمد قریشی بحیثیت پہاڑی انہاں دی فوری مدد واسطے تیار رہندے آسے۔ اکثر بیماریاں کو اوہ در بدر ہونا تھیں بچائے واسطے اپنے سرکاری کوارٹر بیچ نہ صرف جگہ دیندے آسے بلکہ اُن دے کھانے پینے دا انتظام وی خود ہی کردے آسے۔ صورہ ہسپتال بیچ اپنی سروس دے دوران انہاں کو نامساعد حالات دی وجہ نال کافی نشیب و فراز تھیں وی گذرنا پیا جس دا تذکرہ مناسب بیہہ۔ اسی دوران انہاں پہاڑی شاعری دی طرف خاص توجہ مرکوز کیتی۔ انہاں دی ابتدائی شاعری بیچ پہاڑی قوم، پہاڑی زبان تہ پہاڑی جوان دا تذکرہ زیادہ ملدا ہے۔ اپنے اشعار بیچ اوہ پہاڑی جوان دی غیرت کو لاکار کا پہاڑاں دا سیدہ چیر کا اپنے قومی مفاد واسطے آگا بدھنا دی نہ صرف تلقین و تاکید کردے ہین بلکہ اُسدے جوش ہو ر قومی جذبات کو پہڑ کا کا اُسدے بدن

بچ لہودی گردش کو تیز کر دے ہیں۔ ملاحظہ فرماؤ چند اشعار متفرقہ۔

ہتھ بچ تلوار لیکے اٹھ پہاڑی شیر جوان
لاج اپنی قوم دی رکھیں توں جا کے بچ مدان
آزمائش دی کھڑی ہے، موت کو رکھ سامنے
نمازیا ایہہ پل سہانے مڑ کے فریہ آونے
حق سرداری ہے اپنا، غاصباں کولوں توں کھس
ظالماں دے واسطے بس توں ان آئی موت بن

اس طراں دے لاتعداد اشعار انہاں دیاں ابتدائی نظماں تہ غزلاں دے ذریعے پہاڑی زبان بولنے والیاں واسطے فجر دی اذان داکم کر دے ہیں۔ اوہ خواب غفلت تھیں بیدار کر کا پہاڑی قوم کو اتفاق و اتحاد دی مکی رسی بچ جکڑے رہنے دی ترغیب دیندے ہیں۔ اوہ اپنی پہاڑی قوم دے تئیں انفرادی جذبات تہ اجتماعی طاقت تے بڑا زور دیندے ہیں۔ نور احمد قریشی ہوراں دی ہک بہت بڑی خوبی شاعری دے حوالے نال ایہہ آسی کہ جدوں وی انہاں کوئی نظم یا غزل ترتیب دتی اُس دی تاریخ تہ مقام درج کرنا بچ کدے کوتاہی بیہہ کیتی۔ ایہہ صفت کسے دُوے شاعر بچ بیہہ پائی جلدی۔ اٹھاراں فروری 1988ء کو صورتہ میڈیکل انسٹیٹیوٹ بچ ڈیوٹی دے دوران اپنے سرکاری کوارٹر تے بہہ کا انہاں ہک ہور پہاڑی جوان تہ پہاڑی قوم دے ناں ہک نظم لکھی جس دا ہر شعر پہاڑی جوان دے جذبات تہ احساسات کو چھنچوڑ کا اپنی ماء بولی تہ پوری پہاڑی قوم دی خدمت تہ حقوق دے حصول واسطے سرگرم عمل ہونادی دعوت دیندا ہے۔ اسی نظم دے چند شعر جیہڑے سی حرفی دی بحر تے لکھی گئی ہے، پیش خدمت ہیں۔

ہن اٹھ پہاڑیا شیر بن کے، حق اپنا منگ توں غیر کولو
ہتھ چھوڑ گھلے، بانہواں کر لمیاں کھس حق توں اپنا غیر کولو
نہ کھیڈ تہ وقت گنوا نائیں، تھو کھے بازاں دی چال کو سمجھ ذرا
لک بنھ کے اٹھ نال سنگیاں دے، تبر تیر تلوار کھبکا ذرا!

نال صدق یقین دے کر وعدہ قسم اس دے دڈھ دی کھاؤ سارے
 جہاں حق کھاہدا پہاڑی قوم دا جی ، اُندا کڈھ کچھڑا کھاؤ سارے
 بتری تنہاراں حلال کر نور احمد ، ورنہ رہویں نہ توں اس جہان اندر
 پہاڑی بن کے اُٹھ تے لے بدلہ ، کی لینا ای توں اس جہان اندر
 آؤ تاؤ نہ دکھ توں نور احمد ، موت کھلی ہے آن کے سر توہڑے
 پتہ کوئی پیغام نہ دیسی تینوں، کڈھ تہوکھ تہ کر ارمان پورے
 جہاں کندھ چاہڑی توہڑے کبر اندر ، انہاں موزیاں توں لے حساب اپنا
 پہاڑی بن تہ شیردی چال چل توں، چہنڈا چاء تہ دہس شباب اپنا
 اُچے پہاڑ تے چڑھ کے ڈنڈ کر یو، سبھاں پہاڑیاں دیو سلام میرا
 زندہ رہیاں تاں ملساں لکھ واری ، مر گیاں تہ امانت کلام میرا
 تحصیل کرناہ کسے زمانے یعنی 1947ء تھیں پہلیاں ضلع مظفر آباد دی سب تھیں بڑی
 تحصیل آسی۔ تقسیم ملک دے نال نال کرناہ تحصیل دی وی تقسیم ہوگئی تہ ہک حصہ اسدے ملک
 ہندوستان دے حصے بچ آیا تہ دوا حصہ پاکستان دے قبضے بچ آ گیا۔ برادریاں، رشتہ داریاں تہ
 تعلق داریاں وی تقسیم ہوگیاں۔ بچھوڑے پے گئے۔ ہزاراں لوک ہکی دؤے نال ملن دی آس تہ
 اُمید کہن کا اس دنیا تھیں رخصت ہو گئے۔ فرسٹھ سال دی جدائی تہ بچھوڑے دے بعد جس وقت
 رستے کھولنا دی اُمید لگی تہ نور احمد اس بچھوڑے دا حال کرناہ دی تصویر دے حوالے نال اس طراں
 پیش کردے ہن۔

کرناہ آسی تصویر کشمیر دی پر آج اعرافاں دے بچ شمار ہوندا
 کش گنگا دے کنڈڑے بیٹھ یارو، قسمت اپنی تہ ہر انسان روندا
 جے میں انہاں دی شاعری دے مختلف موضوعات دے حوالے نال اپنے مقالے کو
 جاری رکھاں تاں مگو ایہہ اُمید نیہہ لگدی کہ میں کسے اختتام تے پچساں۔ اس تفصیل بچ گیناں
 نال نور احمد قریشی ہوراں دیاں کئی ذاتی صفات دا تذکرہ چھٹ گینے دا امکان ہے۔

نور احمد قریشی اپنے والدین دے انتہائی وفادار تہ تابعدار پتر شمار کیتے گیندے ہین۔ انہاں اپنے والدین دانہ تہ کدے حکم نالیا تہ نہ ہی کدے انہاں دے سامنے متھا میلا کیتا۔ انہاں اپنے والدین دی زندگی دے دوران انہاں دے سامنے اپنی بیوی نال کدے وی گل نیہہ کیتی۔ اوہ والدین دا انتہائی احترام کردے آسے۔ اپنے چھوٹے عزیز پھر اواں کو اوہ بڑی شفقت تہ محبت نال پیش ایندے آسے۔ اپنے محلے ہو رگراں بچ انہاں کو بچی دا تا دے ناں نال پکار دے آسے۔ انہاں دی سخاوت دا ایہہ عالم آسا کہ جس وقت اوہ اپنی فوجی سروس دے دوران دو مہینے دی چھٹی ایندے آسے تہ مختلف قسم دے سامان نال لدے دے ہوندے آسے تہ جس وقت اوہ واپس گیندے آسے تہ اپنی فوجی وردی وی جسم تے نہ ہوندی آسی۔ اوہ وی غریباں دی نذر کر چھوڑ دے آسے تہ فر کباڑی دی دکان توں پھٹیا ٹریٹیاں تمیھاں تہ پتلوناں خرید کا تہ لاکا واپس گیندے آسے۔

مال و دولت دی نور احمد قریشی کول کوئی قدر و قیمت نہ آسی تہ نہ اوہ اس دی طبع یا لالچ رکھدے آسے۔ جس قدر روپیہ پیسہ کمان دے موافقے نور احمد قریشی کو ملے اگر انہاں سُن انہاں موقعیاں دا فائدہ اٹھایا دا ہوند تاں اوہ اج کرناہ تحصیل دے سب تھیں امیر ترین آدمی ہوندے۔ انہاں جو کمایا اُس بچو خود کھٹ کھا ہدا مگر ڈوٹے لوکاں کو زیادہ کھوالیا۔ 2008ء اکتوبر دے مہینے بچ ریاستی کلچرل اکیڈمی دی طرفوں پہاڑی کلچرل کلب کرناہ کو لداخ واسطے مدعو کیتا گیا جتھا کلچرل پروگرام پیش کرنا دا اہتمام آسا۔ نور احمد قریشی بحیثیت کلب دے چیرمین تہ فنکار نال شامل آسے۔ لداخ علاقے بچ انہاں سُن فوجی سروس دے اٹھاراں سال گزارے دے آسے لہذا لداخ دے جغرافیے تھیں پوری طراں واقف آسے۔ کلب دیاں فنکاراں دے گائیڈ بن گئے تہ انتہائی اہمیت دی جانکاری دیندے رہئے۔ بچ ستارہ ہوٹل سندھ بچ قیام دے دوران انہاں دی ملاقات اپنے ہکی ریٹائرڈ فوجی افسر غلام قادر نال ہوگئی۔ ملاقات دے دوران دوئی جذباتی ہوکا اپنیاں اگلیاں پچھلیاں گلاں کرن لگے۔ غلام قادر آکھن لگا ”نور احمد صاحب! ایہہ بچ ستارہ ہوٹل دریائے سندھ دے کنارے تے میں بنایا دا ہے۔ رہائشی مکان 4 عدد بنائے دے ہین جہاں بچوں ترے مکان پورا سال سیاح لوکاں سُن کرائے تے رکھے دے ہین تہ ہکی بچ خود رہائش کردا ہاں۔ زمین

خرید کا سفیدے دے اتنے درخت لائے دے ہیں کہ انہی مالیت ترے کروڑ تھیں زیادہ ہے۔ کل ملا کا 15 کروڑ تھیں زیادہ دی پر اپنی بنائی دی ہے۔ نور احمد صاحب! انہیں دہسو کہ تھیں کے کے بنایا ہے۔“ انہاں جواب دتا کہ غلام قادر! تو ہڑی موت آسان بیہ ہونی۔ ٹڈھا اپنے پچھتاتے تہ رونے تہ افسوس دا سامان کیتا دا ہے جبکہ مگو اللہ تعالیٰ انہاں چیزاں تھیں پاک رکھیا دا ہے۔ ماہڑے کول انسانی خدمت دا جذبہ ہے۔ دماغ دا سکون ہے۔ اس تھیں بدھ کا کوئی دوئی دولت تہ ہوئی بیہ سکدی۔ غلام قادر دی پشیمانی اُس وقت دیکھنے دے قابل آسی۔

نور احمد قریشی بیچ بڑا بننے دی صلاحیت آسی مگر بڑا بننے دا شوق نہ آسا۔ اوہ پہاڑی قوم کو ہک جُٹ تہ متحد دیکھنا دے خواہشمند آسے۔ اوہ پہاڑی قوم دے آنگن ہرا بھرتے سر سبز و شاداب دیکھنا دے متمنی آسے۔ اگرچہ اوہ اوہ بذات خود سیاسی کردار ادا کرنا پسند نہ کردے آسے مگر انہاں سُن بالخصوص پہاڑی کرنا ہی عوام کو سیاسی تہ ادبی اُفق تے کھڑنا یا پچھینا بیچ ہک کلیدی کردار نبھایا۔ انہاں دی حسن کارکردگی پہاڑی قوم دے ماضی دا دلکش، موثر تہ بیش قیمتی سرمایہ ہے جس دی مدد نال اسیں ایٹا والے کل کو ہک خوبصورت موڈ یا سمت دے سکتے ہاں۔ زمانہ حال تہ فریٹا والیاں نسلاں کو ادبی تہ ثقافتی زیور نال آراستہ کر سکتے ہاں۔

نور احمد قریشی ہک دلیر، نڈر، بے باک سچے تہ کھرے انسان آسے۔ اوہ محبت وطن، محب قوم، نفرت ہور منافقت تھیں پاک آسے۔ انہاں دی نیت ہور سوچ شفاف آسی۔ اوہ موجودہ صدی دی امن پسند شخصیت آسے۔ انہاں دی زندگی دا منشور مذہبی رواداری، پہنائی چارہ، اعتماد، اخوت تہ محبت تہ بنی آسا۔ گذشتہ انتشار دے دور بیچ انہاں کئی کمیٹیاں تہ انجمنیں بنائیاں جن دا مقصد علاقے بیچ امن عمل کو بحال رکھنا آسا۔ دس سال تک اوہ حلقہ پانچا نت کھاوڑ پارہ دے سر بیچ وی رہے۔

پہاڑی کلچرل کلب کرناہ: دے چیرمین دی حیثیت بیچ انہاں کلب دیاں فنکاراں کو اوہ مقام دتا کہ آج پہاڑی کلچرل کلب موسیقی دے آلات دے حوالے نال امیر ترین کلب منیا گیندا ہے۔ اوہ آکھدے آسے کہ پہاڑی کلچر اینڈ ویلفیئر فورم دی کامیابی بیچ کرناہ کلچرل کلب دا کلیدی رول رہیا دا ہے۔ اسی کلب دے فنکاراں سُن فورم کونویں روح بخشی کیا تہ فورم دا وجود

1975ء بچ عمل بچ آیا جبکہ پہاڑی کلچرل کلب 1973ء تھیں لگا تار پہاڑی لوکاں دے دل دی آواز بن کا پہاڑی قوم و زبان دے ورثے دی سام سمہال بچ مصروف عمل ہے۔ اس کلب بچ نہ صرف پہاڑی لوک گیتاں دے فنکار شامل ہین بلکہ لوک ادب کو سینہ بہ سینہ آگا ٹورن والے پہاڑی ادیب تہ شعراء وی موجود ہین۔

نور احمد قریشی ہوریں تاحیات میاں محمد بخش ہوراں دے انہاں شعراں تے کار بندر ہے۔

دانشنداں دا کم نائیں دُنیا تے دل لانا
اس بوہٹی لکھ خاوند کیتے ، جو کیتا سو کھانا
جس چھڈی ایہہ بچے کھائی ، سو ہیو سگھڑ سیانا
ایسی ڈائین نال محمد کا ہنوں عقد نبھانا

اللہ تبارک تعالیٰ دی ذات تے انہاں کو توکل آسا۔ ہر اتار چڑھا وی عروج و زوال کو اللہ تعالیٰ دی مرضی سمجھ کا اس تے شاکر رہندے آسے۔ اسی واسطے اپنی زندگی دے دوران کسی وی شخص سُن انہاں کو مایوس تہ پریشان نیہہ دکھیا۔ زندگی دے آخری لمحے بچ جس وقت انہاں موت کو اپنے آپ نال بغل گیر ہونداں دکھیا اُس وقت وی اوہ پہاڑی قوم دی سوچ بچ غرق آسے۔ اُن دی موت دا منظر میں اپنیاں اکھیاں دکھیا تہ میں اندازہ لایا کہ اگر موت اتنی آرام دہ تہ آسان ہے تہ فر موتو تھیں کے ڈرنا؟ مگر نہ! ایہہ منظر ہر یک دے نصیب بچ نیہہ ہوندا۔ ایہہ تہ اللہ تے توکل رکھنے والے نیک نیت تہ قوم دے خیر خواہاں دامقدر ہوندا ہے۔ 5 جنوری 2013ء کو صبح دے ساڑھے دس بجے اوہ اپنے تمام تر تفکرات ، سوچاں ، کوششاں تہ کاوشاں کو زندیاں دے حوالے کر کا اپنی آخری منزل دی طرف بڑی شان و شوکت نال روانہ ہو گئے۔ اللہ تعالیٰ انہاں کو جنت الفردوس نصیب کرے۔ آؤ اسیں اپنیاں بزرگاں دیاں خوبیاں تلاش کر کا اپنیاں خامیاں کو کم کرنا دی سعی کراں۔

ایسے ملا کرو کہ کریں لوک آرزو
ایسے رہا کرو کہ زمانہ مثال دے

حاجی فیروز الدین بیگ

کوہستانی ہیرا

ہزاروں سال نرگس اپنی بے نوری پہ روتی ہے
بڑی مشکل سے ہوتا ہے چمن میں دیدہ ور پیدا (اقبال)
تضمین:

چمن تھیں آج اڈر جلیا ہے ہک نایاب پروانہ
زے قسمت ہجا کوئی اتھے ہو یا اگر پیدا (عظیم)
سیانیاں نا آکھنا ہے جے کدے زمی پر کوئی جنت ہے۔ اوہ اتھی ہے یعنی کشمیر نی سرزمین
اُپر۔ اسے جنت نی ہکلیں گٹھ بچ ”بھجامہ“ ناں نا ہک گراں آباد ہے۔ ایہہ گراں ضلع بارہمولہ نی
بونیا تحصیل بچ پینا ہے۔ ایہہ گراں کافی خوبصورت، پر فضاء تہ ہر لحاظ نال ذرخیز ہے۔ اسے گراں
بچ حاجی امام الدین بیگ ہک مقتدر تہ مشہور و معروف ہستی گذرے ہن۔ انہاں نے کمر ۵ جون
1931ء آ لے روز ہک لعل سن جنم کہندا۔ اُس ویلے ماں پے ہوراں خوشی منائی جے انہاں نے
کمر ہک پتر پیدا ہو یا۔ ایہہ قدیم رواج ہے لڑکے نی پیدائش پر لڑکی نی نسبت زیادہ خوشیاں منائے
جانیاں ہن۔ اس روز بھی حسب رواج مرحوم حاجی امام الدین بیگ ہوراں نے کمر تہ خاندان بچ
حسب حال جشن منائے گیا۔ انہاں کی اُس ویلے شائد اس گل نا اندازہ نہ سا جے ایہہ خوبصورت
بچہ بکس پٹنیا رے اپنی قوم تہ قومی زبان نی زبردست خدمت کرسی ہورادب نے میدان بچ بڑاناں
کما سی۔ اس بچے نا ناں والد سن فیروز الدین رکھیا۔ شائد اس نسبت نال جے ایہہ ناں اپنے والد
مرحوم امام الدین نال جونا سا۔ یا فر ایہہ وجہ بھی ہو سکتی ہے جے حاجی امام الدین ہوراں کی دین

نال زیادہ رغبت سی تہ اوہ چاہنے سے جے اُندا بچہ دیندار بنے تہ اسلام نی خوب خدمت تہ پیروی کرے۔ اُس ویلے اُنہاں خوش نصیب والدیناں کی پتہ نیہہ کہہ کہہ دُعا منگی ہوسی۔ اُنہاں منگیا ہوسی۔

۱..... یا اللہ اس بچے کی ہر رنگوں خوش تہ خوشحال رکھیں۔

۲..... یا اللہ اس بچے کی دین نے نور نال نوازیں۔

۳..... یا اللہ اس بچے کی علم نے نور نال منور کریں۔

۴..... یا اللہ اس نو نہال کی لمی عمر تہ صحت کاملہ عطا کریں۔

اسے طراں نیاں ہو رہی کئی مسنون دُعاواں منگے گئیاں ہوسن۔ شائد اوہ ساعت حُسن سی یا دُعا گو حضرات سُن دل پہن کے دُعا منگی جے اللہ تعالیٰ سُن اُندی ہر دُعا منظور فرمائی۔ حاجی فیروز الدین بیگ نی زندگی نے سفر نانویں نا اُس جس کہڑی مطالعہ تہ مشاہدہ کرنے ہاں۔ اَساں کی بخوبی پتہ چلنا ہے جے اُنہاں نا بچپن بڑے لاڈ پیار نال گذریا ہے۔ ابتدائی تعلیم اُنہاں اپنے گراں بچھامے بچہ ہی حاصل کیتی۔ مروجہ تعلیم تھیں علاوہ اُنہاں دینی تعلیم بھی مقامی مولوی صاحب کولوں خاطر خواہ حد توڑیں حاصل کیتی۔ مقامی اسکول بچہ اُنہاں ستمی جماعت توڑیں سبق پڑھیا۔ فرقیسیم ملک نا سانحہ پیش آیا تہ بیگ صاحب 1948ء بچہ بنڈ لکیر تھیں پار چل گئے۔ اُتھے اُنہاں میر پور تھیں میٹرک نا امتحان پاس کیتا تہ اور نیٹل کالج مظفر آباد تھیں 51-1950ء بچہ عالم تہ فاضل نیاں ڈگریاں حاصل کیتیاں۔ 1952ء بچہ لاہور تھیں بی اے آنر نی ڈگری حاصل کیتی۔ 1950ء تھیں 1955ء توڑیں پاکستان نے قیام نے دوران اُنہاں بکھ بکھ محکمیاں بچہ ملازمت کیتی۔ پر اُنہاں کی اُتھے نی آب و ہوا تہ ماحول راس نہ آیا۔ یا ایہہ بھی آکھ سکے ہاں جے اُنہاں کی اپنے وطن عزیز بچھامہ نی محبت سُن پارلی بکھی آرام نہ کرن دتا۔ اُتھے آکے اُنہاں اوڑی کو اپرٹیو سوسائٹی بچہ نیجری نی ملازمت اختیار کیتی۔ ایہہ ملازمت اُنہاں صرف پنج سال توڑیں کیتی تہ اُتھوں مستعفی ہو گئے۔ فر جنگلاتی فرماں نال تقریباً پندرہ سال توڑیں وابستہ رہے۔ اُتھے اُنہاں نی ملاقات راقم نے والد نسبتی مرحوم محمد یوسف بیگ صاحب نال ہوئی۔ جس وجہ نال حاجی فیروز الدین بیگ ہوراں کی ماہرے تہ ماہرے عیال نال بہت زیادہ لگاؤ تہ انس ہو گیا۔ جس نا تفصیلی تذکرہ اس مقالے نے کسے اگلے صفحے بچہ ضرور ہوسی۔ انشاء اللہ

راقم نال مرحوم بیگ صاحب نی ملاقات 7 2007ء نے دوران ہوئی۔ اُس ویلے توڑیں
 میں اُنہاں نا پہاڑی کلام پہاڑی رسالہ شیرازہ نے ذریعہ پڑھنا رہنا سا۔ پر اُنہاں نال ملاقات
 تفصیلی تعارف تہ مکمل جان پچھان 2007ء نے ہکس خوشگوار تہیاڑے ہوئی۔ برہیا ناموسم سا۔ ہر
 پاسے ہر یالی سبزہ ہی سبزہ۔ راقم اپنے مکان نے برآمدے بچ گُرسی تے پیٹھیا کجھ سوچ رہیا سا۔
 اُنہاں روزاں اسدا مکان تو اں تو اں بنیا سا۔ صحن کھلا سا کوئی باڑیا پلپیار نہ سی۔ نظر دو توڑیں
 نظر گھلی جاسکئی سی۔ مسجد کولوں ہک بار دوق بزرگ ہتھ بچ عصا کھن کے کچھ تلے ہک فائل کھن
 کے اُساں نے کُہر دار تڑنے ہین۔ راقم پچھان نہ کرسکیا۔ طراں طراں نیاں قیاس آرائیاں
 کیتیاں۔ ایہہ فلاں ہوسن وغیرہ وغیرہ۔ اتنے بچ اوہ عظیم شخصیت ماہرے آنگن بچ آہچی۔ بچک
 بے ترک انہاں سلام کیتا۔ میں انہاں نے استقبال واسطے چار قدم اگے گیاں۔ گلے ملیاں۔
 جنیاں ہی میں اپنا ناں دہسیا اُنہاں ماہرے مٹھپیر چھست نان سٹاپ بوسے (بیار) دے مارے۔
 راقم ہکا بکارہ گیاں۔ جرأت نہ کیتی جے پچھاں تَس کون ہو۔ میں انہاں کی سدھے بیٹھک بچ کھن
 گیاں۔ اُنہاں سوئی ہک پاسے رکھی۔ فائل طاقے پر رکھی۔ اس فائل بچ انہاں نی مشہور کتاب ”ڈوہنگے
 پھٹ“ نا مسودہ سا۔ فر انہاں تعارف کرایا تہ نال تشریف آوری نامدعا تہ مقصد دہسیا۔ میں خوش
 ہویاں۔ اتنے بچ ماہڑی کُہر آلی (اللہ تعالیٰ مغفرت کر لیس) چاء کھن کے آگئی۔ چاء پانی نی چُھسکی نال
 نال بیگ صاحب ہوراں ماہڑی فیملی نی پوری تفصیل دریافت کر کُہندی۔ ایہہ جان کے اوہ نہایت خوش
 ہوئے جے ماہڑی کُہر آلی اُنڈے جگری دوست، ہم پیشہ تہ ہمعصر نی دختر ہے۔ اس تھیں کچھ اوہ مرحومہ
 کی بیٹی آکھ کے پکارنے سے۔ ایہہ اُندی ہمدردی، محبت تہ ایثار نی ہک زندہ مثال سی۔

بیگ صاحب نی سوتنی خصلت، دینداری عادت، مٹھی تہ پُر خلوص گل بات، بادب و حیاء
 اُٹھن پٹھن دکھ کے راقم کی مرزا غالب نا ایہہ مشہور شعر یاد آ گیا۔

وہ آئے گھر میں ہمارے خدا کی قدرت ہے
 کبھی اُنکو کبھی اپنے گھر کو دیکھتے ہیں

مرحوم ہمیشہ با وضو رہنے سے۔ وقت پر نماز ادا کرنا بیہ پھلنے سے۔ عصر نی نماز نا ویلا ہو یا۔ ایہہ نماز کبہ ہی ادا ہوئی۔ حالانکہ مسجد شریف بھی قدرے نزدیک سی انہاں نا اصرار سا بے مسجد جا کے عصر و دیگر نی نماز ادا کراں پر راقم سن مشورہ دتا بے جناب واسطے بہتر رہسی بے اتھی کبہ پنج ہی نماز ادا کرو۔ خیر باقی نمازاں کبہ پر ہی ادا ہونیاں۔ کفتاں (عشاء) توڑیں اس ” ڈوہنگے پھٹ“ نے مسودے پر بحث کرنے رہیاں اس تھیں چکھے کھان پین تہ ہو یا تہ فر بسترہ ڈاہ کے اس دوئی ہکسے کمرے پنج لیٹ گیاں۔ راتیں تقریباً 2 بجے نا وقت سا۔ دروازہ کھلنے نی کیڑ آئی۔ میں دکھیا مرحوم فیروز صاحب وضوء بنا کے آئے ہین تہ نماز تہجد پنج مشغول ہین۔ ماشاء اللہ فیروز صاحب حاجی ہین پنج وقت نماز دے پابند ہین۔ باقی خوبصلتاں انہاں نیاں عین اسلام نے مطابق ہین اوہ تہجد گزار ہین۔ تہیاری جیہڑیاں نمازاں پڑھے جانیاں ہین انہاں نا احتمال ہونا بے شائد خدا نخواستہ ریا کاری ہے۔ پر جس ویلے تہجد نی نماز پڑھے جانی ہے۔ ہک خدا تھی بغیر کوئی دکھن آلا بیہ ہونا۔ اللہ اگے لگیاں گریہ زاری نیندر قربان کر کے اللہ نے دربار حاضری دینی۔ اسکی کون ریا کاری آکھ سکنا ہے۔ ایہہ حقیقی عبادت تہ اللہ تعالیٰ نی حقیقی بندگی ہے ہور اس بندگی نے بے انتہا ثواب ہین۔ ایہہ ثواب بیگ صاحب اپنی تندرستی نے زمانے پنج بلا روگ تہ نافع کھٹنے رہے سے۔ اللہ تعالیٰ مرحوم کی اس عبادت نا ثواب بلا شک و شبہ پھچایا ہوسی ہور انہاں کی اس عبادت نے طفیل جنت الفردوس پنج مناسب مقام لہھیا ہوسی۔ ایہہ آساں کی یقین ہے۔

انسان پنج دو بڑیاں صفتاں ہونیاں ہین۔ دینی ہور دنیاوی دینی صفتاں انہاں یعنی بیگ صاحب پنج تسلی بخش حد توڑیں موجودیاں۔ اوہ اسلام نے پیروکار تہ خدمتگار سے۔ اس جذبے نے تحت انہاں اپنی تخلیقاں پنج مسلماناں کی وقتاً فوقتاً تہ جا بجا تلقین کیتی ہے تہ انہاں عوام الناس کی بے راہ روی تھیں ہٹا کے سدھے رستے (صراط المستقیم) پر آنن نی کوشش کیتی ہے۔ اس کوشش نے سلسلے نی ہک کبڑی انہاں نی مدلل تہ مفصل مشہور کتاب ”مسلمان اور رسومات بد“ 2011ء پنج چھپ کے منظر عام پر آئی۔ ایہہ اروز بان پنج ہے۔ دینی مضامین نی وجہ نال دینداراں مچ پسند کیتی۔ شیخ عبدالقیوم قاسمی مہتمم دارالعلوم شیری بارہ مولہ رقمطراز ہین ”توحید اور سنت کی محبت اور

اشاعت آپ کے دینی (بیگ صاحب کے) روز و شب کا مشغلہ ہے رسومات بد اور بدعاتِ مروّجہ کے سدِ باب کے لئے آپ ہمیشہ کوشاں رہے ہیں۔“ اسے کتاب فی تقریظِ بیچ موصوف لکھنے ہیں۔“ اپنی انقلابی تحریروں کی وجہ سے کبھی کبھار محترم حاجی صاحب کو رسومات بد میں گھیرے لوگوں کی ناراضگی کا سامنا بھی کرنا پڑتا ہے وجہ صرف یہ ہے کہ وہ کبھی زہر کو تریاق نہ کہہ سکے اور ویسے بھی سچ کڑوا ہوتا ہے (الْحَقُّ مُرٌّ) دین تہ دینداری مرحوم بیگ صاحب فی تقریباً ہر منظوم تہ منثور تحریرِ بیچ کرے نہ کرے، کسے نہ کسے رنگ بیچ جلوہ افروز لکھنی ہے۔ کچھ ہک مثالی اشعارنا انتخاب پیش خدمت ہے۔ اُردو:

ہر طرف ظلم و جفا ہو رہا ہے
دوستو میں اب وہ وفا ہی نہیں ہے

مسلمان اور رسومات بدص-241

زادِ راہ اپنے ساتھ اے ہمسفر رکھ دو
کوئی ساتھی اپنے ساتھ صاحب پھر رکھ دو

ایضاً ص-241

خواب جو دیکھے تھے میں نے سب ادھورے رہ گئے
شمع گل ہو گئی اور گھپ اندھیرے ہو گئے
لوٹ کر میرے وطن کالے گئے حسن و جمال
اب تو بھاشن سنتے سنتے کان بہرے ہو گئے

آواز حق ص-34

پہاڑی:

جد خدا ناراض ہے، ست آسمان ناراض ہیں
دوست بھی ناراض ہیں، جسم و جاں بھی ناراض ہیں

بک بک تریہہ ص-31

عجب حال ہے آج ماہرے دلا دا
نہ رنجور ڈٹھا ، نہ مسرور ڈٹھا

آس ص-34

جان اپنی دے پئے گئے لالے
دہس فیروز ہُن کون سمہالے

ڈوہنگے پھٹ ص-84

مرحوم فیروز الدین بیگ نی حیات نے مکمل تجزیہ تہ مشاہدے تھیں ایہہ گل صاف تہ واضح
دستی ہے جے اوہ پکے دیندار مسلمان سے۔ ہک کامیاب مسلمان۔ خدا نے خوفوں ہمیشہ ڈرنے
سے۔ اوہ اپنے ہم عصر لوکاں خصوصاً نوجوان طبقے کی وی دینداری ناسبق دہسنے رہنے سے۔ ہمدرد
سے تہ ہمدردی نادر دینے سے۔ آپ اوہ سچے سے تہ ہر خاص و عام کی سچائی اپنان نی تاکید
کرنے سے۔ چھل پرت دنعے بازی تہ فریب کاری نے گن تھیں ناواقف سے۔ اپنے شعراں تہ
مضموناں نے ذریعہ عام لوکاں کی تہ خصوصاً اپنے حلقہ احباب نے لوکاں کی انہاں بدخصلتاں
تھیں باز رہن نی تلقین تہ تاکید کرنے رہنے سے۔ انہاں نے کلام پنج اس قسم نیاں بے شمار مثالاں
لہنیاں پین جہاں پنج انہاں نے دیندار دین پرست تہ دین نواز ہون نے ثبوت لہنئے ہین۔
مرحوم بیگ صاحب ہوراں نا اکثر کلام راقم نی نظروں چھاپن تھیں پہلاں بھی تہ چھپ کے بھی
گذر یا ہے تہ راقم سن اُندا تقریباً ہر شعر باریکی نال پرکھیا تہ پڑھیا ہے۔ اس کر کے راقم تھیں زیادہ
شاندہ ہی کوئی ہور دوست یا متفقد انہاں نے خیالات، تصورات تہ بیانات نیاں ڈوہنگیاں تھیں
واقف ہوسی۔ اس ضمن پنج راقم ہکسے نتیجے پر بچیا ہے جے مرحوم بیگ صاحب ہک سچے انسان
تہ مسلمان ہون نال نال کافی بچھے ادیب تہ شاعر سے انہاں کی اُردو تہ پہاڑی زبانان پر مکمل
دسترس حاصل سی۔ اس صلاحیت کی انہاں اُردو زبان نال نال پہاڑی زبان نی خدمت واسطے
استعمال کیتا۔ اوہ انگریزی، فارسی، کشمیری، ڈوگری، پنجابی تہ گوجری زبانان وی سمجھن سمجھان نی بچھی
خاصی صلاحیت رکھنے سے۔ انہاں زبانان پنج مرحوم بیگ صاحب نا کلام یا کوئی مضمون نظروں

نیہہ گذریا۔ مرحوم بیگ صاحب ہوراں اپنی زندگی بچ کئی نشیب و فراز ڈٹھے انہاں نے لحاظ نال انہاں نی زندگی پڑاں ہیاں بچ بندھے جا سکی ہے:

۱: بچپنا یعنی پاکستان جُلن تھیں پہلاں نادور۔

۲: قیام پاکستان۔

۳: پاکستان تھیں واپسی پروں ملازمت تھیں سبکدوشی توڑیں نادور۔

۴: ملازمت تھیں سبکدوش تھیں آخری دم توڑیں نادور۔

۱: پاکستان جُلن تھیں پہلیاں نے دورے تے تذکرہ کم و بیش ابتدا بچ آ گیا ہے۔

۲: قیام پاکستان نا تذکرہ انہاں اپنیاں مضموناں بچ کیتا ہے۔ باقی مشغلیاں نے علاوہ

مرحوم بیگ صاحب ہوراں پاکستان جا کے اپنی تعلیم جاری رکھی تے نال اپنا من پسند مشغلہ شعر و شاعری بھی جاری رکھیا۔ اُتھے زیادہ تر اُردو زبان بچ شاعری کرنے سے۔ چنانچہ اُتھے انہاں ناکلام مختلف جریدیاں بچ اکثر و بیشتر چھپنا رہنا سا۔ انہاں نے دو شعری مجموعے ”فریاد کشمیر“ تے ”پیام کشمیر“ بالترتیب 1951ء تے 1955ء بچ راولپنڈی تے مظفر آباد تھیں چھاپے چڑھکے عوام توڑیں بچے۔ انہاں دو ادا تصنیفاں سُن بیگ صاحب نی شہرت کی چارچن لائے۔ پرافسوس جے انہاں کتاباں نا کوئی نسخہ بیگ صاحب اپنے نال کشمیر نہ آن سکے تے اُس لوک یعنی کشمیر نے پہاڑی لوک انہاں نے ابتدائی کلام تھیں محفوظ نہ ہو سکیاں۔

۳۔ بیگ صاحب نی حیات نا تریا دور پاکستان نی واپسی تھیں شروع ہونا ہے۔ اُتھے آ کے انہاں مختلف محکمیاں بچ ملازمت اختیار کیتی۔ پر کسے جانی اُن دا دل نہ لکیا۔ آخر جنگلات نے محکمے بچ ملازمت اختیار کیتی تے پندرہ سال ملازمت کر کے اُتھوں بھی سبکدوش ہو گئے۔ انہاں فر بھی اپنا ادبی سفر جاری رکھیا تے اسے دوران تقریباً ڈیڑھ درجن کتاباں تصنیف کیتیاں۔ ایہہ ساریاں اُردو زبان نے سرسبز بچے کی مزید شاداب کرن بچ مددگار ثابت ہوئیاں۔ جموں و کشمیر بچ جس ویلے پہاڑی زبان نا احیاء نو ہویا، بیگ صاحب بڑے جوش و خروش تے جذبے نال پہاڑی قوم تے زبان نی خدمت واسطے ہراول دستے بچ شامل ہو گئے۔ اوہ اپنا چیدہ چیدہ کلام منظوم تے منثور

جسوں و کشمیر کلچرل اکیڈمی نے سرکاری جریدے ”پہاڑی شیرازہ“ بچ چھپوان لگ پئے۔ جس نال پہاڑی زبان نی خدمت نال نال بیگ صاحب نی اپنی شہرت بھی عام ہوگئی۔ اس دوران نال کلام بیگ ہوراں جمع کر کے ”ڈوہنگے پھٹ“ نی صورت بچ سرینگر تھیں 2009ء بچ چھپوا کے قارئین حضرات توڑیں پھچایا۔ ایہہ اوہی کتاب ہے جس نی نوک پلک سنوارن بچ راقم سُن بیگ صاحب نال الاتحتی المقدور تھہ بٹائی کیتی۔ یاد آنے ہین اوہ روز، اوہ محفل، اوہ راتیں جاگنا، اوہ لفظ لفظ، مصرعہ مصرعہ نہ شعر شعر پر بحث کرنا۔ کتنا سہانا سا اوہ منظر اوہ دوں دوستاں بلکہ ادبی پُہراواں ناہکس جائی بیٹھنا گلاں باتاں کرنیاں۔ ادبی گلاں تھیں علاوہ آپسی دکھی سُنکھی کہانیاں بھی سانجھیاں کرنیاں۔

آتا ہے یاد جھکو گذرا ہوا زمانہ

اس ویلے میں اُسے کمرے بچ بیٹھ کے ایہہ پچے ٹرے جملے قلمبند کرنا۔ اوہ کہہ پیاں یاد کر کے ماہڑا سر چکرارہیا ہے تہ میں اس مقالے کی اتھی سٹ کے دوئے کمرے بچ ٹریاں۔ اس نا باقی حصہ پہنکے لکھساں۔ انشاء اللہ جی بیگ صاحب نی حیات ناچوتھا دور اسے ”ڈوہنگے پھٹ“ نی ابتدا ہے۔ اسے مسودے سُن اسدے رشتے مزید ڈوہنگے کیتے۔ حتی کہ آساں تے آساں کے ٹبرنا وی ہکس دوئے نے کہہ آنا جانا شروع ہو گیا۔ اس تھیں پچھے مرحوم بیگ صاحب جتنی وی کتاباں لکھیاں منظوم یا منثور، تقریباً ساریاں نے مسودے، راقم نی نظروں گذر کے ہی چھاپے چڑھے۔ ایہہ بیگ صاحب نی بزرگی تہ ماہڑے نال دلی لگاؤ نا نتیجہ سا ہے اوہ اپنا کلام مگی ضرور دہسنے سے۔ اس غرض نال میہہ جے انہاں نے کلام بچ کوئی اصلاح نی ضرورت سی۔ ایہہ صرف آپسی میل ملاپ تہ ملاقات نا پہنا سا۔ آساں نی دوستی وی ڈوہنگی ہو جلی سی جس نا اظہار مرحوم ہوراں اپنی تقریباً ہر کتاب بچ بر ملا کیتا ہے۔ انہاں نے ماہڑے نال لگاؤ نا نتیجہ ہے جے ”انہاں ڈوہنگے پھٹ“ نی تقریباً ماہڑے کولوں لکھوائی جس نا پہاڑی ترجمہ اس طراں ہے۔

نظر زیر کتاب (ڈوہنگے پھٹ) حاجی فیروز الدین بیگ ہوراں نی پچھمی کتاب ہے جیہڑی منظر عام پر آرہی ہے۔ اس نیاں خوبیاں پڑھنے آلیاں پر ظاہر ہو جان۔ آکھنے ہین ”عمیاں راچہ بیاں“ کتاب نے مضامین، طرز تحریر، تہ طرز بیاں آپے آکھسن جے اس کہہ ہاں۔ ہر قاری انشاء اللہ کتاب پڑھکے انسیاں خوبیاں تسلیم کرن بغیر نہ رہسی۔ نالے انہاں نی تعریف کرن بچ کتوسی نہ کرسی۔

کدے فاضل شاعر بیگ صاحب نے بارے پنج قارئین حضرات کی واقفیت دوئی جائے بجائے اس نے جے کتاب نے یا کتابی مواد نے بارے پنج کجھ لکھیا جُلے۔ ماہڑے خیال بہتر رہسی۔ ایساں تہ بیگ صاحب کسے تعارف نے محتاج نیہہ فر بھی تھوڑا بہتا تعارف ضروری ہے جے ایہہ بارہ مولہ ضلع نے بونیا رخصیل نے بکس خوبصورت تہ پرفضاء گراں جس ناناں بچہ ماہہ ہے نے چشم و چراغ ہین۔ حاجی فیروز الدین بیگ صاحب جسراں کہ ناں ظاہر ہے اسم با مسٹی ہین۔ دین نے لعل ہین۔ قوم نے ہیرے تہ سردار (بیگ) ہین۔ ماشاء اللہ کافی چھے شاعر ہین؛ ادیب بھی؛ محب و طب بھی ہین تہ قوم و انسانیت نے ہمدرد بھی ہین۔ قوم ناپیار تہ درد انہاں نی رگ رگ پنج بسیا ہو یا ہے۔ ایہی فکر کئہن کے اوہ پہاڑی قوم نے بظاہر تاریک مستقبل نا ذکر کر کے خونی اتھروں کیرنے دسنے ہین۔ انہاں نے اتھرواں پنج جگری لہو نی ملاوٹ دسنی ہے۔ جیہڑی کہ پھٹک پھٹک یا بک بک نیہہ دریا دریا انہاں نے کلام پنج چھو ہلاں مارنی بگنی دسنی ہے۔ اسے سلسلے نی انہاں نی ہک مشہور تہ پرورد نظم ”پیام فیروز“ ہے۔ جس پنج انہاں قوم نی زبوں حالی پر خوب اتھروں ڈوہلے ہین۔ جس کھڑی رورو کے تھک جانے ہین تہ فر اپنے آپ سمہال کے حوصلہ دینیاں فرمانے ہین:

وقت دی رفتار کو دکھو رہبر دے ایثار دکھو
شاطر تے عیار کو دکھو اپنے بھی کردار کو دکھو
ایہہ ہک لوہکی جی مثال ہے۔ فیروز صاحب اس ویلے توڑیں تقریباً نصف درجن کتاباں نے مصنف ہین۔ جہاں پنج قابل تذکرہ کتاباں نے ناں ایہہ ہین: ”گلدستہ ہدایت“ (اُردو) ”زلزلہ یا عذاب الہی“ (اُردو) ”کاروان امن“ (اُردو) ”ارمان“ (اُردو) ”ڈوہنگے پھٹ“ (پہاڑی) ”آس“ پہاڑی تہ ”سکھنے ہتھ“ (پہاڑی)۔

انہاں پنج تقریباً ہر کتاب نے ہر مضمون پنج پہاڑیت نی چٹک دکھ تہ پیار باندے باچھڑ دسنا ہے۔ پہاڑی لوکاں نیاں خامیاں تہ کوتاہیاں کی اسراں ٹوکنے ہین:

تو نیندر کیوں ہیں کردا جاگ وے شیرا پہاڑی مردا
نالے وعظ فرمانیاں مخاطب ہونے ہین۔
پکے اپنے ارادے باطل دے ایوان گرا دے

اُردو تہ فارسی نے عظیم مفکر دانشور تہ شاعر نامشہور شعر ہے ۔
 درد دل کے واسطے پیدا کیا انسان کو ورنہ طاعت کیلئے کچھ کم نہ تھے کروہیاں
 اِس شعر نے پس منظر بچ کدے اِس فیروز صاحب نے بارے بچ اِسراں آکھاں جے
 اللہ تعالیٰ سُن اُنہاں کی پہاڑی قوم نے درد تہ محبت واسطے پیدا کیتا ورنہ قوم بچ شاعر اِن تہ ادیب اِن
 کہنا تانہ آسا تاں شائد ماہڑا خیال غلط نہ ہوسی ۔

فیروز صاحب نا شمار پہاڑی زبان نے چوٹی نے شاعر اِن تہ ادیب اِن بچ ہونا ہے ۔ اُردو
 نثر و نظم پر بھی اُنہاں کی چھٹی خاصی دسترس حاصل ہے ۔ جسراں کہ اُنہاں نیاں مندرجہ بالا کتاباں تھیں
 ظاہر ہونا ہے ۔ اِس ویلے توڑیں شاعر اِن تہ ادیب اِن تہ رے قسماں ماہڑیاں نظر بچ آیاں ہین ۔

(۱) معیاری ۲، مقداری ۳ معیاری بھی تہ مقداری بھی

معیاری اوہ شاعر یا لکھاری ہین ۔ جیہڑے کہٹ تہ ہین پر اپنے اشعار یا لیکھاں کی معیار
 پر برابر قائم رکھنے ہین ۔ بچے ادیب پہاڑی زبان بچ فی الحال گئے چنے دے ہین دینہنی بال کے ہی
 ٹھونڈے جاسکے ہین ۔ اُمید ہے آئندہ آنے والے وقت بچ اِس قسم نے شعراء تہ ادیب بچ باہدا ہوسی ۔

لکھاریاں نی دوئی قسم ہے مقداری ۔ مقداری حضرات لیکھاں نی تعداد داہر زیادہ ہنیاں دینے
 ہین ۔ معیار داہر اُن دا ہنیاں تہ رُجان کہٹ ہونا ہے ۔ اوہ صرف بساں نویسی نی شوق رکھنے ہین ۔ اِس قسم
 نے لکھاریاں نی تعداد پہاڑی قوم بچ باقی ہم عصر زبان اِن نال کچھ زیادہ ہی لکھنی ہے ۔ اِس خامی نا
 احساس اَساں نے لکھاریاں کی تہ ہے ۔ پر اِس داہروں مہمہ پھیرنا شائد فی الحال ممکن نہہہ دِسنا ۔

شاعر اِن تہ لکھاریاں نی تری قسم اوہ ہے جیہڑی معیاری بھی ہے تہ مقداری بھی ۔ یعنی اوہ
 بساں نویسی ہون نال نال معیار نا بھی برابر ہنیاں رکھنے ہین ۔ اُنہاں ہی لکھاریاں بچ میں سمجھناں
 مرحوم فیروز الدین بیگ صاحب ناناں بھی لکھے جاسکنا ہے ۔ ایہہ ماہڑی ذاتی رائے ہے ۔ ضروری
 نہہہ جے قاری حضرات ماہڑی رائے نال اتفاق کرن ۔ حتمی فیصلہ بہر حال قاری لوک ہی کر سکے
 ہین ۔ جیہڑے مصنف واسطے حقیقی منصف نا درجہ رکھنے ہین ۔

فیروز صاحب نے حلقہ احباب بچ ناچیز نے علاوہ ماسٹر عبدالعزیز راجہ نذر بونیاری راجہ
 شاہد شجاعت تہ مرزا فاروق انوار بچے قلم کار بھی شامل ہین ۔ جہاں نی صحبت بچ رہ کے بیگ

صاحب ناکلام مزید پھلنا پھلنا رہا تاہم ماشاء اللہ جو ان تھیں بزرگ نبیہ بلکہ جوان تر ہونا گیا۔ اللہ کرے انہاں نے قلم ناسفر اسراں ہی جاری رہوے ہو ایہہ پہاڑی زبان نی موجودہ بجزمی نی اسے رنگ آبیاری کرنا رہوے۔ حتی کہ ایہہ پوری سرسبز تہ شاداب ہو جاوے۔ آخر بچ میں اپنے اس شعر نال حاجی فیروز الدین بیگ نی پہاڑی کتاب ”ڈوہنے پھٹ“ نی تقریب قلم بند کیتی۔

رستہ اوکھا پاساں ارکھڑ کنڈیارا سام کے اپنا پلہ دامن ٹرنا جا
قارئین حضرات نی دلچسپی تہ جانکاری واسطے مرحوم حاجی فیروز الدین بیگ ہوراں نی
سوغات ”دیوان فیروز“ نی تقریب نے اقتباسات نی زمی اس مقالے بچ منتقل کرنا مناسب سمجھنا۔
ملاحظہ ہووے۔

وادی کشمیر نے شمال نے پاسے ضلع بارہ مولہ نی اوڑی تحصیل بچ بجمامہ ناں ناکہ گراں
ہے۔ جیہڑا سرسبز تہ شاداب ہے جس نی ذرخیزیت لاجواب ہے۔ اسے سرزمین ناکہ درختاں
مہتاب ہے۔ جیہڑا فیروز الدین بیگ ناں نال مشہور ہے۔ جس ویلے بھی اس اوڑی ناں رکھنے
ہاں اسٹے دل دماغ پر بجمامہ نال نقشہ آجانا ہے۔ اسے طراں جس ویلے اس بجمامہ ناں رکھنے
ہاں ایہی عظیم ہستی فیروز الدین بیگ اسٹے تصور بچ گردش کرن لگنے ہن۔

حاجی فیروز الدین بیگ ادبی اسماں پر چکنے چن نی طراں اپنی ضوفشانی نال ادبی دنیا کی
منور، مستفید تہ محظوظ کرنے ہن۔ ایہہ پہاڑی نوں اردو ادب ہووے یا پہاڑی۔ انہاں انہاں
دوآں زبانان نی جیہڑی خدمت کیتی ہے۔ زمانہ اسکی کافی دور توڑیں بسارن نیہہ لگا۔ اس ویلے
بیگ صاحب کم و بیش ہکس درجن کتاباں نے مصنف ہن۔ اگر چہ ایہہ صاحب بچپن تھیں ہی
ادب نے شوقین رہے ہن خصوصاً شاعری نے مدان بچ انہاں اپنے بے لغام گہوڑے خوب
دوڑائے ہن۔ جد کہ انہاں اپنی زندگی چھیمے دہاکے بچ ایہہ محسوس کیتا جے انہاں کول تخیل ناکہ
ڈوہنگا خزانہ ہے۔ جسکی اپنے ذہن بچ ذہن رکھ کے اوہ عظیم گناہ نے مرتکب ہو رہے ہن۔ اسے
سوچ نے تحت انہاں اردو زبان نے نال نال اپنی ماں بولی پہاری نی چھو لی بچ بھی موتی پرنے
شروع کر دتے۔ ایہہ کم انہاں ذرہ چرکا ہی کیتا۔ بہر حال ”دیر آید درست آید“ نے مصداق
انہاں نی اس کوشش خوب رنگ لائے۔

بیگ صاحب فی زمانہ انہاں دوواں زبانان فی خدمت بیچ تن من دهن سب کجھ جٹا کے بے انتہا محنت کر رہے ہین۔ کدے ایہہ ”آس“ بنکے قدر دانان لئی خدمت کرنے ہین۔ کدے ”ارمان“ فی شکل بیچ اپنے ارمان چکانے دسنے ہین۔ کدے ”گلدستہ ہدایات“ نے ذریعہ قارئین نے کردار فی صفائی کرنے ہین تہ کدے پہاڑی شاعری نے ذریعہ لمیاں نیندراں بیچ گھوڑے بیچ کے سٹے ہوئے پہاڑی قبائل کی لوریاں دے دیکے جگانے پھرنے ہین۔

حاجی فیروز الدین بیگ صاحب کے تعریف یا تعارف نے محتاج نیہہ۔ اپنی قلم سُن انہاں کی کشمیر ہی نیہہ بلکہ پورے جموں و کشمیر بشمول بندلیکرتھیں پارے کشمیر بیچ متعارف کرایا تہ ثناء اللہ و اد تحسین بھی حاصل کیتی۔ انہاں کی ہندوپاک نے کنیں اعلیٰ یا یہ نے اُردو شعرا، نال ملاقات نا شرف بھی حاصل ہے۔ جنہاں بیگ صاحب کی تحریری تہ تقریری خراج تحسین نال بھی نوازیا۔ جنہاں بیچ جناب حفیظ جالندھری، بہراؤ لکھنوی، عابد سیمانی، خلش شیرانی، احسان دانش تہ ظفر مظفر آبادی جیسے بلند پائے نے شعراء بھی شامل ہین۔

فیروز صاحب فی اکثر منظوم تہ منثور تخلیقاں تھیں اندازہ لگنا ہے جے اوہ بے حد تہ لگاتار محنت نے باوجود اپنے خیالات کے کہیں نکتے پر نہ آن سکے۔ چنانچہ دهن بیچ آیا ہے جے جد ایہہ کے موضوع پر لکھنے ہین اُسکی اُتھی ادھ کر ڈا چھوڑ کے کسے دوئے موضوع پر طبع آزمائی کرنے ہین۔ ہک کتاب اہجاں زیر تصنیف و تالیف ہی ہونی ہے جے اوہ دوئی کتاب فی ترتیب و ترکیب نا کم شروع کردینے ہین۔ اس طراں کتاباں فی طباعت تہ اشاعت بیچ خامیاں نا احتمال رہ جانا ہے۔

فیروز صاحب نا کلام مختلف بیاضاں کتاباں تہ رسالیاں پر منتشر ہون فی وجہ نال قارئین حضرات توڑیں ہک بار نیہہ بیچ سکنا۔ اس ضرورت کی مد نظر رکھنیاں ہو یاں فیروز صاحب فی بیگم محترمہ حاجی نظیرہ بیگم ہوراں بیگ صاحب نا چیدہ چیدہ کلام کہٹھا کر کے ”دیوان فیروز“ فی شکل بیچ شائع کرایا۔ ایہہ محترمہ نا عظیم کارنامہ ہے ہو رہیگ صاحب فی صحیح خدمت نے نال نال بیگ صاحب نے قدر دانان پر بیچ بڑا احسان ہے۔

میں نا چیز اپنے آپ کی خوش نصیب سمجھنا جے ماہر ارا بط بیگ صاحب جیے مخلص تہ نہایت

قدرداں تہ دوست نواز ہستی نال ہو یا۔ اَساں اُنہاں نے تجریاں تھیں بہوں کجھ سکھیا، سکھنے ہاں تہ کافی کجھ سکھنا اہجاں باقی وی ہے۔ اللہ کرے اُنہاں نا صحت مند سایہ اَساں پر قائم رہوے تہ اِسنی ٹھنڈ تہ تراوت نال اَس اگے وی مَظوظ ہونے رہواں۔ آئین شہ آئین۔ 15 ستمبر 2009ء (اُردو تھیں ترجمہ)

اِس تھیں علاوہ کجھاں مقتدر پہاڑی شاعراں تہ ادیبان نے تاثرات جیہڑے اِنہاں مرحوم بیگ صاحب نی کتاب ”دیوان فیروز“ نے آخری صفحے پر درج کیتے ہن، بھی اِس مقالے بچ شامل کرنا میں مناسب سمجھدا ہاں۔ اوہ اِس طراں ہن۔

۱..... مرحوم احمد الدین انور صاحب اوڑی: حاجی فیروز الدین بیگ صاحب بسیار نویس 87 سال نی عمر بچ وی مؤنٹ ایورسٹ پر چڑھن نا حوصلہ رکھنے ہن۔ فیروز صاحب بچے بزرگ اِنج کہٹ ہی لہنے ہن۔ اوہ ادب بچ اُچا مقام رکھنے ہن۔ اوہ گلشن ادب اوڑی نے بانی تہ خالق ہن۔
۲..... ناچیز محمد عظیم خان ٹنگمرگ: میں اپنے آپ کی خوش نصیب سمجھناں جے ماہرا رابطہ بیگ صاحب جیسی عظیم مخلص نہایت قدردان تہ دوست نواز ہستی نال ہو یا اَساں اُنہاں نے تجریاں تھیں کجھ سکھیا۔ سکھنے ہاں تہ انشاء اللہ آئندہ وی سکھنے رہساں۔

۳۔ راجہ شجاعت علی خاں صاحب: فیروز صاحب اِس بڑھاپے بچ قوم کی بیداری، غیرت تہ دین پرٹرن دی نصیحت کرنے ہن۔ اوہ باغیرت انقلابی شاعر ہن۔

۴..... ظفر اقبال منہاس صاحب: فیروز صاحب ہوراں پہاڑی لوکاں نی بیداری واسطے ہراول دستے نا کم انجام دتا ہے۔ اِسکی فن بیہہ بلکہ عشق قوم تہ وطن قرار دتا جائے۔

۵..... ڈاکٹر مرزا فاروق انوار صاحب: فیروز صاحب مضبوط دل گردے نے مالک ہن۔ اِس مہنگائی نے زمانے بچ بھی اِنہاں درجناں کتاباں شائع کیتیاں ہن۔ اوہ محبت وطن ہون تھیں علاوہ قوم نے غمخوار وی ہن۔

۶..... نذیر احمد مسعودی صاحب: حاجی فیروز الدین بیگ صاحب قوم، وطن، اُردو تہ پہاڑی زبان نی خوب خدمت کیتی تہ قوم کو بیدار کیتا۔

۷.....ظفر مظفر آبادی: حاجی فیروز الدین بیگ صاحب اُردو پہاڑی زبان نے اقبال تہ جوش ہیں۔ ایتھے وی لوک اُنہاں نابے حد احترام کرنے ہیں۔ اُردو تھیں ترجمہ یاداں نی پند کھی بچوں:

ماہڑی یاداں نی پند کھی بچے بے شمار واقعات موجود ہیں جنہاں نال بیگ صاحب نی درخشاں شخصیت نی وضاحت ہونی ہے تہ جنہاں تے تذکرہ ضروری ہے سا۔ مگر وقت تہ کاغذی نی تھرونی وجہ نال میں صرف دوہک واقعے بیان کرن پر اکتفا کرساں تہ رہتیاں فر کسے موقعے انشاء اللہ گلاں ہوسن۔ تندرستی شرط ہے۔

۱..... اماں جنٹن نی تعزیت: 2014ء بچ راقم نی والدہ صاحبہ نا تقریباً 90 سال نی عمر بچ انتقال ہو یا۔ محترم بیگ صاحب تعزیت واسطے ماہڑے کھر آئے۔ دکھی سُنکھی گلاں باتاں ہوئیاں۔ صبح ناشتے ویلے بیگ صاحب ہوراں والدہ مرحومہ نے ایصال ثواب واسطے خوب کلمات تہ دُعائے مغفرت پڑھی۔ نال ہی خوب روئے۔ اتاروئے جتنا ہک بچہ رونا ہے۔ اُنہاں نے رخسار اتھرواں نال سچ گئے۔ چھت کھنڈ ہد کنے رہئے۔ مگی دکھ تہ خوب ہو یا۔ پر انہاں بے درد اکھیاں بچ اتھروں نہ آئے۔ نہ ہی میں سمجھ سکیاں جے بیگ صاحب کی چُپ کسراں کراواں۔ بہر حال اُنہاں اپنا آپ سمہا لیا تہ آکھن لگے عظیم صاحب سُنساں کو پتہ ہے میں اتنا کیاں رویاں۔ سُنسیں سمجھدے ہو سو صرف میں سُنسی والدہ واسطے رویاں۔ نہ نہ ایسا بیہ مکو سُنسی والدہ مرحومہ نال نال اپنی مرحومہ اماں جی یاد پئے گئے۔ اس کر کے دکھ دوہرا ہو گیا تہ رونا بھی دوہرا فر دوہارے دوواں ہی ماواں نے ایصال ثواب واسطے اُنہاں خوب دُعائے مَنگی تہ نا چیز آمین کرنا گیا۔ ایہہ واقعہ بیان کرن نا مقصد اس گل نا اظہار ہے جے بیگ صاحب کتنے نرم دل ہمدرد تہ حلیم سے جے ”اُنہاں کی اس عمر بچ بھی اپنی مرحومہ والدہ یاد پئے گئی تہ اوہ نیکے جاتک نی طراں ہدک ہدک کے رون لگ پئے۔ اللہ بیگ صاحب نی مغفرت کرے عظیم ہستی سے۔

۲..... کاروان امن۔ سفر پاکستان: 2004ء بچ بیگ صاحب سُن کمان پوسٹ نے راہ پاکستانی زیر قبضہ کشمیر اپنے رشتہ داراں تہ دوستاں کی ملن واسطے جان نا ارداہ کیتا۔ اس بڑے سفر

واسطے موصوف ہوراں ماہرے نال مشاورت کیتی۔ خیر میں اُنہاں کی مبارک دتی نالے عرض کیتی جے پارلے پاسے جا کے اپنیاں ناطے داراں تہ دوستاں کی ماہر ابھی سلام آکھ چھوڑیو۔ خیر نال راقم سُن اِس موضوع پر ہک نظم لکھن نالردہ بھی کیتا۔ کاروان امن ناں نی بس سواریاں کی سرحد توڑیں آسن کھڑن واسطے ٹران لگ پئی اسطراں پچھوڑیاں نیاں ماریاں کی ہکس دوئے نال ملاقات نا موقعہ نصیب ہو یا لکھاں لوکاں موقعے نا فائدہ چایا۔ گجھاں کی صرف ہک موقعہ نصیب ہو یا۔ گجھاں کی کنیں کنیں باری آر پار آن جان نے موقعے نصیب ہوئے۔ فیروز صاحب اِس مدان بچ وی پیش پیش رہئے تہ اُنہاں کنیں باری اپنے پچھڑے عزیز وقارب نال ملاقات کیتی تہ پار جا کے وی اپنے ادبی کارنا نویاں کی اُجاگر کیتا۔ اُنہاں نے پارلے پاسے نے مداحاں نی وی ہک لمی فہرست ہے۔ پارلے پاسے نے قدر دان، میں سمجھنا، جے عارضی تہ وقتی ہوون آ۔ پر اُنڈے اصلی تہ دائمی قدر دان اِس بکھی موجود ہین تہ انشاء اللہ ہمیشہ موجود رہسن۔ پار جا کے بیگ صاحب ہوراں اتھے نے دوستاں رشتہ داراں تہ قدر دانوں کی نیہہ پُہلیا۔ اُنہاں ماہرے واسطے دکھ دکھ چکراں بچ دکھ دکھ قسم نے تھے آندے۔ جیہڑے میں ”تبرکاء“ سمہنال کے رکھے ہین۔ اِسے طراں اُنہاں نے ہو رہی کنیں دوست تذکرہ کرنے ہین۔ جے بیگ صاحب ماہرے واسطے ایہہ چیز آندی اوہ چیز آندی۔ چیزاں Matter نیہہ کرنیاں۔ اہمیت مرحوم نی محبت تہ ہمدردانہ جذبے نی ہے۔ جیہڑا اُنہاں بچ ہمیشہ قائم رہیا۔

جسراں کہ پہلاں ذکر آیا ہے۔ اُنہاں جد 2004ء بچ پی او کے جان نارادہ کیتا۔ میں ہک نظم مہاجراں تہ پچھوڑے نے ماریاں واسطے تیار کیتی سی۔ ایہہ نظم اُردو زبان بچ ہے۔ ایہہ نظم میں اُنہاں ہتھ پار پئی۔ موصوف ہوراں نا آکھنا سا۔ جے ایہہ نظم اُنہاں نے رفیق ادیبیاں تہ شاعراں کافی پسند کیتی تہ فر مظفر آباد نے کسے رسالے بچ شائع کرا لی۔ ایہہ بھی اُنہاں نی ماہرے نال محبت تہ ایثار نی ہک زندہ مثال ہے۔ چونکہ ایہہ لمی نظم ہے۔ طوالت نے خوف نال میں ایہہ پوری نظم نیہہ لکھ سکناں۔ البتہ اِس نے کجھ چیدہ چیدہ شعر قارئین نی دلچسپی واسطے درج ذیل ہین کجھ اشعار۔

شاہراہ اوڑی تیرا کھل جانا مبارک ہو پچھڑے ہوئے لوگوں کو ملوانا مبارک ہو

امید ہے سرحد کی دیوار بھی ٹوٹے گی جس جیل میں برسوں سے گلزار ہے، ٹوٹے گی جس خطانے رلایا ہے ہمیں خون کے آنسو سے جس خط نے کیا ہم کو محروم عزیزوں سے فردوس کے نقشے کو جس خط نے بگاڑا ہے بندوں کے دلوں کو غم دے دیکے اُجاڑا ہے آسان فریقوں کا دوطرفہ سفر ہوگا بنیاد یہی ہوگی کچھ تصفیہ اگر ہوگا بیگ صاحب نا آخری سفر: 17 نومبر 2020ء تہیباڑی نے بارہ بجے گئی اپنے ہکی دوست سُن ایہہ خبر ٹیلیفون پر سُنائی جے حاجی فیروز الدین بیگ صاحب مختصر جی عیالیت نے بعد اللہ کی پیارے ہو گئے ایہہ منحوس خبر سُن کے میں کم گیاں تہ پورے جسم پر تھن تہنی جی گئی۔ پہاڑی چمن نا ہک ہور خوشبودار پھل او ہڑ گیا۔ ایویں بھی پہاڑی زبان کی صدمہ پر صدمہ چکنے جانے ہن۔ وقت نا پہیہ فرنا جانا۔ دانہ دانہ کرنا جانا۔ بہت پہلیاں نی گل ہے۔ راقم غالباً نومی جماعت بچ پڑھنا سا۔ اساندا ہک نوجوان رشتہ دار فوت ہو گیا۔ اُس نال ماہری ملاقات نہ ہو سکی۔ اِس گل نارمان رہ گیا۔ راقم سُن اُس ویلے غالباً ایہہ شعر پڑھیا۔

اک جنازے پر میں پہنچا اور یہ حسرت سے کہا میں بھی مل لیتا اگر یہ اور جیتا ایک دن ایہی شعر راقم سُن بیگ صاحب نے وفات نی خبر سُن کے دہرایا۔ چونکہ فیروز صاحب نے انتقال نی خبر ذرہ دیر نال پہچی اِس کر کے نا چیز جنازہ پر نہ پہنچ سکیا۔ نہ ہی آخری ملاقات یا زیارت نصیب ہوئی۔ اِس گل نارمان رہ گیا۔ فر ایہی شعر پڑھکے دل کی سوٹھا کیتا۔ فر دُعاء مغفرت پڑھی۔ کچھ سمجھ نہ آیا جے کہہ کر یئے۔ جرأت نہ آئی جے لواحقین بچوں کسے کی فون کر کے تعزیت کراں فر دوائے روز بیگ صاحب نی دختر نیک اختر کی فون کر کے اپنے غم تہ دکھ نا اظہار کیتا۔ ماہر فون چاہنیاں ہی اوہ بچی خوب روئی۔ ہاڑے کیے ماہر اتہ بیگ صاحب نا لگا ویا د کیتا۔ نا چیز نیاں اکھیاں تھیں بھی اتھرواں نا سر بگ پیا۔ فر حوصلہ کر کے راقم سُن اِس بچی کی تسلی دتی تہ فون بند کر چھوڑیا۔ اتھے میں واضح کرنا چاہناں جے ایہہ بچی زریں آرا معصوم ہے جیہڑی اپنے والد نالوں ہک چھٹی ادیب ہے پہاڑی شیرازہ واسطے اکثر لکھنی رہنی ہے۔ فر فیروز صاحب نے فرزند اعجاز صاحب نال فون پر گل ہوئی۔

عالمِ تیسرے تہیائے راقم اکیڈمی نی پوری ٹیم جس نی سربراہی شعبہ نے ایڈیٹر محمد ایوب نعیم کر رہے سن نے ہمراہ تعزیت واسطے جہاں بچ گیا۔ راقم سوچیا سا آج تریاروز ہے۔ شاہد سوگوار ہاں نی پہنچ کھٹ ہوسی۔ پراہمہ دیکھ کے حیرانگی ہوئی ہے اس روز بھی ہمدرداں تہ عنخوار نی پہنچ برابر سی جسراں کہ پہلے روز سی۔ اتھوں اندازہ لکلیا جے مرحوم ناحلقہ احباب تہ اقرار باکتا وسیع ہے۔ بہر حال دُعا مغفرت پڑھکے سوگواراں کی تسلی دیکے اُس سارے واپس سرینگر بچ گیاں۔ آدمی مسافر ہے آتا جاتا ہے آتے جاتے رستے میں یادیں چھوڑ جاتا ہے اس غمگین تہ المناک سانحہ پر مرحوم بیگ صاحب نی یاد بچ راقم سُن ہک غزل لکھی۔ جیہڑی میں اتھے درج کرن بچ فخر محسوس کرنا:

مرے سنگی، مرے دلبر، مرے دلدار، نا صدمہ نہایت ”ڈوہنگے پھٹ“ ماری گیا عنخوار نا صدمہ ہے کیڑا صدمیاں نا بہوں دلاں کی کھوکھڑا کرنا جگر کی چیر کے رکھنا ہے جگری یار نا صدمہ بچھوڑے نے الجبے نا ہے کھوہرا سیک بہوں ظالم بچارے دل کی پُہن سٹنا ہے کنیں کنیں بار نا صدمہ خداوند اتو ہڑی قدرت نے میلیے رنگ برنگے ہین گُڑے اقرار پر خوشیاں گُڑے انکار نا صدمہ کوئی لو ہلا کوئی ڈورا کوئی محروم اکھیاں تھیں گُڑے ادراک نا ساڑا گُڑے گفتار نا صدمہ گُڑے چن چار لگنے ہین گُڑے دیا وی نیہہ بلنا گُڑے ہاڑے ہن عمراں نے گُڑے دن چار نا صدمہ چمن نے بُوٹے بُوٹے پر شردنی پیلیا میں ہے اتھے بلبلی نا ماتم ہے گل و گلزار نا صدمہ مرے محبوب نا اکثر تخیل انقلابی سا نہ چھاپے چڑھ سکے جیہڑے بچے اشعار نا صدمہ فیروز الدین بیگ ہوریں ادب کی چار چن لاگنے دلوں ہرگز نہ جاسی گا بچے کردار نا صدمہ تُوں ہی لگا تہ نیہہ شامل عظیم ہستی نے ماتم بچ ہے ہما کے ٹھیریاں کی وی اُچے کو ہسار نا صدمہ مقالہ دی طوالت دا خیال رکھنیاں ہونیاں میں اس مقالے کی اتھا ہی بس کرنا ہو رہی کافی گلاں باقی ہین۔ انشاء اللہ فرکدے اس ادبی ہستی کی یاد کر ساں۔

(نشر مکرر)

شیخ ظہور: پہاڑ زبان نا انمول موتی

اس گل نی تاریخ رہی اے جے کئی بڑیاں زبانوں جہاں کی سرکاری سرپرستی حاصل ہوئی یا جہاں ناغلبہ ہو یا، انہاں نا اثر نکلیاں زبانوں وروی پیا۔ آج نے دور بچ برصغیر ہندی گل کراں تہ انگریزی نا کافی اثر دویاں ملکی تہ علاقائی زبانوں وراے۔ دُنیا بچ بولی جانے آلیاں بڑیاں زبانوں جہاں بچ انگریزی، چینی، ہندی، روسی، پرتگالی، اُردو، فرانسیسی، عربی، اسپینش، جرمن، ترکی وغیرہ شامل ہین، نا اثر کول کال بولی جانے آلیاں نکلیاں زبانوں تہ ماء بولیاں وروی نکلیا جانی سکنا اے۔ آج نے فائوجی انٹرنیٹ، کمپیوٹر تہ سائنس وٹیکنالوجی ہور ڈیجیٹل دور بچ اپنی زبان تہ ماء بولی کی بچانا بڑا چیلنج اے۔ تیزی نال ٹھیٹھ لفظ گم ہونے جانے ہین، نویں نسل ہر تریا لفظ انگریزی نا اپنی بول چال بچ استعمال کرنی اے۔ اس صورتحال بچ شاعران تہ ادیبان نے اپنی زبان کی محفوظ کرنے بچ اہم رول ادا کیتا اے۔ پہاڑی زبان نی گل کراں تہ اس بچ کئی ایسی شخصیتاں ہین جہاں اس ماء بولی کی جموں کشمیر اندراک بڑی زبان نا درجہ دلانے نے سفر بچ اپنا خون جگر اک کیتا اے۔ انہاں بچ اک ناں ظہور الدین جیہڑے ادبی دُنیا بچ شیخ ظہور نے ناں نال پہچانے جانے ہین وی شامل ہین۔ جہاں اپنی شاعری بچ ٹھیٹھ ہور خالص پہاڑی لفظاں نا استعمال کیتا نا اے۔ آج اس انہاں نی زندگی ہور ادبی سفر و کچھ روشنی پانے نی کوشش کرساں۔

خاندانی پس منظر: ظہور الدین اصل ناں اے ادبی دُنیا بچ شیخ ظہور ناں

نال جانے تہ پہچانے جانے ہین۔ انہاں نا تعلق ادبی کہر انے نال اے۔ نانکے تہ داد کے دواں نا شمار سرحدی ضلع پونچھ نی تحصیل سورنکوٹ نے معتبر کہر انیاں بچ ہونا اے۔ شیخ ظہور نے دادا حاجی شیخ عبدالصمد شوق جیہڑے پیتھ تھیں اُستاد سن 1969ء بچ محکمہ تعلیم تھیں گورنمنٹ اسکول سننی تھیں پیشگی سبکدوش ہوئے۔ اوہ وی اپنے زمانے نے مشہور ادبی شخصیت رہے، جہاں کی اُردو، فارسی زبان ورا چھی خاصی پکڑ سی۔ انہاں پنجابی تہ اُردو ہور فارسی زبان بچ شاعری کیتی۔ انہاں نا کلام

’گلدستہ شوق‘ کی صورت بچ موجود ہے۔ ظہور الدین نے نانا ماسٹر خواجہ غلام رسول جہاں نالعلق سانگلہ گراں تھیں سا وی اُستاد سن جیہڑے سال 76-1975ء بچ ریٹائر ہوئے۔ ظہور الدین نے والد صاحب وی اُستاد سن؛ جہاں نالٹھار مشہور سماجی کارکن نے طور وی ہونائے، انہاں کی اسکاؤٹنگ بچ صدارتی ایوارڈ نال وی نوازا جانی چکلیا اے۔

پڑھائی تہ نوکری: ظہور الدین (شیخ ظہور) نا جنم 15 ستمبر 1963ء کی سموٹ حاجی محمد یاسین نے کھر ہویا۔ بچپن دادے تہ نانے نے لاڈ پیار ہور ادبی ماحول بچ گزریا۔ پڑھائی نی شروعات گاندھی سیوا سینٹر سموٹ تھیں کیتی۔ پری نرسری تہ درج اول پڑھنے تھیں بعد، سٹی ڈل اسکول سموٹ تھیں پنجویں پاس کیتی، چھویں تہ اٹھویں سنٹی ڈل اسکول، نویں تھیں بارہویں تک ہائر اسکینڈری اسکول سرکلوٹ، پڑھے۔ گورنمنٹ پالی ٹیکنیک کالج جموں بچ گورنمنٹ سیٹ کڈھی تہ سول انجینئرنگ ناڈپلومہ حاصل کیتا۔ پڑھائی 1985ء بچ مکمل کیتی ہور 1988ء بچ بطور جونیئر انجینئر تعینات ہوئے۔ اس دوران سال 2006ء بچ سول انجینئرنگ بچ ڈگری حاصل کیتی، 2009ء ماسٹر ڈگری کیتی۔ اپنے دادے نے نقش قدم ور چلنے ہویاں سال 2017ء کی محکمہ تعمیرات عامہ تھیں Pre-mature ریٹائرمنٹ ہندی۔ اُس ویلے اوہ محکمہ تعمیرات عامہ بچ ڈیزائن انسپکشن ہور کوالٹی کنٹرول ڈویژن بچ کم کرنے سن۔ ریٹائرمنٹ تھیں بعد انہاں سال 2020ء بچ شعبہ قانون بچ ایل ایل بی، نی ڈگری حاصل کیتی ہور اچکل جموں ہائی کورٹ بچ وکالت پیشہ نال جڑے نے ہن۔ دلچسپ گل اے جے قانون نی ڈگری ہماچل پردیش بچ جیہڑے کالج تھیں انہاں حاصل کیتی، اُس بچ اناں نا پڑوی ڈگری کرنا سا۔ دوئے بیو پڑاک کمرے بچ room mate نے طور رہے۔ اوہ چار پہنیں پھرا ہن؛ جہاں بچ اک اللہ کی پیارے ہو گئے ہن۔ اہلیہ تھیں علاوہ دو تہنیاں تہ اک پڑاے۔

ادبی سفر: ظہور الدین نے کھر نا ماحول ادبی سا نانے دادے نا سایہ انہاں ور وی پیا۔ آکھیا جانا اے جے کنڈے نامنہہ جمیاں ہی پیتہ لگی جانا کہ ایہہ کتنا ترکھا ہوسی۔ شیخ ظہور پنجویں بچ پڑھنے سن۔ ہائی اسکول سانگلہ تھیں نانے نی ریٹائرمنٹ سی اُتھے انہاں نے اک اُردو زبان بچ نظم پڑھی جس کی کافی پسند کیتا گیا۔

شیخ ظہور پہاڑی زبان بچ لکھے اپنے پہلے شعری مجموعے بچ ”ماہڑی گل“ بچ لکھنے ہیں:

”ماہڑا شاعر بننا وی اک دلچسپ حادثہ یا۔ سنہ ۱۹۸۵ء بچ اپنی تعلیم مکمل کری تہ میں جدوں واپس سورنکوٹ پہنچیاں تہ بے روزگاری نے انہاں تہیاڑیاں اندر میں فوراً اک کلچرل کلب نی بُیا درکھی، جیہڑا کہ بعد بچ کلچرل اکیڈمی نال وی بطور ”محمد رفیع کلچرل کلب“ سورنکوٹ“ نے ناں نال منسلک رہیا تہ پہاڑی زبان اندر جموں خطے نی مختلف جگہاں وراپنیاں خدمات انجام دینا رہیا۔ اس کلب اندر ماہڑے نال سورنکوٹ نے متعدد نو جوان کلاکار تہ گلوکار شامل حال رہے۔ جنہاں بچ شیخ وجاہت صاحب، شیخ منظور صاحب، شیخ نسیم صاحب، شیخ عبدالشکور صاحب، شیخ قیوم صاحب، برکت قریشی صاحب، عزیز منہاس صاحب، فاروق خواجہ صاحب، ممتاز احمد خان صاحب، محمد تاج بجاڑ صاحب، احمد رضا خان صاحب، خواجہ عبدالسلام صوفی صاحب، نذیر الدین خواجہ صاحب، عزیزم شیخ غلام مصطفیٰ مرحوم، شیخ شفیق احمد صاحب، طارق احمد سیٹھی صاحب، نواز احمد خواجہ صاحب، غلام احمد پنچھی صاحب، جموں اڈھمپور نے پنجلی ماسٹر شام سندر صاحب، سرسوتی کلاکیندر پونچھ نے ماسٹر کرتار چند صاحب، خورشید راتھر صاحب، کلیر سنگھ انجانہ صاحب، پردیپ کھنہ صاحب، روبی ناز صاحبہ تہ شیخ افتخار احمد صاحب، جنہاں اساہڑے تمام پروگراماں نی فوٹو گرافی تہ ویڈیو گرافی نے کم انجام دتے، شامل ہیں۔ اتفاقاً اساں اک پروگرام ہائی اسکول لٹھونگ بچ پیش کرنا سی تہ ساہڑا میوزک ماسٹر برکت قریشی صاحب سورنکوٹوں باہری تہ ماہڑے کول جیہڑا گلوکار میوزیکل اسٹم واسطے موجود سی، جیہڑا صرف ہارمونیم ورمینی بیگم نی غزل ”میں جان آرزو لکھوں“، آلی دھن ہی بجائی سکنا سی۔ ماہڑے کول کوئی چارہ نہ سیا تہ پروگرام نے خوف نی وجہ سنگ میں گوجری نی اک غزل تہ کجھ ٹپے اسے بحر تہ اسے زمین وریکس راتی اندر تیار کری ہندے تہ پروگرام کامیاب ہوئی گیا۔“

توں کول نہیں میرے ہوں بہاراں ناں کے کروں

تیرا بغیر چن تہ تاراں ناں کے کروں

اپنی اسے کتاب نی ”اپنی گل بچا گے جائی لکھنے ہن:

”سال ۱۹۸۵ء بچ ہی راجوری ڈاک بنگلے اندراک پہاڑی کانفرنس نا اہتمام ہون جائی رہیاسی والد صاحب مگی گلان لگے ”توں وی کل راجوری جائی تہ مشاعرے بچ حصہ کیاں نیہہ ہننا۔“ میں گلایا جے مگی پتہ ہی نیہہ جے ایہہ پہاڑی کشمیر نی طرزور (جیہڑی پہاڑی کشمیر بچ بولی جائی اے) لکھی جائی اے یا کہ پیر پنجال خطے نی طرزور۔ بہر حال انہاں نے حکم نے مطابق می انہاں اک پہاڑی رسالہ غالباً شیرازے نی کاپی نوڑائی تہ میں لکھن بہی گئیاں ہور سویرے راجوری پچھنے تکر میں نوشعراں نی اک غزل ترتیب دین بچ کامیاب ہوئی گئیاں۔ راجوری میں مرحوم ماسٹر شاہ محمد خان صاحب نال گئیاں۔ مشاعرے نی نظامت اُس دور نے ہکس ابھرنے ہوئے جو شیلے نوجوان نے ہتھ سی جیہڑی انہاں دناں ماء بولی نی خاطر پوری ریاست بچ بوہے بوہے جائی تہ نوجواناں کی پہاڑی ادب داہر چھلکی چھلکی تہ آنا سا۔ میں تہ اُسکی مفت بچ ہتھ آئی گیا ساں اُس ماہری حوصلہ افزائی کرئیاں ہوئیاں نہایت جو شیلے انداز سنگ اک نویس نوجوان شاعر نے طور ور ماہرے مختصر تعارف تھیں بعد بچ ور دعوت دتی۔ اوہ شخصیت کوئی ہور نیہہ بلکہ جناب ظفر اقبال منہاس صاحب نی سی۔ اوہ تہنیاڑا سا کہ مگی سمجھی ہو جسراں شاعری نے نال نال ظفر اقبال منہاس صاحب نی سنگت نی ابجھی لت پچی گئی تہ میں مکمل طور ور کلچرل اکیڈمی نے پہاڑی شعبے نال پیوست ہوئی گئیاں۔ نتیجتاً آساں تمام نوجوان شاعران تہ ادبیاں ناگجھاں ہی سالاں اندر ظفر صاحب نی بے انتہا محبت تہ پیارنی وجہ سنگ ایسا قافلہ تیار ہوئی پیا جیہڑا ارج توڑیں اپنی پوری آب و تاب سنگ رونق افروزاے۔“

والد محترم ابتداء بچ انہاں کی اس پاسے لائی تہ حوصلہ افزائی کیتی، پہلی نظم نی اصلاح وی انہاں اُس ویلے کیتی جدوں اوہ صرف دساں سالاں نے سن جس کی انہاں نانے نی ریٹائرمنٹ ورتیار کیتا سا۔ اپنی والدہ اہلیہ عزیز دوست و جاہت ہوراں انہاں کی ٹھیٹھ پہاڑی لفظاں نی تحقیقی

مشق پنج مدد کیتی۔ 89-1988ء پنج ابھیو تھیڑ جموں پنج پہاڑی کانفرنس ہوئی جتھے انہاں پنج سین ورمشتمل پہاڑی ڈرامہ اسٹیج کیتا جس پنج برکت قریشی، عزیز منہاس، شیخ نسیم، عبدالشکور تہ ماسٹر وجاہت اپنے کردار ادا کیتے۔ میرٹھ کالج نی 50 سالہ جشن تقریبات نے سلسلہ پنج کل ہند مشاعرہ ہویا، جس پنج اردو نے منے پڑمنے نے شاعر بشیر بدر صاحب مہمان خصوصی نے نال نال وسیم بریلوی وی موجودن، پنج شیخ ظہور اردو غزل پڑھی۔ کشمیر ٹیگور ہال پنج اکیڈمی کانفرنس پنج بطور خاص شرکت کیتی تہ نعتیہ کلام پڑھیا۔ یوس مرگ پنج ”جموں و کشمیر انسٹریٹ“ نے اک ہفتے نے پروگرام پنج حصہ ہندا۔ آج وی پہاڑی نا جتھے وی پروگرام وہے، شیخ ظہور ہر حال پنج محفل نی رونق ہونے ہین۔

ادبی خدمات

شیخ ظہور اک شاعر، نثر نگار تہ ترجمہ نگار ہین۔ انہاں کی پہاڑی، اردو، گوجری، ہور انگریزی زبان و قدرت حاصل اے۔ انہاں اپنا پہلا پہاڑی شعری مجموعہ ”برفاں نے سیک“ سال 2021ء کی منظر عام ورا آندا۔ سرت چندر نی مشہور زمانہ بنگالی ناول ”شری کانت“ نا پہاڑی زبان پنج ترجمہ کیتا۔ جدکہ فارسی نی شہرہ آفاق تصنیف ”بوستان سعدی“ نا وی پہاڑی زبان پنج ترجمہ کیتا اے۔ شیخ ظہور نی شاعری رشوت خوری، انسانی کردار نی تنقید، ہور مزاحیہ موضوعات وراے۔ پچیاں واسطہ وی انہاں نظماں لکھیاں ہین۔ انہاں نی اک غزل نے گجھ شعر ملاحظہ کرو:

کد توڑیں تئس ڈرنے رہسو	جینے رہسو مرنے رہسو
کچر دولتمنداں نے تئس	چھتر بسر ور تہرنے رہسو
باڑ نے اندر کھود نی ڈوگی	کھیل کچر چرنے رہسو
لوک نمازاں پڑھ جاسن گے	تئس استنچے کرنے رہسو

انہاں نی شاعری پنج زندگی نی حقیقت نا فلسفہ وی اے۔ ایہہ شعر تلو:

پانی وچ مدھانی پھیری کہہ لہسی	کری کری ایہہ تیری میری کہہ لہسی
گتھم گتھی ہونی خلقت روز اتھے	سب کجھ آخر اکھ نی ٹہیری کہہ لہسی
عملاں نا ایہہ دیوا بلنا تہ ہسنا	گنپ ہنیرا چار چو فیری کہہ لہسی
گذری عمر سیاپے اندر دولت نے	ہوئی گئی لالچ حرص بتھیری کہہ لہسی

پہاڑی قبیلہ نے لوکاں نی صفتاں انہاں اپنے اک گیت بچ کجھ اسراں پیش کیتیاں ہین:

نہ تڑک تہ نہ افغانی ہاں
اَس پہاڑی ہندوستانی ہاں
اس ہندو، مُسلم، سیکھ سارے
نیہہ بکھرا کوئی ہاں اک سارے
دل اندر رکھو لکھ سارے
اَس اک دو جے نے ثانی ہاں
اَس پہاڑی ہندوستانی ہاں
اَس یار سچے ہمسائے نے
اَس دشمن ہاں مُنہہ لائے نے
ہاں سُدھے اَس ازمائے نے
اَس امن تہ پیار نے بانی ہاں
اَس پہاڑی ہندوستانی ہاں

انہاں نی مزاحیہ شاعری وی کمال نی اے کہ پڑھنیاں ہی بندہ ہنسی نال لٹ پُٹ ہوئی جانا
اے۔ ”گلو کسراں دینے او“ انہاں نے مزاحیہ کلام بچوں اک بہترین نظم اے، جس بچ انہاں
حقیقت نی بہترین انداز بچ عکاسی کیتی نی اے۔ لکھنے ہین:

کہرے ناتھیلا تھیلا نالے پائی پائی دینے آں خدا توفیق دے سب اسراں کی چائی دینے آں
کمیشن نالے رشوت توبہ توبہ کہہ گلانے او اواں بس چاء تہ پانی دفتر اں بچ جائی دینے آں
پہاڑاں نے ہاں بسکی بڑے سُدھے پہاڑی ہاں اصولاں ور سرے نی بازیاں تک لائی دینے آں
شرافت نے پجاری ہاں تہ آکڑ خان نے بیری چرگی تہ چھٹا کی لون اُسکی ٹھائی دینے آں
نزاکت نال چھیا میں کہ گلو کسراں دینے او گلانا! پوڑنے آں، تولنے آں، چائی دینے آں
ادھروی زور ہے نالے ادھروی شور رشوت نا ظہور اچھوری ایہہ رسم ہی بدلائی دینے آں

سیاسی لوکاں کی وی انہاں شعری انداز چچنگا کسولیا نا اے۔ گلائین:

ماہڑے دیش نی آن تہ شان سیاسی لوک

ٹی بی ، کینسر تہ سرطان سیاسی لوک

چھوٹھے مکھٹ لنگوٹ مملی چاہڑے نے

گہنڈے دہسن مالی چھوٹے کھاڑے نے

پردے پچھے تچھے رکھن پہاڑے نے

خلقت کی بس مفت گہلان سیاسی لوک

ٹی بی ، کینسر تہ سرطان سیاسی لوک

رشوت خوری دین سیاستداناں نی

لک تروڑے مہنگائی انساناں نی

کہہ پرواہ انہاں کی نازک جاناں نی

کھان تہ پین موج اڈان سیاسی لوک

ٹی بی ، کینسر تہ سرطان سیاسی لوک

سماجی خدمات

شیخ ظہور الدین ناکہرانہ سخاوتی، خیراتی کماں واسطہ جانیانا اے۔ خدمت خلق ناجذبہ گٹی گٹی پھر یا نا اے۔ شیخ ظہور نے پھراء غلام مصطفیٰ جیہڑے محکمہ تعمیرات عامہ چچ ملازم سن، نومبر 2006ء چچ چچک اس دُنیا تھیں چلے گئے۔ انہاں نی یاد چچ سال 2007ء چچ غلام مصطفیٰ میموریل ٹرسٹ بنایا، جس نے تحت سورنگوٹ چچ دس کیرسینٹرناں نال اسکول شروع کیتا جس چچ غریباں، مسکیناں تہ یتیمیاں کی مفت تعلیم نے نال نال انہاں نے رہن سہن، کھان پین نا بھی انتظام کیتا۔ ایہہ اسکول دس سال کامیابی نال چلیا۔ ٹرسٹ نے تحت آج وی یتیمیاں، غریباں نی پڑھائی واسطہ مدد بیماراں کی مالی مدد خون ناعطیہ وغیرہ نا اے سلسلہ جاری وساری ہے۔

پیغام: پہاڑی زبان اندر نثر ہیج تحریری مواد کہٹ اے۔ نوجواناں کی منظوم تہ شاعری نال جوڑنے نی لوڑاے۔ نوجوان نسل اپنی زبان تہ ادب تھیں دؤر ہونی جانی اے۔ اس واسطہ والدین کی اہم کردار ادا کرنے نی لوڑاے۔ بچپن تھیں نوجواناں اندر علمی ادبی تعارف کرایا جانا چاہناتاں جے ایہہ زبان ترقی کری سکے ہور ویلے نے چیلنج ناسا منا کری سکے۔ انہاں اندر پہاڑی زبان و ادب کی لمی کتنا جذبہ اے اُس نا اندازہ اس کلام تھیں لایا جانی سکنا اے:

پہاڑیا پہاڑی بنی دہس تہ زمانہ منسی
 اُٹھ کھلا کہوٹی کمر کس تہ زمانہ منسی
 جاٹ، راجے تہ قریشی کوئی مرزا تہ ملک
 بنی پھرنانا کوئی خوجا تہ کوئی کھتری چنگ
 کوئی سادات نا وارث تہ کوئی خان کھٹک

میں تھیں ہوسو گے جدوں اُس تہ زمانہ منسی
 اُٹھ کھلا کہوٹی کمر کس تہ زمانہ منسی
 سارے رسو گے ماہری جان تہ پہاڑی بنسو
 سُرخرو ہوسو جے اتحاد نا تمبو تنسو
 خیر لگنا تہ مگی نہیں جے ماہری منسو

ٹس تھیں ہوسو گے اگر مس تہ زمانہ منسی
 اُٹھ کھلا کہوٹی کمر کس تہ زمانہ منسی
 پہاڑی، گجر تہ بکروال مسیرے پہنائی
 سانجھیاں ٹھوکاں تہ ٹہارے سانجھی رائی بائی
 تنگ نظری تہ سیانف اچھو لوڑاں کتھوں آئی

رنجشاں دؤر کری دہس تہ زمانہ منسی
 اُٹھ کھلا کہوٹی کمر کس تہ زمانہ منسی

شیر محمد پرواز دی ادبی خدمات

اُوڑی دی تہرتی نہایت آہلی تہرتی ہے۔ اٹھا کئی اعلیٰ پائے دے ولی، سیاست دان، تاریخ دان، محقق، شاعر، ادیب پیدا ہوئے ہیں۔ جنہاں سُن مقامی سطح دے علاوہ ملکی ہور بین الاقوامی سطح تے اپنا لوہا منالیا ہے۔ اُوڑی دی اپنی ہک وکھری تاریخ ہے تہذیب ہے۔ اٹھا صدیاں تھیں ہر مذہب و ملت دے لوک آپس بچ مل جل کارہندے ہیں کہیں معروف شاعر تہ ادیب گذرے ہیں۔ انہاں بچوں ہک معتبر شاعر تہ افسانہ نگار شیر محمد میر پرواز دی سُن، جیہڑے عرصہ تھیں پہاڑی زبان واسطے اپنی قلمی خدمات پیش کر رہے ہیں۔

انداناں شیر محمد میر ہور پرواز تخلص ہے۔ اندے والد داناں محمد افضل میر ہور والدہ داناں ارشی بیگم ہے۔ اندی پیدائش تحصیل اُوڑی دے ہک سرحدی گراں درد کوٹ بچ 15 جون 1961ء بچ ہک متوسط کُہر انے بچ ہوئی۔ ایہہ گراں تحصیل صدر مقام تھیں 12 کلومیٹر دی دوری تے واقع ہے۔ زمانے دے رواج دے مطابق تعلیم دا سلسلہ شروع کیتا۔ والد زمینداری کرکا کُہر دا خرچہ چلانے آسے۔ اندا تعلق میر خاندان نال ہے بقول اندے ”تاریخ سولہن راجپوت گوٹ پنوار ناں دی ہک کتاب شائع ہوئی دی ہے اس دے مصنف عبداللہ عباس سولہن بین اس بچ مصنف سُن سولہن راجپوت خاندان دی تاریخ لکھی دی ہے۔ جیہڑی کہ راجہ سالباہن نال ملائی گئی ہے۔ جیہڑے ہندو آسے لیکن بعد بچ انہاں اسلام قبول کیتا۔ اس شجرے دے مطابق ہزاراں سال پہلاں گذریا دا ہک مہاراجہ چندر گپت بکرماجیت آسا۔ جیہڑا کہ بکر می سن دا موجب وی ہے۔ محکمہ مال دے ریکارڈ دے مطابق اوہ وی سولہن آسا۔ اس کتاب دے مطابق جموں دے کسی مہاراجہ سُن شیر محمد میر دے اسلاف دی کارکردگی تھیں خوش ہوکا انہاں کو میر دا خطاب دتا۔ محکمہ مال دے ریکارڈ دے مطابق اندا جد امجد جیہڑا کہ درد کوٹ بچ آبسیا۔ انداناں جمال احمد میر آسا۔ انہاں دی اٹھویں پشت بچوں شیر محمد پرواز ہیں۔

تعلیم واسلسلہ۔ کئہر پنج والدہ کولوں کجھ سکھیا ابتدائی تعلیم 68-1967ء پنج گورنمنٹ پرائمری اسکول دردکوٹ تھیں حاصل کیتی مزید تعلیم گورنمنٹ ہائی اسکول ایشم تھیں حاصل کیتی میٹرک دامتحان 1978ء پنج پاس کیتا مزید تعلیم حاصل نہ کر سکے کجھ ویلا کئہر داکم کالج کردے رہے۔ 1980ء پنج محکمہ پولیس پنج پئہرتی ہوگئے ٹریننگ گاندھی نگر جموں تھیں کیتی تہ ڈیوٹی وی جموں دتی اس دے علاوہ کشمیر پنج وی ڈیوٹی دتی۔ انہاں سن دو بیاہ کیتے پہلا بیاہ 1989ء پنج کیتا کئہر یلو معاملات کجھ ٹھیک نہ آسے 3 گد ریاں ہونیاں ہک، دوئی، ترئی، ترئیے مرگیاں مایوس دا عالم آسا۔ پہلی کئہر والی بچوں 3 گدرے تہ ہک گدری ہے جد کہ ڈو بیاہ 2000ء پنج کیتا اس بچوں ترے پتر ہوئے۔ ہک پتر 2005ء دے زلزلے پنج شہید ہو گیا دوئی بیوی بچوں دو گدرے تہ ہک بچی ہے۔ نوکری تھیں ویلے بچو پہلاں ہی 2002ء پنج ہی سبکدوش ہوگئے والد دا انتقال ہو گیا کئہر پنج ہک لسری آسی۔ اسی دوران نوکری چھوڑنی پئی آج اوہ اپنے علاقے پنج خوش حال زندگی گذار دے ہن اسدے علاوہ سال 2008ء پنج انہاں حج دامقدس فریضہ وی انجام دتا۔

اندے ماء پے شریف بااخلاق تہ صوم وصلو اة دے پابند آسے، اسی واسطے اندا براہ راست اثر شیر محمد پرواز دی زندگی پیا اوہ خدمت گار، نماز دے پابند، شریف النفس تہ خدا شناس ہین۔ جتھا توڑیں شاعری دا تعلق ہے ایہہ خدا داد صلاحیت ہے۔ اس گراں دے اوہ کھلے شاعر تہ افسانہ نگار ہین پہاڑی تہ اُردو دے 1978ء پنج پہاڑی شعبہ کھلے دے بعد انہاں شاعری شروع کیتی، دراصل پہلاں اُردو پنج لکھدے آسے افسانے تہ شاعری کردے آسے۔ فرکئی مشاعریاں پنج شرکت کرنے دا موقع ملیا۔ شاعری پنج اندا مستقل کوئی اُستاد نیہہ لیکن پہاڑی شیرازے دے چیف ایڈیٹر ڈاکٹر فاروق انوار مرزا صاحب کولوں کدے کدے کلام دی اصلاح کراندے رہے۔ اوڑی پنج اوہ ہر مشاعرے پنج شرکت کردے ہین شاعری پنج تہ افسانے پنج اوہ اچا مقام رکھدے ہین انہاں راجہ نذر بونیاری مرحوم حاجی فیروز الدین بیگ مرحوم، عطا اللہ ممتاز، راجہ شاہد شجاعت، پیرزادہ احمد دین انور دے علاوہ ظفر اقبال منہاس، سید اقبال ملنگامی جیاں منے پڑھنے دے شاعران تہ ادیبان دے سامنے اپنا کلام پڑھیا ہور خوب داد ہٹوری۔

انہاں کو شعر و شاعری دا شوق بچپن تھیں ہی آسا۔ دورانِ تعلیم اسکول بچ ادبی تہ ثقافتی سرگرمیاں منعقد ہونداں آسیاں۔ اوہ اس بچ شرکت کردے آسے۔ اسدے علاوہ اندے کُہر دے اندر والدہ ہور محلے دیاں گڑیاں گیت، بیت، سی حرنی، سیف الملوک گاندی آسیاں اوہ اثر وی براہ راست انہاں قبول کیتا۔ اندا کلام پہاڑی شیرازے دے علاوہ ’عکاس‘ نامی کتاب بچ وی شائع ہویدا ہے۔ انہاں کئی اعلیٰ پائے دے افسانے وی لکھے اوہ اک ہمہ جہت شخصیت دے مالک ہن۔ شاعری بچ حمد، نعت منقبت، غزل، نظم، رباعی، گیت، قطعہ، مرثیہ، سی حرنی غرض صنف بچ طبع آزمائی کیتی ہور کامیاب وی ہوئے۔ اوہ بچپن تھیں ہی مطالعے دے شوقین آسے اُردو دے کئی ماہنامے پڑھدے رہندے آسے۔ ارج توڑیاں اندا کوئی شعری مجموعہ منظر عام تے نہیہ آیا۔ راقم دی کوشش جاری ہے مگر اوہ مندے نہیہ، زندگی اُتار چڑھاؤ داناں ہے۔ کدے خوشی تہ کدے غم انہاں وی کئی بار خوشی دکھی تہ کئی غم وی دکھے۔ کئی بار موت کو نیڑے تھیں دکھیا 1993ء بچ اندا سا کسی وجہ نال فوت ہو گیا، 2013ء بچ چچے دا نوعمر گدرا وی زندگی دی جنگ ہار گیا۔ اس وجہ نال اوہ اندر وٹ گئے لیکن ہمت کدے نہیہ ہاری۔ اوہ اپنے کلام بچ اپنے ماحول دی عکاسی کردے ہن پہاڑی قوم دے درد، اندی بد حالی، مفلسی، غریبی لاچارگی تھیں بخوبی واقف ہن جو دکھیا اُسی کو بیان کیتا۔ اندے کلام بچ تصوف وی ہے دُنیا دی بے ثباتی وی تہ رومانیت وی ہے غرض ہر طراں دے موضوعات اندے کلام بچ مملدے ہن اوہ پہاڑی قوم دے درد کو جان دے ہن اندے کلام کو پڑھے تہ جانچے دی لوڑ ہے۔ اوڑی دی ہر محفل اندے ناں دے بغیر ادھوری ہے۔ اُمید ہے اوہ اسی طراں اپنی قوم دی خدمت کردے رہسن تہ قوم اندے بے لوث کم کو کدے وی فراموش نہ کرسی۔ انہاں جو کیتا خلوص نیت نال کیتا پہاڑی قوم دی فلاح و بہبود واسطے کیتا شاعری دے ذریعے قوم کو بیدار کیتے دی کوشش کیتی اس بچ اوہ کامیاب وی نظر آندے ہن۔

